

SOFIA HÄGGMAN

ALLDELES HEMLIKT

GEORG AUGUST WALLINS EGYPTEN 1843–1845

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND
ATLANTIS

already he will like

SOFIA HÄGGMAN

ALLDELES HEMLIKT

GEORG AUGUST WALLINS
EGYPTEN 1843–1845

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND, HELSINGFORS
ATLANTIS, STOCKHOLM

UTGIVEN MED STÖD AV INGRID, MARGIT OCH HENRIK HÖIJERS
DONATIONSFOND INOM SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND.
© FÖRFATTAREN OCH SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND 2011

DENNA BOK ÄR NUMMER 758 I SERIEN SKRIFTER UTGIVNA
AV SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND
OCH UTCES GEMENSAMT AV SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND OCH
BOKFÖRLAGET ATLANTIS.

OMSLAG OCH GRAFISK FORMGIVNING: CAMILLA PENTTI
BILDBEHANDLING: KARI LAHTINEN
OMSLAGSBILDER: HUBERT SATTLER © SALZBURG MUSEUM

DETTA VERK ÄR LICENSIERAT ENLIGT CREATIVE COMMONS-LICENSEN
ERKÄNNANDE-ICKEKOMMERSIELL-INGABEARBETNINGAR 4.0
INTERNATIONELL.
BILDERNA I VERKET OMFATTAS AV LICENSEN ENDAST DÅ DE INGÅR I
VERKET SOM HELHET. LICENSEN GER INTE RÄTT ATT KOPIERA ELLER
DISTRIBUERA BILDERNA SEPARAT.

ISBN 978-951-583-231-3 (FINLAND) WWW.SLS.FI
ISBN 978-91-7353-525-0 (SVERIGE) WWW.ATLANTISBOK.SE
ISBN 978-951-583-426-3 (PDF)
SKRIFTER UTGIVNA AV SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND
ISSN 0039-6842
UDK 929

BOKENS INLAGA ÄR TRYCKT PÅ SCANDIA 2000 SMOOTH-PAPPER
SOM ÄR CERTIFIERAT

TEXTEN ÄR SATT MED BODONI TWELVE OCH BODONI EGYPTIAN PRO

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning 7

DEL 1 • VÄGEN TILL ORIENTEN:

ÅLAND, HELSINGFORS OCH S:T PETERSBURG

- ⅴ WALLINS BARNDOM OCH UNGDOM 17
- ⅴ WALLIN OCH ORIENTALISMEN 37
- ⅴ RESAN TILL EGYPTEN 61

DEL 2 • I DEN ISLAMISKA ORIENTEN:

ALEXANDRIA, KAIRO OCH NILDELTAT

- ⅴ ALEXANDRIA – OMSTÄLLNINGEN INFÖR ORIENTEN 73
- KAIRO – VÄRLDENS MODER 103
- ⅴ HEMMA I KAIRO 133
- ⅴ EN RESA I NILDELTAT 163
- ⅴ HÖSTEN 1844 – HEMMA HOS SCHEJK ALI 195

DEL 3 • MÖTET MED DET FARAONSKA EGYPTEN:

RESAN TILL ÖVRE EGYPTEN OCH NUBIEN

- ⅴ EUROPA OCH DET FORNA EGYPTEN 219
- ⅴ UPPSTRÖMS GENOM NILDALEN 241
- ⅴ I NUBIEN 291
- ⅴ NEDSTRÖMS OCH HEMÅT 343
- ⅴ SISTA VINTERN I KAIRO 397

Efterord 419

Slutnoter 435

Tack 450

Källor och litteratur i urval 453

Personregister 458

Bildkällor 463

Inledning

GEORG AUGUST WALLIN var vid 1800-talets mitt en av Finlands internationellt sett mest kända vetenskapsmän. Han hade publicerat artiklar i flera internationella tidskrifter och belönats med fina utmärkelser för sina forskningsinsatser. I utlandet ansågs han ha bidragit till att placera det lilla och avlägsna Finland på världskartan. Hemma i Finland lyftes han fram som ”ett upplyftande och lifvande föredöme för Finlands uppvexande ungdom.”¹

Det var i första hand genom sina resor genom Österlandets öknar som Wallin vann internationellt erkännande. Dessa forskningsresor hade tagit honom till det Heliga landet, kors och tvärs över den arabiska halvön och hela vägen till Persien, ofta genom trakter där få västerlänningar hade satt sin fot. Wallins noggranna och detaljerade reseanteckningar bidrog därmed med värdefull information om områden som vid 1800-talets mitt fortfarande var vita fläckar på européernas kartor. Wallin var samtidigt den förste europeiske forskare som hade fördjupat sig i det arabiska talspråket. Under sina resor i Arabiens öknar hade han tecknat ned beduinernas folkvisor, som han efter sin hemkomst publicerade – de första kända i sitt slag – i europeiska forskningstidskrifter.

Vid denna tid upptogs intresset i de akademiska kretsarna i Wallins hemland Finland till stor del av det finska språket och den finska kulturen. Wallins resor förde visserligen med sig en välkommen fläkt av äventyr och romantik, men skapandet av en nationell finsk identitet låg ändå 1800-talets finländare närmare hjärtat än forskningen i avlägsna arabiska dialekter. Så kom också flera av Wallins kolleger vid universitetet att göra mer varaktiga avtryck i det finländska folkets minne, medan bilden av Wallin bleknade, inte minst bland den ungdom vars föredöme han en gång ansågs vara.

En anledning till att Wallins forskning med tiden föll i glömska i hans hemland var att han publicerade sina rön för en internationell läsekrets och följaktligen på engelska. De var därmed svårtillgängliga för den stora finländska allmänheten. Wallin förberedde visserligen en längre reseberättelse på svenska, men arbetet avbröts av hans oväntade död hösten 1852. Det fragment han hann färdigställa omfattar inte mer än en kort redogörelse för hans tid i Egypten och de inledande dagarna av hans första ökenresa. Det utgavs postumt år 1853.²

Wallin hann heller under sin korta tid som professor inte bygga upp någon större krets av studenter som kunde ha fört han vetenskapliga arv vidare. Hans vänner vid universitetet försökte dock hålla minnet av sin färgstarka kollega och hans forskningsresor vid liv. Medan Wallin fortfarande befann sig i Orienten hade hans lärare och vän, professor Gabriel Geitlin, låtit publicera flera av hans brev i finländska dagstidningar. Genom breven kunde läsarna följa Wallins öden och äventyr i Egypten, Palestina och på andra avlägsna platser, om än med en viss fördröjning. Wallin sände även hem delar av sin dagbok, så att Geitlin skulle kunna välja ut lämpliga avsnitt för publicering i dagspressen. Wallin bad då uttryckligen om att innehållet skulle redigeras och anpassas för en mer allmän publik. Geitlin följde inte alltid denna uppmaning, vilket föranledde Wallin att surt kommentera; ”Gerna hade jag dock sett att Du höflat om dem något bättre”.³

När Wallin slutligen var på väg tillbaka hem till Finland vintern 1849–50 sammanställde Sven Gabriel Elmgren, som då var amanuens vid universitetsbiblioteket, en uppsats baserad på Wallins brev. Uppsatsen, som enbart behandlade de publicerade breven, tog sig enligt professor Geitlin ”rätt väl ut”⁴ och inspirerade uppenbarligen Elmgren att påbörja publiceringen av Wallins samtliga då kända brev och dagboksanteckningar. Det blev ett betydligt mer omfattande arbete än Elmgren hade kunnat föreställa sig. Sammanlagt rörde det sig om tusentals sidor text, skrivna med en handstil som var långt ifrån lättläst. För att spara papper skrev Wallin ofta väldigt smått, om än rätt prydligt. Elmgren skall senare ha sagt att det var arbetet med Wallins brev som för alltid förstörde hans syn.

Mellan åren 1864 och 1866 utkom slutligen ”*Georg August Wallins reseanteckningar från Orienten åren 1843–1849*”. Till skillnad från Geitlin, som hade låtit stora delar av Wallins brev gå till tryck utan större förändringar, hade Elmgren ”höflat om” texterna ordentligt. Långa stycken, framför allt de som rörde Wallins erotiska äventyr, utelämnades helt och hållet. Elmgren ändrade dessutom kraftigt i Wallins språk, i ett försök att lyfta texten till en mer litterär nivå.

Wallin saknade ingalunda själv förmågan att uttrycka sig både vetenskapligt och litterärt. Men hans dagbok gör inte anspråk på att vara vetenskap eller littera-

tur. Den skulle i första hand fungera som stöd för hans eget minne och var aldrig tänkt att läsas av andra. Dagboken var samtidigt Wallins samtalspartner och ofta den enda reskamrat som fanns till hands när han behövde fundera, diskutera och avreagera sig. I dagboken lät Wallin känslorna få fritt spelrum. Mellan de tunna och nötta pärmarna gav han ohämmat utlopp för sin besvikelse, ilska och frustration över motgångar, men även för sin förtjusning över vardagens små glädjeämnen. I dagboken noterade Wallin allt från väderleksförhållanden till arkitektoniska detaljer med en förbluffande exakthet. Men han redogjorde även för händelser som måste betraktas som tillhörande den privata sfären, och då med ett språk som knappast var tänkt att läsas av andra än honom själv. Vissa avsnitt är mer litterärt skrivna än andra, men anteckningarna ligger genomgående samtalstenen nära. Den tonen, Wallins egen röst, redigerade Elmgren till stor del bort i sin mer städade utgåva av dagböckerna och breven.

Flera år efter att Elmgren hade gjort Wallins anteckningar tillgängliga för allmänheten, dök av en händelse flera dittills okända Wallinska brev och dagboks-sidor upp. Professor Knut Tallqvist åtog sig att ge ut det nyfunna materialet, som publicerades 1905 tillsammans med en levnadsteckning över Wallin.⁵ Tallqvist höll sig närmare Wallins eget språk än vad Elmgren hade gjort, men såg sig ändå tvungen att delvis modernisera språket och tillrättalägga vissa inkonsekvenser i Wallins stavning. Även författaren Göran Schildt, som drygt sjuttio år senare gav ut ett urval av Wallins brev och dagboksanteckningar, valde att modernisera språket något.⁶

Det har nu gått över trettio år sedan Schildts utgåva av Wallins anteckningar. Under dessa år har Kaj Öhrnberg vid Helsingfors universitet lyft fram olika aspekter av Wallin och hans forskningsresor och därmed räddat honom och hans verk undan glömskan (Öhrnberg 1982, 1984, 1989, 1991 a och b, 2004, 2007). Medan dessa rader skrivs pågår på Svenska litteratursällskapet i Finland arbetet med en nyutgåva av Wallins samtliga skrifter (Georg August Wallins *Skrifter*). Det första bandet utkom våren 2010, det andra hösten 2011.⁸

I jämförelse med upptäcktsresorna på den Arabiska halvön var Wallins vistelse i Egypten på många sätt mindre märkvärdig. Då Wallin på senhösten 1843 steg i land i Alexandria var det relativt tryggt för européer att vistas i landet. De första egyptologerna hade redan inlett sina undersökningar av landets fornlämningar och den brittiske orientalisterna Edward William Lane hade gett ut en omfattande studie av egyptiernas seder och bruk. Egypten var redan upptäckt.

Det gör å andra sidan inte Wallins beskrivningar av Egypten, dess folk och deras språk och kultur mindre intressanta. Wallins vistelse i Egypten sammanföll med en på många sätt viktig period i landets historia. Vid 1800-talets början hade Eu-

ropa, i kölvattnet av Napoleon Bonapartes erövringsförsök av Egypten, återupptäckt den faraonska kulturen. Parallellt med ett växande vetenskapligt intresse för landets gamla civilisation väcktes i Europa en nyfikenhet för allt egyptiskt. Allt fler européer reste uppför Nilen för att med egna ögon se de faraonska tempel och gravar som kantade floden hela vägen från Kairo till Abu Simbel.

Medan européerna beundrade Egyptens storslagna förflutna blickade landets makthavare, vicekung Muhammad Ali, framåt. Målmedvetet strävade han efter att modernisera sitt land enligt europeisk modell. Under 1800-talet genomdrevs en rad reformer inom jordbruk, industri, infrastruktur, armé och beskattning. Wallin kommenterade i sin dagbok flera av dessa reformer, men även följer de fick för folket ute i byarna. Själva huvudstaden visade sig svårare att modernisera och Wallins Kairo var i mångt och mycket en kvarleva från en svunnen tid. Men det var bara en tidsfråga innan moderniseringsvågen skulle välla in över den anrika huvudstaden. Bara några tiotal år efter att Wallin hade lämnat Egypten skulle även Kairo genomgå stora förändringar. I ljuset av denna utveckling är Wallins iakttagelser och beskrivningar naturligtvis av stort värde.

Wallin var visserligen inte den förste att beskriva den tidens Kairo. Edward William Lane hade hunnit före. Lanes talrika beskrivningar av allt från gatunät till husarkitektur är en utmärkt grund för förståelsen av hur det tidiga 1800-talets Kairo var uppbyggt. Men Wallins anteckningar är ett värdefullt komplement, inte minst eftersom de fyller Kairos gator och hus med individer, begivenheter, glädjeämnen och irritationsmoment. För Wallin var Kairo mycket mer än ett forskningsobjekt. Det var en levande miljö och hans hem i Österlandet.

För Edward William Lane, liksom för många av hans samtida, var Egypten i första hand ett studieobjekt. "Orientens" hade under 1800-talet seglat upp som ett eget forskningsfält och av dess länder var Egypten ett av de mest tillgängliga. Egypten kunde dessutom stoltsera med ett rikt faraonskt kulturarv, som under 1800-talets första hälft hade gett upphov till ett helt nytt forskningsfält, egyptologin.

Wallin hade ingen egyptologisk bakgrund. Till skillnad de flesta européer som befann sig i Egypten vid 1800-talets mitt hyste han heller inget större intresse för den faraonska historien. Wallins intresse låg huvudsakligen i det arabiska språket och den islamiska kulturen. Som den noggranna forskare han var, beskrev han ändå – ofta väldigt ingående – de forntida monument och fyndorter han besökte. Avsaknaden av egyptologisk sakkunskap förminskar inte värdet av hans iakttagelser. Tvärtom. I stället för att hänvisa till andras tolkningar presenterar Wallin, gång på gång, detaljerade förstahandsbeskrivningar av tempel och gravar. Hans fria formuleringar och fyndigt valda paralleller förmedlar dessutom en alldeles speciell känsla av närvaro.

Lika träffande är Wallins beskrivningar av de människor han mötte under sin tid i Egypten. Bland hans nya bekantskaper fanns flera av tidens kända upptäcktsresande, orientalister och egyptologer. Genom dem, men även genom sina långa samtal med allt från soldater och åsnedrivare till fiskare och bönder, lärde sig Wallin mycket om Egypten, dess folk och deras kultur. Men Egypten var inte målet för hans resa. Kairo var snarare utgångspunkten för hans ”riktiga” upptäcktsresor, de som tog honom ut i det okända, mot Arabien. Egypten var den trygga hamn där han kunde vila ut och kurera sig mellan resorna. Bland granitholmarna vid Assuan kände sig Wallin lika hemma som bland skären i barndomens Åland. Efter en tid kändes hela Egypten, med Wallins egna ord, ”aldeles hemligt”.

Men hemligt innebar samtidigt på gränsen till tråkigt för Wallin, som till sin natur var rastlös och otålig. Det var ofta rastlösheten som drev honom vidare mot nya platser, nya möten och nya äventyr. Redan som barn hade han ansetts äventyrlig och det var ett drag som kännetecknade honom livet igenom. Fortfarande förknippas Georg August Wallins namn med äventyr och ökenromantik snarare än med filologi. Bilden av Wallin som en romantisk och äventyrlig hjälte förstärks ytterligare av Robert Wilhelm Ekmans kända porträtt, som låter professor Wallin – iklädd turban och fotsid dräkt – spana ut över Arabiens öken. Både Elmgren och Tallqvist bidrog till att förstärka denna hjältebild genom att lyfta fram Wallins rättfärdighet, ärlighet och viljestyrka. Andra sidor av den store forskarens personlighet, som hans lynnighet, otålighet och det som Schildt så elegant kallar hans ”ständigt alerta erotiska aptit”⁹ tonades finkänsligt ned, i synnerhet i de levnadsteckningar som riktades till Finlands ungdom.

Att på så sätt tillrättalägga Wallins karaktär var ingen lätt uppgift. Uppställningen av Wallins texter berövade dem samtidigt mycket av deras charm och innehåll. Wallins färgstarka personlighet genomsyrar varje brev, varenda sida i hans dagbok och gör hans Egypten till en aldeles speciell plats. I denna bok vill jag lyfta fram just detta Egypten, så som Wallin beskrev det för sig själv, för sin vän, professor Gabriel Geitlin, och för sin mor och syster hemma i Helsingfors. Jag har därför valt att låta Wallin själv berätta och med sina egna ord leda läsaren in i sina hemkvarter i Kairo och genom byarna i Nildeltat. Därför har jag avstått från att ”höfla om” hans text. Den får stå som han själv skrev den under sina dagar och nätter i Egypten. Med några få undantag: för att underlätta förståelsen av texten har jag på sina ställen fyllt i bortglömda ord och kompletterat med förklarande noter.

Wallin var en utmärkt berättare, men hans text är inte alltid lättläst. Meningarna är ofta långa och språkbilden är, med Knut Tallqvists ord, ”ställvis något tung men alltid klar och originell”.¹⁰ Wallins stavning är ofta minst sagt kreativ och tex-

ten kryllar av ”djärfva ordbildningar”, i form av Wallins helt egna ord och uttryck. I de flesta fall framgår det ändå av sammanhanget vad han avsåg. Ju längre Wallin hade varit borta från hemlandet, desto oftare använde han ord på främmande språk. Påverkad av sitt tysktalande resällskap använde han tyska termer, ofta i någon egen försvenskad form, när han inte kom ihåg eller kände till den svenska motsvarigheten. Han använder till exempel ordet *sarger* för sarkofagerna i Konungarnas dal och *schutten* för grushögarna i Edfutemplet.

Vid tiden för Wallins vistelse i Egypten befann sig egyptologin som vetenskap fortfarande i sin linda. Wallin hade därför ingen möjlighet att tillfullo förstå de faraonska monument och inskrifter han såg. Jag har försökt komma Wallin till hjälp genom att placera in hans upplevelser och beskrivningar i deras kulturella och historiska sammanhang. Till min hjälp har jag tagit både nytagna fotografier och 1800-talsteckningar. Skisserna och målningarna är gjorda av den österrikiska målaren Hubert Sattler, som seglade uppför Nilen tillsammans med Wallin vintern 1844–45. De ingår idag i Salzburg Museums samlingar och publiceras här för första gången. Fotografierna är, där ingenting annat anges, mina egna. De är tagna under en resa som jag gjorde i Wallins fotspår hösten 2009, 160 år efter att Wallin för sista gången lämnade Egypten. Min resa började vid Wallins födelsegård på Åland och fortsatte, via Kairo och Alexandria, upp genom Nildalen. Där möttes jag av ett landskap som på många håll inte hade förändrats nämnvärt sedan Wallins besök. Där låg fortfarande inte bara de urgamla templen och gravarna, utan även Muhammad Alis broar, slussar och fabriker. I vissa städer fanns till och med samma marknader och badhus kvar. Med undantag av Nubien, ligger byarna där de alltid har legat.

Wallins stavning av arabiska ortnamn skiljer sig från den gängse moderna stavningen. I den löpande texten har jag valt att använda de vanligaste moderna namnformerna, så som de skrivs i litteratur och på kartor. Förklaringar och fotnoter kopplar ihop Wallins benämningar med moderna ortnamn. Kartorna skall förhoppningsvis underlätta resor i Wallins fotspår, såväl i andanom som på plats i Nildalen.

DEL I

VÄGEN TILL ORIENTEN

ÅLAND, HELSINGFORS OCH
S:T PETERSBURG

KUMLINGE KROKAR I ÅLANDS SKÄRGÅRD.

WALLINS BARNDOM OCH UNGDOM

*”Tacka vill jag när jag
får vara min egen herre”*

Barndomens Åland

GEORG AUGUST WALLIN föddes i Sund på Åland hösten 1811. Sund var vid den tiden på många sätt Ålands centralort.¹ I Sund var både kronofogden och häradsskrivaren placerade, där låg de stora kronomagasinen och dit förlades det ryska militära högkvarteret. Området hade haft stor betydelse redan i förhistorisk tid och Wallin kunde som barn se lämningar av forntida gårdar och gravfält utspridda i landskapet. Nere vid vattnet låg Kastelholms slott. Borgen, som hade byggts redan på 1300-talet, hade visserligen till stora delar förstörts i en brand 1745 och användes under 1800-talet huvudsakligen som spannmålsmagasin. Men även som ruin var den ett tydligt landmärke intill bron över sundet.

Ungefär en och en halv kilometer norr om Kastelholms slottsruin låg hemmanet Berg. Där, vid sidan av avtagsvägen mot Gesterby och alldeles intill det lilla berg som gett platsen dess namn, står idag två röda stugor. Den ena är byggd år 1929. I den andra, som går tillbaka till början av 1800-talet, föddes Georg August Wallin den 24 oktober 1811. Georg Augusts far, Israel Wallin, var då häradsskrivare på Åland. Berg hade anslagits som boställe åt häradsskrivaren 1794, och gården var relativt nybyggd när paret Wallin, med dottern Augusta, flyttade in år 1805.

Huset på Berg fungerade som häradsskrivarens tjänstebostad fram till 1924. Från och med 1854 hyste det även Ålands första bank, Ålands Sparbank. År 1922, när Åland beviljades självstyrelse, övergick hemmanet i landskapets ägo. Huset totalrenoverades på 1950-talet, men på håll ser det fortfarande ut som det gjorde när Georg August Wallin föddes där i oktober 1811.

På sommaren samma år hade de ryska gränsstolparna med den dubbelhövdade örnen rests på Signilskär och Sälskär väster och norr om Eckerö, som en slutgiltig markör för Ålands ställning som det ryska rikets västligaste utpost.² Det hade då gått två år sedan den ryska krigstida ockupationen av Åland formellt hade upphört, men den ryska militära närvaron på öarna var fortfarande stark. För den åländska befolkningen märktes den i första hand genom den inkvarteringsskyldighet som innebar att ryska soldater och officerare år efter år bodde tillsammans med sitt värdfolk i deras gårdar och stugor. Antalet inkvarterade ryska militärer varierade. Som mest hade omkring 60 % av de åländska hushållen ryska soldater boende i sina hem.³ De allra flesta inkvarterades i trakten kring Bomarsund och Kastelholm, vilket innebar att så gott som varje gård i Sunds socken hyste ryska inneboende. Dessa inhysingar kom från rikets alla hörn. Bland dem fanns ortodoxa ryssar, polska katoliker och muslimer från Kaukasien. Adertonhundratalets Åland var med andra ord en religiös och kulturell smältdegel, där Wallin redan som barn kom i kontakt med människor med olika språklig, religiös och kulturell bakgrund, något som naturligtvis kan ha påverkat hans senare val av yrkesbana.

Inkvarteringarna, i kombination med de ryska soldaternas rätt att – även i fredstid – kräva tjänster och resurser av lokalbefolkningen, innebar självklart en belastning för de åländska bönderna och fiskarna. Ändå var flykten från Åland begränsad. Bara omkring 200 personer beräknas ha flyttat till Sverige. De flesta valde att stanna och befolkningen på Åland uppgick år 1811 till drygt 11 000 personer.

Som en gest av välvilja gick de ryska myndigheterna in för att ersätta de skador som kriget hade orsakat den åländska befolkningen. Hur mycket som sist och slutligen ersattes är oklart. Ryssarna försökte i varje fall bygga upp goda relationer till lokalbefolkningen, i första hand till de övre samhällsskikten. Efter 1809 ordnades därför en mängd olika tillställningar för den åländska eliten, representerad av prästerskapet och tjänstemännen inom den lokala förvaltningen. Till denna lokala elit hörde även häradsskrivaren, senare kronofogden, Israel Wallin och hans familj.

FAMILJEN WALLIN

Georg August Wallin, som av familj och vänner kallades Georg eller Ojan, var mittenbarnet i en stor syskonskara. Uppgifterna om hur många barn paret Israel och Johanna Maria Wallin hade är osäkra. De torde ha varit sju, av vilka fem levde till vuxen ålder. Äldst var Augusta, som gifte sig med kronofogden i Reso. Efter henne kom Karl Israel August, född 1807, som gick till sjöss och dog i unga år. Av Georges

yngre syskon känner vi till brodern Bror August, som blev militär och dog ogift i Smolensk, samt yngsta systemen Natalia Sofia Augusta. Inte heller Natalia gifte sig, utan bodde efter faderns död tillsammans med modern i Helsingfors, där hon dog i november 1881 och fick sitt sista vilorum bredvid storebror Georg på Sandudds begravningsplats. Två av paret Wallins söner, Emile August (f. 1810) och August Israel (f. 1813) dog som små, Emile förmodligen i samband med födseln. August blev bara två månader gammal.

Georg August Wallin härstammade från en släkt av präster. Hans far Israel var den första på flera generationer som hade valt en karriär inom statsförvaltningen. Georgs farfar, som även han hette Israel, hade varit kyrkoherde i Kumlinge och Brändö på Åland. På vindskivan på Kumlinge kyrkas gavel kan man fortfarande läsa "Kyrkoherde Israel Wallin" och "Anno 1785", utskuret med rejält tilltagna bokstäver i det mörka träet. Denne Israel den äldres far, Georgs farfars far, Israel Simonis hade varit kyrkoherde i Längelmäki. Hans far, Simon Wallinus, hade i sin tur varit kyrkoherde i Urjala.

Även om Israel Wallin, efter tre generationer av kyrkoherdar, hade bestämt sig för en annan bana, växte Georg och hans syskon upp i ett hem som genomsyrades av den lutherska tron. Georgs vänner beskrev honom som from. I de brev och dagböcker som han själv skrev senare i livet kan man utläsa en stark men okonstlad gudstro, en tro som hade väldigt litet med formaliteter att ceremonier att göra. Det var en tro som inspirerade den 23-åriga Georg att hålla en medryckande predikan i Saltvik kyrka midsommardagen 1835, men som inte hindrade honom från att samma sommar misshandla församlingens kaplan och förföra dennes hustru.

Gossen Georg hann egentligen inte uppleva mycket av den röda stugan på Berg. Samma år som han föddes utnämndes fadern Israel till kronofogde på Åland och familjen flyttade till Södergård i Tosarby. Kronofogden var under 1800-talet den högsta statliga ämbetsmannen på Åland. Hans ställning var inte helt oproblematisk och han hamnade ofta i kläm mellan den ryska kommendantens krav och lokalbefolkningens behov. Under kriget 1808–09 hade både kronofogden och härads-skrivaren betraktats med misstänksamhet av ålänningarna, som tyckte sig se dem gå ryssarnas ärenden. Kronofogde Israel Wallin hade med andra ord ingen lätt sits när han som nyutnämnd år 1812, tillsammans med sin familj, flyttade till Tosarby och in i det vackra och för åländska förhållanden ovanliga stenhus som sedan slutet av 1700-talet hade varit kronofogdens tjänstebostad.

Huset, som alltjämt kallas "Stenhuset", hade ursprungligen byggts för kronofogden Lars Ljung. Efter Ljungs död hade hans änka gift sig med en avskedad svensk löjtnant, Karl Jakob von Hartmansdorff, som i sin tur övertog huset efter hustruns

död. Hartmansdorff, som även innehade Haga Kungsgård i Saltvik, gifte år 1809 om sig med Israel Wallins syster Gustava. De två familjerna, Wallin och von Hartmansdorff, bodde sedan tillsammans i Stenhuset under några år. Sonen Karl Henrik von Hartmansdorff, kallad Kalle, var bara några år yngre än Georg och de två pojkarna lekte tillsammans redan som små. De förblev nära vänner genom hela ungdoms- och studietiden och Georg kom att tillbringa många somrar tillsammans med Kalle på Haga, även efter att familjen Wallin hade flyttat till Åbo.

När Georg var fem år gammal flyttade familjen igen, den här gången till en gård som hade ägts av Georgs morföräldrar i Bertby i Saltvik. Redan året därpå, 1817, utnämndes fadern Israel till landskamrerare i Åbo och Björneborgs län och hela familjen Wallin flyttade till Åbo. Georg var alltså bara sex år gammal när han lämnade Åland. Han återvände emellertid ofta till Sund och Saltvik, både under skollåren i Åbo och Raumo och under studietiden i Helsingfors. Han bar också med sig den åländska skärgården, havet och folket resten av sitt liv. De utgjorde referensramen för hans möten med nya människor och platser – även i främmande länder.

BARNDOM OCH SKOLGÅNG

I sin levnadsteckning över Wallin beskriver Knut Tallqvist den unge Georg som ett företagsamt och självständigt barn med stark rättskänsla och ”sinne för det ädla och goda”. Beskrivningen påverkades säkerligen av Wallins senare berömmelse och det är svårt att i efterhand gissa hur mycket gott och ädelt uppsåt det låg bakom den unge Georgs påhitt och ofog. Men företagsam var Georg August Wallin med all säkerhet. Annars hade han knappast senare i livet slagit in på den bana han valde och heller inte lyckats ta sig till de avlägsnaste delar av Arabiens öknar och levande hem igen. I Wallins egna brev och dagboksanteckningar, och i de korta noteringar som Henrik August Reinholm gjorde om honom efter hans död,⁴ framstår Wallin som temperamentsfull, viljestark, impulsiv, rastlös och äventyrslysten. Även Johan Vilhelm Snellman drog sig särskilt till minnes Wallins ”äventyraryr-anda”.⁵ Redan som barn tyckte Georg tydligen om att pröva gränser, både sina egna och andras. Samtidigt var han en romantisk drömmare. Inspirerad av böcker och berättelser målade han upp de mest fantastiska bilder av avlägsna platser och främmande folk, som senare i verkligheten sällan motsvarade hans högt ställda förväntningar.

Sin skolgång inledde Georg August Wallin vid Katedralskolan i Åbo. Som elev var han varken framgångsrik eller särskilt flitig. Han var mer intresserad av segelfartygen nere i hamnen än av undervisning och läxläsning. Enligt Tallqvist var det

Wallins ”själfrådighet och företagsamhet” som förde honom på kollisionskurs med både lärare och föräldrar.⁶ Men man kan föreställa sig att också hans ständiga rastlöshet vållade vissa problem både i klassrummet och under läxläsningen. Den unge Georg verkar däremot inte ha haft svårt att skaffa sig vänner. Han var kreativ och snabb till egna initiativ. Med liv och lust deltog han i allt från släckningsarbetet under Åbo brand 1827 till nattliga gängslagsmål i Raumo, dit skolan flyttades efter branden.

Även i Raumo kom han dock snart ihop sig med lärarna. Georg avslutade därför sin skolgång våren 1828 för att i stället läsa privat i Helsingfors, dit hans föräldrar hade flyttat då fadern Israel blev överkommissarie i revisionsrätten år 1825. Privatundervisning förefaller ha passat den otålige Georg bättre. Han tog utan problem sin studentexamen våren 1829.

HÄRADSSKRIVARENS TJÄNSTEBOSTAD PÅ BERG.

Ungdomstid och studier

Den 22 juni 1829 skrevs Georg August Wallin in vid universitetet, som föregående höst hade inlett sin verksamhet i Helsingfors. Universitetsbyggnaderna i Åbo hade visserligen byggts upp efter den förödande branden, men universitetet flyttades ändå enligt Kejsarens beslut till den nya huvudstaden, där det fick det ståtliga namnet Kejserliga Alexanders-Universitetet i Finland. Universitetets nya huvudbyggnad vid Senatstorget skulle dock inte komma att invigas förrän efter ytterligare några år.

STILIG OCH TYSTLÅTEN

Wallin skrev in sig i Borealiska avdelningens matrikel som Sundensis, det vill säga hemmahörande i Sund. Han var sjutton år och skulle fylla aderton till hösten. Den rastlösa gossen hade vuxit upp till en otålig man med mycket bestämda åsikter. Bland de omdömen om Wallin som Reinholm i efterhand samlade in bland hans vänner och kolleger förekommer ord som orädd, vänfast, fri från hyckleri, from och absolut. Spridda anteckningar förknippar Wallin med enkelhet, men samtidigt med tokrolighet och humor. Vid universitetet skall han ha uppfattats som ovanligt begåvad och framstående. Några av dessa utlåtanden färgades säkert av Wallins senare framgångar. Många bekräftas å andra sidan av hans egna ord och gärningar.

Man har länge trott att det inte har funnits någon samtida avbildning av Wallin. Robert Wilhelm Ekmans kända porträtt av Wallin är målat efter hans död. En profilteckning av Johanna Conradina Lagus (f. Ramstedt) fungerade som förlaga. Teckningen, som även den gjordes efter Wallins död, föreställer Wallin efter hemkomsten från Orienten. Då hade han hade tunt bakåtstruket hår och ett bestämt drag kring munnen. En annan profilteckning har emellertid nyligen återfunnits bland Wallins efterlämnade papper i Finlands Nationalbibliotek.⁷ Den visar en yngre man med tjockt och vågigt hår, men med Wallins kännpaka raka näsa och markerade haka (se s. 38).

Teckningarna och enstaka bevarade beskrivningar låter oss ana att Wallin var en stilig man; lång och smärt och med en intensiv blick i de mörka ögonen. Enligt en beskrivning skall han vid hemkomsten från Orienten ha gjort ett oförglömligt intryck,

I STENHUSET I TOSARBY BODDE FAMILJEN WALLIN MELLAN 1812 OCH 1816. DET VAR HÄR GEORG AUGUST WALLIN LÄRDE SIG SPELA SINA FÖRSTA INSTRUMENT. HAN GAV TILL OCH MED SMÅ KONSERTER TILLSAMMANS MED STOREBROR KARL.

med den högresta magra gestalten, de mörkbleka anletsdragen, den höga, med mörk men inte stark hårväxt bevuxna hjässan, de mörka klara ögonen, den fint bildade raka näsan, den något starkt utvecklade underkäken med det svarta, icke synnerligen långa skägget och slutligen den enkla dräkten med den korta öfverrocken, i hvilken man, om man ej vetat honom vara den berömde resanden i Arabiens öknar, lätt kunnat taga honom för en af hafvets vederbitna söner.⁸

Enligt Tallqvist skall Wallin ha varit tystlåten till den grad att han uppfattades som trumpen. Det är svårt att tro när man läser hans långa välformulerade brev och dagboksanteckningar. Det är uppenbart att Wallin skrev hellre än talade. Likaså lyssnade han hellre än pratade själv. Det fanns ingenting han uppskattade mer än långa samtal med bönder och fiskare, om det så var i Ålands skärgård eller vid Nilens stränder. Även då överlät han berättandet åt de andra, medan han själv satt tyst, lyssnade och samlade på sig information. Enligt August Schauman, som lärde känna Wallin som vuxen, var den gänglige ålänningen ”allvarlig, tyst och sluten i allmänhet”, men ”öppen och hjärtlig mot dem som vunnit hans sympati”.⁹

BÄST MED BEDUINER OCH BÖNDER

Att Wallin kunde uppfattas som trumpen, kanske till och med överlägsen, berodde till viss del på att han vantrivdes i sammanhang som han uppfattade som konstlade och tillgjorda. Enligt Schauman var Wallin en vetenskapens ”fullkomliga demokrat”, som ”avskydde det konstlade och onaturliga”.¹⁰ Wallin undvek därför tillställningar där umgänget styrdes av etikett och konvensans. Sådana formella mottagningar var dessvärre en del av livet och arbetet vid universitetet och Wallin var ibland tvungen att dra på sig fracken och delta, även om han kände sig besvärad och obekväm. Då blev han tyst och korthuggen och framstod följaktligen inte som någon stor konversatör. Hans språkbruk passade heller inte alltid i huvudstadens fina salonger. På en fracktillställning där han kände sig generad och utklädd skall han plötsligt ha hörts utbrista: ”Fan, hvad här är tråkigt!”

Allra bäst trivdes han, enligt egen utsago, tillsammans med beduiner och bönder.¹¹ Han var föga imponerad av de högt uppsatta herrar som han, i egenskap av ung och lovande forskare, presenterades för. Det framgår tydligt av Reinholms beskrivning av en mottagning för tronföljaren, universitetets kansler, där Wallin kallades fram till särskild audiens. Den utdragna strömmen av introduktioner och artigheter gjorde Wallin illa till mods och han försjönk i sin vanliga surmulna tystnad. Först långt senare, när han tillsammans med sina vänner hade lämnat univer-

sitetets solennitetssal skall han, apropå tronföljaren, ha sagt: ”Nej, i hans ställe vill jag ej vara, så där på hvarje steg observerad och beledsagad af generaler och sviter. Tacka vill jag, när jag får vara min egen herre. Nu gå vi på simning.”¹²

En kort stund senare skall han ha setts vandra iväg mot Rödbergen, iklädd enbart en gammal kapprockskaftan slängd över underkläderna.

SEGLING, SIMNING OCH MUSIK

Wallin var en stor vän av friluftsliv. Han vandrade, simmade och seglade så snart tillfälle gavs. Segling var ett av hans största nöjen. Ofta seglade han tillsammans med sin kusin Kalle, inte bara i de bekanta vattnen utanför Sund och Saltvik, utan även hela vägen från Helsingfors till Åland. I ur och skur seglade de två vännerna, inte sällan med risk för liv och lem. Enligt en av många seglarhistorier skulle skotet en gång ha brustit i ett kritiskt skede, varpå Wallin helt lugnt skall ha sagt till sin skärrade kusin: ”Hvad nu, Kalle, jag tror donen äro dåliga!” En annan gång skall han och Kalle ha överraskat en grupp vänner som hade seglat från Helsingfors till Räfsö i Kyrkslätt genom att helt enkelt följa efter dem – roende.¹³ Georg August var inte den enda i familjen Wallin som intresserade sig för hav och segling. Hans äldre bror Karl hade tidigt gått till sjöss, men avlidit efter ett fall från masten.¹⁴

Ett annat av Wallins stora nöjen var simning. Han simmade ofta och gärna. Om Wallin saknades vid universitetet visste både lärare och studiekamrater att först leta efter honom vid ”hans” klippa vid Sandvikens strand. Där låg han ofta och läste i solen, om han inte var ute på någon av sina långa simturer, som enligt vissa uppgifter kunde ta honom hela vägen över sundet till Drumsö.

Bland Wallins mer stillsamma intressen fanns musiken. Han var musikalisk och spelade flera instrument, bland annat flöjt, fagott, gitarr, fiol, cello och piano. I Egypten försökte han lära sig traktera den svårspelade *nay*-flöjten. Intresset för musik gjorde även avtryck i hans forskning. Under sina ökenfärder upptecknade han flera arabiska folksånger som publicerades efter hans återkomst till Europa.

STUDIER OCH RELEGATION

För Wallin personligen var det en klar fördel att universitetet hade förlagts till Helsingfors. Där kunde han bo hemma hos sina föräldrar och behövde inte bekymra sig nämnvärt om sitt uppehälle. Till skillnad från många andra kunde han lugnt välja studieämnen som intresserade honom i stället för att omedelbart eftersträ-

va en inkomstbringande tjänst. Studierna var mångsidiga snarare än fördjupande och Wallin hade ingen brådska att slutföra dem. Han gick på föreläsningar i moral, filosofi och estetik men koncentrerade sig på språk. I studierna ingick latin och grekiska, men Wallin intresserade sig mest för de moderna språken tyska, franska och engelska, även om de inte var examensämnen.

Wallin var utan tvekan en språkbegåvning. Han var däremot ingen flitig student och hans tålamod räckte sällan till särskilt långa stunder av glospluggande. Han trivdes bättre utomhus, på långa promenader och seglatser. Wallins styrka låg i den praktiska användningen av olika språk snarare än i teoretiska kunskaper om deras struktur. Han lärde sig snabbt tala flera språk flytande och läste gärna Goethe, Schiller, Rousseau, Scott och Shakespeare på originalspråken. Han använde sällan eller aldrig ordböcker, utan utgick ifrån att ”när man har hunnit något in i moderna språk, texten själv småningom lär en de i förstone obekanta orden”.¹⁵ Wallin studerade också så kallade österländska språk, bland annat arabiska och persiska, först för adjunkt Ivar Wallenius och senare för professor Gabriel Geitlin.

Under hela studietiden återvände Wallin om somrarna till Åland och sina vänner där. En s.k. tyst relegation från universitetet gav honom en oväntad möjlighet att vistas på Åland längre än vanligt våren och sommaren 1835. Orsaken till relegationen var att Wallin i november 1834 hade fungerat som ordförande för ett olovligt studentmöte, sammankallat för att dryfta frågan om en eventuell ”opinionsyttring” mot teologiska fakultetens adjunkt Jakob Algot Gadolin, som enligt studenterna orättvist hade underkänt ett examensarbete. Tallqvist tar i sin levnadsteckning Wallin i försvar och menar att frågan om protesten aldrig avhandlades på mötet, som i stället kom att handla om ”picknickerna”, ett slags danstillställningar från vilka en student ansågs ha blivit orättvist utesluten. Studenterna kom överens om att i framtiden bojkotta dessa tillställningar. En student som senare bröt mot mötets beslut blev följaktligen misshandlad i universitets vestibul efter en föreläsning. Under utredningen av misshandeln avslöjades det olovliga mötet och den planerade protesten mot Gadolin. Sex av de närvarande studenterna angav sig själva till rektor och blev offentligen förvisade från universitetet för hela den följande vårterminen. I sin egenskap av mötets ordförande blev Wallin ”tyst” förvisad för samma tid.¹⁶

Wallin ansåg att beslutet var ”olagligt”, men var i övrigt inte särskilt upprörd. Han tröstade sin olyckliga mor med att han nog skulle växa upp till en bra karl i alla fall. Det förefaller som om även professorn i civillagfarenhet och romersk rätt, Wilhelm Gabriel Lagus,¹⁷ skulle ha ansett beslutet, kanske inte direkt olagligt men i varje fall djupt orättvist. Han anställde i stället Wallin som informator

för sin 13-åriga son Wilhelm under relegationstiden. I sina memoarer skriver Wilhelm Lagus att hans far på så sätt ville markera sitt ogillande av disciplinkommisionens utslag. Den unge Wilhelm Lagus var ändå förvånad över faderns val, ”ty ehuru Wallin allaredan ansågs för en ovanligt begåfvad och framstående ung man, hade han ock många pojkestreck på sitt kapitel”. Wilhelm trodde att det kanske var ”Wallins kända musikaliska talang” som hade fått föräldrarna att välja just honom, relegation och tvivelaktigt rykte till trots.

Wallin själv tog lätt på sin relegation, som han närmast betraktade som en välkommen tjänstledighet. Tillsammans med sin elev ”förflyttade han sig från den ena trefliga herrgården efter den andra och till det mesta skötte sina nöjen”.¹⁸ Wallin inledde sin turné hos familjen Favorin på Svidja gård i Sjundeå, där frun i huset, Ulrika Eleonora, var svägerska till Wallins syster. Wallin trivdes hos Favorins. Flera år senare mindes han fortfarande med värme julen på Svidja som fylld av ”glädje och ungdomsyra”.¹⁹ Strax efter jul anslöt sig Wilhelm Lagus. Tillsammans gjorde de flera utfärder, bland annat till Nurmijärvi för att hälsa på Wallins studiekamrat Matthias Alexander Castrén, som var relegerad på grund av samma olycksaliga studentmöte. Från Svidja fortsatte de, via Wallins syster och hennes familj i Reso, till Åbo där de bodde inackorderade hos ”den förmögna och myndiga borgaren Hydén”.²⁰

I Åbo varvades studier med nöjen. Wallin och hans elev delade ett brinnande intresse för musik och spelade ofta tillsammans. Medan Wilhelm pluggade allt från historia till matematik, tillbringade Wallin en stor del av sin tid på Soltanis konditori tillsammans med en grupp utländska musiker. Men framför allt väntade de, i synnerhet Wallin, på våren, islossningen och Åland.

ÅLAND SOMMAREN 1835

Den 23 april gick isen i Aura å. Två veckor senare, den 7 maj, befann sig herrarna Wallin och Lagus på en båt på väg mot Åland. Det gick undan. Wilhelm Lagus skrev upprymt till sin mor: ”Vi voro på vägen mellan Åbo och Åland blott 11 timmar. Då man reser på ett dygn, anses det redan vara bra fart. Mamma kan då föreställa sig hur fort vi foro”.

Wilhelm såg det som ett tecken på att hans lärare hade saknat Åland under vintern och otåligt längtade efter att återse sina hemtrakter. De var egentligen på väg till Hartmansdorffs i Tosarby, men medan de låg vid Bomarsund kom Wallin i stundens ingivelse att i stället hyra in dem på Haga kungsgård i Saltvik, som vid den tiden arrenderades av direktörskan Elisabet Lignell.

På Haga fortsatte Wallins och Wilhelms angenäma tillvaro med en blandning av studier och nöjen. Åtminstone Wilhelm studerade. Wallin hade infört ett system som passade dem båda. Wilhelm fick några dagar på sig att förbereda sig, sedan höll Wallin förhör inte bara på det som hans elev senast hade läst, utan på allt han dittills hade lärt sig. På så sätt lärde sig Wilhelm det han skulle, medan Wallin fick flera lediga dagar mellan varje förhör, dagar som han kunde ägna åt sina egna nöjen. Wilhelm, som läste klassiska grekiska författare, lärde sig algebra, övade sig skriva latin, pluggade tyska glosor och fördjupade sig i världshistoria, förundrade sig storligen över sin lärares lättja. Under hela tiden i Åbo hade han inte sett Wallin läsa någonting annat än Homeros och musiknoter.

”Icke heller under vår vistelse på Haga tror jag Wallin bråkade med några allvarligare studier”, konstaterade Wilhelm Lagus senare i sina memoarer. Han minnes tydligt hur Wallin i stället hade tillbringat dag efter dag på sofflocket, där han iklädd nattrock låg och läste Goethe eller Shakespeare. Mitt i läsningen kunde han ropa högt av förtjusning över någonting särskilt välskrivet eller intressant. Häpen över hur lite tid Wallin ägnade sina studier funderade den 13-åriga Wilhelm ofta över sin lärares framtidsplaner. Efter att på midsommardagen ha hört Wallin predika i Saltvik kyrka föreställde han sig att Wallin kanske tänkte bli präst. Men den tanken förkastade han så snart han fick större insikter i Wallins fritidssysselsättningar.

Mellan läsning och förhör hann även Wilhelm njuta av den åländska sommaren. Tillsammans med de andra männen på Haga sydde han segel ”under ledning af en mycket lustig och ständigt drucken sjöman, kallad tok Mikel”. Han seglade, simmade, fiskade och besökte olika tillställningar tillsammans med sin lärare.

DANSER OCH ANDRA NÖJEN

Artonhundratalets Åland erbjöd gott om danser och andra nöjen. Den ryska militärledningen ordnade baler och andra fester, dels som en välvillig gest gentemot den lokala eliten, dels för att hålla sina officerare på gott humör. Ända sedan kriget 1808–09 hade soldater och befäl från det ryska rikets alla hörn varit baserade på Åland, men deras antal ökade markant då byggnadsarbetena på Bomarsunds fästning inleddes 1829. Under 1820-talet hade i snitt 300 åländska hushåll samtidigt hyst ryska soldater. År 1833 var antalet uppe i 450, en ansevärd del av Ålands totalt 952 registrerade skatte- och kronohemman. De flesta av de ryska soldaterna inkvarterades i trakten av Bomarsund, där de snabbt kunde kallas in för att försvara brohuvudet, samtidigt som de fanns inom behändigt avstånd från de stora spann-

målsmagasinen. Även de arbetskompanier som varje dag arbetade på fästningen måste av praktiska skäl finnas i dess närhet. En del av arbetarna ingick i renodlade straffkompanier som inkvarterades i särskilda inhägnade kaserner i närheten.²¹ Inslaget av ryska soldater var med andra ord stort i socknar som Sund och Saltvik, där Wallin tillbringade sina somrar. Även Haga hade, åtminstone under tidigare år, haft ryska soldater inkvarterade.²²

De ryska soldaterna och officerarna hade rätt till ett visst antal rum och en viss standard efter befälsgrad. Medan enkla halmbäddar ansågs räcka för vanligt manskap måste officerarna erbjudas både riktiga sängar och bord och stolar. Om soldaterna vara färre än fem till antalet skulle de inhysas i värdfolkets egna rum. Var de fem eller fler måste ett särskilt rum ställas till deras förfogande. Inkvarteringarna gällde inte enbart boningshus utan även stall, fähus, lider, badhus och bagarstugor. Även om de påtvingade gästerna inte fick hindra eller störa sitt värdfolk i deras dagliga arbete, utgjorde de en ofta tung börda för de åländska hushållen, framför allt under vinterhalvåret.

Närvaron av ryska soldater innebar även besvärliga praktiska arrangemang. Den komplicerade matlagningen och medförde ett ökat slitage på hus, vagnar och möbler och en ökad vedförbrukning. I inkvarteringarnas spår följde slagsmål, mord, stölder, fylleri, veneriska sjukdomar och rymningar.

Men den ryska närvaron medförde samtidigt vissa fördelar. Fästningsbygget skapade möjligheter för lokalbefolkningen att tjäna pengar genom att bränna tegel, bygga lavetter för kanoner och leverera ved. I det växande samhället Skarpans uppstod också helt nya utkomstmöjligheter i form av illegal brännvinsbränning och anställning i garnisonens hushåll. Därutöver tillkom alla danser och nöjen som ordnades i den ryska militärledningens regi. Till dessa tillställningar inbjöds framför allt präster och högre tjänstemän med familjer. Även kungsgårdarnas arrendatorer kan räknas till denna gynnade elit, och därmed också Lignells på Haga, där Wallin och hans elev bodde sommaren 1835.

I sin dagbok förde Wilhelm Lagus bok över alla nöjen som han och Wallin deltog i. Det blev en lång lista på ”danser, soupeer, middagar och Kalaser”.²³ Wilhelm's anteckningar visar att Wallin till stor del umgicks med den lokala eliten, representerad av von Hartmansdorffs i Tosarby, doktor Granberg i Godby, kamrer Bomansson och ingenjör Mallén, samt hela raden av kyrkoherdar: Detleff Sipelius i Saltvik, von Knorring i Finström, Chydenius i Jomala och Hällfors i Sund.

VENERISK SMITTA

Med alla inkvarterade ryska soldater var det trångt i de åländska stugorna. Det bidrog i sin tur till en ökad spridning av olika febersjukdomar. Tuberkulosen skördade många offer på Åland under 1800-talet och malaria förekom allmänt ända in på 1900-talet. Trots vaccinationskampanjer drabbades öarna dessutom av flera smittkoppsepidemier.

Ett växande problem under 1830-talet var den ökade spridningen av venerisk smitta. Eftersom smittspridningen var mest utbredd i Sund utpekades de ryska soldaterna som källa. Det rådde heller ingen tvekan om att åländska kvinnor gärna umgicks med de unga uniformerade ryssarna. I kronofogdens dokument hänvisas till "liderliga qvinnspersoner", som sökte kontakt med soldaterna och måste avvisas med våld. Långt in under senare delen av 1800-talet kvarstod problemen med "dessa välsignade kvinnor som vilja tränga sig in på soldatesken."

Redan på 1820-talet mottog kronofogden på Åland rapporter om venerisk smitta i bygden. Men de bekräftade fallen var då fortfarande förhållandevis få. Under 1830-talet ökade antalet smittade, åtminstone enligt provincialläkare Granbergs rapporter till Kejserliga Medicinalstyrelsen. Granberg uppmanade de smittade att ta sig till det veneriska kurhuset i Åbo.

Hösten 1835, samma år som Wallin och Wilhelm hade tillbringat sommaren på Åland, rapporterade doktor Granberg att han hade "besiktat" aderton personer misstänkta för venerisk smitta, samtliga i Sunds socken. Han konstaterade dock sjukdom enbart hos två av dem, en kvinna och ett litet barn. Redan följande år kunde han däremot konstatera sjukdomen hos "vida flere" personer än tidigare. Därefter ökade antalet smittade stadigt, trots doktor Granbergs rundresor "till Veneriska smittans hämmande". Sommaren 1840 hade antalet fall ökat så markant att Granberg hoppades få tillstånd att inrätta ett tillfälligt kurhus på Åland. Sjukdomen hade dessutom blivit allvarligare och svårare att kurera. Korrespondensen mellan Granberg, kronofogden och de militära myndigheterna visar att alla gjorde vad de kunde för att hindra smittspridningen. År 1846 inrättades slutligen ett sjukhus i Godby.²⁴

Man har antagit att Wallin, som hela sitt vuxna liv plågades av återkommande smärtsamma bölder och utslag, skulle ha lidit av syfilis.²⁵ Det skulle också kunna förklara hans för tidiga död i brusten aorta.²⁶ Att Wallin var förtjust i kvinnor, och kvinnorna i sin tur i honom, framgår med all önskvärd tydlighet av hans brev och dagboksanteckningar från Egypten och Arabien.²⁷ Hans många bekantskaper med kvinnor omfattade allt från korta möten med unga skönheter till regelbundna be-

sök hos prostituerade i Kairos glädjekvarter. Även om Wallins ungdomsår inte finns dokumenterade i samma utsträckning som hans senare resor, finns det ingen anledning att tro att hans ungdoms somrar på Åland skulle ha avvikit nämnvärt från hans senare livsstil. Göran Schildt föreslår att Wallin skulle ha ådragit sig syfilis i Paris på väg till Egypten.²⁸ Kaj Öhrnberg anser det mer troligt att han smittades i Kairo.²⁹ Om det verkligen var syfilis Wallin led av, fick han dock smittan långt tidigare. Han plågades av bölder redan under studietiden i St Petersburg, flera år innan han gav sig iväg till Egypten.³⁰ Han kan naturligtvis ha ådragit sig sjukdomen i Helsingfors, men i ljuset av den dokumenterat ökade spridningen av venerisk sjuka i Sund omkring 1835 är det fullt möjligt att Wallin smittades hemma på Åland.

Under sin åländska sommar 1835 hade Wallin alla möjligheter till ett intensivt nöjesliv. De ryska balerna utgjorde bara en del av ett intensivt program av danser och andra tillställningar. Redan i ett av de första breven hem till mor skrev Wilhelm Lagus: ”Här på Åland äro de som vore de galna med sina danser, ty Herr Wallin och jag hafva redan varit på 4 stora danser och äro i dag bjudna på ett Bond Bröllop”.

Vid sidan av de magnifika ryska balerna och andra tillställningar som ägde rum i prästgårdarna och överklassens hem ordnades på Åland även ”dansstugor” bland allmogens ungdomar. Där gick det livligt till och tillställningarna slutade ibland i slagsmål. Om Wallin ibland besökte även dessa mer folkliga tillställningar, var det ingenting han berättade för sin unge elev.

Wallin hade även lugnare nöjen. Under sina många lediga dagar, medan Wilhelm läste på inför kommande förhör, roade sig Wallin med att läsa engelsk litteratur och spela kucku. Kortspelet Kucku eller Cuccu, ett hasardspel med rötterna i 1600-talets Frankrike, var populärt inte bara på Åland utan i hela Finland. Under olika namn spelades denna Kille-variant också i Sverige, Norge, Danmark och stora delar av Europa. Under terminerna spelade Wallin med sina studiekamrater vid universitetet i Helsingfors, om somrarna spelade han med vännerna på Åland.

OLINS I RANGSBY

Wallin tog Kuckuspelet på stort allvar. Enligt Tallqvist skulle det ha varit fusk i Kucku som föranledde Wallin att misshandla prästen Olin³¹ sommaren 1835. Karl Johan Olin var kaplan i Saltvik församling. Han bodde med sin unga hustru på kaplansbostället i Rangsbys församling, inte långt från Bertby där Wallin hade bott en tid som barn. Det är osäkert om Olin överhuvudtaget hade spelat Kucku med Wallin. För den senare skulle det ha räckt det med ryktet att Olin var en fuskare för att han skulle säga till sin kusin: ”Hör du Kalle, ska vi gå och ge stryk åt Olin?”.

Om det var från Haga eller Tosarby de två unga männen vandrade iväg förblir osagt, men de skall ha sökt upp Olin i hans hem, där von Hartmansdorff sedan höll fast den stackars kaplanen medan Wallin slog honom. Enligt Tallqvist ”vidtog en bastonad, som skall hafva varit grundlig”.³²

Olin måste ha anmält misshandeln, för det hela kom inför rätta. Berättelserna går isär om hur saken löstes. Tallqvist återger Reinholms version, enligt vilken studenterna bötfälldes för ”hemgång”. Enligt samma version skall den allmänna meningen dock ha varit att det hela var bra gjort.

Wilhelm Lagus berättar däremot en annan version, med utgångspunkt i hur han upplevde händelsen under sin sommar på Haga:

En söndagseftermiddag låg Wallin som vanligt på soffan, jag satt vid fönstret. Med ens hördes ett doft mummel på gården: ”Ä du Agust, bara vi få i däj”.

Wilhelm, som tyckte sig höra ett ”Lagus” i stället ”Agust”, trodde att det gällde honom. Han ropade förskräckt på sin lärare, men där fick han ingen tröst. Tvärtom, Wallin blev så påtagligt skärrad, ”så blek, så arg, så uppskakad” att Wilhelm bara blev ännu räddare. Fru Lignell nere i köket lugnade till slut Wilhelm med att det var Wallin de druckna männen var ute efter. Hon uppmanade Wilhelm att inte bry sig mer om saken. Det gjorde även Wallin själv och Wilhelm fick inte veta vad de arga männen ville. Det var först efteråt som någon skvallrade att Wallin ”på öppen plats, i uppbrusande harm öfver ett ynkligt infall af en ung prästman Olin, gifvit denna en örfil”.

Flera år senare fick Wilhelm dessutom höra att Wallin under den där sommaren på Åland hade haft ”något mycket ledsamt gurgel” med en präst, men att ”en dryg penningsumma” hade sett till att incidenten inte hade rapporterats till universitetets rektor.³³

Det ledsamma gurglet gällde inte nödvändigtvis enbart fusk i Kucku. Samma sommar ägde en annan incident rum mellan Wallin, Kalle von Hartmansdorff och paret Olin. Denna händelse var till sin natur så ”delikat” och ”mustig” att Tallqvist inte ville återge den i sin biografi över Wallin. Det enda som idag återstår av den är några spridda anteckningar bland Reinholms efterlämnade papper. Enligt dem skulle Reinholm ha fått höra hela berättelsen den 20 september 1882 av den tidigare kyrkoherden Johan Efraim Ahlgren i Kiikala, som i sin tur hade fått den återgiven för sig av fru Olin själv då han absolverade henne. På basen av Reinholms anteckningar, kompletterade med information ur kyrkböcker, kan paret Olins historia och händelserna sommaren 1835 återberättas enligt följande:

Karl Johan Olin föddes i maj 1800 på Hongisto rusthåll i Lojo. Efter skolgång och studier i Helsingfors, Borgå och Åbo, prästvigdes han i december 1825. Under

sin tjänstgöring i Kiikala församling gifte han sig med kyrkoherde Jakob Johan Erlings dotter Selma Lovisa. Karl Johan Olin fick sedan tjänst som kaplan i Saltvik församling och sommaren 1835 flyttade han och hans unga hustru Selma in på kaplansbostället i Rangby 1835. Karl Johan Olin var således ny både på orten och i församlingen den sommaren. Han var 35 år, Selma 21. Enligt kyrkoherde Ahlgren var Selma ”ej just vacker”, men ett fotografi av henne tyder på motsatsen. Hon hade dessutom uppenbarligen karltycke, vilket fick kyrkoherden Ahlgren att beskriva henne som ”ytterst lösaktig”, ett omdöme som säkerligen också hade färgats av den berättelse han återgav för Reinholm.

Enligt Reinholms korta noteringar skulle Wallin och Kalle von Hartmansdorff sommaren 1835 ha befunnit sig på skogsutfärd med paret Olin, troligen någonstans i Saltvikskogarna. Under utflykten skall Selma sedan ha sagt: ”Jag går at plocka bär”, varpå Wallin snabbt skall ha yttrat: ”Jag kommer med.” Man får föreställa sig att de två sedan försvann ut på en liten tur i terrängen, innan de småningom återvände till de andra. Efter en stund skall, fortfarande allt enligt Reinholms anteckningar, von Hartmansdorff ha sagt sig ”gå att plocka bär”, åtföljd av Selma Olin. De på sina ställen svärlästa anteckningarna avslutar historien med följande korta notering: ”Men mannen misstänkte, gick dit, träffade in ipso facto. Bastonad åt mannen.”³⁴

Man hade kanske kunnat vänta sig att bastonaden skulle ha drabbat Wallin och von Hartmansdorff, som hade förfört prästfrun i bärskogen. Men Reinholms anteckningar låter oss ana att den ensamme Olin inte rädde på de två ynglingarna, som alltså avslutade utfärden med att misshandla prästen.

Det kan mycket väl ha varit ryktet om äventyret i bärskogen, snarare än en enkel örfil, som fick ilskan att rinna till på församlingsmedlemmarna i Saltvik. Trötta på Wallins studentikosa upptåg och överklassfasoner bestämde sig helt enkelt för att ge honom ett ordentligt kok stryk den där söndagen då Wilhelm Lagus hörde dem ute på gården. Även Wallin själv drabbades tydligen av dåligt samvete efter skogsutflykten. Wilhelm kunde långt senare erinra sig den förstämning som hade rått på Haga och hur Wallin ”allt sedan den där söndagseftermiddagen, bar något tungt på sinnet”. Rimligtvis skämdes Wallin över och sitt och Kalles tilltag, som kanske hade börjat som ett oskyldigt skämt för att driva med den nytilträdde kaplanen, men som gick överstyr. Det är inte heller omöjligt att Wallin var uppriktigt förtjust i den söta Selma, som i sin tur kan ha varit smickrad över uppmärksamheten från de två skojfriska studenterna. Kanske var det hela mer oskyldigt än det framställdes i de rykten som småningom nådde Wilhelm Lagus och, långt efter

Wallins död, även Reinholm. Som prästhustru hade Selma Olin allas ögon på sig och blev säkert lätt föremål för skvaller.

Det var möjligen också avundsjuka gentemot prästfruarna, som inbjöds till de fina ryska danserna, som låg bakom det mer kända ryktet om den så kallade Djävulsdansen på Bomarsund. Berättelsen finns i olika varianter, men alla går ut på att djävulen själv, utklädd till fin kavaljer eller främmande officer, kom in på en dans som skall ha ordnats i Skarpans. Där frågade han efter den kvinna som var vackrast och bäst på att dansa. Enligt en uppteckning visades han då till prästfrun från Saltvik. Kontentan av berättelsen är att det inte gick att avbryta musiken och att den stackars kvinnan höll på att dansa ihjäl sig innan man fick fram en präst som kunde bryta trolldomen och fördriva djävulen. Så kunde det gå för söta Saltviks-prästfruar som tyckte om att roa sig.³⁵

När sommaren var slut återvände Wallin till Helsingfors och lugnet lägrade sig åter över Saltvik. Karl Johan och Selma Olin levde vidare i sitt hem i Rangsbys. Selma födde åtminstone två barn, möjligen fler, men två söner levde till vuxen ålder. Karl Johan Olin förekommer i protokollen från Saltviks kyrkostämmor åren 1836 och 1837, där han bland annat redogjorde för de byggnadsarbeten som behövde utföras på kaplansbostället. Han ansåg sig behöva bland annat ett får- och svinhus med gluggar och dörrar med gångjärn, nya båsalkar i fähuset, brädfodring på liderknutarna och en dubbelpart med hakar och gångjärn till lidret.³⁶ Men redan året därpå, innan arbetena var helt färdiga, dog Karl Johan i ”bröstfeber”, sannolikt lunginflammation. Selma Olin lämnade Åland och flyttade till Åbo, där hon enligt prosten Ahlgren i Kiikala skulle ha fött ytterligare några barn. Hon överlevde Wallin med ett halvt sekel och dog 88 år gammal år 1902.

TILLBAKA I HELSINGFORS

Efter den händelserika sommaren 1835 återvände Wallin och Wilhelm Lagus till Helsingfors. Wallin flyttade för en tid hem till familjen Lagus vid Trekanten, där han tilldelades lägenhetens trevliga hörnrum på bottenvåningen. Han fortsatte att undervisa Wilhelm och nu även dennes yngre bror Knut. Wallin trivdes hos Lagus, och Wilhelm noterade nöjt att hans lärare höll sig hemma oftare än vad han hade gjort under deras gemensamma vistelse i Åbo. Fadern Lagus, Wilhelm Gabriel, var en blid och vänlig man och dessutom välvilligt inställd till Wallin. Han hade inte bara tagit emot honom i sitt eget hem, han stod till och med ut med Wallins nya musikaliska intresse – fagott. Ett par gånger i veckan kom en gardesmusikant till familjen Lagus hem för att ge Wallin fagottlektioner. Wilhelm var för-

vånad över hur hans far stod ut: ”Tyvärr ledde en dörr, framför hvilken blott stod ett skåp, från hans till fars arbetsrum. Man kan tänka sig följden: det tutades så att Jerikos murar kunnat ramla med mindre”.

Professor Lagus tog det hela med ro och lät varken sin hustru eller någon annan i familjen klaga över det kraftiga musicerandet i hörnrummet.

Det fanns även andra i det Laguska hemmet som hade ett gott öga till Wallin. Wilhelms syster Mina var av allt att döma förtjust i familjens nya inneboende. Wallin skulle själv flera år senare å det bestämdaste förneka att det hade varit någonting mellan honom och dottern Lagus:

Jag vet att jag aldrig hvarken uppsåtligen eller ouppsåtligen i ord eller handling gifvit Mina sjelf eller någon annan rättvis anledning att förmoda någonting oss emellan, så mycket mindre, som jag ännu aldrig hittils ens på skämt med mig sjelf tänkt på att fästa mig vid någon quinna, nej, icke ens funnit någon, med hvilken jag ville våga kuppen.³⁷

Vid julen 1835 flyttade Wallin hem till sina föräldrar på Högbergsgatan för att få mer tid och ro för sina studier. I en liten kammare i bagarstugan på gården satt han sedan och studerade inför sin förestående examen.

Den 12 april 1836 avlade Georg August Wallin slutligen sin kandidatexamen och vid promotionen den 21 juni kunde han stolt och nöjd ta emot sin lagerkrans. Vitsorden var kanske inte lysande, men nu var han äntligen fri att studera vad han själv ville. Innan det var dags att ta sig an de fördjupande studierna följde ännu en lång och skön sommar under vilken Wallin, enligt Wilhelm Lagus, tog den ”grundligaste ledighet”. Inte ett ord hörde Wilhelm från sin forne lärare som tillbringade hela sommaren i skärgården, där han seglade och spelade cello: ”Ett alldeles speciellt nöje gjorde han sig under sitt *dolce far niente* att på läsidan af kala klippor ute i hafvet sprittnaken vräka sig i det gassande solbaddet”.³⁸

SENATSTORGET I HELSINGFORS MED UNIVERSITETET, BIBLIOTEKET OCH STORKYRKAN VID 1800-TALET'S MITT.

WALLIN OCH ORIENTALISMEN

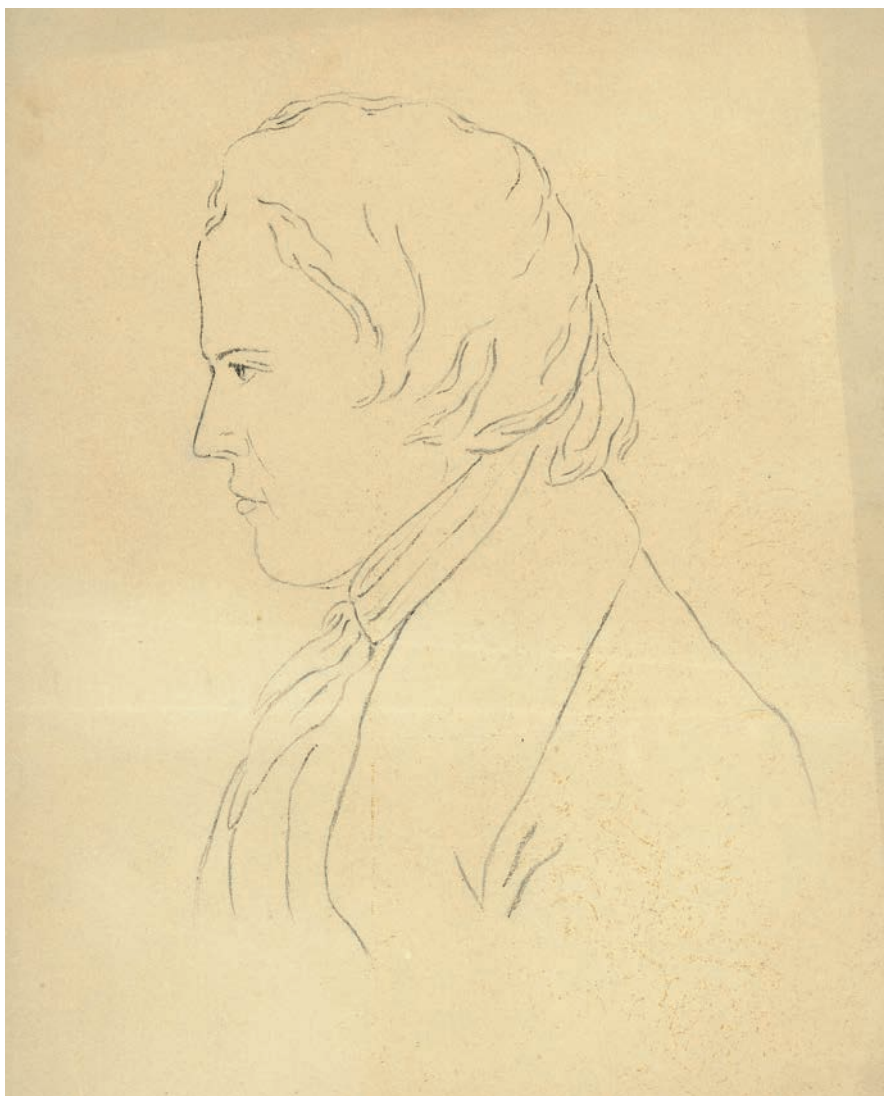
*”Roligt och intressant i
många hänseenden”*

Fortsatta studier i orientaliska språk

HÖSTEN 1836, EFTER en skön sommar i skärgården, återvände Wallin till universitetet och fortsatta studier i orientaliska språk. Vid sidan av studierna fungerade han som extraordinarie amanuens vid universitetsbiblioteket. Han gav dessutom privatundervisning hemma på Högbergsgatan och undervisade en tid i den skola lärarinnan Sara Wacklin hade grundat i Helsingfors samma höst.¹

INTRESSET FÖR FRÄMMANDE SPRÅK

Man kan fråga sig vad som fick Wallin, en rastlös livsnjutare från Åland, att vilja fördjupa sig i någonting så ovanligt som österländska språk. Det kan också tyckas märkvärdigt att det överhuvudtaget fanns en professur i orientalisk litteratur i det avlägsna Helsingfors.² Intresset för språk och filologi låg i och för sig i tiden, som en viktig del av romantikens idévärld. Genom språken kunde man komma åt folkens historia och mytologi. Man behövde dessutom språken för att kunna förstå och skapa poesi och litteratur. Men i Finland gällde intresset i första hand det finska språket, inte de orientaliska. Under Wallins studietid vaknade i Helsingfors universitetskretsar ett allt större intresse för finskan och den finska forndiktningen, som ett led i skapandet av en egen, finsk, identitet efter separationen från Sverige. Många av Wallins kolleger sökte sig till detta nya forskningsfält, men själv vände han blicken mot Österlandet och språk som persiska och arabiska.

PROFILTECKNING AV EN UNG WALLIN.

I viss mån följde Wallin ändå tidens strömningar när han några år senare, i sin ansökan om ett resestipendium, angav studiet av släktskapen mellan de finska och tatariska språken som ett av målen för sin forskningsfärd. Av just dessa ambitiösa forskningsplaner, som skulle ha krävt en separat resa bland de tatariska stammarna, blev dock intet. Wallins resor blev omfattande nog ändå och hans hjärta låg hela tiden hos de orientaliska språken. Han lärde sig snabbt tala arabiska och persiska, men så vitt man vet aldrig finska. Han hade helt enkelt inget behov av det. Trots det växande intresset för finskan som ett ”ursprungligt” språk och en viktig del i den nya finländska identiteten förblev svenskan Finlands kulturspråk. Både litteratur och annan kultur importerades av tradition från Stockholm. Wallin behärskade dessutom – i varierande utsträckning – ryska, tyska, engelska och franska. En kort notering bland Reinholms papper antyder att Wallin inte ansåg det finska språket vara svårare än dem han kunde. Enligt anteckningarna skall han hos en bekant ha lärt sig ”några ord och fraser till det ringa han förut kunde af finska” och självsäkert för sina vänner förkunnat: ”Jag kunde visa er att jag på två dagar lär mig lika mycket finska som ni på två veckor.”

ÄMNESVAL OCH EXAMEN

Wallin hyste ett genuint intresse för språk, med en förkärlek för engelsk litteratur och en djup beundran för allt engelskt. Ändå valde han att studera språk som inte ens låg engelskan nära. Inga anteckningar från studietiden, som skulle kunna förklara Wallins ämnesval, har bevarats. Vi kan därför bara spekulera i varför han valde som han gjorde. Studier i österländska språk kunde möjligen ha lett vidare till en karriär i rysk utlandstjänst, men ingenting tyder på att Wallin hyste några sådana planer när han inledde studierna.

I försöken att förstå Wallins val kan en försiktig parallell dras till en senare nordisk orientalist, Henrik Samuel Nyberg (1889–1974), som många år efter Wallins frånfälle valde en liknande bana som forskare i orientaliska språk. Nybergs dotter, Sigrid Kahle, lyfter fram flera faktorer som hon tror påverkade faderns val. Bland dem finns Nybergs tidiga intresse för religion och kunskap om Bibeln, som gav en insikt i de semitiska folkens historia och en introduktion till Medelhavsvärlden. Till det lägger hon hans förtjusning i reseskildringar från Orienten, men även lantlig isolering, höga bildningsideal i hemmet och en språklig begåvning. Väl i skolvärlden främjades Nybergs intresse av lektioner i klassiska språk och grekisk litteratur. Viktigt var även påverkan av lärare och vänner vid universitetet samt förekomsten av kunniga filologer. Nybergs intresse för Orienten och dess språk växte

ytterligare genom läsning av Koranen och *Tusen och en natt*. Vid sidan av allt detta låg självklart även andra, personliga motiv bakom Nybergs val av karriär.³

Likheterna mellan Nybergs och Wallins bakgrunder är, trots skillnaden i tid, påtagliga. Uppvuxen i ett religiöst hem och som ättling till generationer av präster hade Wallin en grundmurad kunskap om kristendomen och Bibeln, som mycket väl kan ha väckt hans fascination för Främre Orienten. Wallin hyste redan tidigt ett brinnande intresse, om inte uttryckligen för reseskildringar, så för författare som Goethe och Scott, som bägge skrev om Medelhavsvärlden och Orienten. Som många i hans samtid var Wallin tydligt influerad av den syn på Orienten som romantikens författare företrädde och, kanske mer än Nyberg, en romantiker och drömmare till sin natur. Han hade dessutom redan som barn kommit i kontakt med andra språk och religioner hemma på Åland, vilket mycket väl kan ha väckt hans nyfikenhet och intresse för främmande kulturer. Liksom Nyberg åttio år senare, hade även Wallin inlett sina studier med grekiska. Han läste gärna antikens författare och han beundrade antikens konst och kultur. I Engels klassicistiska Helsingfors anknyt byggnadernas kolonner och arkitraver till antikens värld och ideal och tidens nyhumanistiska vurm för den klassiska antiken kan mycket väl ha bidragit till Wallins kärlek för den grekiska arkitekturen och konsten, som i hans tycke ständigt vann över den fornegyptiska i skönhet och elegans.

Även för Wallin var det avgörande att universitetet hade en kunnig filolog. Professor Gabriel Geitlins undervisning och uppmuntran var utan tvivel en viktig anledning till att Wallin valde de österländska språken framom de europeiska språk han annars så gärna läste. Geitlin såg tidigt Wallins potential och uppmuntrade och stödde honom genom hans studier och forskning. Han trädde till och med till sidan, till professuren i biblisk exegetik, för att bereda plats åt sin begåvade adept när denne återvände från Orienten. Geitlin var inte bara en teoretiskt skicklig filolog. Till skillnad från många av tidens orientalister kunde han inte enbart läsa de klassiska arabiska och persiska texterna, han talade dessutom båda språken flytande.

Inspirerad av sin lärares kunskap inriktade Wallin redan tidigt sina studier på en praktisk språkanvändning snarare än på detaljerade grammatiska studier. Snellman menade att Wallins styrka låg just ”i den lätthet, hvarmed han lärde sig praktiskt använda främmande språk.”⁴ Wallin var särskilt intresserad av den moderna arabiskan och uppges redan under studietiden ha övat sin arabiska med en tatarisk imam på Sveaborg. Det var troligen samme imam, Mustafa Bik, som förblev Wallins gode vän livet igenom och som han umgicks med även efter återkomsten från Egypten.⁵

Den 8 juni 1839 försvarade Wallin sin avhandling, som bar titeln *De praecipua inter hodiernam Arabum linguam et antiquam differentia* och behandlade de huvudsakliga skillnaderna mellan den moderna och den klassiska arabiskan. Avhandlingen var på 47 sidor och författad på latin. Den 29 juli utnämndes han till docens i den orientaliska litteraturen.

I april samma år hade Wallins far avlidit. Det var plötsligt inte längre självklart att Wallin skulle studera vidare. I de brev som utväxlades mellan Wallin och hans mor framgår att familjen efter Israel Wallins död levde under ganska knappa ekonomiska omständigheter, vilket skulle ha hjälpts upp om Wallin hade skaffat sig ett arbete. En docentur vid universitetet innebar inte automatiskt någon inkomst och de pengar Wallin drog in genom privatundervisning och musiklktioner räckte inte långt.

Under hösten 1839 funderade Wallin på att ”gå i rysk tjänst”, med vilket han troligen avsåg någon form av statlig tjänstgöring, möjligen som diplomat. En sådan bana skulle visserligen ha passat hans breda språkkunskaper, men frågan är om hans häftiga temperament och djupa avsky för formaliteter och konvensans inte skulle ha satt käppar i hjulet för en framgångsrik diplomatkarriär. Osäker på vad han egentligen ville reste Wallin till S:t Petersburg i slutet av februari 1840.

S:T PETERSBURG – VÄRLDSSTADEN

Goda Mamma! Redan fyra d[agar har jag vandrat om]kring i det omätliga Petersburg [och förvånat mig öfver] allt det märkvärdiga reda[n sedda. Jag har säkerlige]n aldrig förut sett någon [stad som kan mäta sig med denna]; ty Helsingfors vill jag ej ens [tala om, och det jag ännu] minnes af Stockholm tål ej heller den allra minsta jämförelse med denna stad. För öfrigt tycker jag lifvet här skulle blifva roligt och intressant i många hänseenden.⁶

Så skrev Wallin till sin mor någon gång i mars 1840. Han hade då rest från Helsingfors via Borgå, där han hade hälsat på den ”alltid älskvärda Runeberg”⁷, och anlänt till S:t Petersburg den 6 februari. Staden gjorde djupt intryck på honom. Trafiken, kommersen och blandningen av folk vittnade om att han befann sig i en stad vida större än de han dessförinnan hade besökt. Redan vid 1700-talets mitt var S:t Petersburg befolkningsmässigt dubbelt så stor som Stockholm och vid tiden för Wallins vistelse i staden hade den närmare en miljon invånare.

Staden var viktig för finländarna och hade varit det länge. Redan före S:t Petersburgs grundande hade det funnits finländare på platsen, i den då svenska staden Nyen. En del hade stannat kvar efter den ryska erövringen av området 1703 och med

tiden hade allt fler finländare lockats till staden. När Wallin i februari 1840 kom till S:t Petersburg bodde där omkring 13 000 finländare, ungefär lika många som i Helsingfors eller Åbo. Helsingfors växte visserligen snart förbi S:t Petersburg i fråga om antalet finländska invånare, men ännu på 1880-talet bodde det fler finländare i S:t Petersburg än i Åbo. Fram till 1800-talets andra hälft var finländarna stadens näst största minoritet. Endast tyskarna var fler till antalet. Till skillnad från tyskarna var finländarna kejsarens undersåtar.

I sin roll som student skiljde sig Wallin från majoriteten av stadens finländare, av vilka de flesta var hantverkare, arbetare och pigor. En mindre grupp var köpmän, företagare och ingenjörer. Många av stadens guldmeder var finländare. Med tiden kom allt fler av de manliga finländarna i Petersburg att ingå i den växande gruppen industriarbetare, men då hade Wallin redan lämnat staden.⁸

I en storstad som Petersburg utgjorde de många finländarna trots allt bara några procent av stadens totala befolkning. Wallin tyckte sig ändå märka ett tydligt finländskt inslag på gatorna:

Mången bekant landsman, som jag på lång tid icke sett, har jag här oförmodadt träffat på gatan. Och finska ansigten ses beständigt här bland den oräkneliga massa af utlänningar från alla nationer och Ryssar, som rör sig här på gatorna och det finska eller svenska språket höres här jämförelsevis kanske mer än något annat utländskt språk.⁹

Som ny i staden sökte sig Wallin till sina landsmän och gjorde dem sällskap på de många nöjen som staden erbjöd. Wallin anlände till S:t Petersburg veckan före fastan då nöjeslivet blomstrade. Teatrarna gav flera föreställningar per dag och på Isaksplatsen fanns isbackar och karuseller. Wallin både iakttog det och deltog, även om han i ett brev hem till lillasyster Natalia beskrev nöjeslivet som oväntat ”beskedligt” och utan den lustighet och det äventyr han hade sett på andra ställen.

Uppslukad av allt det nya, av alla människor och möjligheter, svävade Wallin redan i mars på målet när det gällde hans ryska tjänst.¹⁰ I slutet av maj meddelade han sin mor att hans ursprungliga planer hade gått om intet. Någon gång i mars eller april hade han i stället börjat överväga att studera vidare i S:t Petersburg, för att lära sig sådant som han inte hade möjlighet att studera i Helsingfors. Han hade då kommit i kontakt med språkforskaren Anders Johan Sjögren från Finland och med Christian Martin Frähn, en tysk arabist med stort inflytande vid universitetet. Wallin insåg vilka möjligheter S:t Petersburg erbjöd.

Eftersom föreläsningarna inte skulle börja förrän till hösten väntade 1840 ännu en sommar i Finlands och Ålands skärgård. Redan tidigt på våren längtade Wallin ut i naturen och till havet. I S:t Petersburg var allt bara torrt och dammigt, ”ett friskt andetag skall här ej fås för hela sommaren”.¹¹ Fastan var visserligen slut och det fanns åter ett överdåd av nöjen:

Men med våren har jag fått längtan till våra berg och vårt haf. Har mamma ännu ej handlat bort lilla slupen, så gör det icke. Om möjligt, hade jag lust att tillbringa åtminstone någon del af sommaren på någon holme. Och i alla fall vore det roligt att ha slupen.¹²

Det var trots allt sommar och på sommaren skulle det seglas!

Men sommaren 1840 förde även med sig förpliktelser. I juli firade Kejserliga Alexanders-Universitetet i Finland sitt 200-års jubileum. Festligheterna var storstilade och inramningen, med de vackra byggnaderna vid Senatstorget, imponerande. Wallin var säkerligen stolt under dessa sommarkvar, liksom många andra med anknytning till universitetet. De hade också en hel del att vara stolta över. Helsingfors hade en av världens vackraste universitetsbyggnader, studie- och forskningsresultaten var goda och en vetenskapsakademi, Finska Vetenskaps-Societeten, hade grundats med universitetets kansler, tronföljaren Alexander, som beskyddare. Musiklivet hade fått ett ordentligt lyft under ledning av Fredrik Pacius, som hade anställts som musiklärare vid universitetet 1834. Sommaren 1840 var den begåvade tyske musikern fullt sysselsatt med att bygga upp universitetets och hela landets musikliv.

Det var pompa och det var ståt. Festligheterna skulle inte enbart fira universitetet, de skulle samtidigt understryka de goda rysk-finska kulturkontakterna i en tid som i framstod som allt mer osäker. Efter upproret i Polen 1830 och en europeisk opinion som vände sig allt mer mot Ryssland framstod Finlands lojalitet som särskilt viktig. Universitetsjubileet firades i en på alla sätt kejsarligt lojal anda.¹³ Gästlistorna till de många tillställningarna var långa. Programmet omfattade promotioner på dagarna och middagar och baler för hundratals, ibland över tusen, inbjudna på kvällarna. Det sköts salut från Salutorget och affärerna var stängda. Föga märktes under festdagarna de nya strömningar av liberalism och samhällsdebatt som hade vaknat i Europa. En av de få kritiska röster som hördes var Snellmans. Hans röst kom från Stockholm, dit han hade rest året innan. Där skrev han bland annat för det liberala *Aftonbladet* och umgicks i kretsar som diskuterade Finlands framtida politiska ställning.

Det är inte svårt att föreställa sig hur illa till mods Wallin kände sig under de noggrant regisserade festligheter som omgav kanslerns besök. Om han, i likhet med Snellman, reflekterade över jubileet som ett överdådigt uttryck för universitetets och Finlands lojalitet gentemot kejsaren var det ingenting han satte till pappers. Wallin förefaller inte ha funderat över tidens strömningar och Finlands framtid i samma utsträckning som sina studiekamrater. Medan Snellman och Topelius diskuterade tidens viktiga samhällsfrågor i landets tidningar, och Runeberg och Lönnrot i dikt och litteratur byggde upp en tydlig finsk identitet, hade Wallin ägnat 1830-talet åt engelsk och arabisk litteratur, varvad med segling, simning, kvinnor och sitt *dolce far niente*.

Även om Wallin under studietiden lär ha sagt att han egentligen hellre ville bli kontorist,¹⁴ hade han sommaren 1840 siktet inställt på fortsatta orientaliska studier i S:t Petersburg.

HÖSTEN 1840 – TILLBAKA I S:T PETERSBURG

Hösten 1840 kände sig Wallin mer hemma i S:t Petersburg än under sitt första besök. Han hade byggt upp en större vänkrets och hade ett tydligare mål för sin vistelse i staden. I breven hem beskrev han S:t Petersburg och dess invånare för sin mor, samtidigt som han gav henne råd om hur faderns kvarlåtenskap bäst skulle avyttras.¹⁵ I breven berättade Wallin också att han regelbundet besökte den engelska kyrkan.¹⁶ Hans beundran för allt engelskt var ända sedan barndomen stor och under åren i S:t Petersburg växte den ytterligare. Av alla sina nya bekantskaper uppskattade han mest en engelsk familj, hos vilken han ibland brukade dricka te:

Och att vara i deras kyrka är en verklig fröjd. Der ser man att det är allvar med andakten: den utomordentligt snygga och enkla kyrkan ett litet men godt Orgelverk och de härliga Psalmmelodierna, hela församlingens allvar och andakt – allt höjer här, ingenting stör ens sinne. De Engelsmännen äro dock de bästa.¹⁷

Wallin var även positivt inställd till de tyskar han mötte, ”ty hvar hälst man träffar dem, äro Tyskarne alltid ett godt och hyggligt folk”.¹⁸ Hans inställning till både tyskar och engelsmän skulle senare komma att förändras radikalt när han mötte dem i deras hemländer. Då motsvarade de inte längre den idealiserade bild som han hade burit med sig från litteraturen. Så var det ofta med Wallin; främmande länder och folk gjorde sig bäst på avstånd. Väl omgiven av folken i fråga var han snar att kommentera deras tillkortakommanden. I S:t Petersburg uttalade han sig följaktligen

nedsättande om ryssarnas karaktär, som då han och hans kamrat blev osams med sin ryska hyresvärdinna: ”Väl hade vi egentligen att skylla oss sjelfve därför, som gåfvo oss ihop med en Russinna; vi hade dock redan bordt känna det Ryska pack-et nog, för att ej ge oss i fäl med dem; men vi låto narra oss af hennes hyggliga och anständiga utseende”.¹⁹

Wallins tunga blev vassare än vanligt under de veckor han plågades av feber och bölder. Redan hösten 1840 led han av den sjukdom som sedan skulle följa honom resten av livet. Den yppade sig som skov av trötthet, diarré och smärtsamma bölder på låren och i sätet. Symtomen var stundtals så besvärliga att Wallin höll sig inomhus och undvek att röra på sig i onödan. Under flera dagar i S:t Petersburg plågades han av en särskilt envis böld:

Den är just på låret bredvid den förra och stor och dugtig och värker något; men den oförlikliga Honingsdegen, som jag haft på har nu öppnat den och stillat värken. Några dagar har jag och haft diarrhé, som ingen främmande här skall kunna undgå; men också är vattnet nu ej just det bästa i Canalerna.²⁰

Wallins dåliga mage kan naturligtvis ha haft mer med kanalernas vatten än med bölden att göra, men det är tydligt att hans hälsotillstånd redan hösten 1840 inte var det bästa. Den böld han beskrev i brevet till mor var uppenbarligen inte den första han hade drabbats av, han hade varit förutseende och försett sig med honungsdeg som lindrade smärtan.

Det är i efterhand svårt att slå fast vilken sjukdom Wallin led av. Vad det än var, ådrog han sig den någon gång före hösten 1840. Symptomen kom i skov av trötthet och feber, kliande utslag i midjetrakten och plågsamma bölder på skinkorna, låren och vid knäna. Ett skov kunde vara i över en månad. Nya bölder steg upp vartefter de tidigare försvann. Flera år senare, under tiden i Egypten, plågades Wallin fortfarande av samma bölder. Då skyllde han dem först på värmen, men började under ett långt och plågsamt skov sommaren 1844 äta ett ”pulver” mot symptomen. Om Wallin kände igen sina egna symptom som syfilis var det ingenting han erkände, varken för sig själv eller för sin mor. Han kunde däremot snabbt diagnosticera syfilis hos andra. Under resan till Egypten studerade han ingående ”de rysligaste arter och förstörningar af Syphilis, högst naturenligt afbildade” på Musee Dupuytren i Paris och det vore märkligt om han inte skulle ha känt igen samma symptom hos sig själv. Kanske var precis det han gjorde, när han till slut började medicinera mot symptomen i Kairo.

Bortsett från bölderna mådde Wallin som en prins i S:t Petersburg. Han ägnade sig helhjärtat åt sina studier. Hans mål var att lära sig tala de orientaliska språken flytande och utan brytning. Han tog privatlektioner hos två lärare som hade persiska respektive arabiska som modersmål. Sin persiska övade han med persern Mirza Ismail, som han beskrev som ”alldeles fördomsfri” och som en man som ”tar sig gärna då och då en sup, känner sitt språk och Muhammadanismen bättre tror jag än någon här; men kan ej fås till annat än prata, hvaruti han är fullkomligt mästare”.²¹ Det var en undervisningsform som passade Wallin. Att plugga grammatik hade aldrig legat för honom. Däremot kunde han sitta i timmar och lyssna på sin lärares utläggningar på persiska. Wallin lärde sig snart tala språket obehindrat.

SCHEJK TANTAWI

Wallins lärare i arabiska var den egyptiske schejken Muhammad Ayyad al-Tantawi från det ärevördiga al-Azharuniversitetet i Kairo. Tantawi, som var bara ett år äldre än Wallin, hade handplockats till professuren i arabiska vid det orientaliska institutet i S:t Petersburg. Dessförinnan hade han fungerat som lärare och sagesman för den kände brittiske orientlisten Edward Lane i Kairo under dennes arbete med en engelsk utgåva av *Tusen och en natt*. Tantawi blev Wallins lärare, mentor och vän. Tre gånger i veckan träffades de för att arbeta med översättningar till och från arabiskan:

Men dessutom ha vi nu börjat att om aftnarna convercera. En afton tala vi blott Tyska, han småningom börjar göra små framsteg och den följande tala vi blott Arabiska och begagna oss af hvarandras kännedom om Litteraturen etc. Hans för öfrigt god-sindta och nästan barnsliga och rena karakter hans sinnrikhet och uppriktighet vinner allt mer ock min aktning och vänskap; och nu slutligen stå vi ej på den trånga fot af lärare och lärjunge utan på en fullkomligen vänskaplig.²²

Vänskapen med Tantawi var avgörande för Wallins beslut att resa till Orienten. Under kvällarna i S:t Petersburg försjönk de två vännerna i en närmast trolsk orientalisk värld när Tantawi – med exilegyptierns hela hemlängtan och idealiserade minnen – målade upp Kairo och Egypten för sin lärjunge. I Tantawis Kairo återskapades en Orient med den rätta blandningen av moskéer, koranskolor, karavanserajer, badhus och kaféer. Det var en plats befolkad av danserskor, sagoberättare, pilgrimer och beduiner.

PORTRÄTT AV SCHEJK MUHAMMAD AYYAD AL-TANTAWI.

Berättelserna gjorde ett djupt intryck på Wallin. De bekräftade den romantiska bild av Orienten som han sedan tidig ungdom hade burit inom sig. Det Kairo som Wallin och Tantawi tillsammans skapade erbjöd utan tvekan möjligheter till praktiska språkstudier. Men det hade även stora inslag av äventyr, mystik, romantik och erotik. Kvällarna med Tantawi väckte en oemotståndlig lust hos Wallin att med egna ögon få se Orienten, smaka dess kaffe, känna lukten av dess vattenpipor och träffa dess män. Och kvinnor.

HÖSTEN 1841 – RESPLANER

Med undantag av sommarferierna tillbringade Wallin hela året 1841 i S:t Petersburg. På hösten utlystes ett resestipendium vid universitetet i Helsingfors. Wallin sökte det. Den resplan han bifogade sin ansökan var mycket ambitiös. Enligt planen skulle han resa till Egypten och Arabien för att studera arabiska dialekter. Han avsåg att resa genom Tyskland för att i Bonn träffa den tyske arabisten Georg Wilhelm Freytag. Därifrån skulle han fortsätta via Trieste till Alexandria och Kairo. I den egyptiska huvudstaden hoppades han hitta infödda lärare som kunde hjälpa honom med den talade arabiskan. Tanken var att sedan resa upp för Nilen, med små avstickare för att studera språk och fornlämningar, till staden Assuan. I trakten av Assuan hoppades han kunna lämna Nildalen och ta sig ut till någon lämplig hamn vid Rödahavskusten, och därifrån vidare sjövägen till Arabien. Där skulle han enligt resplanen först studera och dokumentera himjaritiska i Jemen, för att sedan fortsätta till Mekka. Efter bortåt en månad i denna muslimernas heliga stad räknade han med att hans arabiska skulle vara tillräckligt flytande för att han skulle våga fortsätta till det inre av Arabiska halvön, ett i princip okänt område vars geografi, språk och historia han hoppades kunna utforska närmare.

Enligt denna resplan skulle Wallin inte bara en, utan två gånger genomkorsa det område som kontrollerades av wahabiterna, en islamisk sekt från Nejd i det inre av Arabiska halvön, som i början av 1800-talet hade tagit makten i området. Wallin föreställde sig att resans sista etapp skulle gå från Persiska viken genom öknen, via staden Medina, upp till Palestina och sedan hem över Konstantinopel. Han hoppades även att stipendiemedlen skulle räcka till en kortare resa bland tatariska stammar, hos vilka han skulle ”samla materialier till en framdeles anställande undersökning om de Finska och Tatariska språkstammarnes förvantskap”, ett ämne som i 1840-talets Finland låg mer i tiden än studiet av arabiska dialekter.²³

Det var en ambitiös plan, som skulle visa sig svår att följa till punkt och pricka. Som Tallqvist mycket riktigt konstaterar, var det ”icke en studieresa i vanlig me-

ning utan en upptäcktsfärd”,²⁴ som skulle föra Wallin till områden där ingen europé tidigare hade färdats och som var förenad med stora risker.

Man kan undra var Wallin fick idén till en så omfattande resa till så okända och ogästvänliga trakter. Enligt Wilhelm Lagus var Petrus Forsskål en av Wallins förebilder. Forsskål, född i Helsingfors 1732, hade 1763 rest med den danska expeditionen till den sydvästra delen av Arabiska halvön, där han avled i malaria samma år. Wallin nämner inte Forsskål en enda gång i sina anteckningar, men det är naturligtvis inte omöjligt att han inspirerades av sin landsmans färd till Arabien.

En föregångare som Wallin däremot nämner var den schweiziske upptäcktsresanden Johann Ludwig Burckhardt, som hade kommit till Kairo 1812 och därifrån tagit sig vidare till Arabiska halvön och Mekka. Burckhardts *Travels in Arabia* hade publicerats redan 1829 och bara ett par år senare utkom hans *Notes on the Bedouins and Wahabys*. Wallins planerade resa skulle ta honom till samma platser och han hoppades komma över ett exemplar av Burckhardts reseberättelse på sin väg genom Europa.

Wallin var inte den enda som sökte universitetets stora resestipendium hösten 1841. Konkurrensen var hård och bestod av klassikern N. A. Gylden, botanisten J. E. A. Wirzén, kemisten A. Moberg, historikern F. Cygnaeus och docenten i finska och fornnordiska språk M. A. Castrén, Wallins kamrat från tiden som relegerad. Alla var väl meriterade och Wallin var spänd på hur det skulle gå:

... jag vet sannerligen ej huru jag skall kunna bära underrättelsen om utslaget på min ansökning, som nu i alla fall endera dag måste komma. Blir det ett nej är jag rädd att sjunka under af sorg och harm, blir det ett ja, är jag rädd hjertat hoppar ur bröstet på mig.²⁵

Det blev ett ja. Vid konsistoriets sammanträde den 4 december 1841 fick Wallin sju röster av femton möjliga. Castrén fick fyra, Cygnaeus tre och Wirzén två. Beslutet att tilldela Georg August Wallin resestipendiet stadfästes av universitetets kansler den 5 januari 1842.

BILDERNA PÅ NÄSTA UPPSLAG: BREVET TILL VÄNNEN OCH LÄRAREN TANTAWI UNDERTECKNADES INTE MED DET ENKLA "GEORG", SOM WALLIN ANVÄNDE I BREVEN TILL MOR, UTAN ETT MER UTSMYCKAT "LÄNGTANDE ATT SAMMANTRÄFFA MED MIN LÄRARE BLID, TROGEN I VÄNSKAP OCH KÄRLEK, TROGEN I TIDERSTID EDER RINGE LÄRJUNGE GEORG AUGUST WALLIN". ÖVERSÄTTNING AV KNUT TALLQVIST.

سلك سبلهم وتناغمهم وما مستديم وعلى شريط المحنة والمودة مستقيم
وحيلى وزينى الى حضرة من هو غنى في جبهته الدهر ونابج على مغرق العصر والشمس الحاجبة
التجمع في افان العلم بفضلته في المنور والمنظوم وصو طالع من الشرق المنعوم
بركات وخيرات بالعلوم وبريق في الفلك شديدا ثم دلت الى ارض الظلم وانما اشرق
بوصوله وبلل لها الدجى بزوله وتظلم متبعه بنزوله الى برد النع وتلوجه وحسد المشرق
تركه الشمال حضرة على النور المذوب جسد القلوب لاهل البله والبرود اغنى جناب
على الخشاب الاكرم المكرم العزيز لستاذنا الشيخ محمد عبيد الله هك شر كافتة
الاشرار امين وبعد فادعوا لفضل الاصل والمطلب الكلى بل علم مننا شريف التحية
والدعاء واعلمكم ان في ابرهة الساعات وشرق الاوقات تشرقنا بمشراقكم الشريف
وهو دليل لطيف على انكم ما تستوفون كما كان ظنوني لما با كنتم كانبتموني في طول
المنوع ورفعه على الراس تاجا وجعلناه للعين نورا وبها جاتكم فطقت اختاتم
وكسر الخاطر والابح الناظر در الفاظكم ابها حيه وما فيه ذكرتم واليه تشرتم فصار كله
عندي على البال واخاطر منكم وما ورا عن قلبي ما كنت نبيه من الشك والشبهة الى ان
تغيرتم عن الوداد الذي كنتم به تشرقوني في اوقات السرور التي قضيتها معكم في مدينته
الغرور ثم حزن غايه احزنه لما قدر عليكم التقدير من المرض الثقيل وتعجبت من ذلك كبر لما مازتم
سالمين في برد الشمال الى ذلك الزمان وحمدنا الله هك على اعاده اعتدلكم وارجوه عن رحل
انكم الى الان باقين بخير وعافيه تم فرحت فرحا شديدا لما ذكرتم ان اجمعوا لتور جارك على افضالكم
العظيمه واجتهادكم في نفع العلوم بانعام عليكم نشان لستاذنا من الشريف وقد كنتم قبل
الان احله ولا كثر منه ولا ينسى كنت هناك لاهنكم لكن هنيئكم هنا في قلبي اخلص الله به وارجوكم
تقبلوها وانسدت كذلك جدا مما انبأتموني من البحث في المديسه وعمارتها واقامتم في الخك طول
الصيف وخيره من الاخبار اللطيفه واليتنى قدرت اجيكم مبشرا كما جيتتموني انتم والله يشركم
بالخير وانا الان ساكن في مارستان تحت ملك من خمسون مريضا وما اربيع طول النهار انوا همهم
وما ارى الاستقام وما اسم الى الراحة الوحشة من اجسامهم السقام وكلما يحصل لنا من السرور
هو ان العموم مرار عودا بعد اوتنا يبصرون والذين دخلوا المارستان بالعكاكش خرجوا منه بالرجلين
لانه لستاذنا وهو والى المارستان واول المدرسين في علم الطب حكيم علم وعلمه عظيم له تميزت

في علم نظر قليل الزمان الذي اجتهد فيه وهو علم طويل ولا ينقص على
 في هذا الزمان وكلما اراد هو في اقل رطب نفسه اذا ليس لي من اطبا غيري
 ان يحصل لي امراض العوز بالله تعالى منه وانا غارب جدا في هذا العالم وانس منه كثيرا ومن بعد انما
 في اللسان العربي لم ازل اجتهد فيه ابدا وتزايد دائما غرتي فيه وطلعت منه الاوقات من
 الف ليلة وليلة خمسائه ليلة وبعض قصائد مثل قصيدة الشفري وغيرها التي توجد في كتاب
 دسائس وبعض من المعلقات وغيرها وقد صعب على الشعر خصوصا ولكن مع جهد مواظب وشرح
 دراسي حظيت اخرا على فهمه وحفظت ايضا بعض من القصائد ومزمت ايضا بعض المقامات
 لخير برى وابسعت منها غاية الانبساط وزياده على ذلك انما لم استغفل بمطالعة على الالغية
 وبيع صغوبتها فمهمتها بولاطة شرحي ولما عدتها شرح عربي طبع في مصر ولا اخرج شرح فرانسوا
 لدسائس واطن في تقدمت شوي في فهم ما اقرأ ولكن اخاف اني نسيت التكم بالكلية لانه ليس لي
 هنا احد اقدر انكم معه بهذا اللسان ولا يصلح لي هذا الكلام وانتم طنا في وتعرفون احسن مني
 ما اقلني العزلة في انكم هذا وارسل هذا المكتوب مع رئيس تحرير في القاهرة مدة زمان سريعا عندنا
 في امارتنا وهو الان بعد اعاده اعتداله راجع في اربابه والاخبار بترتج وعرفني بروج فيقتصر
 عليكم ويخبركم في غير وعافيه وصحبه المكتوب ارسل لكم كتابا فسلوا في راجيا انكم تمنوا تقبلوه
 مثل تذكار من لم يندم وهو شعر خطي ولعل ان يصل لكم من قرائه سرور في الصيف الا في
 سوا تقصوني في امله في مصر او تكونون حينئذ باقين بترتج والبيت الدهر يجعنا لنفرح معاني له في
 السعيد لاحسان اللسان النبا في وارجوكم ان طبع المخطوطات العربية والفرسية انكم تتركوها في
 مع نقل هذا المكتوب اسمه ايلر وهو سيرج هنا بعد شهر تقريبا وبعد انه محضر اليكم محيل
 انصافه من تبرير في وكذلك ارجوكم تشرفوني حينئذ ببعض المطر لانه ما يصل لي ابدا فارجع مثل الفرج
 توصله لي قراه سلم منكم هذا وحمل اعتمدتم ان على الشخص من الركون في الربيع وهو تريدون تشرفوني
 بصحبكم في السفر اني اسافر هناك على كل حال ان شاء الله تعالى وان اسافر معا على تريدون الروحاح
 من بدء النهم اوله والركون وعلى كل حال يكون السفر من النهم يسرا اكثر من السفر من
 الركون من انه اطول واعلى عليك ومن قبل كنت اختار الاول دون غيري وانتم ايضا كنتم جميعون
 به والركون في حصولكم الى تبرير في وتعرفون اهل ذلك البلد والزمما هو اهله ولكن انتظر اخبار من
 جنكم ويا في سلا الامراء وكم ولا توفضوا تلميدكم على هذا المكتوب الطويل المستند على خطايا
 لسانكم واخبار تترككم والبيع البيع الاخر من هذه سنتنا المسيحية وبعد شهر تقريبا على حسابي
 مبتدى لكم السنة الهجرية وارجوه تقبلون عليكم كل بركات في طوبى الاوقات وافتتاح لك سنة وانتم ساليين
 بخير وعافيه ودعا بالخيرين والتمنين والسلام

يا القليل المسكين
 مخرج افوت ولسين
 متحصرا على الاجتماع مع الاستاذ في العيون
 في الرداء والمحبة الاسبين
 في دوام الاحابين
 امين

١٢٥٥
 في اذار في العبد

Wallin återvände till Finland på vårvintern 1842. Samma vårtermin påbörjade han studier i medicin för att kunna passera som läkare under sin resa i Orienten. Han föreställde sig att han i den rollen skulle vara särskilt välkommen i trakter där det var långt mellan kunniga läkare. Wallins ansökan om att få skjuta upp sin avfärd till följande år beviljades.

Det blev en intensiv vår för Wallin. Mycket skulle ordnas vid sidan av de gängse åtagandena vid universitetet. I maj var det dags för ett nytt besök av universitetets unge kansler, tronföljaren Alexander Nikolajevitj, som ville bekanta sig närmare med sitt universitet. Vid sidan av balerna och de sedvanliga tillställningarna bereddes kanslern möjligheten att träffa en del av universitetets studenter och unga forskare i solennitetssalen.²⁶ Det var sannolikt vid detta tillfälle som Wallin fick den av Reinholm nämnda audiensen hos tronföljaren.²⁷ Nu var Georg August Wallin inte längre vilken student som helst, utan kunde presenteras som en lovande ung forskare och blivande forskningsresande. Han hade dessutom studerat i S:t Petersburg och var ett levande bevis på de goda relationerna mellan universitetet och Ryssland. I samband med sitt besök instiftade den 24-årige kanslern ett nytt Alexanders-stipendium, som även Wallin skulle komma i åtnjutande av senare.

Parallellt med sina medicinska studier fortsatte Wallin, nu med förnyad entusiasm, sina studier i arabisk litteratur. I långa brev rapporterade han om framgångar och problem till schejk Tantawi i S:t Petersburg:

Vad beträffar mina bemödanden med det arabiska språket, så har jag ej upphört att vinnlägga mig om det och min passion för den ökar konstant. Under denna tid har jag läst femhundra nätter av ”Tusen och en natt” samt ett antal dikter, såsom al-Shanfaräs qasīda m.fl., vilka finns i de Sacy's bok, några mu‘allaqa-dikter och annat. Dikterna bereda mig stor svårighet, men med uppjudande av all flit och med hjälp av en kommentar av de Sacy har jag äntligen lyckats förstå dem och också lärt mig några utantill. Härutöver har jag med största förtjusning läst några av Ḥarīrīs maqāmor och ytterligare har jag studerat ”al-Alfīya” och oaktadt dess svårighet förstått den med hjälp av två kommentarer, den ena en arabisk tryckt i Egypten och den andra en fransk förklaring av de Sacy.²⁸

Orientalismen i Europa omkring år 1840

ORIENTEN SOM FORSKNINGSFÄLT

Inför utsikten att komma till Orienten och få möjlighet att använda sin arabiska studerade Wallin våren 1842 flitigare än någonsin. Den arabiska poesin var visserligen svår att förstå, men till sin hjälp hade han de förklaringar som hade sammanställts av den stora auktoriteten på området, Silvestre de Sacy. Wallin hänvisar flitigt till de Sacy i sin korrespondens med schejk Tantawi. de Sacy var professor vid *Collège de France*, men samtidigt orientalistisk specialist vid franska utrikesministeriet, ordförande i det nygrundade *Société asiatique* och i mångt och mycket den moderna orientalismens fader.²⁹ Han hade etablerat en forskartradition för det framväxande ämnet och genom att sammanställa omfattande textantologier såg han till att Europas orientalister hade en samling lättillgängliga texter att studera. Texterna var tillrättalagda och försedda med förklaringar och kommentarer, allt för att läsaren lättare skulle kunna överblicka och förstå den annars så orediga och mångfacetterade Orienten. de Sacy lade därmed grunden för den diskurs som därefter kom att präglade – men samtidigt begränsa – all forskning som rörde Orienten.

Generationer av studenter utbildades i den Orient som de Sacy hade redigerat ihop. Så även Wallin, där han i Helsingfors slet sitt hår över arabisk poesi och *Tusen och en natt*, med de Sacys tolkningar som huvudsaklig vägledning. Han var i gott sällskap; de Sacys antologier hade en ofantligt stor genomslagskraft och låg till grund för så gott som alla europeiska 1800-talsarabisters arbete.³⁰

Den akademiska orientalism som de Sacy så nära förknippas med växte fram i ett klimat av kraftigt ökat intresse för studiet av Orienten, med alla dess språk och kulturer, i hela Europa. Språkstudier låg i tiden och redan i slutet av 1700-talet hade den tidigare entusiasmen för den grekiska och romerska antiken gradvis ersatts av ett intresse för områdena längre i öster. Det var ett intresse som påverkade poeter, författare och filosofer och som höll i sig fram till 1800-talets mitt. Det blev helt enkelt på modet att vara orientalist. Alla som betraktade sig som ”orientalister” var inte forskare som de Sacy. Många var snarare begåvade entusiaster, ofta med ett brinnande intresse för orientalismens vidsträckta forskningsfält, dit Österlandets alla språk och kulturer räknades.

ORIENTEN SOM IDÉ

År 1978 publicerade litteraturprofessorn Edward Said sitt banbrytande verk *Orientalism*.³¹ De teser han presenterade är inte oomstridda³², men även om Said har fått ta emot kritik och rättelser i ett antal detaljfrågor, står hans övergripande tes fortfarande stark. Said argumenterar övertygande för att Orienten, som den har beskrivits och diskuterats inom både forskning och populärkultur, är en konstruktion, en föreställning. Orienten, menar Said, har byggts upp som en motbild eller motidé till Västerlandet och har som sådan bidragit till definitionen av det senare. För de européer som genom tiderna har sysslat med den, har Orienten fått stå för den motsatta erfarenheten. Detta förhållningssätt har på olika sätt kommit till uttryck på det kulturella planet – men också på det ideologiska.

Vid sidan av den akademiska forskningen finns enligt Said en mer allmän innebörd hos ordet orientalism. Said menar att det står för ett sätt att tänka som grundar sig på en ontologisk uppdelning mellan ”Orienten” och ”Västerlandet”. Denna uppdelning har accepterats av allt från författare och poeter till politiska analytiker och kolonialadministratörer. Utgående från denna föreställda uppdelning har det sedan byggts upp samhällsbeskrivningar och omfattande teorier om Orienten och dess folk, teorier och föreställningar som även Wallin under sin studietid fick sig till livs.

I förlängningen har sådana teorier legat till grund för det som Said kallar ”den samfälliga institution som användes för att hantera Orienten”, i betydelsen beskriva den, undervisa om den, yttra sig om den och kolonisera den – kort sagt Västerlandets sätt att dominera över Orienten.³³

DEN ORIENTALISTISKA FORMEN

Orientalismen som både idé och forskningsfält försågs tidigt med en egen diskurs, ett eget bildspråk, en egen terminologi och en alldeles egen stil. Redan på 1800-talet hade den akademiska orientalismen en så stark ställning att ingen som skrev eller tänkte någonting om Orienten gjorde det utan att ta hänsyn till de begränsningar som den vedertagna diskursen och formen medförde. Detta är i och för sig inte särskilt märkvärdigt, forskare har i alla tider formats av strömningar i sin samtid. Så även de som studerade Orienten under 1800-talet. För att forskningen skulle accepteras som kvalitativ och läsvärd anpassades texterna till tidens lärda språk och uttryckssätt. För tiden typiskt var till exempel beskrivningen av mänskligheten i stora kollektiva termer. Inte heller här utgjorde orientalisterna något undan-

tag. I stället för att beskriva enskilda individer i Kairo eller Jerusalem behandlar orientalisternas texter i allmänhet konstgjorda större enheter som "orientaler", "araber" och "judar" eller andra "raser". Hela den mänskliga mångfalden förenklades och buntades ihop under allmänna rubriker som "Orienten" och "Europa".³⁴ Ett av problemen med orientalismens tidigt fastslagna stil var att även de forskare och författare som försökte förmedla en annan bild nästan alltid gav upp när de stötte på den redan existerande formen. Det var enklare – och säkrare – att anpassa sig till de etablerade vetenskapliga formuleringarna.

Så gott som alla orientaler som levde och verkade i Orienten gjorde personliga erfarenheter som de, i likhet med Wallin, skrev ner i sina dagböcker och brev. För att få bidra till den officiella diskursen såg de sig emellertid tvungna att omformulera sina noteringar till en mer vedertagen form innan de publicerades. De anpassade därför sina texter till tidigare forskares uttryckssätt. Den etablerade orientalistiska terminologin medförde därmed ett slags själv censur, genom vilken de självbiografiska och självbespeglade beskrivningarna minimerades till förmån för beskrivningar som andra orientaler kunde känna igen, förstå och använda som grund för egna observationer. Edward Said menar att legitimiteten hos 1800-talets orientalism härrörde från en "återupplivande upprepning av tidigare auktoriteter".³⁵ Även de orientaler som hade tillgång till helt nytt material lånade hela tiden perspektiv, ideologi och grundtankar från sina föregångare, oftast de två stora; Silvestre de Sacy och Edward William Lane.³⁶

EDWARD WILLIAM LANE

Edward William Lane var sin tids främste brittiske orientalist och skaparen av den orientalistiska diskurs som Said i sin forskning analyserar.³⁷ Lane hade egentligen sökt sig till Egypten av hälsoskäl, men hyste även ett stort intresse för landets uråldriga kultur. Redan då han för första gången, senhösten 1825, steg i land i Alexandria kunde han tala han arabiska. Hans intresse och forskningsfokus svängde också tidigt från det forna till det samtida Egypten och dess språk och kultur. Åren 1826–27 gjorde han en färd uppför Nilen. Sina intryck och iakttagelser sammanställde han till *Notes and Views in Egypt and Nubia*, även kallad *Description of Egypt*. En del av verket vigdes åt det forna Egypten, en åt det moderna. Det visade sig omöjligt att hitta någon som ville ge ut boken³⁸, men några år senare fick Lane ett erbjudande om publicering av ett verk om enbart de moderna egyptierna.

Med detta i åtanke ägnade han sin andra Kairovistelse, åren 1833–35, åt att omarbeta och komplettera sitt material. Resultatet blev klassikern *Manners and Cus-*

toms of the Modern Egyptians, det första verk som helt och hållet fokuserade på den samtida egyptiska kulturen. Det var ett nydanande verk i en tid när bilden av Orienten präglades av tidiga översättningar av *Tusen och en natt* och en och annan reseberättelse. *Manners and Customs* är systematiskt uppbyggd och oerhört detaljerad. Till skillnad från reseskildringarna innehöll den ytterst sparsamt med personliga intryck och kommentarer. Den var dessutom rikt illustrerad med bilder producerade med hjälp av Lanes *camera lucida*.

Även Lanes arbetsmetod var något av en nyhet. Att klä sig som lokalbefolkningen var i och för sig vanligt bland det tidiga 1800-talets resenärer. Men Lane inte bara försökte smälta in bland egyptierna, han undvek dessutom medvetet andra européer, höll sig på sin kant och lärde känna kulturen inifrån.³⁹ Isolerad i sitt egyptiska hem i en stadsdel med få europeiska grannar arbetade Lane flitigt med sin forskning. Han var disciplinerad och sägs ha arbetat från soluppgång till midnatt varje dag, med undantag av fredagen, muslimernas heliga dag. Han tog endast kortast möjliga pauser för måltider, samt en halv timme för motion i form av rask gång fram och tillbaka i ett av hemmets rum eller, om vädret tillät, på takterrassen. Trots att han studerade den egyptiska kulturen inifrån markerade Lane en tydlig distans till sitt studieobjekt. Han betonar i *Manners and Customs* hur han medvetet höll ett visst avstånd, hur främmade han själv kände sig i den kultur han studerade, och hur han därmed kunde behålla sin förmåga att objektivt observera och kommentera.

När *Manners and Customs* var klar och utgiven tog Lane itu med att skapa en ny och korrekt engelsk utgåva av de berättelser som hade blivit kända som *Tusen och en natt*. En del av dem hade utkommit i engelsk översättning redan på tidigt 1700-tal, ett verk som hade de format generationer av européers bild av Orienten och orientalen. Enligt Lane innehöll utgåvan flera språkliga och kulturella missförstånd. Hans egen mer korrekta nyöversättning av *Tusen och en natt*, välförsedd med förklarande noter och kommentarer, utkom i delar mellan åren 1838 och 1840.

Lane fortsatte genast med en översättning av utdrag av Koranen, som var tryckt och klar när han i oktober 1842 åter slog sig ner i Kairo. Denna sista vistelse i Egypten ägnade han sig helhjärtat åt det som blev hans sista stora projekt, ett omfattande arabiskt-engelskt lexikon. I detta omfattande arbete assisterades han av schejk Ibrahim al-Dasuqi från al-Azhar.

Det varma klimat som en gång hade ansetts så bra för Lanes hälsa började till slut i stället tära på den. Lane vågade inte riskera ännu en het sommar i Kairo och reste hem till England våren 1849, några månader innan Wallin för sista gången

lämnade Egypten. Sin vacklande hälsa till trots arbetade Lane vidare på sitt lexikon fram till sin död i augusti 1876, tjugofyra år efter Wallins frånfälle.

WALLIN OCH LANE

Lanes böcker om Egypten var en källa till både kunskap och inspiration för Wallin. Strax efter ankomsten till Egypten läste Wallin *Manners and Customs of the Modern Egyptians* från pärm till pärm, och på det ryska konsulatet i Alexandria fick han i januari 1844 låna Lanes nyutkomna verk med utdrag ur Koranen. Många av Wallins egna intryck av livet i Egypten bekräftades av sådant han hade läst sig till i Lanes böcker och hela Wallins bild av Orienten färgades tydligt av Lanes beskrivningar. Lanes kommentarer om egyptiernas fromhet och gästvänlighet, men brist på sanning och ärlighet, återfinns i olika varianter i Wallins dagboksanteckningar.

Men Lane var inte Wallins enda källa till kunskap om Egypten. Schejk Tanta-wis målande berättelser om Kairo hade gett Wallin en alldeles egen inkörsport till landet och kulturen. Han var dessutom väl rustad med kontaktppgifter till personer som kunde vara honom till hjälp. Detta till trots valde Wallin att i sin forskning följa Lane ”så mycket [hans] individualitet tillät”⁴⁰ och bekräftar därmed Edward Saids tes om hur 1800-talets orientalister lånade perspektiv och grundtankar från sina föregångare.

Hur stort inflytande Lane sist och slutligen hade på Wallin är svårt att säga eftersom Wallin aldrig publicerade någonting mer uttömmande om sin Egyptenvistelse. I det korta avsnittet om Egypten i Wallins början till en reseskildring är stil, form och terminologi tydligt inspirerad av Lane och den modell hans *Manners och Customs* hade skapat för vetenskapliga beskrivningar av Orienten.⁴¹ Det är uppenbart att Wallin, efter hemkomsten till Finland, omformulerade sina fritt skrivna dagboksanteckningar till tidens standard för vetenskaplig text. Då fick dagböckernas levande och personliga beskrivningar stryka på foten för mer generaliserande uttalanden.

Wallin fällde givetvis generaliserande kommentarer även i sina dagböcker, men där balanseras de av hans egna ögonblickskommentarer och skarpa iakttagelser. Där liknade Wallin den första Nilkatarakten vid Kumlinge krokar och det forsande vattnet vid Kumo älv. I breven hem beskrev han likaså de individer han mötte med ett personligt språk som var helt och hållet hans eget, utan motsvarighet hos Lane eller de Sacy. Dessa personliga och för tiden ovanliga formuleringar kan möjligen förklaras med att den akademiska orientalismen fortfarande var i sin linda när

Wallin anlände till Egypten, och att han därmed inte kände sig särskilt begränsad av Lanes terminologi. Det var först senare, när anteckningarna skulle sammanställas och publiceras, som Wallin – för att lyfta sin text till tidens vetenskapliga nivå – föll in i den orientalistiska terminologi som fick honom att övergå till tidstypiska generaliseringar som ”Orientalisk dräkt”, ”Orientalisk byggnad”, ”Orientaliska lärde” och ”på Orientaliskt vis”.⁴²

Wallin må ha strävat efter att efterlikna Lane, men det fanns viktiga skillnader mellan de två forskarna. Till skillnad från Lane representerade Wallin inte en kolonialmakt med intressen i Egypten. Trots att han på pappret var rysk undersåte kände Wallin sig inte heller direkt som en representant för det ryska kejsardömet. Han var i första hand ”finne”, även om det var på de ryska konsulaten han hämtade sina brev och kvitterade ut sina pengar. Av praktiska skäl utgav han sig för att vara muslim från det ryska riket, ofta lite oklart exakt varifrån. Att associeras med Ryssland innebar inget större bekymmer i 1840-talets Egypten. Även om man från rysk sida alert följde med utvecklingen i det Osmanska riket i stort hade man inget direkt intresse för just Egypten, i motsats till England och Frankrike, som redan hade hunnit intervensera militärt i landet.

Att Wallin följde Lanes modell för vetenskaplig orientalistisk text innebar inte att han arbetade på samma sätt som Lane. Bägge klädde sig visserligen som lokalbefolkningen och bodde i stadsdelar där européerna var få.⁴³ Men där slutar likheterna. Det är egentligen inte särskilt förvånande att Wallins och Lanes vägar aldrig korsades, trots att de vistades i Kairo samtidigt. Deras tillvägagångssätt för att samla material skiljde sig mycket från varandra. Wallin kunde ägna hela dagar åt att vandra omkring i staden eller bara sitta och prata med folk. Lane, däremot, satt disciplinerat vid sitt arbetsbord. Det kunde gå flera månader mellan de tillfällen han alls gick ut.

Medan Lane var noga med att för läsaren betona sin ställning som avståndstagande observatör, kastade sig Wallin huvudstupa in i det egyptiska samhället, även i det sinnliga liv som Lane tydligt markerade sin distans till. Wallin befann sig å andra sidan inte i Egypten för att objektivt studera egyptierna. Han var där för att lära sig att tala och föra sig som en muslim, och hans mål var att obemärkt smälta in i det egyptiska/arabiska samhället. Därför såg han ingen direkt anledning att hålla distans till någon av dess aspekter, snarare tvärtom.

Georg August Wallin var på många sätt en typisk 1800-talsorientalist. På andra skiljde han sig ändå från det slag av forskare som Edward Said beskriver. Enligt Said kände sig de flesta orientalister, föga förvånande, främmande i den kultur de studerade. I stället för att använda denna känsla av främlingskap för att bättre för-

stå också den egna kulturen, växte orientalisternas övertygelse om den europeiska kulturens överlägsenhet. Före avresan och under sin första tid i Egypten anlade även Wallin ofta ett överlägset perspektiv. Det präglar hans beskrivningar av egyptierna som barnsliga men godhjärtade. Han utgick oreflekterat ifrån att européerna var de muslimska araberna överlägsna i allt. Han var övertygad om att egyptierna själva skulle komma att inse sin underlägsenhet. Att de envisades med att betrakta européer med misstänksam överlägsenhet var enligt Wallin ett rent missförstånd, sprunget ur religionens makt.

Med tiden kom Wallin ändå, till skillnad från Edward Saïds typiske orientalist, att växa in i den arabisk-muslimska kulturen. Inte omedelbart, vilket tydligt framgår i hans dagboksanteckningar från den första tiden i Egypten, men småningom och framför allt under sina ökenresor. Till skillnad från så många andra europeiska orientalister, som efter år av fältarbeten och forskning fortsatte att exotisera det orientaliska, upphörde Wallin med tiden att känna sig främmande i den arabiska kulturen. Människorna, företeelserna, naturen – allt blev till slut helt naturligt och väldigt hemlikt.

SEGLATSEN ÖVER DET GLITTRANDE MEDELHAVET VAR BLAND DET BÄSTA PÅ RESAN TILL EGYPTEN.

RESAN TILL EGYPTEN

”Allt är glädje, allt är fröjd”

Avsked och avfärd

VÅREN 1843 BÖRJADE det dra ihop sig till avresa. Wallin avslutade de sista förberedelserna och tog farväl av släkt och vänner. Kamraterna vid universitetets borealiska avdelning ordnade en avskedsfest. Som avslutning tillredde Wallin en sista brylå, en konjakstoddy som antändes under tillagning och som var populär bland studenterna i Helsingfors vid mitten av 1800-talet. Att koka brylå var Wallins paradnummer både på studentfester och under seglatser.

Fredagen den 28 juli 1843 var det äntligen dags. Ett långvarigt högtryck hade ersatts av ihållande regn, men det störde inte Wallin som brann av iver där han stod på tröskeln till sitt livs stora äventyr. Schejk Tantawi hade kommit till Helsingfors tillsammans med orientlisten de Maison och fanns på plats för att ta farväl av sin student. Det var Tantawis första besök i Finland och det tycks ha utfallit väl. Schejken var charmerande och blev genast omtyckt av alla. Han skall dessutom ha sagt att folket och klimatet i Helsingfors påminde honom mycket om hans hemland och lovat att komma tillbaka.

Det var sista gången Wallin såg den lärare och vän som hade betytt så mycket för honom och som hade inspirerat honom till den långa resa han nu påbörjade. Med ett vanligt västerländskt handslag, följt av en arabisk avskedsskyss tog Tantawi farväl av Wallin, innan båten försvann i regnet med destination Travemünde. Det var inte första gången Wallin lämnade Finland, men det var första gången han färdades mot helt okända trakter och utan att veta när – och om – han skulle återvända. I hans dagboksanteckningar kan man ana en viss oro mellan rader som i

övrigt andas spänd förväntan, men även stor irritation över att snuset hade blivit kvar hemma.

Efter två veckor på Östersjön var Wallin framme i Travemünde. Därifrån fortsatte han i vagn till Lübeck, i sällskap av flera finländska kamrater från båten. Bland dem fanns universitetets musiklärare Pacius och skraddaren Staudinger. Från vagnen såg Wallin Tyskland för första gången. Det var ett vackert landskap med vidsträckta fält och bördiga åkrar. Ändå kände Wallin ett styng av hemlängtan till Finlands ”torftighet och kala berg”.

I TYSKLAND

Väl omgiven av tyskar förändrades Wallins bild av detta folk, som han i S:t Petersburg hade beskrivit i så positiva ordalag. Nu motsvarade de inte alls den bild han hade fått genom de tyska författare och kompositörer han beundrade så. Istället kunde han konstatera att alla tyskar såg ut att vara stöpta i samma form. Männen var flitiga, ordentliga och prosaiska. Kvinnorna delade han in i ”vackra” och ”vanliga och fula”. De senare var ”här mest som öfverallt, dock med en viss kroppslig friskhet och köttfullhet mer än hos oss – för öfrigt fryntliga och färdiga med insinuanta miner”.¹ Efter ett besök på Lübecks tivoliteater och en lång promenad tyckte Wallin ändå att livet var ganska skönt och resan på många sätt angenäm.

Den hade ju dessutom bara börjat. Följande dag bar det av vidare med diligens till Hamburg, som påminde Wallin om S:t Petersburg, men utan den imponerande Nevan. I jämförelse med den var Alster och Elbe ”ynkliga små floder med smutsigt och brunt vatten”.² I övrigt var Hamburg en vacker stad med flera trevliga parker. Men Wallin hade ingen ro att njuta av omgivningarna. Hela hans sinne upptogs av Orienten och av alla de människor han träffade beskrev han två persisktalande armenier som de mest intressanta.

Tillsammans med vännen Pacius besökte Wallin en tysk gudstjänst. Han uppskattade visserligen den för honom ovana samtalstonen i predikan, men hade svårt för de återkommande inslagen av ”tysk pathos, ögonvridningar och handvändningar”.³ Wallin hade ju aldrig haft mycket till övers för ceremonier eller sådant som han uppfattade som överdrivna, varken vid universitetet eller i kyrkan: ”Det kan ej Tysken finna att den sanna andakten som den sanna konsten ej behöfver några vridna åtbörder och choser. I sanning *Fader vår* behöfver inga handupplyftningar eller vända ögon! Den tyska choralen smakar mig äfven för fet och lärd”.⁴

Efter gudstjänsten följde söndagsmiddag hemma hos en tysk familj. Det kändes väldigt hemvant och för den äventyrstörstande Wallin på gränsen till tråkigt.

De återstående dagarna i Hamburg tillbringade Wallin med vännerna Ingman och Pacius hemifrån. De besökte boklådor, börsen och stadens teatrar och åt middag hos Pacius mor.

TILL FRANKRIKE

Den 19 augusti var det dags för Wallin att fortsätta sin resa, nu med ångfartyget Havre mot den franska staden med samma namn. Wallin följdes till båten av vännen Staudinger, och det var med gråten i halsen han på kajen tog farväl av denna sista länk till Finland och hemmet.

Havre var ingen lyxkryssare och Wallins avdelning i andra klass var både ”smutsig och något sluskig”.⁵ Dessutom var sällskapet tråkigt. Wallin valde därför att sova bort stora delar av resan. Under seglatsen kunde Wallin se den brittiska kusten och det gjorde honom ”själen ondt”⁶ att bara segla förbi det England som han så högt beundrade. I Hamburg hade en grupp engelsmän tagit honom för en landsman, vilket hade gjort honom så smickrad att han inte velat rätta dem. I stället spelade han med och gjorde allt för att inte förråda sig. Han njöt särskilt av hur väl han och britererna ”förstodo hvarandras miner och vinkar att skämta öfver tyskarne”.⁷ Men nu var det Orienten som kallade och vägen dit gick inte via England.

Den 22 augusti, tre dagar efter avfärden från Hamburg, anlöpte fartyget hamnen i Le Havre. Där badade Wallin för första gången i ett riktigt, salt hav. Simmare som han var fann han det skönt och stärkande, även om Nordsjöns salta vatten lämnade en bitter eftersmak. Starkast intryck gjorde ändå det faktum att män och kvinnor här badade tillsammans:

... utan något sorts sjul, en hop karlar midt emellan tvänne skaror quinnor, hvilka dock alla hade sina completa simcostumer så att intet alls af deras retande behag kunde skönjas utom ansigtet, fötter och armar. Deras costumer voro mest alldeles svarta, dock såg man några deribland, som liknade turkisk dräkt och voro oändligt behagliga och nätta.⁸

Som alltid var Wallin mest uppmärksam på kvinnorna och deras utseende och kläder, men noterade att ”äfvén karlarne hade små simböxor, en tricot som täckte midjan”.⁹ Bara det faktum att kvinnorna talade franska gjorde honom alldeles knäsvag och synen av kvinnor som trippade fram på de smutsiga gatorna, ”lyftande helt ogeneradt upp kjolarna ända till knäet”, fångade omedelbart hans intresse.¹⁰

Livet tycktes honom fullkomligt underbart dessa sommark dagar i Frankrike. Kvinnorna var vackrare och kaffet godare än någon annanstans. Han hade fått göra allt det som låg honom närmast om hjärtat; han hade seglat, simmat och talat franska med vackra kvinnor. Äventyret låg framför honom och Frankrike framstod som ett fantastiskt land med vackra, vänliga och kultiverade människor.

Allt detta skulle förändras i Paris.

PARIS

Efter en blåsig båtfärd upp för Seine till Rouen och därifrån vidare med tåg, anlände Wallin till Paris klockan nio på kvällen den 24 augusti. Han tog en vagn till Hotel du Luxembourg, som Ingman hade rekommenderat. Det lilla han kunde se av Paris från vagnen verkade ”stort och pompöst”.¹¹

Wallins första vecka i Paris präglades av samma upprymda nyfikenhet som resan dit. Tillsammans med en handskmakare från Wien, vars bekantskap han hade gjort ombord på båten från Le Havre, besökte han Notre Dame, Palais de Tuileries och dess trädgårdar,¹² Place de la Concorde med dess egyptiska obelisk, Madelainekyrkan, Vendômeplatsen och Musée Dupuytren, där han med intresse studerade både vaxmodeller av sjukdomar och verkliga sjukdomsexempel. Han besökte Louvren två gånger. Första gången hade han helt missat salarna med egyptiska fornsaker, ett misstag som han lyckligtvis kunde rätta till vid sitt andra besök. Samma vecka hann han med Pantheon, den botaniska trädgården och djurparken. Han kunde notera att björnarna var lustiga men elefanterna mindre än elefanten i Tsarskoje Selo i S:t Petersburg. I Hospital des Invalides var det inte den överdådiga byggnaden, utan köket och maten, som gjorde störst intryck på Wallin. Operans mediokra uppsättning av Donizettis *les Martyrs* var däremot en besvikelse.

I Wallins Parisvistelse ingick också besök hos forskare som kunde tänkas ge honom välbehövliga råd inför resan till Arabien. Den 30 augusti träffade han den kände orientalistén Étienne Quatremère, som han beskrev som ”en gammal älskvärd man med något tycke av Fraehn”.¹³ I övrigt fann Wallin dessa ”uppvaktningar” genanta. Han var tacksam och lättad över att fransmännen var vänliga och tillmötesgående. Detta gällde i hans tycke parisarna överlag. Alla var trevliga och artiga, trots att det var så trångt överallt. Gatorna och torgen var dessutom förvånansvärt snygga och prydliga, med tanke på hur många människor det bodde i staden. Däremot fann han inte staden i sig särskilt vacker, åtminstone inte jämfört med S:t Petersburg. Floden Seine var ”en dvergflod” jämfört med den stora Nevan, inte mycket bredare än Aura å.

Wallin kunde naturligtvis inte hålla sig från nöjeskvarteren i Montparnasse. Där gick det livligt till:

Ingenting kan förliknas med den fröjd, som här glänste på allas ansigten och man dansade af hjertans grund, ej trögt och lalligt som hos oss, utan med lif och quickhet i fötter och armar och alla lemmar. Här dansas nästan inget annat än den af Fransoserne så högt älskade Cancan, liknande den hos oss brukliga Franska quadrillen, men mycket frivol: här ordentligt omfamnar man sig när vi blott ta damen i hand, och gör all möjliga frivola och equivoca rörelser med sina händer och härunder snurra benen i de putslustigaste pas. Men allt är glädje allt fröjd.¹⁴

DUNDERSLAGET

För Wallin framstod Paris som den gladaste och vänligaste av städer. Till och med stadens *filles publiques* var anständiga i jämförelse med de påträngande glädjeflickorna i Hamburg och S:t Petersburg.¹⁵

Detta första intryck av parisarna som vänliga och ärliga förbyttes i ett slag i sorg och bitterhet då Wallin en kväll, av allt att döma, blev överfallen och rånad eller möjligen till och med utsatt för någonting ännu värre. Detaljerna kring vad som hände den där septembermånaden i Paris berättade Wallin aldrig för någon, åtminstone inte för sin mor i breven hem. Någonting fruktansvärt var det, någonting som för en tid berövade honom livslusten och den öppna, ibland nästan naivt godtrogna, inställning han fram till dess hade haft till nya bekantskaper.

Händelsen, som Wallin själv senare skulle hänvisa till som ”dunderslaget i Paris”, kan med all sannolikhet sättas i samband med en ung och till synes trevlig fransman som han mötte på begravningsplatsen Du père Lachaise den 1 september. Mannen var belevad och snyggt klädd. Han sade sig vara från Bordeaux men ha rest både i Europa och i Algeriet. Han kunde tala lite arabiska, ett i Wallins ögon mycket sympatiskt drag. Tillsammans vandrade de småpratande runt på gravgården, åt frukost och fortsatte till Triumfbågen. Det var på alla sätt och vis en trevlig dag och Wallin var glad över att ha gjort denna nya bekantskap. De kom överens om att träffas på nytt dagen därpå. Någonstans verkar det dock ha ringt en varningsklocka hos Wallin: ”Nu lyster mig att se hvad han är för en man. Jag har hört och läst så mycket om bedragare, som skola finnas i synnerhet här och skulle finna det högst roligt att ha fallit ihop med en sådan. Dock denna förekom mig ej just så”.¹⁶

Den 2 september skrev Wallin bara ett kort stycke i sin dagbok. Enligt dessa rader besökte han på förmiddagen Saint-Denis för att titta på de franska kungarnas gravar. På eftermiddagen skulle han, enligt överenskommelse, träffa den unge mannen från dagen innan. Vad som sedan hände är enbart föremål för spekulationer. Sven Gabriel Elmgren hade hört, möjligen genom kontakter i svenska diplomatkretsar, att Wallin samma kväll eller natt hade blivit överfallen av sin nye franske vän. Denne skulle inte enbart ha stulit hans pengar och kläder, utan dessutom ha misshandlat honom så svårt att han blev sängliggande i flera veckor. En tjänsteman vid den svenska legationen i Paris skall på något sätt till slut ha funnit honom och tagit hand om honom.¹⁷

I Wallins dagböcker nämns händelsen inte med ett ord, annat än senare och då bara i förbigående. Just här saknas emellertid ett helt avsnitt ur dagboken. Själva dagboken är egentligen inte mer än en bunt lösa, hopvikta ark. Wallin numrerade själv arken. Anteckningarna från den 2 september 1843 finns på andra sidan av ark 14. Arkets två återstående sidor har lämnats blanka. Nästa ark bär nummer 27. Dessa sidor försvann knappast av en slump, samtliga övriga sidor i häftet och även i Wallins övriga dagböcker, finns i behåll. Wallin kan möjligen själv ha avlägsnat dem, kanske för att slippa påminnas om de smärtsamma händelserna. Alternativt kan hans mor eller syster ha valt att lyfta ut detta kapitel ur Wallins liv, innan dagboken överlämnades till universitetet, möjligen eftersom de uppfattade det inträffade som så förfärligt eller så skamligt att det ogärna skulle förmedlas till någon utanför den närmaste familjekretsen. De dagböcker som Wallin skrev under tiden i Egypten, med början vid ankomsten till Alexandria, sände han direkt till Geitlin, men just denna dagbok som innehöll resan genom Europa behöll han själv.

De saknade sidorna skapar en lucka på nästan sex veckor i Wallins dagbok. Den 12 oktober fortsätter anteckningarna som om ingenting ovanligt hade inträffat. Först betydligt senare nämner Wallin kort hur händelserna i Paris hade tagit ifrån honom ”modet och lusten”. Om det var så att Wallin blev misshandlad av sin nyfunne vän, var det hans första möte med oprovocerat våld och girig stöld av det här slaget. Han hade visserligen hela sin ungdom haft en tendens att råka i slagsmål, men det hade alltid – åtminstone i hans egna ögon – varit för en god sak. Nu kan han ha blivit brutalt nedslagen av en man som hade utgett sig för att vara hans vän. Händelsen lärde honom försiktighet men sådde också ett frö av bitterhet inom honom. Även om han småningom återfick livslusten, ersattes hans rättframma öppenhet under en tid av en mer misstänksam hållning gentemot främlingar.

Elmgren, följd av Tallqvist, menar att överfallet skulle ha lämnat spår inte enbart i Wallins karaktär utan även i hans hälsa. Det stämmer visserligen att Wallin

efter detta ibland drabbades av melankoli och svärmod, och att han ibland utgöt bittert om människor i sin omgivning. Å andra sidan hade han alltid varit lynnig, humörsvängningarna i sig var knappast någonting nytt. Inte heller före Paris hade han hållit inne med syrliga kommentarer och beska omdömen om allt och alla. Det är högst tveksamt om Wallin överhuvudtaget fick några bestående fysiska men av det inträffade. Han hade hela livet besvär med sin hälsa, men de återkommande sjukdomsskoven med bölder och feber kan inte sättas i samband med händelserna i Paris.

Det traumatiska dunderlaget i början av september fick Wallin att ledsna på Paris. Så snart han hade återhämtat sig fortsatte han sin resa, med några nyinköpta böcker, medicinska instrument och en ny flöjt i bagaget. Något mer dämpad och utan den sprudlande nyfikenhet som hade präglat resan före Paris, fortsatte han ömsom med båt, ömsom i vagn, till Marseille. Paris var inte längre den gladaste och vänligaste av städer, utan en förfärlig och svekfull plats. Wallin längtade därifrån, till Orienten vars folk kanske var ”svartare i synen men hvitare i hjertat”.¹⁸

ÖVER MEDELHAVET

I Marseille kände sig Wallin med ens lite bättre till mods. I hamnen låg flera finländska sjökaptenar med sina skepp. Han valde att resa vidare till Konstantinopel med kapten Anders Viklund på briggen *Active* från Gamla Karleby. Den 23 oktober lättade de ankar och seglade ut på ett höstligt men solglittrande Medelhav.

På havet var Wallin tillbaka i sitt rätta element och hans goda humör återvände. I ett brev hem till mor beskrev han resan med Viklund som ”bland de ljufvaste dagar jag haft”.¹⁹ Vädret påminde om vårdagarna i Finland. Wallin njöt av att vara omgiven av finländska sjömän och fick ibland själv delta i manövreringen av skeppet. Det var precis som om somrarna hemma i skärgården, bortsett från de många kända fornminnen de passerade. De grekiska öarna med alla deras ”minnesvärda och besjunga”²⁰ och ”för hela menskligheten så kära”²¹ ställen tog nästan andan ur Wallin. Det var den klassiska värld han kände så väl från studier och litteratur. ”Och hwem, som läst Homerus eller Virgilius, skulle härwid förblifwa kall?”²², frågade han sig när de passerade Athos och Imbros. Det var ”klassiskt lugn”, ”älsklighet” och ”rätta platsen för Grekelands glada och milda gudar”.²³ Wallin var så tagen att han till och med glömde bort att längta till Orienten. För en stund övergav han studiet av Koranen för att i stället ägna sig åt en utgåva av Virgilius som han hade köpt i Marseille.

Konstantinopels kupoler och minareter erbjöd ett första smakprov på Orienten. Den 25 november kunde Wallin från Actives däck blicka ut över Sultanens stad vid Gyllene hornet och Bosporen. Men den hade ingen större lockelse på honom. Under sin tio dagar långa vistelse i den osmanska huvudstaden bodde Wallin kvar på briggen Active, där han umgicks med ”den oändligen treflige och präktige”²⁴ kapten Viklund och några andra finländska skeppare. Briggen utgjorde en trygg vrå i en värld som hade visat sig mer förrädisk än han hade väntat sig. Tillsammans med kapten Viklund gjorde Wallin enstaka utfärder till de viktigaste sevärdheterna. Han såg allt en besökare i Istanbul borde se, och därutöver till och med Sultanen själv på väg ut ur Sultan Ahmeds moské efter fredagsbönen.

Efter dagarna i Istanbul var Wallin till slut tvungen att ta farväl av Viklund och ensam fortsätta sin resa. Han avseglade med ångfartyg mot Smyrna den 7 december. Vid Syra steg han över till ångaren Scamandre, som förde honom vidare mot Medelhavets södra kust. Bland Scamandres passagerare fanns en ung nordamerikan, ”som såg mycket dum ut med ett litet rött väl städadt och putsadt skägg under haken”,²⁵ men som gav Wallin en välkommen möjlighet att öva sin engelska. De borde egentligen ha haft en hel del att tala om. Den unge mannen berättade att han planerade en resa uppför Nilen med utfärder till Afrikas och möjligen Arabiens kust, och därifrån småningom vidare till Indien. Han var insatt i Orientens kulturer, intresserade sig för Maltas antikviteter och kände till en del om den himjaritiska dialekten. Han kunde dessutom många ”Aphorismer om ett och annat orientaliskt”. Men Wallin var inte imponerad. Han tyckte att amerikanen var ”tafatt i svar och tal”, ja rentav ”förskräckligt tungkörd”.²⁶ Det skulle senare visa sig att Wallin hade förhastat sig i sitt hårda omdöme om amerikanen, som visade sig heta Pickering och var brorson till ordföranden i det nybildade *American Oriental Society* i Boston. Wallin och Pickering blev riktigt goda vänner och kom att umgås en del under de första dagarna i Alexandria. Glädjen var stor när de flera månader senare återsåg varandra i Kairo.

DEL 2

I DEN ISLAMISKA ORIENTEN

ALEXANDRIA, KAIRO OCH
NILDeltat

ÖSTRA HAMNEN I ALEXANDRIA, DÄR WALLIN STEG I LAND 14 DECEMBER 1843.

ALEXANDRIA – OMSTÄLLNINGEN INFÖR ORIENTEN

*”Blott folket var annorlunda och
jag var annorlunda”*

Mötet med Orienten

TIDIGT PÅ EFTERMIDDAGEN den 14 december 1843 anlände ångfartyget Scamandre till Alexandria. Från fartygets däck såg Wallin för första gången Egyptens kust. Den motsvarade helt hans föreställning om afrikanska stränder som ”sandiga med låga höjder och kala”.¹

Egyptens låga och långgrunda Medelhavskust, med gott om rev men ont om goda hamnar, har i alla tider utgjort ett problem för sjöfarare. För att underlätta navigeringen i vattnen utanför Alexandria lät kung Ptolemaios II redan på 200-talet f. Kr. bygga ett fyrtorn på ön Faros utanför staden. Fyren var 135 meter hög och syntes på ett avstånd av upp till 50 kilometer. Om natten brann en stark eld i fyrtornets topp, om dagen ledde röken skeppen rätt. Ända in på 1300-talet visade fyren på Faros sjöfarare vägen in till tryggheten i någon av stadens två hamnar. Hamnarna, den västra och den östra, låg alldeles intill varandra, åtskiljda endast av en smal, sju stadier lång landbank, *heptastadion*, som knöt ihop Faros med fastlandet. En öppning i banken gjorde det möjligt att flytta skepp mellan de båda hamnarna. Banken växte med tiden ut till det näs, på vilket den osmanska staden senare byggdes.

Vattnen utanför Alexandria har inte blivit djupare och reven ligger kvar farligt nära inloppen till hamnarna. Även ångfartyget Scamandre måste ankra en bra bit från land den där kyliga decembermorgonen 1843, medan vågorna bröt över grund som Wallin kunde ana alldeles under vattenytan. Wallins beskrivning av de två pirer med fästningsverk som inramade hamnen antyder att Scamandre låg utanför Alexandrias östra hamn. Den var mindre än den västra, men mer skyddad mot väder

och vind. Tidigare hade europeiska skepp fått lägga till enbart i den östra hamnen, men under Muhammad Ali hade reglerna luckrats upp och vintern 1843 var stadens bägge hamnar öppna för utländska fartyg. Den östra, som Wallin blickade ut över från Scamandres däck, var den anrikare av de två. Vid den låg under antiken det kungliga palatset och ett stort tempel tillägnat den romerska kejsarkulten. Här låg även det berömda biblioteket. Det nya Bibliotheca Alexandrina reser sig idag alldeles intill platsen för dess antika föregångare.

Wallin var överväldigad, nästan skrämmd, av oväsendet och villervallan i hamnen. För första gången var han omgiven av människor som alla talade arabiska, högt och i mun på varandra, och ”skriket af de arabiska strupljuden ökade sorlet”.² Roddare och hotellpojkar erbjöd högljutt sina tjänster. Wallin och Pickering tydde sig till varandra och beslöt att ta in på Hotel d’Europe.

Wallin, som sedan barnsben hade haft ett intresse för sjöfart och båtar, lade genast märke till skeppen i hamnen och noterade att båtarna i Alexandria markant skiljde sig från de turkiska *kaiker* han hade sett i Konstantinopel. De egyptiska båtarna liknade mer de nordiska slupar han var van vid hemifrån. I hamnen låg även egyptiska krigsskepp. Några av dem hyste stora mängder sjömän och såg ut att fungera som ett slags kaserner. Wallins första intryck var att de egyptiska sjömännen var raska och duktiga – en uppfattning som han senare efter några månader på Nilen med egyptisk besättning skulle komma att revidera.

Oväsendet tilltog när Wallin och Pickering kom i land. Klungor av åsnedrivare och andra pojkar stred om deras uppmärksamhet. Varje pojke hoppades kunna leda de nyanlända utlänningarna till just ”sitt” hotell, för att av hotellvärlden få en liten slant som tack. Eftersom Wallin och Pickering redan hade ordnat hotellfrågan med en av roddarna löste sig allt förvånansvärt smidigt och de togs snabbt genom tullen ”utan nästan alls någon visitation”³ och kunde sätta av i vagn genom Alexandrias gator.

ALEXANDER DEN STORES STAD

Alexandria hade grundats av Alexander den store i samband med dennes erövring av Egypten år 332 f. Kr. Den nya staden byggdes upp vid kusten, alldeles intill den egyptiska fiskebyn Rakotis. Den var inte ensam om sitt namn; i de områden som hade erövrats av Alexander hade över trettio nya städer namngetts efter honom. Av dessa blev det egyptiska Alexandria den mest kända, eftersom den snabbt utvecklades till Medelhavsområdets mest ansedda centrum för kultur och vetenskap. När Alexanders valde efter hans död delades upp blev Alexandria huvudstad

PLACE DES CONSULS I DEN EUROPEISKA DELEN AV ALEXANDRIA.

i ett självständigt Egypten, som styrdes av den så kallade ptolemeiska dynastin mellan åren 305 och 30 f. Kr. I Alexandria låg de kungliga palatsen, flera stora fina tempel, den erkända forsknings- och undervisningsinstitutionen Museion och det omskriva fyrtornet på ön Faros. Här fanns även det berömda biblioteket, som grundades av Ptolemaios II och var tänkt att hysa alla kända skrifter i världen – både i original och i grekisk översättning. Redan på 100-talet f. Kr. hade Alexandria vuxit ut till den största staden i det östra Medelhavsområdet med omkring 300 000 invånare.

I samband med romarnas erövring år 30 f. Kr. förlorade Egypten sin självständighet och Alexandria sin ställning som huvudstad. Från att ha varit känt för sin alldeles egna kultur, född ur mötet mellan egyptiskt och grekiskt, blev Alexandria en typisk romersk stad, med samma typ av byggnader och monument som i alla andra större romerska städer i Mellanöstern och Nordafrika. Alexandria behöll emellertid sin ställning som centrum för kultur och vetenskap. Staden var en av de viktigaste i hela Romarriket och lika stor som Rom och Konstantinopel.

Till skillnad från Rom och Konstantinopel, där besökare under 1800-talet fortfarande kunde se lämningar efter de antika städernas monument, fanns få spår av Alexandrias storslagna förflutna kvar när Wallin steg iland där i december 1843. Han såg heller inte särskilt mycket av det lilla som fanns, varken under den snabba färden till Hotel d'Europe eller under sina senare vandringar kors och tvärs genom staden. Vicekung Muhammad Ali hade redan då skickligt lyckats förvandla Alexandria till en stad med övervägande europeisk prägel. Bebyggelsen motsvarade inte alls Wallins bild av Orienten. Däremot fascinerades han, som alltid, av människorna:

Här såg jag först att jag var i en annan värld och bland annat folk, ej just för själva stadens utseende; ty det liknade mera en Europeiskt Afrikansk stad än en äkta Arabisk; utan i synnerhet för folket med sina nakna brunsvarta ben och armar och ansigte och allt det öfriga i deras utseende och uppförande och hela sätt.⁴

Oväsendet och folkmyllret gjorde Wallin illa till mods. Även om husen kunde ha legat i Europa, var atmosfären i staden allt annat än europeisk. Vid detta första möte kändes Egypten väldigt annorlunda och främmande. Mindre främmande tedde sig hotellet, som var franskt och mycket fint. Det låg dessutom i hjärtat av det europeiska Alexandria, vid Place des Consuls, där de flesta europeiska konsuler hade sina residens.⁵ De första konsulerna hade valt området för dess närhet till de europeiska skeppen i den östra hamnen och det lilla torget mellan husen hade med tiden vuxit ut till en vacker öppen plats. På 1840-talet omgavs det av stadens finaste residens och flera hotell av västerländskt snitt. Färden från hamnen till de "frangiska" eller europeiska kvarteren var äventyr nog för Wallin denna hans första dag på egyptisk mark. På kvällen nöjde han sig med en kopp turkiskt kaffe och en vattenpipa på ett kafé i närheten av hotellet.

Allt det nya, myllret av människor, trängseln och oväsendet gjorde den annars sturske Wallin ovanligt försiktig, till och med orolig. Den första natten i Egypten kände han sig inte särskilt stursk. Han var alldeles ensam i ett land som, Tantawis berättelser till trots, kändes väldigt främmande och han hade svårt att somna. Plågad av myggor och störd av hundskall och "åsnornas förfärliga vrål" låg han länge vaken och ältade händelserna i Paris.

DE FÖRSTA UTFÄRDERNA

Oron vill inte släppa. Inte heller följande dag kände sig Wallin redo att kasta sig in i ett mer egyptiskt liv och det tog honom flera dagar att anpassa sig till sitt nya

hemland. Bland det första han gjorde var att försöka hitta den svenske läkaren Johan Hedenborg, för att få en trygg och svensk hållpunkt i den i övrigt så främmande staden.

Hedenborg hade kommit till Egypten redan 1830 efter en tid i Konstantinopel, där han hade verkat som läkare vid den svenska beskickningen. Han hade gjort flera resor i landet och byggt upp en stor samling bestående av manuskript, naturalier och antikviteter som senare köptes av den svenska staten. Hedenborg hade även gett ut en bok om sina intryck av Egypten, en bok som Wallin sannolikt kände till och möjligen till och med hade läst inför sin egen resa.⁷ Det har senare visat sig att Hedenborg i sin reseberättelse hade vävt in andra, tidigare resenärers beskrivningar av orter och monument.⁸ Det kunde Wallin naturligtvis inte veta. Han såg fram emot att träffa den bereste svensken och fråga honom till råds inför sina egna resor. Wallin hade hoppats finna Hedenborg i Alexandria, där han sedan 1837 hade varit sekreterare vid det svenska och norska generalkonsulatet. Till Wallins stora besvikelse visade det sig att Hedenborg bara några år tidigare hade flyttat till Rhodos.⁹

Även vädret var en stor besvikelse. Det var ovanligt kallt och ruggigt. Täta regnskurar gjorde gatorna leriga och smutsiga och Wallin föredrog att hålla sig inne på hotellet. Han grubblade mycket över resan, händelserna i Paris och förmodligen också över sin osäkra framtid i detta på alla sätt så främmande land. Han plågades av ”allehanda grillar”, sov dåligt och saknade aptit. De första dagarna levde han på enbart kaffe och bröd. Efter två nätter bytte han från Hotel d’Europe till det något enklare Hotel de toutes les nations, som var mindre lyxigt. Det fanns inte ens listat bland de hotell Murrays 1840-talsguidebok rekommenderade för europeiska resenärer. Där kände sig Wallin mer hemma och efter några dagar släppte hans oro. Vädret klarnade upp och han vågade sig ut på sina första längre promenader i staden:

Jag gick mot aftonen ut och spatserade litet omkring, såg på afstånd Pompeii pelare och Cleopatras, besteg en höjd, den största här, och hade en praktfull utsigt

”POMPEJI PELARE”, REST I ANSLUTNING TILL DET STORA SERAPISTEMPLET UNDER KEJSAR DIOCLETIANUS.

öfver Medelhafvet insjön och de många palmlunder, som öfverallt ligga i staden mellan de underliga husen, hvilka se ut som om en våning ramlat utaf dem.¹⁰

Pompeji pelare står fortfarande kvar i ruinerna av det som en gång var stadens imponerande Serapistempel.¹¹ Pelaren i sig har ingenting med Pompejus att göra. Den restes under kejsar Diocletianus på 300-talet e. Kr., vilket också framgår av den grekiska inskriften på dess sockel. Av själva templet fanns nästan ingenting kvar vid tiden för Wallins besök men kullen där det en gång hade stått var ett tydligt landmärke, imponerande hög och beströdd med fragment av antika byggnader. Idag omges platsen av moderna höghus men vid 1800-talets mitt var utsikten från kullen anslående, med fri sikt över Medelhavet i norr och den stora Mariutsjön i söder.

Mariut är fortfarande stor en stor sjö, även om den idag bara upptar en fjärdedel av den yta som den täckte under antiken. Den var då känd som Mareotis och utgjorde en enorm bassäng mellan Alexandria och öknen. Via en kanal försågs den med färskt vatten från Nilen under den årliga översvämningen. Längs sjöns stränder låg viktiga städer och vidsträckta jordbruksmarker, kända för sitt goda vin – ett vin som inte dracks enbart i Egypten utan även serverades vid fina middagar i Rom. Under 1800-talet hade sjön redan börjat minska i storlek, men den var fortfarande visträckt när Wallin blickade ut över den 1843. Sedan dess har den krympt betydligt vartefter industrier, bostäder och under senare år även fiskodlingar har ätit sig in i den. Alexandrias orenade avlopp, uppblandat med avrinningsvatten från jordbruk och industrier, har under 1900-talet bidragit till att ytterligare förstöra den vackra utsikt som Wallin njöt så mycket av.

Den obelisk som Wallin kallade Kleopatras pelare var en av de två obelisker som under antiken hade flankerat ingången till Caesareum, templet för kejsarkulten. Av tidiga europeiska resenärer tillskrevs de felaktigt den kända drottningen Kleopatra VII. Wallin såg bara en av de två obeliskerna. Men redan den imponerade stortligen på honom:

[Den] är ett enda ofantligt stort granitblock, det största jag än sett med hieroglypher på alla sidor; men blott på södra och östra sidan af obeliskens voro de läsliga och tydliga, på de andra sidorna voro de förvittrade, tror jag, åtminstone nu högst otydliga och utplånade. När jag stod bredvid den förekommo mig alla föremål omkring och jag sjelf så oändligen småa, ehuru den på afstånd ej ser alltför stor ut.¹²

Det var Wallins första möte med det forna Egyptens monument och hieroglyfskrif-

ten i verkligheten. Han hade inte studerat den fornegyptiska kulturen och inte heller funderat särskilt mycket på landets historia före den arabiska erövringen. Det han hade kommit för att studera och det han kände till, både genom litteraturen och Tantawis berättelser, var det samtida, arabiska Egypten. Wallin intresserade sig egentligen inte för det antika Alexandria. Därför var han heller inte medveten om att denna ”Kleopatras pelare” var en av det som en gång hade varit ett obeliskpar, rest till minne av kejsar Augustus år 12 f. Kr. Obeliskerna hade fraktats till platsen från staden Heliopolis, där de ursprungligen hade rests under Thuthmosis III omkring 1450 år tidigare.

Vintern 1843 låg den ena obeliskens omkullfallen på marken, där Wallin inte ens hade märkt till den. Av andra resenärers berättelser från samma år framgår dock att den låg där fullt synlig bland växande högar av skräp och sand. Innan den fallna obeliskens helt hann försvinna under skräphögarna skänktes den till England år 1877, där den restes vid Themsens strand i London. Den andra, som 1843 fortfarande stod upprätt och som Wallin beundrade, fraktades till New York 1879, när de sista resterna av det kejserliga templet jämnades med marken för att bereda rum för nya byggnader. På platsen för det vackra kejserliga templet ligger idag det något bedagade Hôtel Metropole.

Några dagar senare gick Wallin upp för den stora backen för att titta närmare på Pompeji pelare:

Den förekom mig större än Cleopatras och i helt annan smak alldeles rund med tror jag en jonisk capitäl. Den stod på en murad ställning. Var äfven på sina ställen förvittrad. Af en inscription på Westra sidan syntes ännu tydligen ΠΙΟΝ och i andra raden ofvanom ΔΙΟ, så mycket jag kan minnas. Äfven här hade fada meniskor varit och suddat sina namn, i synnerhet Engelsmän – till och med högt uppe mot capitälet och på midten af den stora pelaren, dit ej kunnat komma utan höga stegar eller andra konster. Sådana förekomma mig som om de stodo på en skampåle.¹³

Tidigt på 1700-talet hade Frankrikes konsul i Egypten, Benoît de Maillet, föreslagit att pelaren med sina klassiskt rena former kunde vara en lämplig trofé för fransmännen att ta med sig hem. På 1800-talet, när intresset för det faraonska Egypten växte, framstod i stället obeliskerna som mer eftertraktansvärda. Pelaren fick stå kvar som en av de få lämningar av det antika Alexandria som bevarades medan resten försvann i allt snabbare takt. Vintern 1843–44 hann Wallin trots allt se de sista resterna av den antika staden innan de helt försvann, uppslukade av Muhammad Alis moderniseringsprogram.

MUHAMMAD ALIS ALEXANDRIA

Senhösten 1843 befann sig Alexandria mitt uppe i en rad genomgripande förändringar. Efter århundraden av försummelse under mamlukhärskarna, när landet nästan helt och hållet styrts från Kairo, lät Muhammad Ali, eller *paschan* som han titulerades, bygga upp ett nästan helt nytt Alexandria. Han beundrade Europa och hans nya Alexandria skulle bli en stad efter europeisk förebild, en stad som öppnade sig mot Medelhavet och länderna vid dess norra strand. Till skillnad från Kairo, som präglades av gamla anrika institutioner, hade Muhammad Ali i Alexandria chansen att bygga upp någonting alldeles eget och nytt, ostörd av forna makthavare och inflytelserika familjer som intrigerade och tävlade om makten i huvudstaden.

På västra änden av den udde där det kända fyrtornet en gång hade stått lät Muhammad Ali år 1834 påbörja byggandet av ett stort palats. Liksom hela staden öppnade sig även palatset symboliskt mot havet och Europa. Under sina fem veckor i Alexandria vandrade Wallin två gånger ut till Ras et-Tin, Fikonudden, för att titta på paschans nya praktbyggnad. Byggnadsarbeten pågick fortfarande, men Wallin tyckte om det han såg. Vid sitt första besök, i slutet av december, vandrade han ensam ut längs stranden, förbi den gamla osmanska stadsdelen som hade byggts upp på näset mellan de två hamnarna:

Det tycktes i allmänhet vara den bättre *arabiska* delen af staden, ehuru äfven här längs sjelfva stranden stod fullt af låga kojor uppförda af hopplockade stenar med mull och torf emellan och taket en slät murbruks mur. Jag följde stranden å längs hela denna bukt gick sedan uppåt och kom till Paschans palats, som öfverhufvud var ganska smakfullt, under någon prakt. Den stora öppna oregelformiga gården var planterad [med] raka rader af tror jag fikonsträd, men de tycktes ej alla villa gå väl. Rundt häromkring voro Cacerner och allorstädes Soldater och trumslagare etc och äfven af de fördömde åsnedrifvarne, som alltid ansätta Frankerne, hvar hälst de komma öfver dem. Ingången till sjelfva palatsgården, på hvilken de nu höllo på att arbeta blir ståtlig och storartad.¹⁴

Drygt en vecka senare gick Wallin tillbaka till Ras et-Tin tillsammans med en engelsman som bodde på samma hotell. Då vågade han sig ända in i den del av palatset där *divanen*, det praktfulla mottagningsrummet, var belägen:

Uppgången bestod af en präktig bred marmor trappa och den stora samlingssalen utanför sjelfva Diwan salen var präktig, golfvet betäckt med en dyrbar matta,

som nu äfven var öfverdragen med lärft. Sjelfva Diwan salen var ståtlig med soffor som gingo längs alla väggar. De voro likaledes öfverdragna med lärft. På väggarne hängde några ganska vackra taflor och i ett litet kontor bakom *hans* byst i gips. Den öfriga delen af palatset var nu ej öppet och vi kommo således nu ej der in.¹⁵

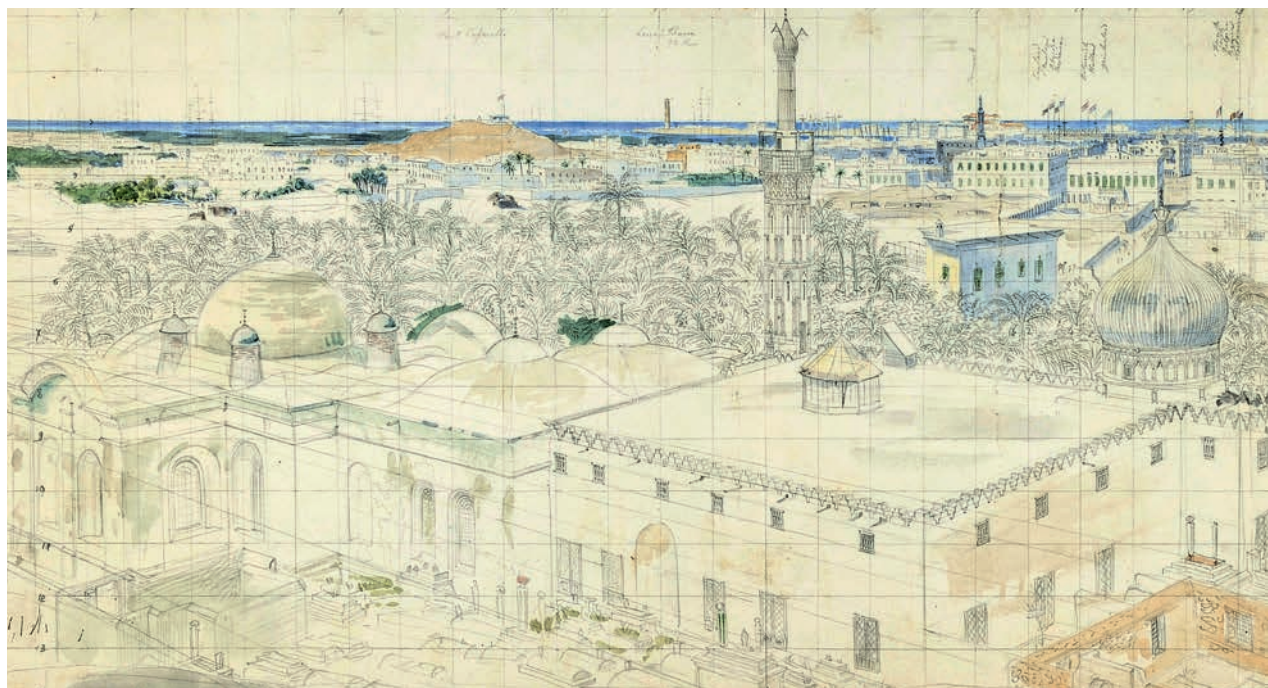
Byggnadsarbetena ute på Ras et-Tin fortsatte under flera år och palatset stod färdigt först 1845. Det invigdes efter ytterligare tillbyggnader 1847. Senare härskare fortsatte att residera ute på Ras et-Tin, även om de lät bygga om palatset fullständigt. Det var från Ras et-Tin som kung Faruk seglade iväg i exil 1952 och palatset användes fram till revolutionen i januari 2011 av Egyptens president.

DE SISTA RESTERNA AV DEN ANTIKA STADEN

Att den antika staden så totalt utplånades kan ändå inte enbart skyllas på Muhammad Ali och hans moderniseringsiver. Förstörelsen av de gamla gatorna och byggnaderna var en långdragen process som hade börjat redan under antiken. Det berömda biblioteket förstördes delvis redan 48–47 f. Kr. under ett krig mot romarna. Det var redan förstört när araberna erövrade Egypten 642 e. Kr. Det kända fyrtornet hade skadats av jordbävningar och flodvågor flera gånger under antiken och medeltiden, men alltid renoverats och återuppbyggt. Men när det förstördes i samband med en kraftig jordbävning 1375 byggdes det aldrig upp igen. Sten från fyrtornet användes i stället som byggnadsmaterial i Sultan Qait Beys fort, som senare byggdes på samma plats. Arkeologer har under senare år hittat tusentals stenblock från fyrtornet på havsbotten utanför fortet.

Flera av de byggnader som under antiken låg närmast hamnen har under århundradenas lopp också rasat ned i vattnet. Det största raset ägde rum redan någon gång mellan 600 och 900 e. Kr., då strandlinjen i den östra hamnen sjönk med omkring fem och en halv meter. Havsytan beräknas dessutom ha stigit med över en meter i området. Delar av det forna palatsområdet, framför allt de gamla hamnstrukturerna, ligger därför på havsbotten. Det mesta av den antika staden låg emellertid så högt att den klarade sig undan sådana ras. Trots det kunde Wallin inte se särskilt mycket av den under sina promenader. Bara en liten del av förstörelsen kan förklaras med jordbävningar och ras. Mycket har rivits av människohand.

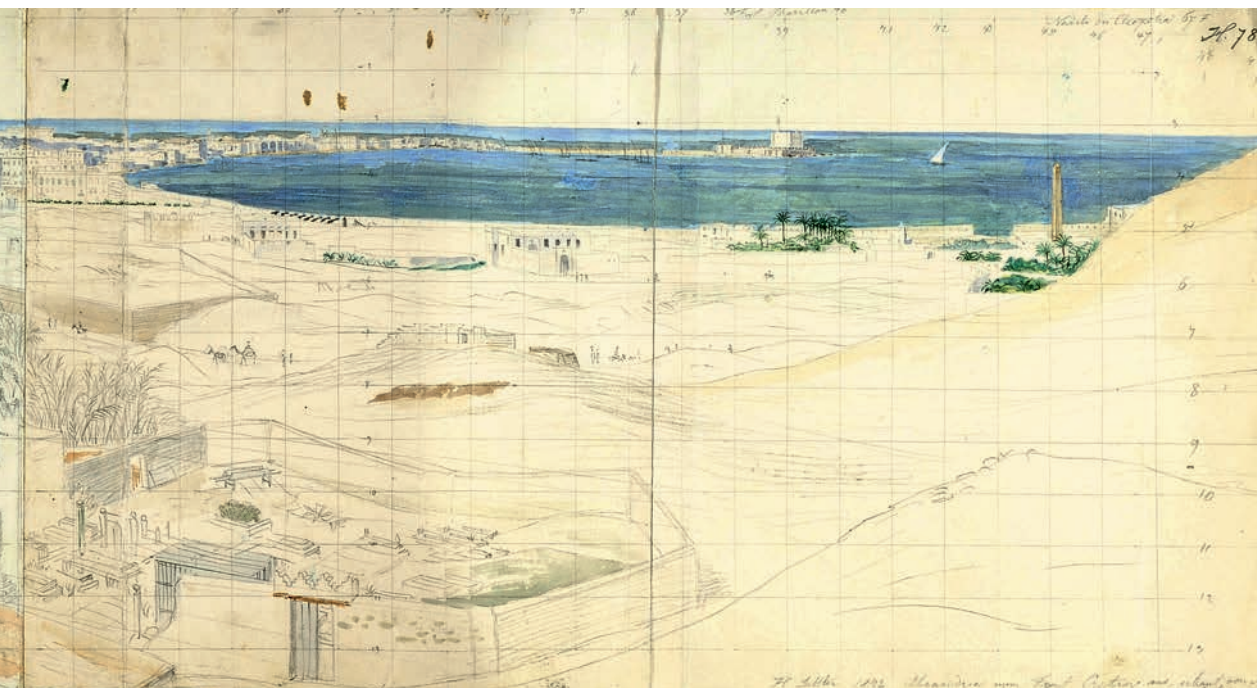
Egyptierna hade redan under Alexandrias storhetstid en lång tradition av att återanvända byggnadsmaterial. Härskare hade i alla tider låtit nedmontera sina företrädares tempel för att använda stenen i sina egna monument, och sten från antika byggnader återanvändes friskt ända in på 1900-talet. Medlemmar av Napole-

PANORAMA ÖVER ALEXANDRIA.

on Bonapartes expedition till Egypten 1798–99 fann tusentals antika stenblock i moskéer, bostadshus, butiker och stadsmurar. Sten från Alexandria användes även långt utanför stadens murar. Redan år 836 lät kalifen al-Mu'tasim plundra Alexandrias kyrkor på marmor som togs till Samarra i Irak, där han byggde upp sin nya huvudstad. Alexandrias kyrkor hade i sin tur byggts av sten från antika tempel. Pelarna i Serapistemplet stod kvar uppe på stadens högsta kulle en bra bit in på 1100-talet, då de bröts sönder och slängdes i havet för att fungera som vågbrytare. Flera av Kairos äldre moskéer är till stora delar byggda av sten från alexandrina byggnader. Likaså användes sten från Alexandria vid byggandet av Suleymaniye-moskén i Istanbul på 1500-talet.¹⁶

Flera av stadens byggnader hade med andra ord nedmonterats redan långt före 1800-talet. Den stora förstörelsen av det antika Alexandria kom ändå med Muhammad Ali och hans storslagna planer för staden. Redan 1816 hade han satt igång sitt stora förändringsprojekt genom att låta jämna de gamla stadskullarna med marken. År 1819 påbörjades arbetet med Mahmoudiyakanalen, som skulle ge staden direkt

tillgång till den västliga armen av Nilen. De omfattande grävningsarbetena förstörde stora delar av den antika stadens centrum. Av Wallins beskrivning att döma fanns några av de gamla bosättningskullarna kvar vintern 1843–44. På dem såg han enstaka delar av antika byggnader. Men stora grävarbeten och omfattande förändringar var på gång: ”För öfrigt ser ut, som om öfverallt vore ruiner af fallna hus. Gräfningsarbeten tycktes vara gjorda vidsträckta och djupa, och i den uppkastade mulden funnos kvarlevor af gamla pelare och capitäler dels i marmor dels i granit”.¹⁷

Marmorn hade en gång hämtats hit från Europa och graniten från Assuan i södra Egypten. Inte sällan var pelarna i sin tur återanvända och tagna till Alexandria från äldre faraonska byggnader i Deltat, i vissa fall ända från Heliopolis i utkanten av dagens Kairo. Nu hamnade de i stället i det expanderande Alexandrias nya hus och moskéer.¹⁸

Muhammad Alis byggnadsprojekt lade grunden för det moderna Alexandria, vars hus byggdes rakt ovanpå det som återstod av den antika staden. Den nya stadens gator följde till och med det geometriska gatunät, för vilket staden hade va-

rit berömd i romersk tid. Ännu vid slutet av 1700-talet stod romerska pelare kvar längs den huvudgata som genomkorsade staden i öst-västlig riktning och under hela 1800-talet kunde besökare se spår av de gamla gatorna, stadsmurarna och de många cisterner som hade stått för stadens vattenförsörjning. Under Muhammad Ali ersattes den antika staden av en helt ny och modern, med byggnader i europeisk stil, torg, boulevarder och småningom även spårvagnar och järnväg. Nya stadsdelar växte fram och lockade till sig inflyttare från landsbygden. Alexandria växte från att ha varit en ganska anspråkslös hamnstad med 13 000 invånare 1821 till en myllrande storstad. På 1840-talet, när Wallin steg iland i Alexandria, bodde över 60 000 människor i staden. Av dessa var flera tusen utlänningar.

Alexandria fortsatte att växa efter Muhammad Alis död. År 1860 var invånarantalet uppe i 180 000. Idag är Alexandria, med sina närmare fem miljoner invånare, Egyptens andra stad.

PASCHANS NYA ARMÉ

Wallin vandrade runt i Alexandria i en tid av förändring och expansion. Det var också en tid då européer uppmuntrades att flytta till Egypten. Muhammad Ali kallade till sig europeiska experter inom olika områden och sände iväg unga egyptier att studera vid europeiska universitet. Särskilt läkare bjöds in för att bygga upp en fungerande sjukvård. Försöket föll väl ut och från 1844 framåt skonades Egypten från större pestepidemier.¹⁹ Wallin träffade redan under sina första dagar i Alexandria en av dessa paschans nya läkare, en doktor Barber, som drev ett militärsjukhus i staden. I Barbers personal ingick fyra europeiska läkare, men bara två egyptiska. Wallin skulle under sin vistelse i Kairo komma att träffa flera europeiska läkare i paschans tjänst.

En viktig del i Muhammad Alis omfattande moderniseringsprogram var skapandet av en effektiv armé, bestående av dugliga och lojala soldater. De inledande försöken att bygga upp en armé av sudanesiska slavar hade visat sig mindre lyckade. År 1822 gjordes i stället ett första försök med tvångsrekrytering av egyptiska bönder. Ursprungstanken var inte massrekryteringar, eftersom detta skulle minska arbetskraften inom jordbruket, utan att i första hand ersätta de turkiska soldaterna, som inte tålde det varma klimatet i landets södra delar. När de inhemska trupperna hade visat sig vara både duktiga och lojala satte Muhammad Ali igång en rekrytering i betydligt större skala. Redan i mitten av 1830-talet översteg antalet tvångsrekryterade soldater 130 000. Av landets totala befolkning på omkring fem miljoner utgjorde armén därmed 2,6 procent. Det var en påtagligt stor del av

landets arbetskapacitet och det kom att få ödesdigra följder ute i byarna. När män och söner försvann in i armén förlorade flera jordbrukarfamiljer viktig arbetskraft, i vissa fall kanske den enda familjeförsörjaren.²⁰ Motståndet mot tvångsrekryteringarna var stort och ledde till uppror och massflykt från byarna. Eftersom straffen för flykt var hårda utvecklades snart alternativa sätt att undkomma värvning. Ett var att genom självstympning göra sig oanvändbar som soldat. De vanligaste tillvägagångssätten var att hugga av sig pekfingeret, dra ut framtänderna eller att göra sig själv blind, något som enklast åstadkoms med råttgift i ett eller bägge ögonen. När självstympning blev för vanlig svarade paschan med att döma den stympade till livstids fängelse och i stället rekrytera hans släktingar. Rymningar från arméns träningsläger var trots de hårda straffen vanliga. Många rekryter försvann redan på vägen mellan hembyn och inskrivningsstället. I övrigt deserterade soldaterna ofta så snart de hade en möjlighet, från sjukhus, från skepp, från baracker och från skolor.

Som nyanländ i Muhammad Alis Egypten var Wallin ännu inte medveten om hur rekryteringen av soldater gick till eller hur långt många egyptier var beredda att gå för att undkomma den. I stället var han mäktat imponerad av det han såg av de egyptiska trupperna i Alexandria:

Bittida på morgonen tågade en stor hop Militär förbi mitt fenster och jag begaf mig ut strax derpå och gick ut till Pompeji pelare, dit äfven de marscherade på den öppna platsen dernedanför, der en öppen plan mellan grafvarne lämnade dem rum att ställa sig upp på. Der anställde Ahmed Pascha²¹ mönstring med dem. Han var en liten skarpsynt gubbe med vackert litet i rödt stötande skägg och tittade med den Orientalerne egna misstänksamma sluga blick på allting, på gevären och sablarne, dem han allt som oftast drog ut och allt annat, som hörde till uniformen. Ordningen var i sanning vida bättre än man kunnat vänta och soldaterna togo sig väl ut i sin uniform, bestående af hvita vidbyxor med blå tröja och röd tarbosh²², såsom äfven i synnerhet officerarne med sina rikt guldbroderade tröjor med vidbyxor, hvars färg voro olika hos olika, men dock alltid mörk.

Musiken var ej just att skryta med, såsom öfverhufvud på få ställen. Instrumenterna stämde dåligt och skrålade och melodierna, de spelte voro öfverhufvud enkla och enfaldiga i Europeisk smak utan alls något musikaliskt värde och så äfven harmonien. För öfrigt samma instrument som i Constantinopel och hos Rysarne mycket Clarinetter och i synnerhet Piccoloflöjter och horn, pukan icke att förglömmas eller här och klockspelet. Mönstringen räckte hela förmiddagen och in på eftermiddagen....²³

Muhammad Alis reformer satte sina spår i alla delar av det egyptiska samhället. Det blev med ens säkrare för utlänningar att vistas i Egypten. Tidigare hade de flesta utlänningar av säkerhetsskäl sällan vågat sig längre in i landet än till Alexandria, men under 1800-talet kunde européer tryggt leva och bo även i Kairo. Alexandria var ändå betydligt mer internationellt än huvudstaden. Liksom under antiken var 1800-talets Alexandria en stad där flera olika språk och kulturer möttes och blandades i en livsstil som föreföll Wallin närmast lyxbetonad:

Öfverhufvud tyckes stor luxus råda här i synnerhet bland Européerne, helt olika mot i Constantinopel, der allt till och med förekom mig litet slusktigt. Men större rikedom och den mindre staden lära här förorsaka luxen. Äfven Araberne tyckas litet låtit smitta sig så att de här gå grannare och kostsammare klädda än i Constantinopel turkarne.²⁵

Jämfört med basaren i Konstantinopel var den i Alexandria trots allt ganska torftig: ”Den förekom mig här på långt när ej så rik, som den i Constantinopel och Smyrna, för öfrigt nära nog i samma smak, blott här suto mer sysslolöst folk, i synnerhet quinnor och barn, som sågo förfärligt trasiga ut och nästan halfnakna”.²⁶

Även om det första intrycket var ett av rikedom och lyx, såg Wallin även förvånansvärt många fattiga på Alexandrias gator: ”Men å andra sidan kan man ej se trasigare och sannare tiggargrupper än bland den lägsta klassen. De äro ofta nakna ända långt upp på magen, den öfra delen täckt af trasor, som man har svårt att förstå huru de kunna hållas hop på kroppen”.²⁷

Ju mer Wallin såg av staden bortom de europeiska kvarterens ståtliga hus och hotell, desto mer nyanserad blev hans bild. De stora delar av stadens befolkning som inte direkt berördes av den handel och andra inkomstmöjligheter som kontakten med européerna medförde levde betydligt enklare. Deras hus var knappt mer än kojor och de var oändligt mycket sämre klädda än stadens europeiska och europeiserade befolkning: ”Underligt är att Araberne ej frysa i deras tunna kläder och bara ben och fötter, hvarmed de vandra i puttarne och smutsen. Frankerne se alla rätt frusna ut och gå insvepta i sina kappor och kapprockar”.²⁸

Skillnaderna mellan de europeiska byggnaderna vid Place des Consuls och bebyggelsen i stadens egyptiska kvarter var stora. Den inhemska befolkningen bodde i små låga hus, som för Wallin tedde sig väldigt främmande med sina platta tak, sina låga dörrar och sin avsaknad av fönster.

I stort sett allt i Alexandria var under Wallins första dagar i staden på ett eller annat sätt nytt och främmande: ljuven, lukterna, människorna, husen, maten och växterna. En dag förirrade han sig in i trädgård som visade sig tillhöra den armeniska kyrkan:

Medan jag gick ensam omkring der, hittade jag en röd hölsartig frukt, som jag tog upp och smakade på; men den var förfärligt stark och bitter och ehuru blott helt litet deraf obetydligt kommit att vidröra mina läppar, brände det förfärligt och länge derpå som eld och sedan jag efter mycket spottande slutligen vågade svälja saliven brände den ännu länge i hela gommen och då jag kanske halfan timme derefter oförvarandes kom att klå mitt öga med samma finger, som vidrört hölsan, fick jag en förfärlig sveda deri, som kom mig att frukta för mitt öga, men dock slutligen gick öfver.²⁹

Denna Wallins första erfarenhet av en pepparfrukt är en av de många nya upplevelser som finns beskrivna mellan de slitna pärmarna i hans dagbok från Alexandria. Noggrant dokumenterade han alla nya platser, människor och smaker som han gjorde bekantskap med under sina första dagar i Egypten. Med sin prydliga handstil redogjorde han för allt från dadelskörd och besynnerliga maträtter till begravningsprocessioner och pojkar som med taktfast gungande överkroppar memorerade Koranen. Varje dag var full av nya intryck och spontana möten med vitt olika slags människor. Många företeelser kände Wallin igen från ”Lanes ypperliga arbete *the modern Egyptians*”, som han hade läst strax efter ankomsten. Dem brydde han sig därför inte om att kommentera i någon större utsträckning.

Efter några dagar släppte till slut de sista kvardröjande resterna av Wallins oro och han återfick sin gamla nyfikenhet och aptit. Han hade provat sin något stapplande arabiska och funnit att han kunde förstå en hel del av vad som sades och göra sig förstådd. Han kände sig med ens säkrare och bättre till mods. Väldigt mycket i Egypten var visserligen fortfarande främmande, men det dröjde inte länge förrän han fann allt mer som påminde honom om platser och människor hemma i Finland. När hans första ängslan hade lagt sig kunde han också se hur han själv höll på att förändras i mötet med den egyptiska kulturen och hur han gradvis smälte in bland det folk, hos vilket han skulle tillbringa de kommande åren:

Vädret var som den vackraste ljummaste vårdag hos oss, med en frisk men mild W vind.³⁰ Fälten, som tycktes vara upplagade, buro en gröda, som fullkomligen liknade vår brodd och allt liknade den vackraste Majdag hos oss, blott folket var annorlunda och jag var annorlunda.³¹

Under sin andra vecka i Alexandria gick Wallin med förnyad energi och ny målmedvetenhet in för lära känna sitt nya hemland, dess kultur och framför allt dess språk. Han började aktivt kalla sig Waly, en mer arabisk klingande version av Wallin, som Tantawi hade föreslagit att han skulle använda i Egypten. Redan i Le Havre hade Wallin börjat skriva sitt namn Valy. Det var enklast så: "... jag kunde oakadt alla mina bemödanden aldrig få ett Franskt öra att höra sista bokstaven i mitt namn".³²

Wallin hade därefter använt denna stympade namnform på pass och biljetter under resten av resan. Namnet Waly fungerade bra i Egypten, där *waly* användes för att beteckna en helig man. Det snarlika *walyi* var även titeln på den guvernör som styrde landet i den osmanska sultanens namn. Det visade sig dessutom vara ett vanligt mansnamn, i synnerhet bland turkar. Även om turkarna "förspinkiga det klangfullare Arabiska uttalet deraf såsom Uali (Waly med Engelskt W) till Veli", passade det alldeles utmärkt som Wallins egyptiska namn.³³

När han blev varm i kläderna och mer hemma i staden började Wallin allt oftare utge sig för att vara läkare, i början mest för att se om han verkligen kunde accepteras i denna något ovana roll. Det kunde han utan problem. Han började praktisera sitt nya yrke, till en början ganska försiktigt med att undersöka infekterade ögon och förmedla ögonvatten. Han växte dock snabbt in i sin nya yrkesroll och noterade med stolthet att människor snart kallade honom "schejk Waly" och presenterade honom som en lärd man.

Det var en gradvis förvandling som schejk Waly genomgick under sina sammanlagt fem veckor i Alexandria. Han fortsatte att bära sina europeiska kläder men använde sitt arabiska namn. Det väckte naturligtvis en viss förvåning bland de människor han mötte. De undrade hur han, en europé, hade fått ett "äka muslimskt namn". I Alexandria, med dess blandning av europeiskt och egyptiskt, väckte Wallins förvandling från en europeisk till en arabisk och muslimsk identitet ändå mindre misstänksamhet än den skulle ha gjort i det betydligt mindre västerländska Kairo. Dag för dag kände han sig allt mer som muslimen Waly. Men ännu återstod att lära sig tala egyptisk arabiska som en infödd.

Wallins sätt att lära sig språket var helt enkelt att tala det så ofta som möjligt. Han pratade ogenerat med alla han träffade om i princip vad som helst. Redan efter några dagar i Alexandria försökte han ordna en mer regelbunden och systematisk undervisning och började leta efter en infödd lärare. Den 20 december träffade han en man, en sherif eller ättling till profeten Muhammad, som talade en klar och lärd

MUEZZIN OCH IMAM.

högarabiska. Wallin märkte till sin glädje att han förstod honom utan problem. Då de hade samtalat en stund tog mannen med sig Wallin till den moské där han sade sig bo, visade honom runt och var på alla sätt vänlig och tillmötesgående. De kom överens om att Wallin kunde komma dit samma tid varje dag för att öva sin arabiska. Trots dessa löften och planer lyckades Wallin inte hitta sin tilltänkta lärare igen. I stället fann han snart andra som kunde hjälpa honom med språket:

... under det att jag i sällskap af hans mueddin³⁴ och tvänne andra slarfhankar satt på några stenar utanför mosketrappan och väntade, samlade sig allt flere dit, så att vi slutligen voro ett sällskap af omkring 10 personer, som suto der och stekte oss i den ganska varma solen och njöto rätt af söderns il dolce far niente. De undrade högeligen hvad jag var för en fogel, men när förmodeligen mueddin underrättat dem att jag ville lära mig arabiska började de fråga mig hvad det och det hette på arabiska och när jag visste det, skrattade de nöjdt och när jag ej visste sade de mig det arabiska namnet med högsta välvilja och voro öfverhuvud glada och hyggliga och jag fann mig väl ibland dem.

Undertiden gick än den ena än den andre in i moskén och gjorde sin bön. Slutligen kom en Sheikh, en annan än gårdagens, och man visade honom litet, som jag skrifvit på en liten griffeltaflebit med en annan och hvilket de andre ej kunde läsa. Men när Sheikhs läste det förundrade de sig högeligen öfver att jag kunde skriva arabiska. När Sheikhens vars namn var Ibrahim slutat sin bön, kom han ut och satte sig bredvid mig och började fråga mig allehanda och slutligen att examinera mig i arabiska grammatikan och när jag svarade rätt på hans frågor steg allas förundran högt och de skrattade högst roligt. Han frågade vidare hvad jag hade för arabiska böcker och då han hörde att jag äfven hade Koran, började han för de andra apostrofiera öfver sådana män, som lära oss otrogna deras Grammatica och annat för pengar.³⁵

Men det var inte illa menat och Wallin trivdes i herrarnas sällskap:

Ibrahim var dock en rolig man, något häftig och fort, såsom han äfven talade mycket fort, hade för öfrigt mycket tycke i utseende och maner af Sheikh Tantavi. Hela denna eftermiddag var mig af det högsta intresse, ehuru jag fann mig litet generad af att bli examinerad. Men för att lära sig ett språk är i sanning detta den bästa method.³⁶

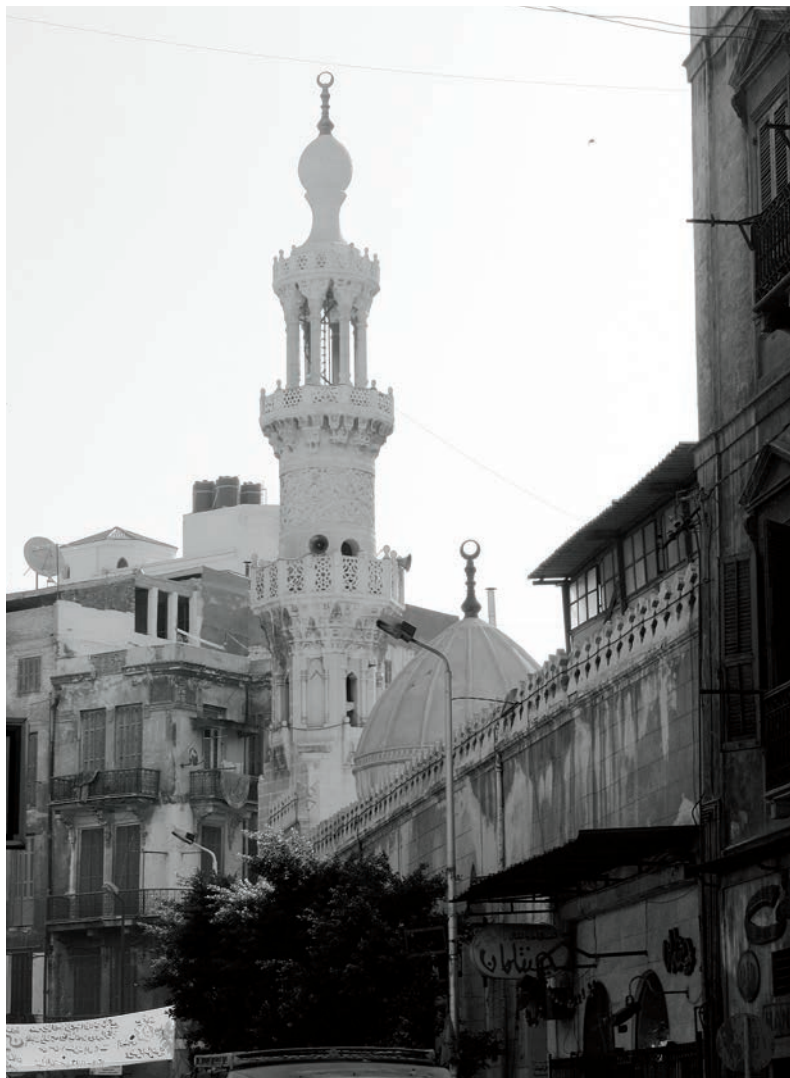
Sina fyra återstående veckor i Alexandria tillbringade Wallin mestadels vid någon av stadens moskéer tillsammans med de män som så gott som dagligen samlades där. Vid sidan av den moské där han hade gjort sina första bekantskaper och som han senare fick veta var Abd el-Razzaqs moské, besökte han även Attarinmoskén och Nabi Daniels moské.³⁷

Wallin fördrev sina dagar alternerande mellan sina tre stammoskéer, som alla låg inom lagom gångavstånd från hans hotell. Mest tid tillbringade han vid Abd el-Razzaqs moské, där han satt på trappan – eller under tak när det regnande – och pratade med imamer, böneutropare och egentligen vem som helst som kom dit för att be och umgås. I deras sällskap drack han kaffe, rökte och förhördes i arabiska. Han lärde sig snabbt inte bara språket utan även flera av de gester som utgjorde en viktig del av all konversation. Det dröjde inte länge innan han kunde hälsa med samma invecklade fraser som de andra schejkerna och ta farväl med samma närmast rituella elegans. Dagbokens sidor fylldes med allt fler arabiska ord och fraser som Wallin snappade upp och lade på minnet.

Det var emellertid fortfarande endast schejkernas språk, högarabiskan, han kunde förstå. ”Det lägre folkets” språk³⁸ skiljde sig mycket från den lärda arabiskan och var svårare för Wallin att uppfatta. Men det hindrade honom inte från att försöka. Han talade glatt med soldater och gubbar på gatan och lärde sig småningom även deras språk. Samtidigt lärde han sig en hel del om landet och dess folk. Han byggde snabbt upp ett nätverk av vänner och bekanta, framför allt vid moskéerna. Redan efter några dagar kände männen där igen honom och hälsade på honom som en gammal vän. De tog också honom i försvar när det behövdes.

Trots stadens ytligt sett kosmopolitiska atmosfär riktades ibland en viss miss-tänksamhet mot Wallin som europé, framför allt mot det intresse han visade för moskéerna, religionen och det arabiska språket. Allt oftare var det någon som frågade om han inte borde bli muslim och komma in och förrätta bön tillsammans med de andra. Wallin gjorde allt för att undvika detta. I början låtsades han inte förstå frågan. Ibland bröt hans nyfunna vänner in och försvarade honom. Andra gånger hittade han på de mest skiftande förklaringar. Ofta togs hans undanflykter med ro och han råkade sällan ut för direkt fientlighet:

Vi [Wallin och en schejk i Attarinmoskén] suto nu här på en matta kallad hasir utbredd på golfvet och pratade allehanda. Bland annat helt apropas frågade han hvarföre jag ej bekände mig till Islam, hvarpå jag svarade att jag ej uppenbarli-

ATTARINMOSKÉN, EN AV DE MOSKÉER SOM WALLIN OFTA VISTADES VID I ALEXANDRIA.

gen kunde det af fruktan för min konsul och mitt land, men att jag alla dagar läste min Koran och ofta höll mina böner på deras sätt. Härvid tycktes han bli ganska nöjd och mente att allt var väl då det var mellan Herren och mig. Han bibehåller allt i mina ögon samma enkla patriarchaliska värdighet och jag bär största aktning för honom.³⁹

Genom sina nya vänner lärde Wallin känna Alexandria på nytt, nu från den egyptiska sidan. Han lärde sig att tala om *amud el-fara'un*⁴⁰ i stället för Kleopatras nål och *amud el-rawi*⁴¹ för Pompeji pelare. Han fick se helt andra delar av staden och insåg att det rika europeiska Alexandria han hade sett dagarna efter ankomsten bara var en liten del av en större egyptisk stad, en stad som de flesta européer – ofta med goda skäl – undvek och aldrig lärde känna:

Öfverallt på aflägsnare ställen på gatorna mellan de i rad och fullkomlig ordning uppförda kojorna ropade de kringspringande nakna och smutsiga barnen: Nosrani Kalb Olovani⁴² och hundarne skällde åt mig, hvilket dock aldrig hade händer i Frankernes quarter och de hyggligare delarne af staden.⁴³

I dessa egyptiska delar av staden stiftade Wallin bekantskap med den egyptiska nationalrätten *ful* – kokta bruna bönor. Första gången han åt *ful*, hemma hos en fattig egyptisk familj, kommenterade han bara helt kort att ”de smakade ej just illa”. Då var han å andra sidan så tagen av familjens fallfärdiga koja till hem, att han knappt lade märke till vad han åt. Någon vecka senare fick han på nytt chansen att smaka på *ful* och konstaterade då att bönorna smakade nästan som nötter, men mjukare.⁴⁴

ALLT MER EGYPTISK

Dag för dag kände sig Wallin allt mer orientalisk. Han saknade visserligen hemmet en kort stund på juldagen, men tröstade sig med att han ”föga någon annorstädes haft mycket roligare”.⁴⁵ Hans arabiska blev snabbt bättre och han trivdes utmärkt i sin nya krets av egyptiska vänner. Hans assimilering gick till och med så bra att han snart kände sig mer hemma bland gubbarna vid moskén än i europeiska sällskap. När han den 15 januari hos den tidigare ryske militären Gomozow träffade en man som var engagerad i det planerade egyptiska museet i Kairo och en dragoman vid det österrikiska konsulatet, uppfattade han deras europeiska sätt som stötande och otrevligt: ”De hade både det otäcka Europeiskt glåpiga och fadda i sig och jag hade ej stor trefnad med dem”, skrev han i sin dagbok kvällen efter be-

söket.⁴⁶ Nej, då satt han hellre och diskuterade och drack kaffe med ”det vanliga sällskapet” vid moskén”.⁴⁷

Wallins dagbok innehåller detaljerade beskrivningar av detta sällskap. Han berättar hur han uppfattade de kloka schejkerna som så vänligt tog emot honom, de enerverande kvinnorna som då och då kom förbi och kommenterade hans närvaro och de ständigt närvarande och högljudda barnen, som ofta skrek oförsämdheter och ibland kastade sten efter honom. Det är svårare att utläsa hur dessa människor i sin tur uppfattade Wallin, en främling som sade sig inte vara muslim men som kunde Koranen, en lärdom som både talade och skrev arabiska, men som ändå helt prestigelöst slog sig i slang med alla, hög som låg, en ”frang” (kristen västerlänning) som bar västerländska kläder men som sade sig ha ett muslimskt namn. Och som varje dag kom och slog sig ner hos dem, som uppenbarligen trivdes i deras sällskap och som – så vitt de kunde se – inte hade någon brådska att återvända till sitt eget land. Efter en inledande försiktighet och misstänksamhet verkar de ha accepterat Wallin som en i sällskapet. De kokade och drack sitt kaffe tillsammans med honom och de delade samma pipa. Genom sina språkkunskaper och sitt rättframma sätt lyckades Wallin vinna deras förtroende, respekt och vänskap. Åtminstone uppfattade Wallin att han blev deras vän. Vissa av dem stod han närmare än andra:

Ali tycktes i synnerhet fatta vänskap för mig såsom jag verkligen för honom och när vi suto bredvid hvarandra och rökte turvis ur samma pipa lade han handen öfver min axel och sade åt de andre det är i sanning en god man och när jag gick bort slog vi hand med hvarandra och han [sade] är du icke min vän och det var i sanning af hjertat jag gaf honom brödrahandslaget.⁴⁸

Det fanns naturligtvis också de som fortsatte att betrakta den kristne, ”Nazarenaren”, med skepsis och misstänksamhet:

Medan vi suto der och Mochammed äfven kommit ut och satt sig bredvid mig gingo genom Moske gården några quinnor af hvilka en ropade åt Mochammed alla dagar är Nazarenarn hos dig. Men gubbarna tröstade mig med att de voro quinnor och således utan vett och förstånd.⁴⁹

Wallins vänner var alltid snabba att försvara honom mot dylika angrepp, som den dag då han tillsammans med några av dem vandrade till begravningsplatsen som låg intill Pompeji pelare:

Jag följde dem ett långt stycke och folket, som sågo trenne Sheikher gå med en otrogen och därtill tvänne rätt förtroligt ledde af mig, ropade hvad det ville säga. Men Ali svarade dem att jag var deras gode vän, som följde dem och visade dem ibland strängare till rätta såsom äfven barnen hvilka skreko efter mig den vanliga glosan.⁵⁰

Barnen var en av Alexandrias största plågor. Allra värst var de halvvuxna pojkar som tycktes finnas överallt och som hela tiden skrek glåpord och tiggde pengar, *bakhshish*. Wallin försökte att inte ta det personligt, utan i stället se det som ett besvär som utan utskiljning drabbade alla utlänningar i Alexandria:

På vägen träffade jag tvänne gatpojkar, som efter vanligheten på ett högst ohöfligt och pockande vis begärte bakhshish [...] när de ingenting fingo började de pocka än värre och komne bakom ett hörn kastade de en sten efter mig. Dessa pojkar de äro ock nästan de värsta tjufpojkar man kan träffa ut för och de ha i sitt tal till franker något olideligt högfärdigt och gement som förargar mig mycket, lika om de tigga eller bjuda ut sina åsnor eller hvad som helst.⁵¹

Alexandrias åsnepojkar var ett gissel som de flesta europeiska besökare fick dras med. I Murrays guidebok från 1840-talet varnas turister för just dessa obehagliga halvvuxna pojkar, som beskrivs som ”*the most importunate of human beings*”,⁵² något av det mest påflugna man kunde tänka sig. Wallin var långt ifrån den enda som stördes av dem.

PLANER FÖR UPPBROTT

I mitten av januari kände sig Wallin redo att resa vidare. Han hade lärt sig mycket under sin tid i Alexandria, inte bara i språkväg. Genom sina vänner vid moskéerna hade han fått uppleva ett helt annat Alexandria än de flesta andra samtida västerländska resenärer. I stället för att som andra turister bara umgås i de europeiska kretsarna kring hotellen och kaféerna vid Place des Consuls, hade Wallin, eller Waly som han nu kallade sig, byggt upp ett nätverk av egyptiska vänner. Han hade sett både den vackra europeiska fasaden och de fattiga egyptiska delarna av Alexandria. Han hade känt de första smakerna och hört de första ljuden av det riktiga Egypten och såg fram emot att se mer av landet. Han var förvissad om att han skulle klara sig även i fortsättningen. Nu väntade han bara på pengar från Helsingfors så att han kunde ta sig vidare till Kairo.

Den 15 januari kom det efterlängtrade brevet från kommerserådet Henrik Borgström⁵³ med Wallins kreditiv och han kunde börja förbereda sin avfärd. Den 17 januari lyfte Wallin sina pengar. Det mesta tog han till konsulatet för vidarebefordran till konsulatet i Kairo, där han senare skulle kunna kvittera ut dem. Med händelserna i Paris i färskt minne var Wallin klokt försiktig. Det fanns ingen anledning att resa omkring med stora mängder kontanter på sig.

Inför resan till Kairo var det dags att skaffa en ny, mer orientalisk, garderob. Tillsammans med en egyptisk bekant begav sig Wallin till Alexandrias klädbasar där han inhandlade en lång ytterrock av turkiskt snitt, en lång väst att bära under den och en kortare väst att byta med. Han köpte även tyg till byxor, ett par ordentliga skor i läder med uppsvängd tå och ett par innerskor i mjukare läder. Dessa skulle bäras under de riktiga skorna och kunde behållas på inomhus, då man tog av sig de dammiga ytterskorna innan man trädde in på hemmens vackra mattor. Till slut köpte han en tarbosh eller fez, vars tofs han dessutom kompletterade med extra silke för att den skulle bli riktigt stor och flott.⁵⁴

Efter sedvanligt gräl med hotellvärden om räkningen och en del pappersarbete på konsulatet var Wallin så gott som klar med sina bestyr i Alexandria. Den 21 januari gick han tillsammans med sin vän Muhammad till ett badhus. Det var Wallins första besök i ett egyptiskt *hammam*. Han blev tvättad och skrubbad å det grundligaste. Samtidigt blev besöket något av en passagerit, under vilken Wallin klädde av sig sin europeiska identitet och iklädde sig sin orientaliska:

Badet liknade mycket det Ryska, dock var här ej så stark hetta. Jag blef väl klädd och knådad och smuts skrapades af mig i stora valkar. Väl bar jag mig något klumpsigt åt vid bindningen af Ihram⁵⁵ och vid spatserandet på trädkorna⁵⁶; men det var första gången. De badande skrattade något åt mig; men mot slutet gaf det sig. För oss båda i allt med de många dukarne och knådningarne betalte jag 5 piaster. Sedan var jag och tog mina böxor som ändteligen nu efter löften från timma till timma blefvo färdige sedan jag ännu sutit här och väntat nära en timma. Idag lät jag äfven hos en grek barberare klippa mitt hår helt kort och tog på mig tarboshen, som jag sedan äfven här beständigt höll på mig.⁵⁷

KLÄDD FÖR ORIENTEN

Wallins nya orientaliska utseende med tarbosh (fez) knöt honom till den turkiska eller turkiskinfluerade överklass som befolkade städerna i hela det osmanska riket, snarare än till den stora massan av det egyptiska folket. Klädseln var typisk för

tjänstemän under Muhammad Ali . Även om den kanske inte var genuint egyptisk så var den väldigt vanlig, i synnerhet i Kairo. Denna ”turkiska” klädsel valdes av de allra flesta utlänningar i Egypten, också av Edward Lane. I Wallins fall hade den dessutom fördelen att antyda en bakgrund i andra delar av det osmanska riket, vilket kunde förklara hans fortfarande något osäkra egyptiska arabiska.

När Wallin efter en tid blev säkrare i sin roll som arabisktalande muslim bytte han huvudbonad från fez till den vita turban som de egyptiska schejkerna vanligen bar och som han beskrev som ”ovillkorligen det mest an- och afsedda stycket af hela klädseln”⁵⁸. Men det skulle ännu dröja någon månad innan Wallin för första gången skulle våga vira en sjal kring sin fez och inte förrän i april iklädde han sig turban på allvar. I ett brev till Geitlin menade han att det var dels av egen osäkerhet, dels på rekommendation av andra européer som han inte redan från början hade burit en turban utanpå sin fez. I efterhand förargade denna svaghet honom.

I valet av huvudbonad låg nämligen en viktig symbolik, det hade Wallin lärt sig genom Lanes beskrivningar. Enligt Lane var turbanen mycket respekterad. I välbeställda hem fanns vanligen en stol enkom för turbanen, där den vördade huvudbonaden placerades till natten. Den stolen användes aldrig i något annat syfte. Inte undra på att Wallin kände en viss vördnad inför detta plagg. Även om han gärna hade burit turban från allra första början, var det säkert till fördel att han först fick växa in i rollen som lärd muslim och först senare anta ett mer arabiskt utseende. Bleka européer i turban var bara löjeväckande. För att matcha turbanen behövde bäraren verkligen både se ut, tala och röra sig som en muslim och det tog Wallin någon månad att till fullo växa in i rollen. Framåt sommaren hade i alla fall hans hud fått en mer acceptabel nyans:

Mitt ansigte hade nu äfven fått tämmeligen väl den bruna färgen så att folket, såsom man först vid min ankomst hit sade mig, ej behöfde frukta för min hvita blekhet, och jag hade i min gång och min mine försökt lägga den orientaliska apathien och liknöjdheten och lyckats deri fullt väl att bli tagen för Muslim.⁵⁹

Färgen på turbanen avslöjade vilken gren av eller sekt inom Islam dess bärare tillhörde, eller om han rent av var jude eller kristen. Icke-muslimer bar svarta, grå, blå eller ljus bruna turbaner. Gröna turbaner fick enbart bäras av sherifer, ättlingar till profeten. Wallin valde vit, den färg som var vanligast bland Kairos lärda och välbeställda muslimer. Turbanen, oftast i muslintage, lindades runt fezen, som i sin tur bars över en tunn bomullsmössa som var lätt att tvätta och ofta kunde bytas.

Mot slutet av sommaren 1844 bar Wallin uteslutande turban. I sin något tillrättalagda reseberättelse, som utkom postumt 1853, hoppar han helt över sin turkisk-inspirerade introduktionstid och beskrev sina kläder så här:

För att så mycket lättare vinna min afsigt, hade jag, som de fleste i Egypten bosatte eller resande Europeer, anlagt Orientalisk dräkt; dock icke den vanligast brukliga Turkiska, utan den inhemska Arabiska Sheikh-costymen, bestående af hvit turban, en yttre fotsid rock af kläde, ifall den är försedd med kortare ärmar kallad gibbé eller med längre och vidare faragiyé, vidare en inre af något bomulls- eller half-sidentyg tillverkad koftân, tillbunden om midjan med ett vidlyftigt bälte, röda skor, till fotbetäckning på bara fötter, korta hvita bomulls böxor som räckande till knäen lemna benen nakna, och understundom en längre väst af brokigt tyg under koftan och under vintern då och då en öfverrock i breda ränder af hvitt och grått tvåfärgadt tyg af camelgarn.⁶⁰

Till Wallins utstyrsel hörde även de gröntonade glasögon han ibland bar som skydd mot solen.

Wallin var långt ifrån den enda som bytte klädstil inför resan till Kairo. De allra flesta europeiska besökare valde att klä sig orientaliskt för att smälta in i 1800-talets Egypten och för att undvika den misstänksamhet, ibland direkta fientlighet, som visades kristna västerlänningar. I Alexandria, där det västerländska inslaget i gatubilden var större, utgjorde europeisk klädsel sällan ett problem, men i Kairo drog den omedelbart till sig uppmärksamhet. Under 1700-talet hade västerländsk dräkt periodvis överhuvudtaget inte tillåtits i det osmanska riket. Många européer fick inte ens resa genom Egypten utan att byta om till lokal klädsel. Även långt efter att sådana restriktioner hävts rekommenderades egyptisk klädsel av både praktiska anledningar och säkerhetsskäl. Trots att det under Muhammad Ali blev betydligt säkrare för utlänningar att färdas uppför Nilen fortsatte guideböcker att rekommendera turister att klä sig enligt landets seder och mode. De flesta valde också klä sig ”orientaliskt” helt enkelt för att de tyckte att det var vackert, bekvämt och passande. För många tillförde den ovanliga klädseln resan en mer exotisk dimension.⁶¹

Wallin, som till skillnad från de flesta europeiska turister förstod arabiska och kunde uppfatta vad folket på gatan sade, noterade redan efter en kort tid att många egyptier fann europeisk klädsel, åtminstone delar av den, direkt ful eller skrattretande. Klädd i byxor och hatt kunde man inte förvänta sig respekt av lokalbefolkningen. I synnerhet de män som planerade att vistas en längre tid i Egypten bytte

WALLINS KLÄDER MED TURBAN OCH FOTSID ROCK.

därför snabbt till inhemsk dräkt, lät skägget växa och rakade huvudet. För Wallin var det särskilt viktigt att smälta in och accepteras som muslim för att han skulle få tillträde till moskéer och muslimska kretsar och inte minst för att han skulle kunna resa vidare till Mekka, dit endast muslimer hade tillträde.

MOT KAIRO

Hela dagen den 22 januari fylldes av de sista bestyren inför avresan. Plats på en båt till Kairo var redan ordnad och det återstod bara att inhandla vägkost bestående av bröd, smör, ägg, sill, ost, apelsiner och kaffe. Han packade dessutom ned två tallrikar, en tennsked, ett halmbolster, ett duntäcke ”och andra för resan erforderliga saker”.⁶² Det blev plötsligt bråttom och Wallin hann till sin stora sorg inte ta ordentligt farväl av sina schejkvänner vid moskén. Klädd i sina orientaliska kläder och med två åsnor som bar hans packning hastade han ner till Mahmoudiyakanalen och den väntande båten. I aftonbrisen seglade han sedan iväg uppför paschans nygrävda kanal och lämnade Alexandria bakom sig.

Resan från Alexandria till Kairo tog en vecka i anspråk. Båten var inget stort fartyg, men den hade två kajutor. Wallin hade reserverat den större för sig. Den mindre upptogs av frun till en turkisk tjänsteman. Dessutom fanns ett solskydd över en del av däckbet, där fyra turkar och en armenier tog plats. Utöver dessa fanns flera andra däckspassagerare och ytterligare några som reste under däck.

Resan gick smidigt. Wallin umgicks med turkarna, men tackade nej till deras anisbrännvin. Han försökte på alla sätt leva sig in i rollen som muslim och hade sedan han steg i land i Egypten inte druckit en droppe alkohol.

Mahmoudiyakanalen, paschans stolthet, gjorde inget större intryck på Wallin, som dessutom fann utsikten enahanda. I ett brev till sin mor beskrev han det enformiga, flacka landskapet utan berg eller kullar. Den enda omväxlingen utgjordes av dungar av palmer och fikonsträd samt en och annan by av färglösa lerhus med låga dörrar och fönstergluggar utan glas. Men jorden var svart, bördig och täckt av spirande vete, ”fullkomligen liknande den vackraste bråddåker hos oss”.⁶³

Efter en stunds väntan vid slussen vid Fum el-Mahmoudiya, Mahmoudiyas mynning, där kanalen gick upp i den västra Nilarmen, seglade de så äntligen ut på den riktiga Nilen:

Det var en egen högtidlig stämning och med en verklig vördnad jag kom ut från min maḳaʿad⁶⁴ och skådade utåt floden, för hvilken så många årtusenden tyst och lugnt flutit ner på.⁶⁵ En högst rolig och alltid skrattande gosse från Ṣaʿid⁶⁶, som var bland

passagerarna tog en kuzeh⁶⁷ och gaf mig att dricka med orden tajib elmajah di⁶⁸ och jag drack och det var ock gott och jag kände en vördnadsfull kyla genom min kropp”.⁶⁹

Nilen var bredare än Wallin hade väntat sig och på flera ställen fanns små öar. Vattnet var inte alls illa, ”icke just grumligt men ljusgrått något stötande i mjölk färg af en särdeles god smak och ypperligt för både the och caffè, hvilket sednare i synnerhet jag nästan oupphörligen drack”.⁷⁰

Dagarna ombord förflöt i ett still lugn. Det var nästan lite för lugnt för Wallin, som med otålig förväntan såg fram emot att komma till Kairo. När vinden avtog och båten måste halas fram med rep, promenerade Wallin i stället omkring på flodstranden. En dag passade han på att skjuta några duvor som turkarna kokade soppa på. Största delen av tiden tillbringade han i samspråk med sina medpassagerare, särskilt en gammal sjökapten, som han beskrev som en ”rolig gubbe från Şa‘id”⁷¹:

Ingenting kan tänkas trefligare än att sitta en vacker natt så som vi alltid hade under resan, och höra detta folk prata. Det är en egen godhjertad ton och accent i deras språk liknande litet den man hör hos finnen och en okonstlad treflighet, som höll mig långt in på natten hos dem ehuru jag ej rätt väl kunde förstå deras samtal i anseende till den egna folkdialekten.⁷²

Mot slutet av båtresan begav sig Wallin en morgon upp till byn Omm Dinar, inte långt från Kairo, för att köpa ägg, smör och andra förnödenheter. Han noterade då förtjust att folket i byn inte var helt säkra på om han var infödd eller europé: ”Folket sade der jag gick fram han är en Moslim, Andre han är en Frank, andre han är en shekh.”⁷³

Det bådade gott inför ankomsten till Kairo.

DÅ WALLIN STEG I LAND I BULAQ VAR DET EN HELT EGEN STAD, AVSKILD FRÅN KAIRO AV VIDSTRÄCKTA FÄLT OCH ÅKRAR. IDAG LIGGER BULAQ MITT I CENTRALA KAIRO, SOM EN SMAL FICKA AV ENKLARE SMÅHUS INKLÄMD MELLAN KONTORSSKRAPOR OCH LYXHOTELL.

KAIRO – VÄRLDENS MODER

”Här hade allt ett annat utseende än i Alexandria”

Ankomst till Bulaq

SENT PÅ KVÄLLEN den 28 januari 1844, efter åtta dagars båtfärd, kom Wallin och hans medresenärer fram till Bulaq, Kairos hamnstad vid Nilen. Att försöka ta sig vidare in till Kairo samma kväll var inte att tänka på. Det som skulle ha blivit Wallins första natt i huvudstaden blev i stället en natt på ett kafé i hamnstaden. Det var visserligen bättre än att stanna kvar bland folket i själva hamnen, som framstod som ”något röfvaraktigt”, men det motsvarade inte riktigt det Kairo som Wallin hade sett fram emot. Kaféet bestod av ett enda rum och det var dragigt, mörkt och smutsigt. Men det var sent och han såg ingen annan råd än att breda ut sin medhavda halmmadrass på en av de väggfasta bänkarna i lokalen. Trots de enkla omständigheterna blev det en ganska angenäm början på Kairovistelsen. Där han satt på sin bänk hade Wallin en vacker utsikt över Nilen och den stjärnkla-
ra natthimlen och han kunde höra ljuden av säckpipor och glam från båtarna i Bulaqs hamn.

Bulaq hade under 1800-talet vuxit ut till Kairos huvudsakliga kommersiella hamn. Den gamla hamnen i Fustat längre i söder hade sedan länge förlorat sin betydelse. Fustats hamn hade grundats på 600-talet, när det mesta av Kairos handel hade inriktats mot Övre Egypten i söder och Arabiska halvön i öster. Då var en hamn söder om staden det enda rimliga. Under 1300- och 1400-talen ökade i stället kontakterna med Europa och allt mer av handeln flyttade norrut till Bulaq. Bulaqs hamn växte ytterligare under 1500-talet, då skrymmande varor som linne, ris, spannmål

och socker krävde större utrymmen i både hamnar och magasin. På 1600-talet blev Bulaq ett centrum för den allt viktigare kaffehandeln och något senare också en stor importhamn för trä samt ett centrum för båtbyggeri och hantverk. Hamnen byggdes gradvis ut för att kunna hantera de ständigt växande varumängderna och tätare transporterorna norrut. Närheten till hamnen lockade allt fler hantverkare och handelsmän till Bulaq, där det med tiden växte upp bostadshus, moskéer och badhus. I närheten av hamnen byggdes även sockerraffinaderier, kvarnar och läderverkstäder. Utvecklingen förvandlade Bulaq från en naturskön by vid flodstranden till en regelrätt hamnstad med en växande arbetarklassbefolkning. Vid 1800-talets början hade staden omkring 24 000 invånare.

Ännu viktigare blev hamnen i Bulaq när Muhammad Ali under 1800-talets första hälft målmedvetet öppnade Egypten mot Europa, samtidigt som han utvecklade landets jordbruk, industri och infrastruktur. Bulaqs hamn, som delvis hade förstörts under den franska ockupationen vid sekelskiftet 1800, byggdes upp igen och utvidgades ytterligare. På paschans initiativ byggdes textilfabriker, ett gjuteri och en tryckpress i Bulaq. Muhammad Ali, som även gjorde en storsatsning på undervisning och utbildning, förlade några av landets nygrundade högskolor till den dynamiska hamnstaden. År 1821 grundades där en civilingenjörsskola, som redan ett tiotal år före Wallins besök hade omvandlats till ett polytekniskt institut.

Hamnens och stadens tillväxt lockade inte enbart till sig dynamiska handelsmän och studerande. Staden drog även till sig växande skaror fattiga och som i många andra hamnar växte snart regelrätta slumkvarter med skjul och kojor upp i Bulaq. Kvarteren kring hamnen var förmodligen precis så rövaraktiga som Wallin uppfattade dem, och han gjorde nog klokt i att lämna själva hamnen och söka sig natthärbärge uppe i själva staden Bulaq.

Redan på 1400-talet förenades Bulaq och Kairo med en smal väg. Den breddades avsevärt under den franska ockupationen, och det var längs den vägen Wallin tidigt på morgonen den 29 januari 1844, åtföljd av en åsnedrivare med två åsnor, målmedvetet vandrade upp till Kairo. Där mötte honom till slut den Orient han så länge hade drömt om: ”Här hade allt dock ett annat utseende än i Alexandria; hvarken såg jag något kvarter här liknande Frankernas i Alexandria, ej heller något af de usla Arabiska koj kvarteren. Folket förekom mig ock redan nu trefligare och renare än der”.¹

Även de européer han småningom träffade var trevligare, ”liksom en fläkt af de godsinte och hjertlige Araberna här kommit äfven öfver frankerne”.²

Allt föreföll honom bättre, renare och trevligare i Kairo än i Alexandria.
Livet i Orienten kunde börja.

Kairo före Wallin

Wallins Kairo var betydligt mindre än dagens egyptiska huvudstad. Ändå var 1800-talets Kairo en storstad med den tidens mått mätt. Den hade redan i början av 1800-talet ett anrikt förflutet som Medelhavsvärldens största stad och centrum för hantverk och handel. I Kairo mötte pilgrimsvägarna från Väst- och Nordafrika handelslederna från Arabiska halvön och på stadens marknader trängdes människor av olika etnisk och religiös bakgrund mellan stånd som sålde tyger, kryddor, parfyer och andra exotiska varor från världens alla hörn. Det var inte för intet som staden kallades Umm el-Dunya, ”Världens moder”.

FRÅN MEMFIS TILL AL-QAHIRA

Kairo har en lång historia som maktcentrum och handelsplats. Redan under faraonsk tid styrdes landet från denna strategiskt viktiga plats, där den smala Nildalen övergår i det vidsträckta Deltat. Härifrån har generationer av faraoner, kungar och presidenter under en period av omkring 5 000 år regerat över Egypten. Den faraonska huvudstaden Memfis, som låg ungefär 24 km söder om det moderna Kairo stadskärna, var den ekonomiska och politiska maktens centrum genom i stort sett hela den faraonska historien. Med tanke på dess storlek och betydelse, har förvånansvärt litet av den faraonska huvudstaden bevarats till våra dagar. Det beror delvis på att sten från faraonernas Memfis har transporterats bort och återanvänts i senare byggnader. Samtidigt har lager på lager av hus, gator och byar under årtusendenas lopp vuxit upp ovanpå ruinerna av den gamla staden. Dessutom har Nilen ändrat sitt lopp i området, så att den idag delvis flyter över delar av det som en gång var Memfis. Däremot ligger stadens nekropol kvar i ökenkanten väster om Kairo, som ett band av pyramider och andra gravar från Dahshur i söder till Abu Rawash i norr, en sträcka på omkring trettio kilometer.

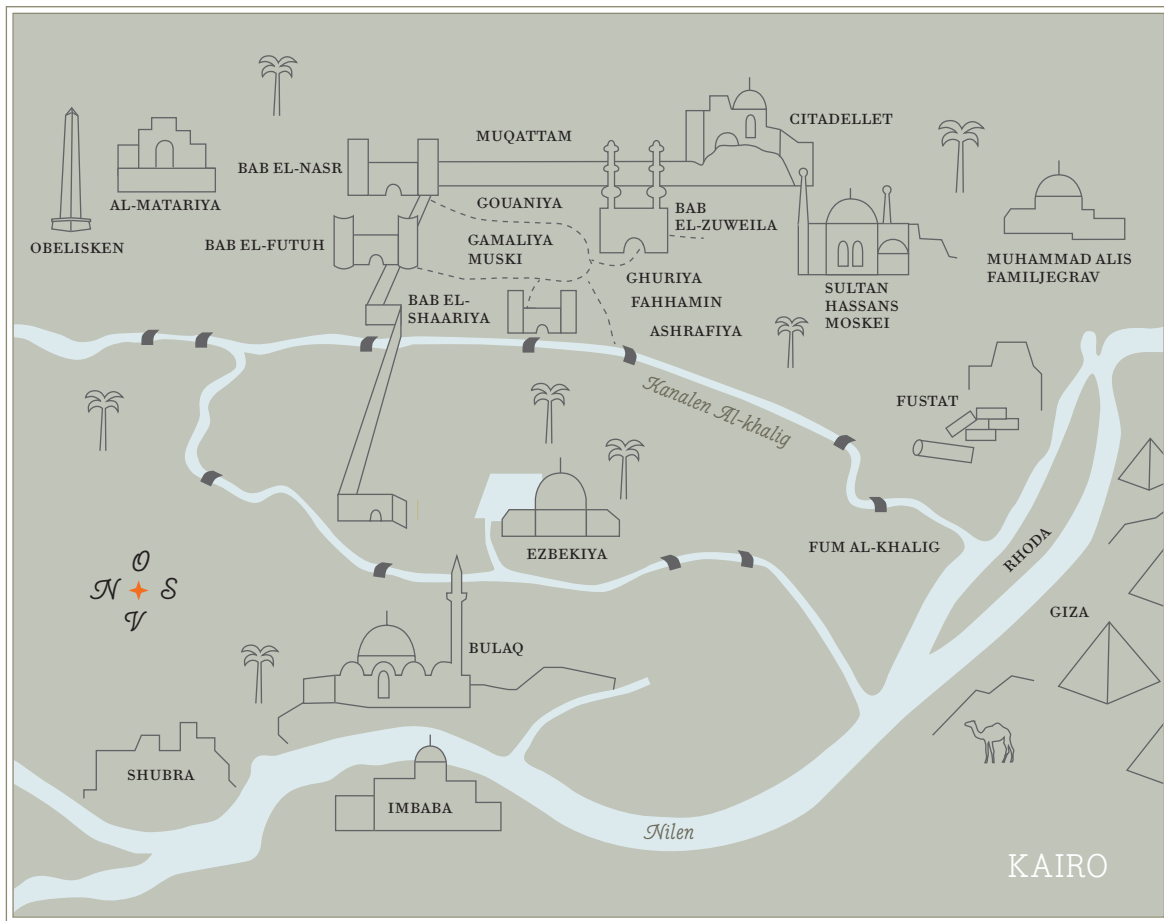
Efter Alexander den stores erövring av Egypten år 332 f. Kr. förlorade Memfis sin ställning som huvudstad till förmån för det snabbt expanderande Alexandria. Memfis förblev ändå hela tiden en viktig motvikt till kuststaden och under romarna grundades fortet Babylon alldeles norr om staden. Efter den arabiska erövringen 642 e. Kr. flyttades huvudstaden av strategiska skäl från Alexandria tillbaka till Ba-

bylon, där den arabiska armén hade byggt upp ett militärläger. Lägret organiserades om till en mer fast bosättning som blev det arabiska Egyptens första huvudstad. Staden kallades kort och gott Fustat efter det grekiska ordet φούσσιον (latinets fos-satum) för värn eller försöksning. I anslutning till den nya staden lät general Amr Ibn al-As bygga en moské, den första islamiska helgedomen på afrikansk mark.

Fustat växte snabbt ut till en regelrätt stad med marknader, hantverkstäder och gravgårdar och förblev länge landets ekonomiska centrum, trots att nya härskare grundade egna städer i närheten. Som ett pärlband växte de nya dynastiska städerna upp norr om Fustat. Först ut var al-Askar, som grundades år 750. Staden slukades dock snart av det kraftigt expanderande Fustat och namnet al-Askar föll i glömska. År 870 grundade guvernören Ahmad Ibn Tulun en ny residensstad, al-Qata'i, norr om Fustat/al-Askar. Ibn Tuluns vackra moské, som stod färdig 878, markerar fortfarande platsen för hans stadsprojekt. Inte heller al-Qata'i kunde hota Fustats ställning som traktens verkliga centrum för handel och ekonomi. I Fustat fanns den stora hamnen, dit transporterna kom och där det mesta av all hantverksproduktion ägde rum. Ibn Tuluns stad i levde vidare några generationer innan staden förstördes av abbasidiska styrkor 905. Fustat stod kvar som huvudstad.

År 969 grundade emellertid de nya fatimidiska härskarna³ ytterligare en stad, ännu längre i norr. De kallade den al-Qahira (den segerrika) efter planeten Mars (på arabiska al-Qahir), som var på uppgång då man började bryta mark för den nya staden. Al-Qahira var i första hand tänkt som en residensstad och nytt politiskt centrum, inte en ny bosättningsort för befolkningen i trakten. De stora massorna bodde i Fustat. Qahira skulle i stället bli säte för statsmakten och staden planerades uttryckligen för kalifen och hans hov. I stadens centrum byggdes två vackra palats på var sin sida om en huvudgata i nord-sydlig riktning. Mellan palatsen vidgades gatan till en öppen plats, Bayn el-Qasrayn, "Mellan de två slotten". Palatsen finns inte längre kvar, men området går fortfarande under benämningen Bayn el-Qasrayn.

Trots de inledande planerna på att behålla Qahira som en separat residensstad suddades skillnaderna mellan Fustat och Qahira med tiden ut. Hovet i Qahira behövde en stor stab av tjänare, som i sin tur behövde någonstans att bo. Det dröjde inte länge förrän de första bostadskvarteren växte fram i närheten av palatset. De drog till sig handel och hantverk, och det som var tänkt som ett prydligt härskarresidens blev allt mer likt en stad. Och en snabbt växande sådan. Fustat förblev länge den större av de två städerna, men under de tvåhundra år som fatimiderna höll sig kvar vid makten planade skillnaderna ut.

STILISERAD KARTA ÖVER 1800-TALET S KAIRO.

Vid tiden för Salah al-din (Saladdin) el-Ayubis maktövertagande 1171 hade Qahira och Fustat mer eller mindre vuxit ihop till en enda storstad. Saladdin satte sin tydliga prägel på staden genom att låta bygga ett muromgärdat citadell på en klippa i kanten av Muqattambergen, den bergskedja som bildar en vägg mot öknen i öster. Ett senare stenbrott skar av citadellet från det övriga Muqattam och det framstår idag som byggt på en alldeles egen klippa, höjt över den matta av damm och avgaser som ligger över Kairo. Långt in på 1800-talet styrdes Egypten från citadellet, som inte bara erbjöd makthavarna en vacker utsikt, utan framför allt hade ett utmärkt läge ur försvarssynpunkt.

När Saladdins citadell stod klart fanns alla de stadsdelar som skulle komma att utgöra Kairo under flera hundra år. Nya byggnader tillkom naturligtvis, men det mesta av utvecklingen mellan 1200- och 1800-talet ägde rum i och omkring fatimidernas gamla centrum al-Qahira. Det var där den mamlukiska och senare osmanska staden växte fram och det var detta Kairo som blev Wallins hem i Österlandet. Områdena i väster, mellan staden och Nilen (avgränsade av Fustat i söder och Bulaq i norr) där Kairos moderna centrum idag ligger, förblev långt in på 1800-talet obebyggda åkrar och ängar, som delvis lades under vatten i samband med Nilens årliga översvämning.

MAMLUKERNAS KAIRO

Saladdins ayyubiska dynasti följdes av en rad så kallade mamlukhärskare, som styrde Egypten från maktövertagandet 1250 ända fram till den osmanska erövringen 1517. Mamlukerna var ursprungligen slavar av kaukasiskt ursprung, som hade tagits under fälttåg eller köpts.⁴ Unga mamluker tränades i krigskonst och fick en gedigen utbildning. Bland dessa välutbildade och vältränade män rekryterades sedan officerare och höga tjänstemän. Befordran kunde innebära poster i regeringen eller guvernörskap över provinser. Toppen på karriärstegen var att bli sultan, en ställning som en ambitiös mamluk nå genom ålder, meriter, intriger eller våld. Mamluksultanen var den främste bland likar, omgiven av en krets av inflytelserika emirer eller prinsar. Tronföljden var inte tänkt att gå i arv och hotet att bli störtad av någon av emirerna var sällan långt borta.

Systemet var på många sätt instabilt och mamlukofficerarna exploaterade ofta landet för egen vinning. Det var dessutom en våldslam politisk kultur med återkommande strider mellan olika fraktioner. Mamlukerna lyckades ändå försvara landet mot återkommande mongoliska invasionsförsök och byggde upp ett imperium som omfattade delar av Arabiska halvön, Palestina, Syrien, ända upp till väs-

tra Anatolien. För Kairos del innebar mamluktiden nya vackra moskéer och andra ståtliga byggnader. Mamlukerna lät resa flera nya byggnader uppe på citadellet, bland annat en mottagningsal som låg på den plats där Muhammad Alis moské står idag. Flera europeiska besökare menade att salen, som de kallade Josefs diwan, vida överträffade Kairos andra byggnader i skönhet och elegans.

Under mamlukerna vände sig Egypten för första gången på en lång tid norrut och de ökande kontakterna med Europa blev viktiga för landets ekonomi. Europeiska ambassader grundades för att lösa de konflikter som uppstod i anslutning till den ökade handeln. Från att tidigare enbart sett Alexandria, vågade sig de första europeiska besökarna ända upp till Kairo.

DET OSMANSKA KAIRO

Mamlukernas tid vid makten tog slut 1517, då den osmanska armén under sultan Selim besegrade deras styrkor vid Kairos portar. Även om det på många plan fanns en stark kontinuitet mellan det mamlukiska och det osmanska Egypten innebar den osmanska erövringen en viktig skillnad: från att ha varit centrum i ett vidsträckt självständigt rike, blev Egypten i ett slag en provins i det osmanska riket. Av rikets totalt 32 provinser låg tretton i den arabiska världen. Egypten var den folkrikaste, och dessutom arvtagare till uråldrig civilisation. Kairo behöll sin ställning som kommersiellt och kulturellt centrum och blev det osmanska rikets andra stad efter Istanbul.

Egyptens särställning som den rikaste och folkrikaste provinsen medgav vissa undantag i förhållande till andra provinser. Guvernören fick till exempel titeln pascha och tilldelades ministers rang. Paschans inflytande var stort. Han hade full bestämmanderätt i både civila och militära ärenden. Det var han som ansvarade för förvaltningen av sin provins, upprätthöll ordning och säkerhet, övervakade skatteuppbörd och garanterade att den årliga tributen levererades till Istanbul. Skattestrycket var inte hårdare än att eliten kunde fortsätta finansiera byggandet av vackra moskéer, koranskolor och karavanserajer i Kairo.

Liksom sina föregångare mamlukerna, huserade de osmanska paschorna på citadellet. Deras korta ämbetsperioder och ett kvardröjande hot från de störtade mamlukerna skapade en viss instabilitet i maktutövningen. Efter ett antal upprorsförsök "osmaniserades" förvaltningen och flera av mamlukerna ersattes av mer lojala – ofta turkiska – tjänstemän. Mamlukerna fick ändå behålla en del av sitt inflytande, framför allt på landsbygden. Därifrån fortsatte de att ständigt utmana de nya paschorna och Egyptens historia under 1500-1700-talet präglades till stor del

av en maktkamp mellan gamla och nya härskare. Mamlukerna försökte ibland kasta av sig det osmanska oket, bryta med Istanbul och återskapa sitt eget imperium. Två som lyckades med detta var de sista mamlukhärskarna, Ibrahim Bey och Murad Bey, vars arméer mötte Napoleons 1798.

Trots en viss politisk instabilitet fortsatte Kairo att växa och utvecklas under osmanerna. Att ingå i det osmanska riket, den största politiska enheten i Medelhavsområdet sedan romarrikets dagar, medförde flera fördelar. Avsaknaden av gränser och den fria rörligheten av varor och människor bidrog till ett uppsving för handeln i rikets alla städer. Det gynnade i synnerhet i Kairo, där handelsvägar från öster, väster, söder och norr strålade samman. Även efter att Europa hade upptäckt sjövägen till Indien förblev Kairo den huvudsakliga länken för handeln österut. Också för handeln inom det osmanska riket låg Kairo bra till, inte minst eftersom pilgrimskaravanerna mot Mekka gick igenom staden. Under osmanerna växte flera nya områden för handel fram i Kairos centrum. Vid den osmanska periodens slut omfattade de centrala handelskvarteren 55 hektar. Antalet karavanserajer var som högst 360.⁵

Trots paschans stora självbestämmanderätt och ett starkt inflytande från mäktiga mamluker fanns i Egypten en känsla av lojalitet gentemot sultanen i Istanbul. Det märktes i synnerhet inför hotet från yttre fiender, som till exempel under den franska ockupationen 1798–1801, då det egyptiska folket vände sig till den osmanska regeringen med uppvisningar i hängiven lojalitet.

DEN FRANSKA EXPEDITIONEN

Napoleons expedition till Egypten 1798 var ett militärt misslyckande. För Egypten fick fransmännens några år långa närvaro i landet ändå betydelsefulla följder. Avgörande för hur expeditionen senare kom att uppfattas i Europa var inte dess militära aspekter, utan i första hand det omfattande arbete som utfördes av dess vetenskapsmän och konstnärer. Tillsammans med de framryckande franska trupperna reste dessa lärda män – ofta med fara för sina egna liv – uppför Nilen och dokumenterade allt från tempel, moskéer och obelisker till växter, djur och mumier. Teckningarna med tillhörande beskrivningar publiceras i praktverket *Description de l'Égypte*, som utkom mellan 1809 och 1828. Redan innan de sammanlagt 19 volymerna (9 innehöll text, de övriga 10 planscher) var tryckta och utgivna hade en av expeditionens medlemmar, Dominique Vivant Denon, hunnit ge ut sin egen beskrivning av resan och landet. Hans *Voyage dans la Basse et la Haute Égypte pendant les campagnes du Général Bonaparte* utkom redan 1802. Vivant Denons bok, även den rikt illustrerad, översattes snabbt till både engelska och tyska och

blev en omedelbar storsäljare. Den följdes snabbt av flera andra verk om de fantastiska egyptiska monumenten. Den franska expeditionen födde ett aldrig tidigare skådat intresse för den faraonska civilisationen, inte bara i Frankrike, utan i hela Europa.

Napoleons expedition bidrog till såväl egyptologins födelse som uppkomsten av en mer omfattande turism i Nildalen under 1800-talet.⁶ Ur ett europeiskt perspektiv var den en vetenskaplig och kulturell succé. Men den kom även att bli avgörande för den politiska utvecklingen i Egypten, där den banade väg för Muhammad Ali och därmed i förlängningen också för hans reformer av landets styrelseskick, ekonomi och samhälle.

MUHAMMAD ALIS KAIRO

År 1801, under den franska ockupationens sista dagar, anlände den albanske legosoldaten Muhammad Ali till Egypten. Som officer vid de albanska trupper som ingick i den osmanska armén lyckades han ta makten över Kairo och efter en tid förbjöd Istanbul att utse honom till pascha över Egypten år 1805. Som pascha styrde han sitt rike med järnhand och utvidgade det dessutom – dock hela tiden nominellt som en del av det osmanska – till att omfatta Hijaz⁷, Palestina och Syrien.

Muhammad Ali strävade efter att utveckla Egypten till en modern och inflytelserik stat, en nation att räkna med både politiskt och ekonomiskt. Den gamla samhällsordningen, ekonomin och förvaltningen skulle reformeras och en ny och effektiv armé skapas. Han sände ut lovande unga män till Europa, ofta till Frankrike. Där skulle de studera och utbilda sig för att sedan hämta med sig kunskaper och idéer inom alla tänkbara områden tillbaka till Egypten. Under sin tid i Kairo träffade Wallin flera av dessa unga män som paschan hade skickat till Europa. I vissa fall verkade den europeiska skolningen ha slagit mycket väl ut. Wallin beskrev en av dessa ”Pariser garconer” som ”fullkomligen fransoserad”,⁸ till och med till den grad att han nästan hade glömt både sitt eget språk och sin religion. Men det fanns också de som, om man får tro Wallin, kom tillbaka ”halfbildade och tusendefall värre än de gått”.⁹

Vad urbanisering och stadsplanering beträffade, intresserade sig paschan i första hand för Alexandria, där han såg fler möjligheter till förändring än i huvudstaden. Muhammad Alis moderniseringsvind svepte därmed förbi Kairo utan att lämna särskilt djupa spår. Staden förändrades egentligen inte nämnvärt mellan 1805 och 1849. Den växte inte heller i samma takt som Alexandria. I stället minskade invånarantalet under 1800-talets första hälft. Även om siffrorna för dessa år inte

CITADELLET MED MUHAMMAD ALIS MOSKÉ, SETT PÅ AVSTÅND ÖVER TAK-
KUPOLERNA PÅ STADENS SÖDRA BEGRAVNINGSPLATS.

kan betraktas som helt tillförlitliga, finns det mycket som tyder på att den dynamiske maktavaren försummade sin huvudstad. I Kairo, liksom i andra tätbebyggda städer med bristfälliga sanitära förhållandena, dog varje år fler än det föddes. Epidemier spreds helt enkelt snabbare i huvudstaden än på landsbygden. Eftersom Muhammad Alis satsning på jordbruk innebar ökade möjligheter för landsbygdsbefolkningen att försörja sig i sina hembyar, var inflyttningen till Kairo inte heller särskilt omfattande. Kontrasten till dagens Kairo, vars befolkning ökar dubbelt så snabbt som befolkningen i landet överlag, är stor.

Egyptens totala befolkning ökade däremot under Muhammad Ali från ca 3 miljoner vid hans tillträde år 1805 till uppskattningsvis 4,5 miljoner år 1846¹⁰, trots de upprepade sjukdomsepidemier som drabbade landet hårt under 1830-talet. En koleraepidemi år 1831 skördade omkring 180 000 liv och några år därefter dog närmare en halv miljon människor i en svår pestepidemi. För att få bukt med de epidemiska sjukdomarna lät Muhammad Ali inrätta flera nya sjukhus, bemannade av europeiska läkare. Initiativet föll väl ut och från och med mitten av 1800-talet var Egypten förskonat från större pestepidemier. Bakom befolkningsökningen låg ändå framför allt paschans satsning på jordbruket, bland annat genom förbättrad bevattning. De egyptiska åkrarna producerade vid 1800-talets mitt mer än det hade gjort under långa tider. Återupprättande av lag och ordning bidrog till ökad stabilitet, vilket i sin tur främjade en befolkningsökning.¹¹

Befolkningen fick däremot betala ett högt pris för Muhammad Alis expansiva politik i form av tunga skatter och en omfattande nyrekrytering till den nyskapade armé som utgjorde basen för Muhammad Alis militära framgångar. Vid sidan av armén tvångsrekryterades även stora mängder arbetskraft, upp till 400 000 personer under ett enda år, för att bygga och upprätthålla paschans stora bevattnings- och dräneringskanaler. Dödligheten bland arbetarna var stor och det obarmhjärtiga systemet fjärmade befolkningen från landets ledare. Att Muhammad Ali hade problem med folkspråket gjorde heller inte saken bättre. Paschan talade albanska och turkiska, men det var först på sin ålders höst han lärde sig att läsa och skriva arabiska.

Muhammad Ali residerade först i stadsdelen Ezbekiya, men flyttade år 1807 upp på citadellet, där han lät genomföra omfattande förändringar. En stor del av de gamla mamlukiska byggnaderna revs och ersattes av nya. Det var inte enbart byggnader som uttraderades. I mars 1811 tog Muhammad Ali till krafttag mot den gamla mamlukaristokrati som tidigare hade innehaft makten och därefter utgjort ett ständigt hot mot den. I ett slag lät paschan avrätta 24 mamlukemirer och ett okänt antal andra höga mamluker i samband med en tillställning på citadellet. Därmed hade han effektivt undanröjt hotet från dessa konkurrenter om makten och tryggt framtiden för sin egen dynasti. Året därpå lät han jämna så gott som samtliga mamlukiska byggnader på citadellet med marken. I deras ställe byggdes nya palats i mer europeisk stil samt haremsbyggnader, krutlager och mynthus. Det verkliga smycket på det nya citadellet var den nya stora moskén. Den franske arkitekten Pascal Coste hade anlitats för jobbet och presenterat ett förslag på en byggnad i neo-mamlukisk stil. Costes död 1830 innebar att slutresultatet i stället blev en turkiskt inspirerad moské, ritad av en okänd armenisk arkitekt. Den invigdes visserligen redan 1833, men då Wallin besökte citadellet 1844 pågick byggnadsarbeten fortfarande. Moskén stod helt färdig först 1857. Muhammad Alis moské har beskrivits som ful, tung, klumpig och allt för turkisk i sin stil, men den har blivit ett en integrerad del av Kairos profil.

Muhammad Ali själv trivdes bättre utanför Kairo än uppe på citadellet. Han lät bygga flera residens på landsbygden utanför staden. I Shubra norr om Kairo byggdes ett elegant palats omgivet av vackra trädgårdar. Det stod färdigt redan 1809 och blev Muhammad Alis huvudsakliga residens i Kairotrakten. Palatset låg vid Nilen och nåddes från staden genom en vacker allé av akacior och sykomorer. Denna paradväg försågs med gatubelysning redan 1829.

Så gott som alla större byggnader som Muhammad Ali lät uppföra låg utanför staden eller uppe på citadellet. För själva Kairo innebar paschans nydaningar där-

för sist och slutligen inte så stora förändringar. De sanitära förhållandena i staden förbättrades ändå i viss mån. Gatorna sopades regelbundet, avfall fraktades bort med oxkärror och staden fick ett något mer städat yttre. De högar av skräp och grus som tidigare hade funnits norr och väster om staden jämnades med marken och flera av de sjöar som hade funnits inne i staden dränerades och omvandlades till grönområden. Gravgårdar innanför stadsmurarna stängdes av hygieniska skäl. Däremot förblev stadens gator, moskéer, marknader och hus desamma. Livet i Kairo gick vidare som förut, om än med ett mindre angenämt inslag av höjda skatter och tvångsrekryteringar.

Den stora stötestenen när det gällde utvecklingen av Kairos stadsplan var det oregelbundna gatunätet, ett virrvarr av smala och krokiga gränder som gjorde staden oframkomlig för annat än kameler och åsnor. Muhammad Ali introducerade de första vagnarna i Kairo. Själv hade han skaffat en vagn redan på 1820-talet, men det blev snart uppenbart att den var helt oanvändbar inne i hans egen huvudstad. Från att enbart ha varit ett slags kuriosa ökade vagnarna småningom i antal och omkring 1840 fanns ett trettio-tal vagnar i Kairo. De kunde emellertid enbart användas utanför staden och på avenyn till Shubra.

Det var uppenbart att utvecklingen av transporter skulle kräva en förändring i gatunätet. Två nya större gator planerades, en åtta meter bred gata från Muskibron till al-Azhar, som skulle skära rakt igenom Kairos gamla stadskärna. Projektet påbörjades 1845 och flera hus revs, men vid Muhammad Alis död fyra år senare hade endast en del av gatan öppnats för trafik. Ett annat projekt var en ny gata från Ezbekiya till citadellet. Även detta projekt påbörjades 1845 men avslutades först efter Muhammad Alis död. En av de få förnyelser som verkligen genomfördes under Muhammad Ali var införandet av husnummer år 1847.

Wallins Kairo – kanaler, kvarter och människor

Wallins vistelse i Egypten sammanföll med slutfasen av Muhammad Alis regering. Eftersom paschans reformprojekt i första hand rörde områden utanför huvudstaden förblev Wallins Kairo i mångt och mycket opåverkat av moderniseringarna. Kairos centrum stod som en kvarleva från en svunnen tid, med ett gatunät som hade varit i stort sett oförändrat sedan 1600-talet och byggnader och institutioner som var betydligt äldre än så.

Vid 1800-talets början täckte Kairo en yta på ungefär 730 hektar, av vilka en stor del utgjordes av öppna ytor som parker, sjöar och begravningsplatser. Bebyggda områden och gator upptog omkring 660 hektar. Det fatimidiska Qahira, som i mitten av 1800-talet fortfarande var Kairos pulserande hjärta, upptog 153 av dessa, den norra stadsdelen Husseiniya 26, de södra förorterna 266 och de västra områdena 215 hektar. Befolkningstätheten var förhållandevis hög, i synnerhet i centrum där bostadshusen ofta hade tre, fyra eller till och med fem våningar.

KANALEN – AL-KHALIG

Genom Kairo flöt kanalen al-Khalig al-masri¹² eller kort och gott bara al-Khalig, ”kanalen”. Den var ett viktigt inslag i Wallins nya hemstad. Han promenerade ofta längs kanalen och deltog vid dess ceremoniella öppnande i samband med Nilöversvämningen i slutet av sommaren 1844.

Al-Khalig var en kanal med anor. Idén att skapa en vattenförbindelse mellan Nilen och Röda havet hade väckts redan i faraonsk tid. Omkring 600 f. Kr. lät kung Necho av den 26:e dynastin gräva en kanal från Deltats östligaste Nilarm till Suezviken. Kanalen rensades och restaurerades under senare kungar, men torkade till slut upp. Själva idén levde däremot vidare och under kejsar Trajanus grävdes en helt ny kanal, vars mynning låg vid fortet Babylon. Även denna vattenväg sandade med tiden igen. Trajanus kanal restaurerades delvis i samband med den arabiska erövringen, mest för att underlätta spannmålstransporterna från Egypten till Arabiska halvön. Den delvis nygrävda kanalen kallades då Khalig Emir el-Mu’minin, De rättrognas ledares kanal. Dess mynning låg inte längre vid Babylon utan något längre i norr, i det som idag är stadsdelen Sayyida Zainab. Inte heller denna vattenväg blev evig. Redan på 700-talet täpptes den till på den abbasidiske kalifens order och dess vatten formade i stället en sjö nordost om Kairo.

I augusti varje år, när Nilen svämmade över sina bräddar, öppnades kanalen så att nytt vatten kunde strömma in och fylla både den och de sjöar som fanns i staden. Kanalen var så bred att mindre båtar kunde segla hela vägen till sjön i Ezbekiya, som sedan förblev vattenfylld i några månader. Öppnandet av kanalen åtföljdes av stora festligheter. Det var ett firande som lockade alla, oberoende av etnisk eller religiös tillhörighet. Hela Kairos befolkning samlades för att njuta av stämningen, musiken och fyrverkerierna. De äldsta bevarade beskrivningarna av ka-

BILD PÅ NÄSTA UPSPLAG: ÖGONBLICKSBILDER FRÅN KAIRO.

nalens öppnande går tillbaka till 1000-talet. Ända fram till 1899 var det den största årliga festligheten för Kairoborna.

På 1800-talet hade kanalen till stora delar redan byggts in av bostadshus, som stod hus vid hus med bakväggarna mot kanalen och dolde den för förbipasserande. Även flera av broarna över kanalen var överbyggda av butiker. Enligt Edward Lane var kanalen ingen prydnad för staden, där den höll kvar stillastående och illaluktande vatten under stora delar av året. Kanalen fanns ändå kvar som ett inslag i Kairos gatubild ända fram till 1898, då man började befara att det stillstående vattnet bidrog till spridningen av sjukdomar. Då dränerades kanalen, som i stället förvandlades till en av stadens första genomfartsgator från söder till norr. Gatan, som i början helt enkelt kallades Sharia el-Khalig (Kanalgatan) är idag mer känd som Sharia Port Said. Den öppna platsen där kanalen en gång mynnade ut i Nilen kallas alltjämt Midan Fum el-Khalig, Kanalmynningsplatsen.

Det fanns också andra, mindre kanaler i Wallins Kairo. På 1300-talet hade kanalen Khalig el-Nasiri skapats längre i väster, i första hand som en transportled för spannmål till ett sufikloster i Deltat. Denna nya kanal grävdes en bra bit utanför det som då var stadens centrum, antagligen eftersom kanalerna och sjöarna hade visat sig attrahera en typ av nöjen som myndigheterna ogärna ville se inne i staden. De lustjakter som under sommaren och hösten seglade fram och tillbaka på kanalen och i Ezbekiyasjön förknippades med prostitution och osedligt leverne. Men vattnet drog även till sig mer oskyldiga sysselsättningar. Under varma sommarkvällar vandrade musikanter längs kanalens stränder och spelade för de människor som flockades här.

HANDEL, HANTVERK OCH HUS

Vid mitten av 1800-talet var det område som en gång hade varit fatimidernas residensstad al-Qahira fortfarande Kairos ekonomiska och religiösa centrum. Kärnan utgjordes av kvarteren runt Khan al-Khalili, Ghuriya och al-Azharmoskén, hjärtat i det som idag kallas Islamiska Kairo. Där trängdes inte mindre än 116 karavansejor och 40 marknader på en yta av 18 hektar. Nio av tio av stadens handelsmän verkade i just dessa kvarter och det var ett självklart centrum för Egyptens utrikeshandel. Kaffe var den viktigaste handelsvaran och hanterades av 62 handelshus i området. Även textilhandeln var viktig. Den var koncentrerad till området mellan al-Ghourikomplexet och Fahhamin,¹³ där det även handlades i tvål, tobak och socker. Med så intensiv handel i centrum fanns det inte mycket plats för hantverkare. Undantag utgjordes av kopparslagarna vid Bayn el-Qasrayn och drejarna

och kistmakarna i Ashrafiya.¹⁴

Det var hit till själva stadskärnan som Wallin sökte sig när han kom upp längs vägen från Bulaq. Efter att ha passerat några bostadskvarter väster om centrum kom han in i gyttret av handelskvarter, med trånga gränder som svängde än till höger, än till vänster, mellan karavanserajer och butiker som såg ut som de hade gjort i hundratals år. Bodarna, som Wallin kallade dem, bestod i allmänhet bara av ett enda litet rum på ett par kvadratmeter. Vissa butiker kunde ha ett bakre rum som fungerade som lager. Golvnivån var mellan en halv och en meter ovanför gatans nivå och de allra flesta butiker hade därför ett eller ett par trappsteg som ledde upp till själva butiksrummet. Ett viktigt element i butikssammanhang var den väggfasta bänk (*mastaba*) av sten eller tegel som fanns utanför butiksrummet och där butiksägaren, hans kunder och andra bekanta umgicks, diskuterade, drack kaffe och avhandlade eventuella affärer. Wallin skulle själv komma att tillbringa en stor del av sin tid i Kairo på sådana ”bodmastabor”. Bänkarna upptog ofta en ansemlig bit av de smala gatorna gatan och under 1800-talet föreslogs flera gånger att de skulle rensas bort för att öka framkomligheten. Sällan gjordes emellertid verklighet av sådana funderingar, och flera mastabor har överlevt ända in på 2000-talet.

Wallins första målsättning efter ankomsten till Kairo var att hitta ett rum för natten. Han hade inte en tanke på att, som han hade gjort i Alexandria, ta in på något av de nya hotell som specialiserade sig på europeiska turister. I stället sökte sig till ett traditionellt härbärge, en *wakala*.¹⁵ Wakalorna eller karavanserajerna hade butiker med lagerutrymmen i gatuplan och övernattningsrum, eller ibland till och med mindre bostäder, högre upp. I Kairo fanns vårvintern 1844 hundratals wakalor. Flera av dem hade inte genomgått några större förändringar, varken till arkitektur eller till funktion, sedan mamluktiden. De allra flesta hade byggts ganska hastigt och var praktiska och rymliga snarare än vackra. Men det fanns naturligtvis undantag. Den stora fördelen med att bo i en wakala var det centrala läget. Kairos wakalor hyste därför ofta en brokig skara av handelsmän från olika länder och ib-

VID STADSPORTEN BAB EL-ZUWEILA I HJÄRTAT AV KAIROS GAMLA STADSKÄRNA.

land också soldater. Vid 1800-talets början bodde uppskattningsvis 10 000 personer i Kairos wakalor. Det var inte alltid det lugnaste boendet. Utsvävningsar med alkohol och prostituerade på vissa karavanserajer, i synnerhet de med en många soldater bland gästerna, ledde till att de ibland stängdes av myndigheterna.

Liksom wakalorna låg de flesta av stadens butiker och marknader i centrum, men det fanns även marknader vid de större stadsportarna och vid foten av citadellet. En del var väldigt specialiserade, som till exempel vapenmarknaden vid citadellet, där armén köpte nya vapen inför sina fälttåg. För inköp av dagligvaror som mat och husgeråd var Wallin hänvisad till någon av stadens marknader eller *suger*, som ofta låg i centrala gatukorsningar eller mellan rader av butiker längs någon huvudgata. Butikerna i en och samma marknad handlade ofta i samma varor, såsom tvål eller metallarbeten, och deras ägare tillhörde samma skrå eller gemenskap. Benämningen på en vara gav därför ofta namn, inte bara åt en marknad, utan åt en hel grupp människor och till och med åt den stadsdel där de bodde. Större marknader för frukt, grönsaker och andra varor från landsbygden låg i allmänhet ute vid stadsportarna. I stadens utkant fanns också fårmarknader, slakterier, garverier, oljepressar och andra verksamheter som förde oväsen, luktade illa och smutsade ner. Ris och vete köpte Wallin ute i hamnstaden Bulaq, dit det levererades med båt och därför var bäst och billigast.

Wallin gick inte alltid till marknaderna med siktet inställt på uppköp. Ofta vandrade han bara omkring och tittade på folk och njöt av atmosfären. En del marknader höll öppet endast vissa dagar i veckan. Varje måndag och torsdag hölls till exempel marknad i Khan el-Khalili, det område som idag är Kairos ledande turistbasar.

De stora bostadsområdena låg utanför handelskvarteren, framför allt i söder och väster. Muqattambergen hindrade staden från att växa österut. Liksom alla andra städer hade 1800-talets Kairo både rikare och fattigare kvarter. Det fanns en grundläggande indelning mellan rikare hushåll närmare centrum och minde välbeställda bostadsområden i utkanterna. Verkligheten var dock mer komplex och befolkningen sist och slutligen ganska blandad. I centrum fanns både vackra överklasspalats och stora hyreshus, vars lägenheter beboddes av familjer ur stadens medelklass. Många ur de övre klasserna föredrog å andra sidan rymliga villor i stadens utkanter framom centralt belägna bostäder. Etnisk och religiös tillhörighet påverkade också bosättningsmönstren. Judar av alla samhällsklasser levde tillsammans i de judiska kvarteren och en liknande blandning av hög- och låginkomstfamiljer kännetecknade stadens kristna områden.

Hantverkare och framför allt handelsmän bodde i centrum, i närheten av marknader och karavanserajer. I samma område bodde också de flesta al-Azhars schejker, lockade av närheten till moskén och universitetet. Ledande hantverkare och ägare till stora handelshus hade i regel stora residens, uppbyggda runt privata innergårdar, ofta med små bassänger och springbrunnar. Husen bestod i regel av flera våningar, dels på grund av det höga värdet på mark i centrala Kairo, dels för att hemmen skulle kunna delas in i en mer officiell mottagningsdel i marknivå och en privat del för familjen högre upp. Rummen var ofta olika höga i tak, vilket skapade flera halvvåningar och många trappor. De hus som låg vid marknadsgator hade ofta butiker i markplan. Butikerna hyrdes ut åt handlare, som sällan själva bodde i de hus de verkade i.

De allra flesta av Kairos finare hus hade balkonger och burspråk som skymde och skuggade en del av gatan. Fönstren mot gatan var ofta täckta av vackert utsirade *mashrabiya*-träskärmar för att hindra insyn. Ibland hade de till och med fönster i färgade glasbitar lagda i vackra mönster. Takens platta terrasser gav husens invånare både utsikt över grannskapet och tillgång till frisk luft. Edward Lane använde sin terrass för sin dagliga motion, andra sov på taket under varma sommarnätter.

I samma områden som de ståtliga residensen låg även kasernliknande hyreshus. De saknade visserligen egna gårdar, men erbjöd i stället en möjlighet till centralt boende för dem som saknade resurser att bygga egna hus i centrum. Dessa hyreshus kunde bestå av tre eller fyra våningar, ibland med butikslokaler på bottenvåningen. Det kunde också byggas ovanpå en wakala. En hyreslägenhet bestod ofta av två, ibland tre, våningar. Varje våning omfattade i snitt 30–35 kvadratmeter, vilket gav lägenheterna en storlek på mellan 60 och 70 kvadratmeter. En privat trappa inne i lägenheten knöt ihop våningarnas mottagningsdel och mer privata övre rum. Vissa lägenheter hade till och med en privat takterrass. Trots de eftergifter som hade gjorts för att anpassa lägenheterna till flerfamiljshus hade man därmed behållit en möjlighet till avskildhet för familjens kvinnor. Hyreskasernerna varierade mycket i storlek. De största hade över tjugo lägenheter och ofta över hundra hyresgäster.

Mitt bland handlarna och hantverkarna i stadens centrum fanns ett stort antal moskéer. Flera av dem var gamla och anrika institutioner. Den mest kända och prestigefyllda var al-Azhar, vid vars universitet Wallins lärare Tantawi hade utbildats och även undervisat innan han rekryterades till S:t Petersburg. Al-Azhar-universitetet åtnjöt prestige och respekt i hela den muslimska världen och hade över 3 000 professorer och studenter.

KAIROHUS MED BURSPRÅK OCH MASHRABIYA-SKÄRMAR.

I utkanten av stadens centrum bodde de stora massorna av stadens befolkning i sina bostadskvarter, *harat*.¹⁶ Napoleons män räknade till 63 harat i Kairo år 1799. Ett kvarter omfattade ungefär 2½ hektar och hade en befolkning på omkring 200 familjer eller över 1 000 personer. Det fanns ofta familjeband eller andra lojalitetsband invånarna emellan. Kvarterets schejk eller ledare hade därför sällan några problem att upprätthålla ordningen i sin hara. Överlag var inkomsterna i dessa områden mycket måttliga, även om det fanns enstaka undantag.

Kvarteren var slutna världar, avskilda från yttervärlden med en enda port som kunde stängas till natten. En huvudgata eller *darb*, ofta med samma namn som hela kvarteret, förde besökare in till mindre och mindre gränder och passager, som till slut slutade i en återvändsgränd. De flesta kvarter hade mindre marknader eller butiker som sålde det nödvändigaste. Flera kvarter hade därutöver också en kvarn för spannmål och en gemensam bakugn. Vissa hade till och med en egen liten moské, där invånarna bad och träffades dagligdags. De flesta av Kairos män sökte sig dock till någon av stadens större moskéer för den viktiga fredagsbönen.

Kvarteret var grundbulten i Kairos stadsstruktur. Det hade sina egna regler och sin egen hierarki. Många Kairobor lämnade sällan sina hemkvarter, utan levde hela sina liv bakom den stadiga port som skiljde deras värld från staden utanför. Det var inte lätt för en utomstående att flytta in i ett nytt kvarter. Den främling som vågade sig in genom porten kunde räkna med att observeras noggrant. Alla – barn, vuxna och åldringar – kände varandra och den sociala kontrollen i kvarteret var lika hård som i byarna på den egyptiska landsbygden. De som tog emot besökare som drack, störde eller betedde sig illa kunde räkna med att rapporteras av sina grannar och i värsta fall utestängas ur gemenskapen. Fester, både sekulära och religiösa, firades gemensamt i kvarteret. Många kvarter hade också egna ”milisgrupper”, bestående av unga män som såg det som sin uppgift att försvara sin *hara* när det behövdes. De råkade ofta i slagsmål med grupper från andra kvarter och omtalas i negativa ordalag av de utländska besökare som kom i kontakt med dem.

För att komma in i en kvartersgemenskap och få bosätta sig i ett kvarter krävdes en introduktion eller rekommendation från en känd och respekterad invånare. Ensamma män betraktades med misstänksamhet, någonting som Edward Lane fick erfara. Hans grannar föreslog att han skulle köpa sig en slavinna för att inte dra skam över hela kvarteret. Lane vägrade. En annan ensam utlänning, Gérard de Nerval, fick välja mellan att lämna sitt hus och skaffa sig en hustru. Han valde att köpa sig en slavinna, Zeinab. Även Wallin hade inledningsvis problem med att skaffa bostad i de mer traditionella kvarteren i Kairos centrum. Schejk Tantawis

bror, Mustafa, sade redan från allra första början ”att här ej finnes något kvarter, utan att i Ezbekiya vore bättre”.

Även harabostäderna låg utom ekonomiskt räckhåll för Kairos egentliga arbetarklass. De bodde i så kallade *ahwash*¹⁷, vilka av Napoleons män beskrevs som stora gårdar eller inhägnader fyllda av låga skjul. Där levde stora mängder människor huller om buller med sina djur. Andra beskrivningar bekräftar att stadens fattigaste arbetare bodde i skjul som de fick hyra för en billig penning. Möblerna utgjordes av en eller ett par sävmattor som fungerade som bädd för hela familjen. Ibland fanns en gemensam brunn och en allmän toalett i inhägnaden. Dessa kåkstäder låg i utkanten av staden. Deras invånare hade ofta kommit från landsbygden för att söka sin lycka i storstaden och bostäderna behöll en stark landsbygdskaraktär, med fritt gående djur i och bland de enkla husen.

I utkanten av staden låg även stora och ståtliga privatresidens. Genom att välja någon av stadens framväxande ”fina förorter” fick husens ägare plats med alla sina ägodelar och sitt tjänstefolk, samtidigt som de kunde markera en viss distans till vimlet av handlare och hantverkare i centrum. De som hade råd investerade i särskilda sommarresidens vid kanalen eller någon av stadens sjöar, dit de drog sig undan stadens kvalmiga hetta under sommarmånaderna. Flera sommarhus övergick med tiden till att bli permanenta bostäder. Redan under mamluktiden hade emirer låtit bygga ståtliga residens vid sjön Birket el-Fil söder om Kairo, en trend som fortsatte under 1500- och 1600-talen. Liksom sjön i Ezbekiya fylldes Birket el-Fil med nytt vatten under den årliga översvämningen och förblev sedan vattenfylld under en del av året. De övriga månaderna var området grönt och vackert. Beskrivningar från 1700-talet vittnar om vackra trädgårdar, upplysta hus och många fester.

EZBEKIYA – EUROPÉERNAS KAIRO

Väster om Kairos centrum låg stadsdelen al-Maqs. Den hade en gång varit Kairos norra hamn, innan en förändring i Nilens lopp gjorde det nödvändigt med en ny hamn i Bulaq, en dryg kilometer längre västerut. Al-Maqs hade redan från början en stor kristen befolkning, av vilka många innehade statliga tjänster som administratörer och sekreterare. Den kristna befolkningen stannade kvar i området även efter att hamnen hade torkat upp och området förblev den koptiska kyrkans centrum ända tills den nya katedralen byggdes i Abbasiya på 1960-talet.

Söder om al-Maqs låg Ezbekiya, en stadsdel som hade fått sitt namn efter 1400-tals-emiren Ezbek. Denne Ezbek, en av sultanens närmaste män, hade genomdrivit ett omfattande byggnadsprojekt på det som dessförinnan hade varit en obebyggd slätt

väster om själva staden. Emir Ezbeks projekt omfattade en konstgjord sjö, ett palats, en moské, butiker, skola, bostadskvarter och bad. I spåren av Ezbeks arbeten följde allt fler residens och sommarhus i området. Längre förblev Ezbekiya ett avlägset och suspekt område, mest känt för sina bordeller och haschnästen. Inte förrän på 1700-talet, när allt fler emirer valde att flytta sina residens från de allt tätare bebyggda södra stadsdelarna till Ezbekiya, fick området en mer stadsliknande karaktär.

År 1798 fanns inte mindre än 130 palatsliknande residens i Ezbekiya och området beskrevs i beundrande ordalag av Napoelons soldater och andra europeiska besökare. I mitten låg en stor sjö på ca 4000 kvadratmeter och vid dess strand eleganta residens med stora trädgårdar. De flesta överklassvillor låg söder om sjön, vända mot den svalkande nordliga brisen. Men den allra vackraste, ett litet palats byggt i slutet av 1700-talet för Muhammad Bey al-Alfi, låg på sjöns västra strand. Palatset övertogs av Napoleon själv under den korta tid som fransmännen härskade över Egypten.¹⁸ Under den franska tiden öppnades de första restaurangerna och kaféerna i Ezbekiya, etablissemang som Wallin kunde njuta av fyrtio år senare. Oftast satt han på Hanafis kafé i närheten av kanalen. På Ezbekiyasjöns östra strand växte en medelklasstadsdel upp. I norr låg alltså den koptiska stadsdel som en gång hade varit hamnstaden al-Maqs.

Under 1800-talet genomgick Ezbekiya en modernisering och flera av de vackra residensen revs. Sjön dränerades omkring 1837, när man började göra om området till en park efter europeisk modell. Det tog nästan fyra år innan parken i Ezbekiya stod färdig, med sina raka gångar och exotiska träd.¹⁹ Eftersom marken var så låglänt fortsatte översvämningen att lägga en del av parkens gräsmattor under vatten även långt efter att sjön de facto inte längre var tänkt att existera. Ezbekiyasjön var inte den enda som dränerades eller fylldes igen under Muhammad Ali. Samma öde drabbade de flesta av stadens sjöar, inklusive Birket el-Fil i söder. Områdena ansågs kunna användas mer effektivt när staden växte. Stora expansionsplaner var på gång, men skulle komma att förverkligas först efter Muhammad Alis död.

Fram till slutet av 1700-talet hade de flesta av Kairos europeiska invånare bott i stadsdelen Muski, i närheten av det som redan på 1500-talet hade kallats Harat el-Farang, frangernas kvarter.²⁰ Där handlade de med varor som porslin och textilier och redan vid 1700-talets slut stod Muski för de livligaste och mest välbesökta gatorna i Kairo. Denna utveckling fortsatte in på 1800-talet och vid tiden för Wallins besök fanns i Muski flera butiker med västerländska varor och till och med europeiska tavernor och trattorior. I Muski låg även det ryska konsulatet, där Wallin deponerade sina pengar och sände och tog emot sin post.

Redan under 1800-talets första hälft hade Ezbekiya börjat överta Muskis roll som Kairos europeiska stadsdel. Det var till Ezbekiya som Wallin hänvisades av Tantawis bror när han letade efter härbärge och det var där han hyrde sin första egna lägenhet. Även senare, när han hade flyttat till mer genuint arabiska stadsdelar, återvände Wallin regelbundet till Ezbekiya för att dricka kaffe, besöka kvartets glädjeflickor och för att hälsa på utländska vänner.

År 1843, samma år som Wallin kom till Egypten, öppnade Hotel d'Orient sina dörrar i Ezbekiya. Det var ett av Kairos första västerländska hotell. I det närliggande Muski låg Hotel du Nil, Hotel Giardino och franciskanernas enklare härbärge. De flesta européer som befann sig på genomresa eller kortare besök i staden föredrog Hotel d'Orient. Wallin bodde aldrig där själv, men hade ofta vägarna förbi i sina kontakter med vännen Pickering och den nye ryske generalkonsuln Fock. Wallin hann däremot aldrig uppleva det hotell som snabbt skulle bli ett Kairos mest kända landmärken och som fortfarande figurerar i både filmer och romaner. Det öppnade samma år som han lämnade Egypten under namnet New British Hotel, men blev senare känt som Shepheard's.²¹ Hotellet byggdes på den plats där Rifa'a al-Tahtawis kända språkskola stod under Wallins tid i Kairo. Språkskolan, som under en tid även hyste en samling egyptiska antikviteter, hade i sin tur inrättats där Muhammad Bey al-Alfis ståtliga residens, som en kort tid hade varit Napoleons, en gång hade stått. Idag syns inte ett spår efter varken residenset, språkskolan eller Shepheard's.²²

MÄNNISKORNA

Wallins Kairo hade en befolkning på omkring 250 000 personer. Bland dessa fanns flera stora inhemska minoriteter och stora grupper med utomegyptiskt ursprung. Omkring 25 000 personer tillhörde någon religiös minoritet. De kunde vara kristna från olika delar av det osmanska riket, judar eller kopter. Ungefär lika många var "främmande" eller utländska muslimer, främst turkar, syrier och nordafrikaner. Kairos ställning som centrum för internationell handel och utgångspunkt för pilgrimsresor till Mekka attraherade folk från olika håll. Pilgrimsresorna samlade varje år omkring 40 000 personer i Kairo. Närvaron av så mycket folk från så många olika platser skapade en livlig atmosfär och en intellektuell mötesplats som ytterligare ökade Azhar-universitets anseende.

Tillsammans utgjorde utlänningarna en grupp på omkring 40 000 personer. I den ingick både kristna och muslimer. Bland muslimerna var turkarna den största gruppen. De bodde i och omkring Khan el-Khalili. De gynnades av de osman-

ska härskarna och höll hårt fast vid sin identitet och sitt språk. Wallin träffade flera turkar som talade arabiska med svår brytning eller inte alls. Immigranter från Maghreb, västra Nordafrika, assimilerades snabbare, men även de föredrog ibland att betona sitt främmande ursprung. Denna grupp fylldes årligen på med nya immigranter västerifrån i samband med pilgrimsfärderna. Syrierna och palestiniererna var färre. Det kortare avståndet till deras hemländer gjorde att syriska och palestinska handelsmän ofta återvände hem i stället för att slå sig ned permanent i Kairo. De handlade ofta i tyger och tvål som de bytte mot kaffe. Wakala el-Sabun, Tvålserajen, i stadsdelen Gamaliya befolkades till övervägande del av palestinier.

Till de utländska kristna räknades greker och armenier. De arbetade ofta som skräddare, juvelerare och urmakare. Gruppen av syriska katoliker hade vuxit under slutet av 1700-talet. Under beskydd av utländska, främst franska, konsuler fungerade de som ett slags mellanhänder mellan lokala och europeiska handelsmän och blev med tiden inflytelserika inom handeln. De bodde till stor del mellan de koptiska kvarteren och de tidigare europeiska kvarteren i Muski.

Det fanns omkring 3 000 judar i Kairo. De bodde i de judiska kvarteren, Harat el-Yahud (tidigare Harat al-Zuwayla). Många av dem sysslade med handel i ädla metaller eller arbetade inom bankväsende och skatteförvaltning. Eftersom judarna i den muslimska världen ofta verkade under härskarnas beskydd växte de judiska kvarteren ofta upp i närheten av palatsen och låg därmed centralt. I Kairo bodde de flesta av stadens judar i Harat al-Yahud ända fram till 1956.

Av Kairos invånare var ca 10 000 kopter, det vill säga egyptiska kristna. Med tanke på att de utgjorde mellan 10 och 15 procent av hela landets befolkning var Kairos kopter få i förhållande till stadens totala invånarantal. I Kairo arbetade kopterna ofta som guld- och silversmeder, snickare och byggnadsarbetare. En del var sekreterare eller intendenten hos myndigheter eller i stora hushåll. Medan judarna bodde samlade i vissa kvarter fanns kopterna mer utspridda. Ett av de kristna kvarteren, Harat al-Rum, som hyste den koptiske patriarkens säte, låg i centrum. De flesta kopter bodde emellertid utanför centrum, väster om kanalen Khalig, i det som från början hade varit egna byar, men som under 1800-talet hade inlemmats i staden och utvecklats till stadsdelar med muslimsk majoritet.

Kairo hyste med andra ord en blandning av folk med olika bakgrund och status. Det fanns en klar hierarkisk indelning med de styrande i kretsen kring Muhammad Ali i toppen. Av dessa var många av utländsk härkomst, i första hand turkar och mamluker. De egyptiska undersåtarna befann sig betydligt längre ned. Ett mellanskikt utgjordes av den bildade klassen, vars medlemmar höll poster inom förvaltningen och ägde stora handelshus. Under dem fanns köpmän och hantverka-

re. Den allra största gruppen – över hälften – av stadens befolkning utgjordes av de lägsta klasserna. De var lantarbetare, grovarbetare eller arbetare inom lägre serviceyrken. Lägst ner på samhällsstegen stod de omkring 12 000 nubier och etio-pier som ofta hade kommit till Egypten som slavar.

Vid sidan av de grupper som grundade sig på etnisk eller religiös tillhörighet fanns en indelning i skrån och andra yrkesbaserade gemenskaper. Skråna hade sina egna ledare, som ansvarade för övervakning, administration, beskattning och andra yrkesrelaterade frågor. Även dessa grupper var ofta knutna till vissa geografiska områden. De ansvarade själva för ordningen i sina kvarter, ibland också för renhållning och belysning.

Stadens många intressegrupper och samfund – vare sig de var baserade på etniskt tillhörighet, religion, yrke eller bostadsområde – skapade den grundläggande samhällsstrukturen i 1800-talets Kairo. Nästan alla aspekter av invånarnas liv styrdes av ett nätverk av lojaliteter och beroendeförhållanden, som sträckte sig över hela staden och dess olika funktioner. Det var ett system som fungerade förhållandevis väl. Ordningen upprätthölls, handeln fungerade och skatt bars upp.

Det fanns emellertid sektorer där avsaknaden av övergripande kommunalförvaltning ledde till problem och oordning. Ett sådant var gatunätet. Framkomligheten varierade från en gata till nästa och från en dag till en annan. Det var den starkes lag som rådde, ofta på bekostnad av mindre inflytelserika grupper och allmänhetens bästa. Gatunätet i centrum bestod av smala och krokiga gator. Det fanns endast ett fåtal bredare genomfartsgator, med plats för två mötande fullastade kameleler, som ledde fram till stadsportarna. Systemet blev med tiden allt mer kaotiskt, i synnerhet i kvarter där genomfart inte ansågs helt nödvändig. I vissa delar av staden rådde i det närmaste anarki och utländska turister klagade ofta på det förvirrande gatunätet, vars gator ormade sig fram mellan hus och moskéer, till synes helt utan plan. I en stad av Kairos storlek var ett sådant kaos anmärkningsvärt. Det insåg paschan själv när han år 1814 skulle fira sin dotters giftermål med en procession genom staden och var tvungen att först sända ut män för att kontrollera att gatorna var tillräckligt breda och för att riva de byggnader som blockerade dem.

Liksom alla nyanlända hade Wallin i början svårt att hitta i virrvarret av gator och återvändsgränder. De stora täckta balkongerna skymde himlen och gjorde det hela än mer förvirrande. Han kunde förirra sig in i kvarter som han sedan inte hittade ut ur, trots att han i början tog sig fram med hjälp av kompass:

Ännu har jag aldrig varit i en så villsam stad som denna och jag har hittills ej fått den minsta reda ännu på någonting. Gatorna äro naturligtvis smala och krokiga

VATTENBÄRARE OCH BÄRARE.

alldeles oregelbundna och mycket mörka af utbyggnaderna på husen som nästan mötas på midten, ofta utan någon utgång och utom all beskrifning villsamman.²³

Service för invånarna ordnades oftast av Kairoborna själva, med liten eller ingen hjälp från myndigheternas sida. Städningen av gatorna sköttes av dem som bodde av kvarteret. Antingen sopade de själva eller så anställde de gatsopare. En särskild grupp män, tarrabin, ansvarade för att sand med jämna mellanrum fraktades bort från gatorna. Trots det ackumulerades avfall, sand och damm mellan husen och marknivån i staden steg stadigt. Växande sandhögar dolde delar av hus och moskéer och gjorde vissa gator svårframkomliga. Ibland ingrep myndigheterna och ordnade större rensningsoperationer. Även kanalen hade en tendens att sanda igen och måste regelbundet rensas.

Gatubelysningen i Kairo hade långa anor, men fungerade under 1800-talet inte alltid som det var tänkt. Redan under mamlukerna hade lampor lyst upp basarernas gränder om kvällarna. Under den franska ockupationen bestämdes att lampor skulle tändas, en för varje hus och en för var tredje butik. När fransmännen gav sig av sjönk emellertid Kairo tillbaka i mörker om nätterna. Muhammad Ali förnyade visserligen fransmännens order om belysning både 1814 och 1817, men verkar sedan ha övergått till att i stället uppmana fortgångare att bära med sig egna lyktor i de mörka gränderna. Även Wallin fick ta sig fram med en fenoz eller lykta när han rörde sig i staden efter solnedgången.²⁴ Riktigt upplyst var staden egentligen bara under olika religiösa festivaler och under fastemånaden Ramadan, när belysningen sköttes av lamptändare. Även dessa utgjorde ett eget skrå.

Åsnan var det vanligaste transportmedlet i Kairo, liksom i landet som helhet. En av Napoleons vetenskapsmän uppskattade antalet åsnedrivare i Kairo till 30 000. Det fanns specialiserade åsneuthyrare, vars djur man kunde finna vid ett slags åsnestationer vid stadsportharna och i större gatukorsningar. Åsnedrivarna hade sitt eget skrå, men prissättningen var relativt fri. Wallin kom att ägna mycket tid åt att diskutera priser med åsnedrivare, inte bara i Kairo utan i snart sagt varje stad eller större by som han besökte under sin resa uppför Nilen.

En av de viktigaste servicefunktionerna i staden var vattenförsörjningen. I ett område med ytterst lite regn och i det närmaste otjänligt brunnsvatten var Nilen den enda källan till dricksvatten. Idag flyter Nilen rakt genom Kairos moderna centrum, ständigt närvarande och lättillgänglig för stadens befolkning. 1800-talets Kairo låg däremot en kilometer från den livsviktiga floden. Kanalen var vattenförande endast omkring tre månader per år. Drickbart var dess vatten egentligen bara strax efter sommarens översvämning.

Dricksvatten bars därför från Nilen av särskilda vattenbärare, som även de utgjorde ett eget skrå. De fyllde sina vattenskinns på bestämda platser och forslade vattnet på åsnor eller kameler upp till staden, där det sedan antingen såldes via vattenförsäljare eller hölls i offentliga drickfontäner, sabiler. Vattenbärarna var kvartersbaserade och sålde vatten antingen direkt till förbipasserande eller till hemmen enligt ett slags abonnemangssystem. Dricksvattensfontäner fanns i alla stadsdelar, de flesta naturligtvis i centrum. De varierade i storlek och utformning, men hade alla en underjordisk cistern som vattenbärare fyllde med friskt vatten genom öppningar i marknivå. I gatunivå fanns ett rum med stora fönster försedda med vackert utsirade galler, genom vilket stadens invånare fick tillgång till vattnet. De flesta fontänbyggnader hade även en övre våning med ett litet undervisningsrum, där en lärare undervisade kvarterets barn i Koranen. De flesta fontäner byggdes och underhölls genom religiösa stiftelser. Vattenförsörjningen fungerade överlag tillfredsställande så länge fred och ordning rådde i landet. Det var värre under perioder av oro och strider, då vattenbärarnas vandring mellan staden och floden hindrades eller då deras åsnor beslagtogs för att användas i militära operationer.

AV DET SOM EN GÅNG VAR SHISHINES WAKALA I GOUANIYA ÅTERSTÅR IDAG INTE MYCKET MER ÄN BOTTENVÅNINGENS YTTERVÄGGAR. ENDAST NÅGRA RADER TEGEL I FASADENS ÖVRE KANT VITTNAR OM ATT HUSET EN GÅNG HAR HAFT FLERA VÅNINGAR MED RUM FÖR RESANDE OCH HANDELSMÄN.

HEMMA I KAIRO

”Jag skrattade hjertligt och själen var dock nöjd”

Livet i en wakala

DET TOG WALLIN ungefär en timme att gå till fots från Bulaq upp till Kairo. Det Kairo som han kom till morgonen den 29 januari 1844 var egentligen ingen stor stad, men i jämförelse med Helsingfors, S:t Petersburg och Paris tedde den sig kaotisk med alla sina täckta gator och återvändsgränder. Wallin begav sig raka vägen till Kairos hjärta, det som i folk mun kallades el-medina, staden, där de flesta handelshus och härbärgen låg. Hans mål var en centralt belägen wakala som kallades Khan Gafar, som han hade hört om redan i Alexandria eller kanske under båtfärden till Kairo. Väl framme vid härbärget blev han förevisad flera rum, det ena smutsigare och mer motbjudande än det andra. I brist på bättre bestämde han sig till slut för ett av dem, ”ehuru ruskigt det såg ut”.¹ Men när han sedan skulle bära upp sitt bagage trängde sig plötsligt två kvinnor före och lade beslag på just det rummet. Det konstaterades då vara upptaget och Wallin stod åter utan rum för natten. Härbärgets personal hade dessutom nyfiket börjat höra sig för om Wallins nationalitet och religion. Wallin utgav sig för att vara läkare från Ryssland. Vårdarna drog slutsatsen att han var kristen och därmed inte längre välkommen i deras wakala. Wallin fann det lika gott att vandra vidare och uppsöka annat nattkvarter, förhoppningsvis med renare rum och vänligare folk. Om han kände sig snopen för att så omedelbart ha ertappats som kristen var det ingenting han kommenterade i varken brev eller dagbok. Eftersom han av någon anledning hade bytt tillbaka till sina västerländska kläder kan avslöjandet knappast ha kommit som någon större överraskning. Senare skulle det ändå komma att bekymra Wallin att

personalen vid Khan Gafar hade utpekats honom som kristen. Risken att av samma män i något annat sammanhang avslöjas som icke-muslim var stor i 1800-talets Kairo, där alla kände alla och hela samhället var uppbyggt av ett invecklat nätverk av vänskaper och kontakter.

Denna första dag i Kairo var detta ändå inte något som Wallin hade tid att bekymra sig över. Det viktigaste för stunden var att få tak över huvudet innan mörkret föll och han fortsatte raskt vidare genom stadens centrum. Här var det tätt mellan wakalorna och det dröjde inte länge förrän han hade fått ett rum på wakala al-Shishine i kvarteret Gouaniya,² inte långt från stadsporten Bab el-Nasr. Gouaniya hade en gång varit grekernas kvarter. År 1844 låg det visserligen fortfarande ett grekiskt kloster uppåt gatan, men i övrigt var det befolkningen högst blandad i det som under några dagar skulle bli Wallins hemkvarter. Wakalan hade rekommenderats av hans vän, böneutroparen Mohamed i Alexandria, så Wallin hade anledning att tro att den skulle vara acceptabelt ren och snygg.

Wallin fick ett rum på tredje våningen, utan möbler och utan glas i den lilla fönstergluggen, men fullt av damm och smuts. Avsaknaden av fönsterglas och möbler var ingen ovanlighet i 1800-talets Egypten, men detta var Wallins första möte med egyptisk inkvartering bortom de europeiska turishotellen och han betraktade häpet det nakna och kalla rummet, där fåglar fritt flog ut in och ut.

Medan härbärgets portvakt städade rummet bytte Wallin om från västerländska kläder till sin ”orientaliska completa rustning”.³ Efter en god lunch på det lilla han hade kvar av holländsk ost och sill gav han sig sedan ut för att ta en titt på sin nya hemstad. Allra först sökte han upp det ryska konsulatet i Muski, de gamla frangiska kvarteren. Där träffade han både konsulsagenten Bohti och dennes sekreterare Köhler. De blev hans första vänner i Egypten, och under de första veckorna i Kairo utgjorde de stommen i Wallins umgänge. Under hela sin Egyptenvistelse skulle Wallin ha mycket att göra i synnerhet med Bohti, en fryntlig man av levantiskt ursprung, som spred en ständig ström av artigheter och ett moln av parfymdoft omkring sig. På konsulatet väntade också efterlängtade brev hemifrån.

Wallin gick vilse på vägen hem till wakalan och kände sig med ens ganska ensam och utsatt i sin nya hemstad, i synnerhet efter att han hade läst breven hemifrån: ”Väl var det just ej roligt om aftonen den långa, ensam i mitt rum men jag skrattade hjertligt och själen var dock nöjd”.⁴

De första dagarna i Kairo byggde Wallin upp ett kontaktnät som till stor del bestod av andra utlänningar. I det ingick Bohti och Köhler på konsulatet, men även den tyske läkaren Franz Ignaz Pruner, som blev en av Wallins närmaste vänner. Pruner var en erkänt skicklig läkare och anlätades av paschan själv. Redan 1839

FRUKTFÖRSÄLJERSKA I KAIRO. WALLIN TYCKTE MYCKET OM DE EGYPTISKA APELSINERNA.
SÄRSKILT STEKTA I SMÖR.

hade han fått titeln *Bey*. Även om han var specialiserad sig på ögonsjukdomar arbetade Pruner under sin tid i Kairo aktivt för att få bukt med de återkommande pest-epidemierna och begränsa utbrotten av kolera och tyfus. Han hyste även ett stort intresse för antropologi och lingvistik, och forskade själv i den egyptiska rasen och dess ursprung. Wallin och Pruner fann varandra direkt och upptäckte snart ett gemensamt intresse för den egyptiska kulturen och det arabiska språket. Pruner kom att bli en av Wallins stora välgörare i Kairo. Han var en aktiv medlem i det nygrundade *Egyptian Society*⁵ och genom honom kunde Wallin låna böcker från sällskapets välutrustade bibliotek.

Redan efter ett par dagar i Kairo red Wallin genom staden ut till det svenska konsulatet på ön Rhoda för att söka upp en svensk tolk vid namn Peterson, som han hade hört talas om på det ryska konsulatet. Peterson visade sig dock vara svår att hitta. Wallin sökte honom vid ett flertal tillfällen, men det skulle dröja ända till medlet av mars innan de två till slut träffades. Generalkonsuln själv, Giovanni Anastasi, framgångsrik affärsman och hängiven samlare av fornsaker, var än mer svår-fångad. Honom träffade Wallin aldrig.

En av de första infödda egyptier Wallin tog kontakt med utanför wakalans väggar var schejk Tantawis bror Mustafa. I övrigt begränsades hans egyptiska umgänge de första dagarna till wakalans portvakter Mohamed och Saleh, som hjälpte honom med inköp och matlagning. Wallin tillbringade ofta kvällarna med att i sällskap av portvakterna dricka kaffe, röka pipa och försöka uppfatta vad de två männen talade om. Båda två från Övre Egypten och Wallin hade svårt att förstå deras dialekt, som skiljde sig mycket från det språk han hade vant sig vid hos schejkerna i Alexandria.

BLAND EUROPÉER I EZBEKIYA

Redan från början var Wallin inställd på att hitta ett bättre boende än det smutsiga och dragiga rummet på Shishines wakala. Ohyran blev droppen:

... i mitt dåliga kvarter i Wakaleh hade jag blifvit så full af loppor att jag visste mig ingen råd. De hade först börjat samla sig på resan och sedan beständigt ökats af dammet och smutsen i mitt rum i Wakaleh, der min bädd låg på golvet och oaktadt jag oupphörligen jagade dem och i anseende till deras såsom alla andra djurs tamhet här, jag gjorde stora fångster, tyckte jag alldrig deras antal minskades. Men värre än detta, jag hittade några lusar på mina kläder. Jag blef högeligen förskräckt; men tröstade mig med att det hörde till de vanliga Egyptiska landsplågorna.⁶

Loppor och annan ohyra var vanligt, inte bara på wakalorna utan i så gott som alla bostadshus och lägenheter. Murrays 1840-talsguidebok rådde alla som hyrde lägenhet i Kairo, nämligen att först sända in tre eller fyra *fellaher* (egyptiska bönder) och själv flytta in först efter att dessa dragit till sig det mesta av ohyran.⁷

Vanligt eller inte, lössen drev snart Wallin att lämna wakalan och leta efter ett bekvämare och renare hem. Hans försök att hitta en lägenhet i de traditionellt egyptiska kvarteren misslyckades. I stället följde han Mustafa Tantawis välmenande råd och började se sig om efter rum i den mer europeiska stadsdelen Ezbekiya. Efter att ha tittat på några lägenheter fastnade han för en som låg i de kristna kvarteren i utkanten av Ezbekiya. Lägenheten var hyfsat ren, inte allt för dyr och dessutom färdigt möblerad i en klassiskt arabisk stil som tilltalade Wallin. I samma hus bodde även fyra fransmän.

I det nya hemmet steg Wallins levnadsstandard. Han hade två ordentligt tilltagna rum med marmorgolv och högt i tak. De stora fönstren var försedda med både vackert färgat glas och sirligt utskurna *mashrabiya*-skärmar i trä. Wallin anställde omedelbart en tjänare och fick äntligen äta lagad, varm mat igen för första gången sedan han hade lämnat Alexandria. Han fick emellertid snart problem med sin anställda, som av Wallins anteckningar att döma inte skötte hushållet så som han önskade. Han var därför periodvis utan hjälp i hemmet och tvungen att själv lägga mycket tid på hushållsbestyr. Wallin, som både under studietiden och under resan ständigt hade fått komma till färdigt dukade bord, intresserade sig inte nämnvärt för matlagning. Vissa dagar levde han på enbart bröd, tobak och kaffe. När han bjöd hem gäster betalade han Fatima, som arbetade hos fransmännen i våningen ovanför, för att komma ner och tillreda maten. I övrigt var kosthållningen enkel:

Maten här är nära nog lika vår; i synnerhet stufningar på blomkål och annan kål, spenat etc. Men hvad som i synnerhet är godt äro i smör stekta appelsiner, hvilket jag ingen annorstädes ätit. [...]

[Jag] nöjer mig nu fullkomligen med en kopp caffe till morgonen då jag stiger upp med solen. På förmiddagen äter jag sedan några ägg med smör och bröd och efter solens nedgång ett mål af någon varm mat: för öfrigt för att svalka mig i hetan och skölja ner dammet köper jag här och der på gatorna appelsiner, 5 till 6 för 5 kop. kopp.⁸ och efter mitt aftonmål dricker jag åter en kopp caffe. [...]

Men något som torde förundra Eder är att jag nu på äkta arabiskt sätt äter utan knif och gaffel och gröper med tummen pek- och storfinger i maten i stufningar och annat. Dock är det ej så osnyggt som det låter; man bryter vanligen en bit af det här så ypperliga mjuka hvetebrödet, doppar den i saucen och uppfångar mel

lan den och tummen en köttbit eller annat. Före och efter maten tvättar man alltid händer och mund med vatten och tvål.⁹

Trots vissa problem med hushåll och matlagning njöt Wallin av att äntligen ha ett eget hem, dit han kunde bjuda in sina nyfunna vänner. En av de första som kom på besök var Murad effendi,¹⁰ en Piemontes som handlade i antikviteter. Murad bodde alldeles i närheten och en tid umgicks han och Wallin så gott som dagligen. Liksom Wallin använde Murad ett muslimskt namn. Vad hans riktiga, italienska namn var framgick aldrig, men Wallin trodde att det möjligen var Anfossi.

Bit för bit anpassade sig Wallin till livet i Kairo. Han lät sy om sina sista europeiska plagg till mer österländska och han lärde sig snart hitta i stadens slingrande gränder. I början tog han försäkerhets skull ändå med sig sin kompass när han gick ut. Efter bara två dagar hittade han utan problem till det ryska konsulatet i Muski och tillbaka hem igen. Å andra sidan kunde han ibland inte ens hitta till stadsporten Bab el-Nasr. De tre första veckorna bestod Wallins Kairo därför mest av hemkvarteren i Ezbekiya och av området mellan hemmet och konsulatet. De med ensstaka upptäcktsfärder han gjorde begränsades till stadens centrala delar, förutom ett och annat resultatlöst försök att hitta tolken Peterson på Rhoda.

Den 10 februari gjorde Wallin han en utfärd till Muhammad Alis favoritslott i Shubra, nordost om Kairo. Det var en av hans första längre utflykt i Kairo, men risken att gå vilse var liten, det vara bara att följa den raka sykomorallé som ledde hela vägen från Ezbekiya till Shubra. Efter vissa problem med att komma in på området vandrade Wallin en lång stund omkring och bara njöt av palatsträdgården, som var

... utomordentligt vacker anlaggd i orientalisk smak halft liknande en från 1001 natt. I synnerhet behagade mig den stora fiskijeh¹¹ som var anlaggd här och pavillonerna runt deromkring med marmorgolf och fresco målningar i taken af Europeiska Målaren. Träden hängde fulla af pomerancer och appelsiner och en af trädgårdsfolket gaf mig förstulet en frankisk pomerance, som var ypperlig; en annan gaf mig tvänne rosor i knopp, naturligtvis för en bakhshish¹².

Liksom tidigare i Alexandria, var Wallin under sina första veckor i Kairo mån om att bygga upp ett nätverk av nya vänner. Han hade egentligen aldrig tidigare bott ensam och saknade sällskapet av andra. Ensam blev han snabbt uttråkad och rastlös. Efter bara några veckor i Kairo, veckor som hade varit fulla av nya upplevelser, noterade han i sin dagbok: ”jag har ingen trefnad hemma och i allmänhet mera tråkigt”.¹³

I SIN HYRDA LÄGENHET HADE WALLIN HÖGT I TAK, MARMORGOLV OCH FÖNSTER MED MASHRABIYA-SKÄRMAR. INTERIÖR, BEIT ES-SUHEIMI, KAIRO.

Till skillnad från Edward Lane, som noggrant undvek andra västerlänningar, sökte Wallin inledningsvis medvetet andra européers sällskap. Under hans första tre veckor i staden bestod hans bekantskapskrets – om man bortser från de två portvakterna vid wakala al-Shishine – uteslutande av andra västerlänningar. Han vistades mycket hos Köhler och Bohti på konsulatet och träffade ibland doktor Pruner, som han rådfrågade om de anatomiska preparat han hade lovat samla in för universitetets räkning. Allra mest umgicks han med sin nyfunne vän Murad. Medan Lane hade lagt sig vinn om att bo i en helt arabisk stadsdel hade Wallin valt det nya och fashionabla Ezbekiya, ett område med ett stort inslag av européer och kristna. Även om lägenheten var vacker och området trevligt insåg Wallin snart att det kanske inte var en helt lyckad lösning. Hans första lärare i arabiska i Kairo, en schejk vid namn Abd el-Khalek, kommenterade genast hur illa det var att hans elev, som hade utgivit sig för att vara muslim, bodde bland alla dessa avfällingar. För en rätttrogen kunde det ses som *haram* (förbjudet) att besöka detta hus, som till råga på allt hyste fyra fransmän.

I det manuskript till en reseberättelse som Wallin färdigställde efter hemkomsten till Helsingfors tillrättalade han sin bostadssituation. Han ville inte gå till historien som den som valde att bo bland utlänningarna i Ezbekiya. Enligt reseberättelsen bodde Wallin i stället under ”större delen” av sin tid i Kairo i sin ”Sheikhs och lärares familj uti en rent Arabisk stadsdel”.¹⁴ Påståendet äger en viss riktighet, Wallin skulle senare komma att flytta hem till sin schejk i den arabiska stadsdelen Bab el-Shaariya, men det var inte förrän framåt sensommaren. Långt in i mars bodde han fortfarande ståndsmässigt i Ezbekiya.

Därmed inte sagt att Wallin föredrog europeiskt sällskap framom egyptiskt. Han skulle utan tvekan gärna ha umgåtts mer med lokalbefolkningen redan från början. Men det tog en tid innan han blev introducerad i egyptiska kretsar och kunde skapa sig ett mer arabiskt umgänge. Utan referenser var det inte lätt för en nykomling att bli accepterad:

Här gäller mycket recommendation och en man som kommer så Herren vet hvarifrån och är som man här säger ’ala bab ollah¹⁵ utan bestämdt göra och sysselsättning har svårt att skaffa sig bekantskaper utan att vara känd och recommenderad af någon.¹⁶

Det hade redan visat sig vara i det närmaste omöjligt för en okänd och ensamstående man att få hyra hus i de arabiska stadsdelarna. Den sociala kontrollen i de slutna kvarteren var hård och ensamma män, i synnerhet utlänningar, sågs med misstänksamhet. Att komma in i Kairos kvarter och lära känna dess befolkning var svårt.

STORA DELAR AV MUHAMMAD ALIS SHUBRAPALATS HAR RIVITS SEDAN WALLINS TID, MEN BASSÅNGEN MED TILLHÖRANDE PAVILJONG FINNS KVAR.

Det enda alternativet för den utlänning som ville bo i de arabiska delarna av Kairo var att hyra ett rum i en wakala, och av den typen av boende hade Wallin fått nog efter sina kalla nätter med lopporna på wakala al-Shishine. Då var det trots allt bättre att bo bland européerna i Ezbekiya, även om det fjärmade honom från de genuina Kairobor han helst ville lära känna, och bland vilka han hoppades hitta någon som ville lära honom egyptisk arabiska.

En möjlighet till äkta egyptiskt boende yppade sig oväntat i mitten av mars, då ustad¹⁷ Mahmoud, en man som Wallin hade lärt känna genom Murad, accepterade Wallin som underhyresgäst. Wallin såg fram emot att bo tillsammans med ustad Mahmouds familj, använda sin arabiska mer aktivt och samtidigt lära sig mer om livet i en egyptisk familj. En som däremot inte var lika lycklig var konsulsagent Bochetti. Enligt Bochetti var ett sådant arrangemang ”absolut omöjligt”¹⁸ eftersom Wallin i så fall inte längre skulle ”njuta något skydd af consulatet”. Wallin tvekade. Erbjudandet var oerhört frestande:

Visserligen skulle det ha varit en hittills i mannaminne oerhörd sak att en noşrani, en christen hund trängt in i en Arabisk familj bestående af tvänne män och tvänne quinnor och en snart giftvuxen dotter och andra barn. Det är sannt, de ansågo mig, såsom jag tror, för en rättrogen Moslim; men också i detta fall skulle det va

rit ovanligt. Jag skulle i alla fall vågat kuppen om den gamle Bokti ej så bestämdt varit deremot.¹⁹

Till syvende och sist föll det på att Wallin inte ville göra sig osams med Bohti – ”stackars gamle gubbe!”²⁰ – som alltid varså hyggelig mot honom. Wallin hade bara varit i Kairo en dryg månad och kände sig fortfarande för osäker i sin nya roll för att vilja stöta sig med konsulatet och det beskydd det trots allt kunde erbjuda. Planerna på att bo i ett egyptiskt hem skrinlades, åtminstone tillfälligt.

I EGYPTISKA KRETSAR

Den 17 februari 1844 gjorde Wallin sin entré i egyptiska kretsar. Det råkade sammanfalla med den dag han för första gången hade lindat en turban runt sin tarbosh, för att åtminstone till klädseln se mer ut som en infödd. Samma kväll blev han, genom föreståndaren för ett silvertrådsspinneri, presenterad för en grupp egyptiska herrar på ett kafé. En av dem, schejk Abd el-Khalek, lovade att ställa upp som Wallins lärare i arabiska. Under kvällen på kaféet insåg Wallin att han hade mycket kvar att lära om hur man skulle tala och föra sig som en muslim. Med enbart grammatik och språkstruktur skulle han inte komma långt. Det gällde att behärska alla de artighetsfraser och uttryck som männen på kaféet smyckade sitt samtal med. Uttrycken och minerna var som ett slags koder som knöt samman gruppen och gjorde samtalet till en underhållning och ett sätt att umgås:

Tiden tillbragtes sålunda blott med prat här – nästan under tvänne timmar. Det är högst roligt att höra Arabernas vanliga complimenter, de bilda nästan ett språk för sig, som är svårt men oundgängligen nödvändigt att lära. Hufvudsaken här som i allt är Allah, utrop till honom och böner till honom. Ofta när samtalet stannade af ropade man ut till Murad och mig anastinna, d.v.s. du har hedrat oss, hvarpå man svarar allah barak fik²¹ eller anastinna inte²² eller något dylikt. Ofta komma de äfven närmare och sätta sig bredvid en och börja med det vanliga *ṭajibin*²³ hvarefter och så går det oupphörligen *kef kefek*²⁴ och *alḥamdo lillah*²⁵ etc.²⁶

Wallin ville lära sig använda alla dessa artighetsfraser, men också de rätta sätten att hälsa, att ta farväl och avspisa tiggare. De fraser han hade snappat upp bland schejkerna i Alexandria räckte inte långt. När schejk Abd el-Khalek redan följande dag dök upp satt Wallin beredd att skriva ner användbara uttryck. Hans nye lärare menade att det bästa var att helt enkelt lära sig dem utantill.

Wallin lärde sig snabbt. Han formligen sög i sig nya ord, fraser, uttryck och gester, allt från axelryckningar till gångstilar. Mot slutet av februari övergick hans Kairovistelse i en ny, betydligt mer arabisk, fas. Han lämnade sina fina salonger i Ezbekiya och tillbringade allt mer tid på kaféerna i de genuint egyptiska stadsdelarna. Där drack han kaffe, rökte, pratade och umgicks med kvarterens invånare. Han lyssnade på allt från sagoberättare till Koranrecitationer och lade varje ord, varje fras på minnet. Han vågade till och med äta tillsammans med egyptier, även om han först gången kände sig ”klumpsig och generad”.²⁷

Till sin stora glädje märkte Wallin att han allt oftare accepterades som muslim. För dem som hade träffat honom när han var ny i landet, blek i hyn och osäker på språk och gester, hade det inte varit svårt att genomskåda honom som europé. Men redan efter ett par månader måste det ha varit svårare att sluta sig till hans bakgrund. Brunbränd av solen och med mörkt hår och skägg hade han de bästa förutsättningar för att framstå som en man från trakten, eller åtminstone från Mellanöstern eller Centralasien. Han uppfattades också i allmänhet lite obestämt som kaukasisk muslim, ibland mer specifikt som hemmahörande i Bukhara. De flesta av hans nya vänner trodde att han var tatar eller tjerless.

Wallin hade inte enbart utseendet för sig. Han var dessutom uppmärksam och läraktig, och tog till sig allt fler typiskt egyptiska ord och uttryck. Han lade sig också till med kairobornas sätt att tala och föra sig:

Man igenkänner genast en Europe t.ex. på hans gång han må för öfrigt vara alldrig så väl utklädd om han ej tillegnat sig Orientalers långsamma afmätta och gravitetsiska steg. Orientalen, i synnerhet turken, går mycket makligt utan att titta omkring sig hit eller dit, araben skyndar vanligen mera om han är affärsman eller har något göromål att uträtta, men den lärde och religiöse fromme Moslim rör sig alltid afmäadt med en viss värdighet läsande oupphörligen, i synnerhet vid utgåendet ur sitt hus, böner och till otal upprepande bis millah²⁸ antingen ensamt eller tilläggande errahmani rahim²⁹; i allmänhet mumlande alltid något för sig sjelf och i fall annat än böner ofta smått gestikulerande dervid med sina händer.³⁰

Uppmärksamt lade Wallin även de minsta nyanser och uttryck på minnet och härmade dem skickligt. Snart rörde han sig också på samma sätt som de lärda muslimerna och talade en allt mer flytande arabiska. Detta skapade en osäkerhet till och med hos dem som hade hört rykten om att han egentligen skulle vara kristen. Wallin var ändå ständigt orolig för att bli avslöjad. När hans nya lärare Abd el-Khalek i slutet av februari plötsligt inte dök upp till de avtalade lektionerna, gruvade sig

Wallin för om schejken kanske hade nåtts av rykten om sin elevs sanna identitet. Det visade sig senare att Abd el-Khalek hade hört ett helt annat rykte, nämligen att Wallin skulle ha varit rysk spion.

När Wallin blev tryggare i sin nya muslimska roll slappnade han av. Han övergick från att ängsligt försöka passa in till att mer följa sin egen instinkt och hittade småningom en balans mellan sin arabiskt muslimska och sin europeiskt kristna identitet. Han försökte förklara sin utveckling för professor Geitlin:

Jag kom hit alldeles främmande och hvad värre var osäker och obeslutsam huru jag skulle uppträda, som Moslim eller ej. Hörde på råd från höger och venster för att ej bli narrad eller uppdragen; men har nu funnit att jag gjort klokast om jag blott följt egen nuna.³¹

Wallin var inte i Kairo enbart för att förbättra sin arabiska. Parallellt med sina lektioner samlade han in olika föremål till universitetet i Helsingfors. Enligt anatomiprofessor Bonsdorffs önskan samlade han både i Kairo och under sina resor på sig ormar och andra djur. I början preparerade han dem själv, men överlät senare åt en professionell preparator, Yusuf i Ezbekiya, att konservera djuren för universitetets räkning. I bokbasaren Kutub Khane, men även på andra ställen, köpte han manuskript och böcker på arabiska och persiska.

Som ett led i boksamlandet sökte sig Wallin redan i mitten av mars till Diwan el-Madaris, Skolbyrå eller undervisningsministeriet, som leddes av schejk Rifa'a al-Tahtawi. Där samlades Kairos lärde om kvällarna och hos dem hoppades Wallin få hjälp i frågor som rörde böcker och manuskript. Han ville också väldigt träffa Tahtawi själv, men det skulle dröja innan tillfälle gavs. Redan vid sitt första besök på Diwan el-Madaris träffade han däremot schejk Kotta, som en gång hade varit Petersburgsschejken Tantawis lärare.

Ur kretsen kring Diwan el-Madaris lärde Wallin även känna schejk Ibrahim Dasuqi, som till Wallins förtjusning berömde honom för hans vackra arabiska. Kairos schejkkretsar var inte stora och även schejk Dasuqi visade sig vara nära vän till Wallins lärare Tantawi. Han var dessutom Edward William Lanes förtrogne och den som hjälpte Lane med både insamling och sammanställning av material. Wallin hade hoppats att Dasuqi skulle presentera honom för den kände brittiske orientalist, men så skedde aldrig. Wallin sade sig förgäves ha letat efter Lanes hus vid åtminstone ett tillfälle, men gjorde i övrigt inte några större ansträngningar för att finna honom. Trots att de vistades i Kairo samtidigt och delade ett brinnande intresse för det arabiska språket och den muslimska kulturen, träffa-

des således aldrig de två orientalisterna Edward William Lane och Georg August Wallin.

RASTLÖSHET OCH RESPLANER

Trots sitt välfyllda program och växande umgänge kände Wallin att han inte fick tillräckligt mycket utträttat. Han hade inte alls hunnit med det han hade hoppats på när han först hade planerat sin resa. Tiden i Kairo tycktes honom lång och den gamla rastlösheten kom smygande. Han började göra upp planer för nya äventyr. Redan ett par veckor efter Wallins ankomst till Kairo hade hans vän Murad föreslagit att de två tillsammans skulle resa till Övre Egypten. En resa uppför Nilen var i och för sig inget äventyr, utan närmast ett stående inslag i de rundresor som allt fler européer under 1800-talet gjorde i Egypten och Palestina. Wallin funderade ändå länge innan han gick med på Murads förslag. Å ena sidan ville han gärna se de södra landsdelarna och alla de berömda fornlämningar som skulle finnas där. Å andra sidan hade han ju så nyligen kommit till Kairo och höll fortfarande på att få sitt nya hem i ordning. I bakhuvudet hade han också händelserna i Paris och hade därför svårt att helt och fullt lita på sin nyfunne vän, även om de kom väl överens och hade trevligt tillsammans. Småningom bestämde sig Wallin för att ta risken. Den 6 mars skrev de kontrakt med en skeppare och Wallin började förbereda sig för avfärd.

Samma kväll träffade Wallin den sedermera kände tyske upptäcktsresanden Adolf von Wrede. Murad hade inget vänligt att säga om von Wrede, utan kallade honom en skojare, som visserligen hade lärt sig tala arabiska under sina resor men som inte behärskade språket i någon egentlig, grammatisk mening. Efter sitt första korta möte med von Wrede var Wallin beredd att hålla med Murad:

Gjorde bekantskap med Wrede, som verkligen förekom mig som en skojare med den vanliga tyska stormunden. Han låfte ge mig goda upplysningar och förhållningsreglor för min resa; han kände sättet att färdas i Arabien bäst och han hade på det rätta och enda rätta sätt företagit och utfört sin resa.³²

Detta första intryck hindrade inte Wallin från att fortsätta umgås med von Wrede. Han tycks till och med ha trivts riktigt bra i den bereste tyskens sällskap och hans första hårda omdöme mjuknade med tiden. Wallin hade alltid varit väldigt kritisk i sina första utlåtanden om nya bekantskaper. Bland dem han redan tidigt hade dömt ut fanns bland annat Pickering från båten över Medelhavet, vars sällskap han sena-

re hade stor glädje av. Wallin framstår inte alltid som någon särskilt god människokännare, något som redan i Paris hade lett honom in i svårigheter. Frågan är om det inte var Murad, snarare än von Wrede, som var den egentliga skojarern. Två dagar efter att de hade bokat sin båt för resan till Övre Egypten, fick Wallin av Pruner höra att Murad inte var att lita på, att han hade dåligt renommé i Kairo och var känd som en ”krångelmakare”. Wallin beslöt på stående fot att ställa in den planerade Nilresan.

Murad måste ha blivit förvånad, när hans vän plöstitigt undvek honom, men efter samtalet med Pruner såg Wallin sin tidigare vän med helt nya ögon. Nu tyckte han att Murad hade ”det tvungna lugn i sitt ansigte, som man alltid finner hos gamla rackare”³³ och svårt att se Wallin i ögonen.³⁴ Inhiberingen av resan blev slutet på deras vänskap. Några dagar senare hade de ”en något maliciös explication”³⁵ mellan sig på gatan och umgicks därefter aldrig mer.

Att resan inte blev av var naturligtvis ett bakslag. Wallin hade redan hunnit skriva hem till mor att han planerade en Nilresa ”för att bese alla de förunderliga fornlämnin[ga]r, som så många många förgångna årtusenden lämnat efter sig till vår tids beundran och stiga ner i de grafhvalf der [än]nu de gamle Egyptiernes balsamerade lik och mumier trotsat tidens förgängelse”.³⁶ Även för professor Geitlin hade han berättat om den planerade färden till Övre Egypten. När det hela i sista minuten ställdes in föredrog Wallin att inför sin professor skylla på den tilltagande sommarhettan istället för att berätta den snopna sanningen om Murad.³⁷

För Wallin kändes det som om alla hans planer bara rann ut i sanden. Det blev ingen resa och efter Abd el-Khaleks mystiska försvinnande stod han utan lärare i arabiska. Lyckligtvis var det mycket annat på gång i Kairo våren 1844 som kunde skingra hans tankar. Rysslands generalkonsul Kraemer återvände från sin resa till Övre Egypten och med honom Timofejev, Wallins gamla studiekamrat från institutet i S:t Petersburg. Alexander Iljitj Timofejev skulle senare bli en av Rysslands stora auktoriteter på Centralasien, men när Wallin träffade honom på konsulatet i början av mars 1844 var han ”ännu nästan lika barnslig och pojktaktig, som i Institutet”.³⁸

I samma veva träffade Wallin äntligen den svenske tolken Peterson, som han hade letat efter ända sedan han kom till Kairo. Den här gången var det Peterson som sökte upp Wallin och de två möttes till slut på det ryska konsulatet. Det var första gången sedan han i december året innan hade tagit farväl av kapten Viklund i Istanbul som Wallin fick tala svenska:

... och det var med en oändlig obeskriflig fröjd jag åter talade mitt modersmål.
Men i början var det mig nästan som ett främmande språk och ordet ville mig näs

ÖVRE VÅNINGEN I WAKALA SALAH DAR, DÄR WALLIN FLYTTADE IN I MARS 1844. IDAG HYSER WAKALAN SOUVENIRBUTIKER I STÄLLET FÖR RESENÄRER OCH PILGRIMER.

tan fattas. Hvad skall det bli efter några år. Men å andra sidan tyckte jag mig alldrig än ha funnit mitt modersmål så vackert och det var med en egen viss stolthet jag ansåg mig lycklig att äga ett så rent äkta modersmål.³⁹

I Peterson fann Wallin ytterligare en vän i Kairo. Hans umgänge växte ytterligare när kandidat Dietel från universitetet i Kasan samma vår kom till Egypten. Dietel var särskilt kunnig i persiska men hade kommit till Egypten för att studera arabiska dialekter. Wallin var inte odelat förtjust i ”kasanaren”, som vid sin ankomst hade flyttat in i samma hus som honom i Ezbekiya. De umgicks ändå regelbundet, också efter att Wallin var tvungen att flytta ut ur sin fina Ezbekiyalägenhet, som han i hastigheten hade sagt upp inför den planerade långresan med Murad.

Utan lägenhet var Wallin i slutet av mars tvungen att än en gång ordna ett nytt boende åt sig. Efter några dagars letande, med viss hjälp av en av portvakterna från wakala al-Shishine, bestämde han sig för att hyra rum i en stor wakala som tillhörde Salah Dar. Wakalan låg i den folktäta stadsdelen Gamaliya (Wallins *Gemelijeh*), inte långt från basaren Khan el-Khalili. Än en gång flyttade han in till tomma väggar och dammiga golv. Däremot fanns det faktiskt glas i fönstren, vilket Wallin den här gången förstod att uppskatta – även om de var så glesa att stora dammoln blåste in under *khamsein*, den period av sandstormar som infaller mellan början av mars och slutet av april varje år.

TILLBAKA I KAIROS HJÄRTA

Wallins nya hem i Gamaliya må ha varit enkelt, men det hade en klar fördel gentemot lägenheten i Ezbekiya: det låg mitt i centrum av det egyptiska Kairo. Wallin behövde bara stiga ut genom dörren så befann han sig en värld där schejker vandrade till och från de många moskéerna, handelsmän satt och pratade utanför sina butiker, vattenbärare släpade sina stora vattenskinns till de många drickfontänerna, sagoberättare trollband hela kaféer fulla med åhörare och åsnedrivare ständigt försökte lura sina kunder på pengar. Och alla talade de arabiska:

Om dagarne vankar jag från ena bodan till den andre sitter hos dem och pratar med allt möjligt sorts folk och deltar i deras frugala mål vid middagsstunden och på aftonen samlas de ofta hos mig och dricka the eller caffe. Jag är hela dagen nästan i sällskap med Araber och talar högst sällan något annat språk.⁴⁰

I slutet av mars firades Profetens födelsedag och Wallin fick bevittna sin första *zikk*-ceremoni, under vilken en grupp män gång på gång upprepade Guds namn, åtföljt av taktfasta kroppsövelser. Hela *moliden* eller festen avslutades med en *dawsa*,⁴¹ då dervischerna lade sig på marken och lät en schejk på en ståtlig häst rida över deras ryggar. Wallin var tagen. Nu var han verkligen i den exotiska Orienten. Han lärde känna allt fler män i sina nya kvarter och var i sitt esse när han om kvällarna satt på bänken utanför någon butik och pratade med sina nya arabiska vänner.

Flytten till Gamaliya innebar en väsentlig förändring i Wallins Kairoliv. Från att fram tills dess huvudsakligen ha rört sig i de mer europeisk kvarteren kring Ezbekiya och Muski, med endast enstaka utfärder med kompass i hand till andra delar av staden, vandrade han nu dagligen omkring i det gytter av gränder och passager som han i början fann så förvirrande. Han fortsatte visserligen att regelbundet återvända till Ezbekiya, där han promenerade runt sjön och drack kaffe på sitt stamställe, Hanafis kafé. Men hans Kairo var inte längre de kristna och västerländska stadsdelarna i väster, utan området mellan de gamla stadsportharna Bab el-Futuh och Bab el-Nasr i norr och Bab el-Zuweila i söder. Den kända al-Azhar moskén låg bara ett stenkast från hans wakala, imam Husseins moské ännu närmare.

Vid tiden för flytten till Gamaliya i mars 1844 hade Wallin ännu inte vågat sig in i någon moské. Han hade heller inte försökt sig på att förrätta bön på muslimskt vis. Han var väl medveten om att det även i Gamaliya fanns människor som hade träffat honom, eller åtminstone sett honom, när han först hade kommit till Kairo, blek och osäker, som visste att han då hade burit västerländska kläder och umgåtts med européer. Å andra sidan insåg han att just det faktum att han inte bad tillsammans med de andra, inte ens den viktiga fredagsbönen, kunde tolkas som ett tecken på att han inte var muslim. Det skulle ändå ha varit värre att ertappas som kristen europé efter att ha nästlat sig in i kvarterets moskéer. Bönerna och moskéerna fick vänta. Det gjorde i och för sig inte så mycket, i de nya hemkvarteren fanns det annat att fylla dagarna med.

Så gott som varje dag vandrade Wallin omkring på någon av de många marknaderna i eller i närheten av Khan el-Khalili eller till Ghuriya, Sultan Ghuris vackra 1500-talskomplex med moské, skola och wakala. Bara någon dag efter flytten hade Wallins tidigare europeiska umgänge ersatts av de nya vännerna schejk Sharawi, schejk Ibrahim och schejk Dawod, som alla bodde i grannskapet. Han återknöt även kontakten med sin försvunne lärare, schejk Abd el-Khalek. Wallin umgicks flitigt med de fyra schejkerna. Ofta bara satt de och samtalade utanför någon butik. Ibland lyssnade på musik eller sagor på något av kvarterets många kaféer.

DE OLIKA SKEDENA I DEN MUSLIMSKA BÖNEN. SATTLER KOPIERADE BILDERNA
UR LANES *MANNERS AND CUSTOMS OF THE MODERN EGYPTIANS*.

VÄNDPUNKT

Den 21 april 1844, efter nästan tre månader i Kairo, gick Wallin för första gången in i en moské. Det var i samband med imam Husseins molid eller helgonfest som han, tillsammans med sin tjänare Ali och dennes son Mohamed, vågade sig in i helgonets egen moské och det gravkapell som sägs hysa Husseins huvud:⁴²

Hans graf eller kōbban var omgifven af jerngallerverk med här och der förgyllningar. Arbetet förekom mig vackert så mycket jag kunde och vågade titta omkring mig. Jag läste fatḥeh⁴³ framför kōbban och kysste den på åtskilliga ställen, såsom jag såg andre göra. Här inne suto en lång rad af Shekher läsande äfven en shekh Shedsawi såsom jag tror. Jag var i afton turbanad och gick såsom jag tror tämmeligen oobserverad omkring i Mosken och hade ingen fruktan alls ehuru första gången här inne i en Moske.⁴⁴

Om den 21 april utgjorde en vändpunkt för Wallins förhållande till moskéer, som han därefter utan att tveka besökte regelbundet, utgjorde veckan därpå en vändpunkt i både studier och privatliv. Den 27 april träffade han schejk Ali Nida al-Barani, som skulle bli hans lärare och vän under hans resterande tid i Egypten. De två männen skulle uppleva mycket tillsammans. Schejk Ali och Wallin kom överens om att träffas i soluppgången varje dag för att läsa arabisk litteratur. Undervisningen fick visserligen skjutas upp på grund av sjukdom i schejk Alis familj, så den första lektionen ägde inte rum förrän den 17 maj. Därefter hölls morgonlektionerna mer regelbundet.

Även om Wallin ibland tröttnade på Alis sätt att förklara arabisk grammatik, konstaterade han i början av sommaren 1844: ”Jag har ändteligen i Shekh Ali funnit en man, som jag triffes riktigt tillsammans med”.⁴⁵

Wallin utgav sig visserligen för att vara muslim, men frågan är om schejk Ali inte ganska snart insåg att hans lärjunge hade en kristen bakgrund. Wallins bristande kunskaper i de mest grundläggande aspekterna av praktisk religionsutövning, som de fem dagliga böerna, måste rimligen ha fått schejk Ali att fatta misstankar beträffande sin nye väns muslimska bakgrund.

Precis som Wallin trivdes tillsammans med Ali, tycks schejken ha uppskattat den ovanlige främlingens sällskap. I Wallin fann han en bildad vän och like, en man med vilken han kunde diskutera arabisk litteratur och grammatik, även om deras diskussioner ofta urartade till långdragna dispyter. Med sin blandning av europeiska manér och insikter i Koranen, som var större än många muslimers, var Wal-

HUSSEINMOSKÉN, DÄR IMAM HUSSEINS HUVUD
SÅGS VARA BEGRAVT OCH DEN FÖRSTA MOSKÉN
WALLIN VÅGADE SIG IN I.

lin en frisk fläkt i Alis liv. Hans närvaro ökade schejk Alis anseende, samtidigt som den hyra som Wallin betalade utan tvekan var en välkommen extra inkomst.

Wallin hade i sin tur sin lärare och vän att tacka för mycket. Under en tid levde han som fullvärdig medlem av schejkens familj och fick därmed insyn i en del av det egyptiska samhället som var få europeer förunnat. Hans talade arabiska blev snabbt bättre och han växte naturligt in i ett arabiskt-egyptiskt levnadssätt, som var själva förutsättningen för att han under sina resor i Arabien skulle kunna accepteras som muslim.

LÄKAREN WALY

För varje vecka som gick föll Wallin allt naturligare in i sin roll inte bara som lärd muslim, utan även som läkare. Med varierande framgång behandlade han allt från tyfus till ögoninfektioner, hos både män och kvinnor. Det gladdde honom särskilt att hans nya värv öppnade dörrarna till husens privata delar och gav honom möjligheten att träffa kvinnor som annars inte rörde sig ute på offentliga platser.

Alla kvinnor var dock inte lika intagande. Den 2 april gjorde han ett sjukbesök hos schejk Abd el-Khaleks syster, som var ”pjokig och ganska tråkig; blotta[de] sina bröst och magtrakten utan att låta märka någon sorts blyghet eller försagdhet; men täckte väl sitt ansigte”.⁴⁶ Under ett återbesök kunde Wallin konstatera att patienten ville framställa sig som mer sjuk än hon egentligen var för att folk skulle ömka henne. Efter att ha behandlat fler kvinnor i staden var hans slutsats att egyptiska kvinnor helt enkelt var ”mycket pjokiga”⁴⁷ och att de i det längsta uppsköt de behandlingar han rekommenderade. Men det hände också att han inte kunde rekommendera någon särskild behandling utan bara hoppas att patienten skulle tillfriskna av sig själv.

På det hela taget var Wallin ändå nöjd med sina insatser som läkare. Han lyckades ofta väl i sina behandlingar, ”allt ösande ur den recepturbok jag under Törnroth och Ilmoni gjorde hemma hos oss på Klinikum”.⁴⁸ I mitten av april skrev han stolt till Geitlin: ”... jag tror att jag hos mina grannar här i Gemelijeh står i rop för god läkare och kunnig i vetenskaper”.⁴⁹

Wallin häpnade ofta över de huskurer hans vänner och grannar förlitade sig på, som till exempel då Abd el-Khalek hade problem med ett kliande öga:

...för att hjälpa det tvinnade han en liten papperslapp och tog med den tjockt örvox från sitt öra och trillade det in i ögat, sägande sig i 10 år med fördel brukat denna konst. När jag sedan kom ner i hans boda satt han ynkelig och surmulen med ögat svullet och en stor påsa under det. När jag frågade hvarifrån det kommit fick jag svaret: kidde min allah.⁵⁰

Wallins rykte som kunnig läkare spreds snabbt även utanför den omedelbara bekantskapskretsen. I slutet av juli uppsöktes han av självaste Rifa'a al-Tahtawi, som plågades av tandvärk. Rifa'a effendi var inte vilken patient som helst, utan en av Kairos mest framstående intellektuella under 1830 och 1840-talen. Han var lärare vid al-Azharuniversitetet, förestod översättningsbyrån och språkskolan i Ezbekiya och chef för Muhammad Alis nybildade fornminnesförvaltning med tillhörande museisamling (under den korta tid samlingen existerade). Redan på 1820-talet hade han sänts till Paris som imam för en grupp studenter. Där skrev han det verk han kom att bli mest känd för, *Takhlis al-ibriz fi talkhis Baris*,⁵¹ i vilket han sammanfattade sina intryck från resan och vistelsen i Paris. Tahtawi var ingen egyptolog i ordets egentliga bemärkelse, han varken läste hieroglyfer eller undersökte fornlämningar. Men han var den förste egyptier som aktivt försökte sprida kunskapen om Egyptens historia till sina landsmän och därmed en av landets första stora folkbildare. Han förklarade och översatte till arabiska den information han själv hade tagit till sig ur europeiska böcker och lärt sig av forskare i Frankrike.

Wallin hade själv flera gånger förgäves letat efter Tahtawi, som han hade tänkt rådfråga om gamla böcker och manuskript. När Tahtawi i stället oväntat sökte upp honom för bot mot sin onda tand blev Wallin plötsligt blyg och nervös, och kom sig inte alls för att fråga om varken Egypten eller manuskript. Wallin var påtagligt orolig att Tahtawi, med sin stora erfarenhet av västerlänningar, skulle avslöja honom som europé. Som läkare kunde han dock inte välja sina patienter och det var bara att fortsätta spela den roll han iklätt sig. Wallin hade dock inte behövt oroa sig. Tahtawi var inte ute efter att avslöja Wallin. Men han vågade heller inte låta honom dra ut den onda tanden, utan gick därifrån med den i behåll:

Han hade dock ej mod att låta mig rycka ut den och tycktes vara mycket pjokig och sensibel som han sjelf sade. Han var högst frågvis och jag var oförsigtig nog tror [jag] att låta honom veta för mycket och fruktar verkligen ledsamma följder af den-

na bekantskap. Vi talade mest franska och det förundrar mig att han ej kan tala detta språk bättre än han gör.⁵²

Det blev aldrig några ledsamma följder, men Tahtawi och Wallin träffades heller aldrig mer. Trots den snöpliga utgången av Tahtawis sjukbesök måste han ha talat gott om doktor Waly och Wallin uppsöktes av flera av Tahtawis kolleger från Diwan el-Madaris. Det gladdde honom inte nämnvärt. Han var ständigt rädd att avslöjas som icke-muslim av dessa lärda och skarpsynta män ur Egyptens intellektuella elit.

GIZA – PYRAMIDERNA OCH WALLINS FÖRSTA MUSLIMSKA BÖN

När Wallin mot slutet av våren 1844 till fullo behärskade Kairo och utan problem hittade i de olika stadsdelarna, vågade han sig på allt längre utflykter. Utanför Kairo fanns flera mindre städer, en del egentligen inte mer än stora byar, som utgjorde lämpliga utflyktsmål. Den 11 maj gjorde Wallin och hans tjänare Ali en utfärd till de stora pyramiderna söder om Giza. Då hade Wallin vistats fem månader i Egypten utan att ha sett de kända monumenten annat än på håll.

Giza var centralorten i en provins med stora och bördiga jordbruksmarker. Till skillnad från andra byar i Kairos omnejd hade Giza vuxit ut till en riktig stad, känd för sitt sidenhantverk. Vid tiden för Wallins besök var platsen ändå mest känd som slutstation för boskapskaravanerna från Tripolitanien. Närheten till karavanhandeln hade gjort Giza till ett livligt centrum för hantverk, men här bodde även skeppare och fiskare. Det vackra landskapet och närheten till Kairo hade också gjort området till ett populärt sommarviste för både utländska affärsmän och lokala emirer.

Vägen till Giza gick genom Gamla Kairo, det som en gång hade varit den blomstrande staden Fustat, men som Wallin nu mest uppmärksammade för dess många trädgårdar. Efter att Bulaq hade övertagit rollen som Kairos viktiga hamnstad hade Fustat förpassats till en tynande tillvaro söder om huvudstaden. De enstaka europeiska resenärer som lockades till platsen, i första hand av dess många kyrkor och platsens koppling till den bibliska historien, vittnade om en nedgång och marginalisering av hamnen och hela samhället. Omkring år 1800 hade staden bara omkring 10 000 invånare, av vilka en stor del var kristna. Fustat förblev ändå den huvudsakliga hamnen för spannmålstransporter från Övre Egypten och där fanns stora lager som av resenärer kallade ”Josefs magasin”. Men hantverkarna i staden var få och vid 1800-talets början fanns där en enda karavanseraj. Vid Fustat rodde Wallin och Ali över Nilen till Giza, där de övernattade hos Alis vän, schejk Mus-

tafa. Av en ren slump kom det att bli i shejk Mustafas hus som Wallin för första gången deltog i den muslimska bönen:

Vi suto och pratade en stund, då Shekh Mustafah, som tycktes vara en högst from och religiös Moslim, steg upp och bjöd oss hålla vår Maghrib⁵³ bön. Jag kunde ej undvika det nu och gjorde bön med honom och Ali och en stund derpå gjorde vi äfven ' esha⁵⁴ bönen.⁵⁵

Så var det gjort. Bönen gick uppenbarligen bra och varken Ali eller Mustafa tycks ha misstänkt Wallin för att inte vara muslim.

Mindre bra gick resten av kvällen och natten då Wallin, som redan efter maten känt sig dålig, drabbades av feber och diarré. Trött och fortfarande illamående red han dagen därpå ut till pyramiderna. Trakten var vacker, men Wallin kände sig ynklig och inte alls på humör för sightseeing. Vägen till pyramiderna var dessutom längre än han först hade trott: ”I Gize och under vägen syntes Pyramiderna småa och helt nära, såsom föremål på sjön eller ännu närmare, men allt under det vi redo ville afståndet ej bli mindre och det räckte hela två fulla timmar innan vi kommo fram”.⁵⁶

Det var först när de stod uppe på själva ökenplatån, alldeles intill pyramiderna och tittade upp mot dem, som Wallin till fullo insåg hur enorma de var. Störst var Kheops pyramid med sina ursprungligen 146 meter. Utifrån dess yttersta stenlager har man uppskattat att pyramiden innehåller omkring 2 300 000 stenblock, som vart och ett sägs väga 2,5 ton. Det är dock en sanning med modifikation. Stenblocken blir mindre mot toppen och ingen vet hur stenarna i pyramidens inre ser ut. Pyramiden är byggd i lager av stenar som lagts ovanpå varandra och sedan tätats med stora mängder gipsbaserat murbruk. Basen, som mäter 230 x 230 meter, är häpnadsväckande jämn och kastar med mindre än en tum. Pyramidens öppning ligger en bit upp i den norra sidan. Vid den kunde Wallin se hur besökare genom tiderna hade huggit in sina namn. De äldsta gick tillbaka till 1500-talet och nästan alla var europeiska, de flesta engelska.

Utanför ingången satt ett tiotal män, samma typ av självutnämnda guider som det fortfarande erbjuder sina tjänster på pyramidplatån. Två av dem ledde, med tända ljus i händerna, Wallin in i pyramiden:

Vi kröpo här än nedåt än uppåt, än i trånga gångar än i öppnare rum, der ett djupt och underligt echo genljudade hvarje ljud, betraktade ett stort badkar i ett rum, men för öfrigt också nästan ingenting. Luften här var naturligen instängd och qualmig och gångarne besvärliga och svåra att färdas. Jag var dessutom högst illamående

SFINXEN OCH PYRAMIDERNA I GIZA.

de och ynkelig, så att jag ej hade stor fröjd här. Jag dröjde kanske blott $\frac{1}{4}$ timma derinne, så mycket jag blott kan säga att jag inträdt i världens största och kanske äldsta monument.⁵⁷

Kheops pyramid skiljer sig från andra pyramiderna såtillvida att själva gravkammaren ligger högt uppe i själv stenmassan. I de andra pyramiderna ligger gravkammaren på, eller till och med under, marknivå. Även Kheops pyramid har en kammare på marknivå, samt ytterligare en tredje kammare, den så kallade ”drottningens kammare” (som dock aldrig var tänkt för någon drottning men möjligen för en staty av kungen) något under den högt belägna gravkammaren.

Den som har besökt Kheops pyramid och krupit genom de kvava och trånga gångarna kan utan problem känna igen sig i Wallins beskrivning. Det är en njutning att efter de klaustrofobiskt trånga gångarna få sträcka på ryggen i det så kallade Stora galleriet, som mäter över åtta och en halv meter i takhöjd. Från galleriet kommer man in i själva gravkammaren med kung Kheops tomma granitsarkofag, som faktiskt ser väldigt mycket ut som ett badkar. Edward Lane misstänkte att den stora tunga stensarkofagen dolde en hemlig gång eller trappa i gravkammarens golv. Det gör den inte, men den är så stor att den måste ha ställts på plats innan gravkammaren och resten av pyramidens byggdes upp omkring den.

Ute i friska luften klättrade Wallin upp en bit på pyramidsidan:

Här äro inga trappor men de stora ofantliga stenblocken hvaraf den består äro laggade det öfra ett stycke in på det lägre för att sålunda bilda en lutande vägg och göra samma tjänst som trappor. Jag uppsteg kanske till tredjedelen, då i anseende till min kraslighet det började svindla mig litet och jag kände mig särdeles trött och utmattad. Jag satte mig ned här och skådade ut öfver den härliga släta Nildalen med sina olika fläckar af byar och träd och Kairo med sina minareter, på ömse sidor begränsade af sandberg.⁵⁸

Idag är utsikten från pyramidplatån en annan. De åkrar och ängar som tidigare bredde ut sig mellan pyramiderna och Giza har under 1900-talets andra hälft förvandlats till en tätbebyggd storstad, vars ytterområden obönhörligt kryper närmare in på pyramidplatån. Varje dag är en kompromiss mellan behovet av nya bostäder, gator, omfartsvägar och avlopp och viljan att skydda och bevara de gamla monumenten. Diset och avgaserna gör det vissa dagar svårt att i fjärran urskilja Kairo. Det man först lägger märke till är inte längre minareterna utan glasfasaderna på kontorskvarterens höghus.

Trots tröttheten och illamåendet kunde Wallin inte låta bli att imponeras av pyramiderna, deras ålder och deras storlek:

Jag tittade upp åt toppen af pyramiden och såg fåglar sväfva öfver den och först nu hisnade jag öfver dess höjd och sannade sägen att ingen högre byggnad fanns i verlden. Ovilkorligen föllo mig i tanken de släkter som vandrat här före mig och vandrat hädan sedan de släkters tid, som uppfört dessa pyramider. I sanning de släkter voro inga uslingar inga förvekligade lättingar. Skulle vår tid anse mödan värdt att uppföra sådana byggnader, månne den skulle förmå det? Kunde den bringa dessa ofantliga stenblock så långa vägar som pyramidernas byggmästare måste föra dem? Kunde den foga dem tillsammans med den precision som de ännu se inne här i pyramiden?⁵⁹

Wallin satt kvar en stund och beundrade utsikten, försjunken i en blandning av njutning och självömkan, ensam som han var ”och sjuklig och ömklig dertill”. Han tog sig till slut samman och vandrade ner för platåns sluttning till den stora sfinxen, ”det så kallade Pharaons hufvud ett stort ofantligt stenblock såsom ett ordentligt hus, formadt till ett hufvud med ögon öron och näsa etc.”⁶⁰

Näsan var det egentligen inte så mycket bevänt med 1844. Den sägs ha förstörts redan under medeltiden av en bosktavstrogen sufi som betraktade sfinxens ansikte som ett flagrant brott mot islams avbildningsförbud. Förstörelsen av näsan har senare skyllts på Napoleons soldater, som enligt vissa källor skulle ha skjutit till måls på sfinxens ansikte. Eftersom flera 1700-talskonstnärer i sina målningar hade rekonstruerat sfinxens näsa trodde många att den verkligen hade funnits där fram till den franska erövringen. Frederik Ludvig Nordens exakta avritningar från 1730-talet visar dock att den saknades redan då.

När Wallin besökte Gizaplatån var sfinxens kropp täckt av sand. Det hade den varit periodvis ända sedan den skulpterades fram ur klippan framför Khefrens pyramid omkring 2500 f. Kr. Redan på 1400-talet f. Kr. lät en egyptisk prins befria den 20 meter höga statyn från sand, efter att solguden själv i en dröm hade bett honom därom. Som tack för hjälpen blev prinsen sedan kung under namnet Thuthmosis IV. Han lät då skriva ner sin berättelse på en minnessten som restes mellan sfinxens tassar. Där återfanns den år 1816, då en sjökapten vid namn Giovanni Battista Caviglia (1770–1845) grävde fram delar av sfinxen på uppdrag av den brittiske konsuln Henry Salt.⁶¹ I sanden mellan tassarna låg även delar av det skägg som sfinxen en gång hade haft. Thuthmosis IV:s drömstele har rests på nytt nedanför sfinxen, men skäggbitarne ingår idag i British Museums samlingar.

Efter Caviglias utgrävningar täcktes sfinxens tassor och kropp snart åter av sand, vilket förklarar varför Wallin inte såg någonting av dem. Helt befriades sfinxen, eller Abu el-Hol, Skräckens fader, som den kallas i folkmun, från sand så sent som 1925. Den har sedan dess reparerats och restaurerats flera gånger, senast 2006.

Sfinxen och pyramiderna i Giza var de första större lämningar efter den faraoniska kulturen som Wallin såg i Egypten. Han hade visserligen redan sett en obelisk i Alexandria, men det här var i en helt annan klass: "Allt hvad jag sett förekom mig litet och obetydligt i jämnförelse med hvad jag sett här och jag begaf mig på återväg i den föresats att snart komma hit tillbaka och om möjligt i sällskap".⁶²

Trots denna goda föresats skulle Wallin aldrig komma sig tillbaka till pyramidplatån. Besöket i maj 1844, under vilket han plågades av illamående och inte ens orkade klättra upp till Kheopspyramidens topp, kom därmed att bli hans enda vid detta, det enda kvarvarande, av antikens sju underverk.

SOMMAR, SEGLING OCH SIMNING

Den nya rollen som lärd muslim hindrade inte Wallin från att ägna sig åt sina två favoritsysselsättningar segling och simning så snart tillfälle gavs. I Nilen simmade han för första gången en ovanligt varm majdag 1844: "Vatten var halfljunt och jag kände ej det minsta obehag att stiga i den, ehuru jag ej badat i kallt vatten sedan i Paris. Jag tvådde mig med den feta svarta Nilgyttjan och fann badet öfverhufvud särdeles behagligt".⁶³

I Kairo fanns ingen möjlighet att segla på det öppna havet, så Wallin fick hålla till godo med Nilen. Men även den låg en bit från staden och segling enbart för nöjes skull var inte att tänka på. Det krävdes ett konkret mål att segla till. Den 17 juni gjorde Wallin tillsammans med schejk Ali och tjänaren Ali en liten utfärd till den västra flodstranden, där stadsdelen Imbaba idag ligger. Sommaren 1844 bestod Imbaba bara av några enstaka lerhyddor i skuggan av stora sykomorträd, samt en liten moské som med nöd och näppe kunde skymtas från hamnen i Bulaq. Liksom Giza hade även Imbaba en gång varit känt för sina sidenväverier. Under 1800-talet var byn mest uppskattad för sina saftiga meloner och det smör man om vintrarna kunde köpa av traktens bönder. Idag odlas inte mycket i Imbaba, som har vuxit ut till en fantasilös betongstadsdel med rykte om sig att hysa en ung befolkning med en dragning åt radikal islamism.

Wallin var glad åt att komma ut på vattnet igen och njöt i stora drag av seglaten, även om båten var liten och Nilen kanske inte riktigt kunde mäta sig med vattenen kring Åland. I Imbaba övernattade de på stranden, där en grupp människor

hade samlats för att fira *leilet el-noqta*, ”Droppnatten”, den natt då enligt sägnen en droppe faller ner i Nilen och orsakar dess översvämning. Wallin hann se både Imbabas kända melonfält och byns lilla moské, som var så ”ruskig” och motbjudande att han och hans vänner föredrog att be ute i det fria, innan de seglade vidare i god nordlig vind.

Seglatsen fortsatte mellan Imbaba och den stora ön mitt i Nilen som Wallin kallade ”Ibrahim paschas ö” efter Muhammad Alis äldste son och tilltänkte tronarvinge. Ön bestod egentligen av tre hopvuxna öar, som vanligen kort och gott kallades al-Gezira, ”ön”, eller ibland Gezirat al-Bulaq, eftersom den från staden sett låg mitt emot Bulaq. Eftersom ön bara kunde nås med båt och delvis täcktes av vattnet i samband med den årliga översvämningen, hade den ingen egentlig bosättning. Där fanns dock ett litet lustslott som Muhammad Ali hade låtit bygga redan på 1830-talet men som han sällan använde.

Wallin och hans vänner tog i land vid en av öns stränder för att simma, innan de fortsatte vidare söderut till nästa ö, Rhoda. Wallin var redan välbekant med Rhoda, där det svenska konsulatet låg. Däremot hade varken schejk Ali eller tjänaren Ali tidigare satt sin fot där. Från Rhoda vandrade de i sakta mak tillbaka genom staden, hem till schejk Ali.

Så hade Wallins första halvår i Egypten förflutit. Själv tyckte han inte att han hade utträttat det han en gång hade hoppats på. Men det var också svårt för honom att se sina egna framsteg och den stora förändring han faktiskt hade genomgått sedan de där första osäkra dagarna och sömnlösa nätterna i Alexandria. Från att ha varit en nyanländ europé, som barnen kastade sten efter, hade han genomgått flera faser av anpassning till ett liv i Österlandet.

Redan i Alexandria hade han gjort sina första trevande kontakter med den egyptiska lokalbefolkningen i form av schejkerna vid stadens moskéer. Hans arabiska ordförråd hade vuxit snabbt och i takt med det hans självförtroende. Som avslutning på sin alexandrinska introduktionsfas hade Wallin lagt ifrån sig sina europeiska kläder, rakat huvudet och låtit skägget växa.

Förvandlingen var dock inte färdig med detta och anpassningen till Kairo hade tagit sin tid. Han hade behövt en ”europeisk” fas på ett par månader, innan han helt hade funnit sig till rätta, lärt sig hitta, ordnat med språkundervisning och byggt upp ett egyptiskt kontaktnät. Han hade inledningsvis också experimenterat med sin klädsel innan han till slut kände sig bekväm i att bära turban.

I slutet av mars, i samband med flytten till det mer folkliga Gamaliya, gled Wallin in i en helt ny fas av sitt Kairoliv. Genom att skickligt härma sina nya arabiska

vänner lärde han sig att uppträda som den lärde muslim han utgav sig för att vara och inom loppet av några dagar hade han delvis ersatt sitt tidigare europeiska umgänge med en vänkrets som nästan uteslutande utgjordes av arabiska schejker. I april hade han, efter lång tvekan, slutligen besökt sin första moské och en månad senare utan problem klarat det första svåra elddopet – sin första bön i rollen som muslim.

Genom mötet och vänskapen med schejk Ali gick Wallins Egyptenvistelse sommaren 1844 in i ett nytt skede, ett egyptiskt liv som skulle ta honom ut ur Kairo, ut till de egyptiska bondbyarna och in i en egyptisk familjs hem.

HAMNEN VID MANYAL EL-AROUS, DÄR WALLIN OCH SCHEJK ALI STEG I LAND, VAR EN GÅNG EN AV DE VIKTIGASTE I OMRÅDET. DEN VAR HÖG OCH BRA OCH KLARADE SIG UNDAN DEN ÅRLIGA NILÖVERSVÄMNINGEN.

EN RESA I NILDELTAT

”Halm och mull hoppackade och hopknådade”

I BÖRJAN AV JULI, mitt i varmaste sommaren, gjorde Wallin och schejk Ali sin första längre resa tillsammans. Målet för resan var staden Tanta i det egyptiska Nildeltat, ungefär halvvägs mellan Kairo och Alexandria. Varje år firades där, och firas alltjämt, den största helgonfesten eller *moliden* i Egypten. På vägen till Tanta skulle de besöka schejk Alis hemby Barraniya, omkring 30 kilometer nordost om Kairo.

Den 6 juli lastade de sina åsnor och vandrade ner till hamnen i Bulaq för att hitta en båt som kunde ta dem åtminstone en bit på vägen mot Barraniya. Eftersom byn inte låg vid vattnet skulle de i vilket fall som helst vara tvungna att rida den sista biten, men det var bekvämare att åka båt så långt som möjligt. Att hitta någon som ville ro dem visade sig dock vara svårare än schejk Ali hade trott. Ingen i Bulaqs hamn ställde upp, och de fick ta sig över Nilen till Imbaba innan de till slut fick tag på båt och skeppare. Det hann bli sent innan de kom iväg och kvällen övergick i en varm sommarnatt med vackert månsken medan de gled ut ur Kairo. Genom det sovande lanskapet färdades de sedan mot nordväst, längs den gren av Nilen som mynnar ut i Medelhavet vid staden Rashid (Rosetta).¹

HAMNEN I MANYAL EL-AROUS

Följande morgon tog de i land nedanför byn Manyal al-Arous, inte långt från Barraniya. De drack sitt morgonkaffe i en liten hamnservering som drevs av en gumma från byn. Denna enkla typ av kafé, som ofta bara bestod av ett par bord, fanns vid alla viktigare alla hamnar och trafikknutpunkter i Nildeltat på 1800-talet. I dem väntade resande på transport eller på att deras båtar skulle tas genom någon av de många

LANDSTIGNING VID MANYAL EL-AROUS.

slussarna. Det var på kaféerna folk träffades, nyheter spreds och affärer gjordes upp. Nedanför dem var det tryggt för resande att ta i land över natten. För Wallin erbjöd hamnkaféerna välkomna möjligheter att slå sig i slang med resande från olika håll och att genom dem lära sig mer om de olika landsdelarnas folk och dialekter.

Efterföljarna till dessa hamnkaféer ligger fortfarande kvar på samma plats i landskapet, även om deras roll som trafikknutpunkter idag har gått förlorad. Under 1800-talet, när Muhammad Ali som ett led i utvecklingen av bevakning och infrastruktur lät bygga ut kanalnätet, var vattenvägarna landets viktigaste transportleder. Nya kanaler grävdes, broar anlades och slussar byggdes. Resultaten av paschans projekt är fortfarande synliga i Deltalandskapet. När järnvägarna och senare landsvägarna tog över rollen som de mest effektiva transportlederna förlorade paschans kanaler och slussar snabbt sin betydelse. Idag sker de flesta transporter i Egypten med lastbil och långträdare. De en gång så livligt trafikerade kanalerna ligger tyst och stilla, inbäddade i Deltats djupa grönska. Lugnet bryts endast av motordunket från enstaka pråmar och årplasket från ranka roddbåtar som i skytteltrafik för passagerare över flodarmar och kanaler.

Den idag nästan igenvuxna gren av Nilen som flyter förbi Manyal el-Arous var på 1800-talet Rosettagenens huvudfåra. Den var djup och lättmanövrerad och strömmen inte farligt stark. Hamnen vid Manyal el-Arous ansågs vara den bästa i området. Den låg högt i det flacka landskapet och kunde användas även under översvämningsperioden. Skeppsvraken under ytan vittnar om ett förflutet som en livligt trafikerad hamn. Under senare delen av 1800-talet utvecklades Manyal el-Arous till ett viktigt centrum för bomullshandeln i Deltat och under britterna kunde byn stoltsera med en egen bomullsbörs.

I hamnen hyrde Wallin och schejk Ali varsin åsna och red över slätten till byn Barraniya. Under senare delen av 1900-talet växte byarna i området ihop till en enda sammanhängande bosättning, med ett virrvarr av orappade tegelhus och dammiga gator. Det är svårt att se var den ena byn slutar och den andra börjar. På stigen från den gamla hamnen rör sig numera bara bönder på väg till sina fruktträdgårdar och enstaka resenärer på väg från hamnen upp till landsvägen och bussen till Kairo.

BARRANIYA

Det var ingen lång ritt från hamnen upp till Barraniya och Wallin och schejk Ali var snart framme vid schejkens hemgård. Wallin var inte imponerad av de enkla byggnaderna. Han hade väntat sig att hans lärare, en i Kairo aktad man, skulle bo mer ståndsmässigt. I stället såg schejkens hus ut som alla andra i byn och som hos

egyptiska bönder överlag. Det var byggt av ”gråa tegelstenar och till en del af blotthalm och mull hoppackade och hopknådade” och på alla sätt väldigt enkelt:

Gården är ganska liten dock större än vanligen i Kairo. Från den stiger man omedelbarligen på ett trappsteg upp i en quasiförstugoquist, som till hälften är täckt af ett till fall lutande skyggd af hvass eller half². Denna förstugoquist är platsen der alla besökande emottagas och sitta.³

Många besökare blev det. Så snart byborna fick höra att schejk Ali var hemma sökte de upp honom med de mest skiftande juridiska frågor och problem. Dessa löste schejken enligt Wallin ”genast och lätt”. Wallin var inledningsvis riktigt road av att lyssna till allehanda spörsmål. Särskilt intressant fann han en komplicerad tvist mellan en upprörd kvinna och hennes man, som överilat och i vredesmod hade skilt sig från henne. Allt löstes ändå till det bästa: ”Nu återtog han sin hustru med ord förstafvade af Shekh Ali och upprepade af honom hvarunder allt de höllo hvarandra i hand”.⁴

Ryktet om främlingen som hade kommit till byn tillsammans med schejk Ali spreds snabbt. Efter en stund av sedvanligt hälsande och utbytande av de vanliga artighetsfraserna började byborna höra sig för om varifrån Wallin kom och vad han var för en:

Jag berättade att nära min hemstad var ett land, der 3 nätter under midsommarn solen ej gick ner. De förundrade sig högeligen häröfver och ville ej tro mig; men Shekh Ali som jag förrut härom underrättat styrkte min berättelse med att härom vore äfven nämndt uti deras fiqh böcker[...]⁵

Detta uttalande fick naturligtvis åhörarna att häpna. Mest undrade de hur folket i Wallins hemland då gjorde med de fem dagliga bönderna, av vilka två hör ihop med solens uppgång respektive nedgång, och hur befolkningen klarade den föreskrivna fastan under månaden Ramadan, då mat och dryck endast tilläts efter solnedgången. Den oväntade frågan gjorde Wallin ställd. Han räddades lyckligtvis snabbt av schejk Ali, som ingrep med ett lämpligt svar.

Värmen och resan hade gjort Wallin trött, men i Barraniya var det svårt hinna vila eller ens få en kort stund för sig själv. Ingenstans kunde Wallin undkomma schejkens alla grannar som i en strid ström klev in och slog sig ner på husets gård. När de inte själva hade huset fullt med gäster gick Wallin och schejk Ali runt på artighetsvisiter till än den ena, än den andra grannen. Inne i schejkens hus var det trångt, dammigt och varmt. Luften var full av flugor, som gjorde det svårt att sova på dagarna. Nätterna, som de tillbringade under bar himmel, var något bättre. Men även utomhus plågades Wallin av myggor och vägglöss. Hettan, ohyran och bristen på sömn gjorde honom snart på dåligt humör.

Det blev inte bättre när folket i byn fick höra att den besynnerliga främlingen från landet där solen inte gick ner var läkare. Allt större skaror samlades på schejk Alis gård för att få bot för sina krämpor, höra mer om Wallins märkliga hemland eller bara för att titta på alla de underliga saker han denne schejk Waly hade med sig: ”... nu funnos folk med alla möjliga sorts krämpor. De tröttade alldeles ut mig med sina frågor och med den bästa vilja och bästa förmåga skulle jag nu ändå ingenting kunna uträtta utan medicam[en]ter alldeles”.⁶

Wallins vilja var det å andra sidan inte särskilt bevänt med heller. Så snart han bara kunde lämnade han besökarna och drog sig undan på byns begravningsplats, som var den enda obebyggda yta han kunde hitta mellan husen. Men till och med där sökte de sjuka upp honom och ansatte honom med sina frågor. Wallin gjorde motvilligt sin plikt som läkare. Han undersökte, behandlade och ordinerade både medicin och blodiglar. Eftersom medicin måste sändas efter från Kairo försökte han förklara hur enklare krämpor kunde botas med sådant som fanns tillgängligt i byn. Svårare fall rekommenderade han att uppsöka sjukhus i huvudstaden. Wallin var utan tvivel till stor hjälp i många fall, men han blev allt mer irriterad och hans svar på bybornas nyfikna frågor allt kortare och vresigare.

Även om byn inte var helt liten, framstod den, i synnerhet i jämförelse med Kairo, som enformig. Alla hus var lika låga och mörka, byggda i det gråbruna lerteglet. Byns moské var en av de sämst hållna byggnader Wallin hade sett, inte bara i Egypten:

Det var ett högst uselt hål sämre än den sämsta lada hos oss, med hvasstak som höll på att falla sönder och hängde i långa strån ner. Golfvet belaggt med söndriga halm mattor var fullt med stoft och dam och fogellort. Af alla kyrkor Moskeer och bönehus, som jag sett, har jag sett intet sämre än detta och vittnar ej just särdeles väl om byns folk.⁷

MOSKÉN I QAWADI

Efter ett par dagar i Barraniya blev Wallin bekant med schejk Soliman, imam i den nybyggda moskén i grannbyn Qawadi.⁸ Moskén var byns stolthet och fredagen den 12 juli vandrade Wallin tillsammans med schejkerna Ali och Soliman till Qawadi för att titta närmare på det nya skrytbygget:

Efter omkring 20 minuters vandring framkommo vi till Qawadi betraktade den nya Mosken, som ehuru ej alls något särdeles och prydd med snea och klumpiga målade zirater, storligen prisas här på landsorten. [...] Sedan vi flygtigt besett den lilla mosken blefvo vi inbjudne i trädgården derinvid och satte oss på en matta under ett stort och tjockt vinrankshvolf och rökte och drucko kaffe.⁹

När böneutroparen sedan kallade till middagsbön gick det inte att komma undan. Wallin, som dessförinnan aldrig hade deltagit i den muslimska fredagsgudstjänsten,¹⁰ kom därför att göra det för första gången i den smaklöst och klumpigt dekorerade moskén i Qawadi: ”Det var första gången jag gjorde denna bön och det var ej utan en liten rädsla och darrning i böxorna jag stod i församlingen nästan på den första och förnämsta platsen i Mosken”.¹¹

Schejk Ali skötte predikan och hela gudstjänsten klarades av utan större missöden. Under predikan passade Wallin på att studera moskén närmare. Han noterade att den var så ny att den varken hade någon *mimbar*, predikstol, eller *dikke*, den plattform från vilken Koranen och böner läses så att de skall höras ut över församlingen.

Efter bönen och en ordentlig lunch vandrade Wallin och schejk Soliman ner till floden för att bada. Där satt de sedan i behaglig tystnad, åt gurkor och tittade på de många förbipasserande båtarna. Utflykten – framför allt simningen – lättade upp Wallins humör, åtminstone för stunden. Det dröjde dock inte längre förrän han åter irriterade sig på allt från vägglöss och flugor till den heta ”bastuugnsluften” i schejk Alis hem. Och på de många besökarna som hela tiden besvärade honom med sina sjukdomar. Han beklagade sig till och med över småsaker som annars sällan störde honom, som det ”det oafbrutna sittandet på föttror” och ”de fördömda nya skorna” som gav honom skoskav.

Mycket av Wallins dåliga humör och irritation bottnade i den obarmhärtiga hetan. Det var hans första sommar i Egypten och det var hett som i en bakugn. Wallin nämner inte hur varmt det var, men temperaturen i Deltat kan om sommaren ligga en bra bit över 30-gradersstrecket. Den fuktiga luften gör att det ofta känns ännu varmare. Trots att det blåste från norr kändes vinden ”alldeles het” och den

11 juli kunde Wallin inte minnas att han någonsin ”ännu ha öfverlevvat en så het dag”. Hans favoritplats under dessa heta dagar var en *sagiya*, ett vattenhjul, där vattnet spred viss svalka och några träd skänkte välbehörlig skugga. Där satt han ofta och betraktade de hjordar av får och kameler som hämtades dit för att dricka. Det hela tedde sig för honom som en scen ur Gamla testamentet.

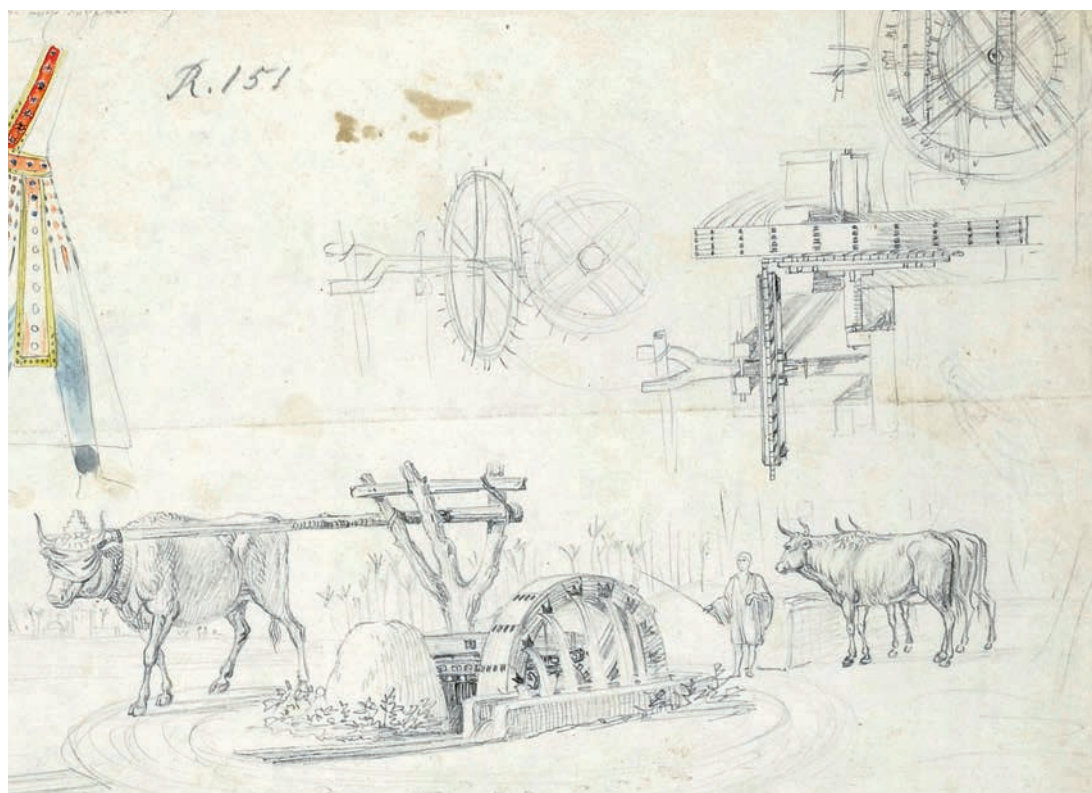
Trots hettan och alla människor som ständigt flockades runt honom var veckorna i Barraniya för Wallin en välkommen omväxling till livet i Kairo. Det var hans första närmare kontakt med livet på den egyptiska landsbygden, ett liv som på många sätt tycktes oförändrat sedan biblisk tid. Wallin kunde se hur män häcklade lin med samma metod som i faraonska gravmålningar. Han vandrade över åkrar som i århundraden hade brukats med samma urgamla metoder och som bevattnades med vattenhjul dragna av oxar och åsnor med förbundna ögon. Trots Muhammad Alis påbud om att låta hugga ner de ståtliga alléer som kantade vägarna i Deltat stod många träd kvar och skänkte en angenäm skugga åt Wallins långa promenader. Som den skickliga skytt han var passade han under sina vandringar på att skjuta både storkar och hägrar, som det fanns gott om i träden och på åkrarna. Han ställde även upp och sköt en kråka, som skulle hängas upp för att skrämma fåglarna från byschejkens vattenmelonfält, och en örn för hans duvslag.

För Wallin skulle det naturligtvis inte heller ha varit någon riktig sommar utan simning. Ofta vandrade eller red han ner till floden, där han simmade i det varma vattnet och åt *battikhor*, vattenmeloner, som odlades på fälten runt Barraniya. Eller så bara satt han vid vattenhjulet och tittade på solnedgången ”med en viss längtan efter våra ljufva nordiska julinätter”.¹²

En kväll blev Wallin och schejk Ali hembjudna till en av Barraniyas rikaste familjer:

Vi blefvo uppförda i en stor ka'ah¹³ som egentligen var för husets quinnor, men nu upp-läts oss till vår måltid. Väggarne voro brokigt målade hvita och röda i rutor och som vanligt inga täcken till möbler eller sängar, blott på ena sidan en lång halm matta utbredd och på den i ena hörnet af rummet närmast dörrn en seggade¹⁴ och en dyna på hvilken Shekh Ali och jag lutade oss. En särdeles lux [var det] i afton att vi hade upplysning af en lampa, som dock spridde blott ett ganska matt och svagt sken. Quälls varden bestod af de här oföränderligt brukade rätterne en stekt gås, ris, bamia¹⁵ och lobia¹⁶ och var öfverhufvud god.¹⁷

Kosthållningen på den egyptiska landsbygden har inte förändrats mycket sedan 1844. Fortfarande äts ofta *bamia* (ockra) och *lobia* (brytbönor) med ris, ibland kan-

EN SAQIYA, ETT VATTENHJUL SOM DRAS RUNT AV EN OXE MED FÖRBUNDNA ÖGON.

ske en gås eller höna. Få har råd att till vardags slakta en hel kom eller kamel. Möbler är ovanliga. Såväl värdfolk som gäster sitter på golvet, ibland på små dynor eller mattor. Rutmönstret har behållit sin ställning som omtyckt väggdekoration, framför allt i husens mottagningsrum.

MARKNADEN I ASHMUN

För att få omväxling i sin landsbygdstillvaro red Wallin, tillsammans med schejk Alis systerson Ahmad, den 17 juli till marknaden i den större byn Ashmun,¹⁸ ca 7,5 km nordväst om Barraniya. Det en vacker morgon med svalkande nordvästlig vind och det doftade friskt från den pågående tröskningen av vete på åkrarna. De red längs en av Deltats många bevattningskanaler som Wallin fann sorgligt försummad och tilltäppt. Efter två timmars ritt kom de fram till Ashmun:

Det är äfven en af de betydligare byarne här och plats för en marknad soḳ. som hålles här alla onsdagar. Den är belägen i sluttningen af en sandhöjd eller kanske rättare grus hög, på hvilken jag genast uppsteg och njöt af den härliga utsigten öfver Nildalen och de den åt alla håll dominerande Pyramiderna. De förnämsta artiklar, som här voro till salu tycktes vara kreatur, får, kor och i synnerhet kameler och åsnor. Jag har här fattat ett särdeles tycke för kameler så klumpiga och fula de först förekommo mig; de förekomma mig särdeles kyska och blygsamma djur.¹⁹

På marknaden fanns även tyger, kryddor, frukter, grönsaker och diverse småsaker. Byn var stor nog att ha riktiga butiker och flera kaféer. Efter de många dagarna i Barraniya var den en efterlängtd fläkt av stora världen. Även om marknaden inte var särskilt välbesökt just denna dag gick det livligt till:

Ehuru här intet spirituosum förtärdes och inga druckna sågos var väsendet och sorlet dock ingalunda mindre än på våra marknader. Man ser folket här i allmänhet nästan alldrig slåss men de förstå att bruka tungan desto bättre och deras vrede bryter ut i skrik och hojt, högst sällan i slag och i det fall äro äfven slagen blott matta och usla och å andra sidan äfven högst matt af värjade.²⁰

I Wallins ögon var egyptierna inte särskilt duktiga slagskämpar. De använde aldrig kniv, enbart knytnävar, och även dessa rörde de ”klumpsigt och dåligt till sina örfilar och slag”.²¹ Detta var å andra sidan ett utlåtande från en man med rätt stor slagsmålsvana. Redan under skoltiden hade Wallin och hans klasskamrater roat

sig med slagsmål på gatorna i Raumo och även därefter hade han tagit till knytnävarna mer än en gång.

Ashmun är fortfarande en knutpunkt för trafik och handel i denna del av Deltat. Jämfört med Barraniya är Ashmun en riktig stad med kaféer, restauranger och affärer med ett helt annat utbud av varor än bybutikerna på den omgivande landsbygden. Redan på 1800-talet var utbudet stort. För att inte behöva återvända tomhänt köpte Wallin ”allehanda småsaker”²² innan han och Ahmad red hemåt i hetan och dammet strax före middagstid.

En av höjdpunkterna under det långa besöket i Barraniya inträffade samma kväll. Wallin hade knappt hunnit hem från Ashmun när han kallades hem till den turkiske guvernörens änka för att undersöka hennes dotters ögon. Eftersom värdinnan var faster till Wallins gode vän schejk Soliman fick Wallin, trots att han var en främmande man, tillträde till husets harem, den del av huset som annars var förbehållen familjens kvinnor. Patienten visade sig vara en vacker flicka i 15-års ålder och Wallin blev väldigt förtjust i denna ”högst retande varelse”. Han kunde inte helt hålla sig från att, när han en gång undersökte hennes ögon, ”kasta kärliga ögon öfver andra hennes behag”.²³ Ytterligare en flicka, även hon ganska vacker, hämtades in för ögonundersökning. Bägge flickorna hade visserligen smärre problem med ögonen, men Wallin misstänkte att ”alltsammans var en liten anläggning af Shekh Soleiman, som hela tiden gått på alfvare ihop med mig att bosätta mig här i byn, gifta mig här och lefva och dö med dem. De begagnade sålunda kanske tillfället att låta mig se tvänne gift färdiga döttrar”.²⁴

I övrigt tyckte Wallin att byns kvinnor, till sitt sätt att tala och föra sig, på många sätt påminde om finska kvinnor. Möjligen var egyptiskorna mindre koketterande, trots att de hade alla möjligheter att fånga männens uppmärksamhet: ”Hvarmed quinnorna här ha ett ypperligt tillfälle att coquettera är deras slöja, som de allt efter behag kunna vrida och slänga så att de visa blott antingen ena ögat eller mer eller mindre eller hela ansigtet”.²⁵

VÄGEN TILL TANTA

Efter två veckor fyllda av artighetsvisiter, sjukbesök, luncher, middagar, vattenmeloner och dagliga simturer i Nilen, började Wallin tröttna på Barraniya. Han ville vidare till Tanta och den så omtalade festivalen till Sayyid Badawis ära. Han irriterade sig allt oftare på schejk Ali, som inte alls hade bråttom att lämna sin hemby. Schejken var i sitt esse, gled runt från hus till hus, åt och umgicks och behandlades av sina

grannar med en helt annan aktning än i Kairo. Han hade utan tvivel stigit i anseende genom sin ovanlige och kunnige gäst. Berättelsen om Wallins hemland hade berättats mer än en gång. För varje gång blev landet allt mer besynnerligt, tills det till slut var en plats där det aldrig var natt överhuvudtaget. Wallin själv hade tröttnat på historien och överlät allt oftare åt schejk Ali att fritt lägga ut texten om denna märkliga nordliga trakt. Det gjorde schejk Ali med glädje, samtidigt som han gång på gång sköt upp deras avresa.

Den 24 juli bar det så äntligen iväg. Staden Tanta ligger omkring 62 km norr om Barraniya och resan skulle ta ett par dagar. De höll god fart och passerade snart grannbyarna Talya och Ashmun. Med sina magra ryggar och korta steg är åsnor emellertid synnerligen obekväma fortskaffningsmedel. Efter en stunds ritt valde Wallin att sitta av och i stället gå till fots – barfota. Han njöt av att vara på väg igen och tyckte sig kunna gå hur långt som helst. Efter ungefär en halv timme satt han ändå upp på sin åsna igen, bara för att konstatera att vandringen helt hade förstört hans fötter. De var nu så svullna och ömma att han inte kunde gå, utan var tvungen skumpa fram på åsneryggen resten av vägen.

De red förbi fält av tobak och *moulokhiya*²⁶, och hade snart passerat byn Samadun. Ofta ledde stigarna dem längs de bevattningskanaler som var förutsättning för ett lönsamt jordbruk i Deltat: ”Det är bedröfligt att se huru dåligt de äro underhållna ehuru årets hela gröda helt och hållet beror derpå. Och äfven så nödgas de²⁷ med våld från Paschans sida att gräfva upp dem och hålla dem åtminstone så till pass i stånd”.²⁸

De tvångsgrävda kanalerna var inte det enda tecken på Muhammad Alis nya ekonomiska politik som Wallin lade märke till under ritten mot Tanta. Han kunde också konstatera att bönderna på flera ställen huggit ner alla sina palmer efter att paschan hade belagt dem med en extra skatt. Hellre inga palmer alls än träd som innebar en extra utgift. Även i övrigt var Deltat, i jämförelse med de djupa finländska skogarna, ett trädöst och i Wallins ögon ganska enformigt landskap:

Utsigten är öfverhufvud enahanda, men vacker begränsad åt vester af de långa sandbergen och öknarne som sträcka sig inåt Afrika och i fonden af dem de väldiga Gize Pyramiderna. För öfrigt åt alla håll den fruktbara Nildalen, som liknar ett haf med byar och deras småa trädlundar som öar. Hvarje by eller åtminstone de flesta stå

I ASHMUN BESÖKTE WALLIN ÄVEN MOSKÉN SOM ÄR EN AV DE ÄLDSTA I EGYPTEN.

DELTALANDSKAP MED PYRAMIDERNA I FJÄRRAN.

[på] någon liten upphöjning, ej berg utan någon sorts jordshöjd, som jag ej kan förstå huru den uppstått. Kanske äro de quarlefvor af hus och sophögar från de äldsta urminnes tider.²⁹

Det egyptiska Nildeltat var ett flackt och bördigt landskap, som varje år bevattnades av den översvämmande Nilen. Varje sommar steg floden över sina breddar och förde med sig ett näringsrikt slam, som lade sig som en naturlig gödning över landets åkrar. I augusti förvandlade översvämningen Deltat till ett svårframkomligt vattenlandskap. Uppe på sina kullar klarade sig städerna och byarna i allmänhet undan det stigande vattnet. Stadskullarna hade under århundraden vuxit på höjden allteftersom lager på lager av hus, gator och sopor höjde marknivån. På så sätt hade Wallin alldeles rätt i sitt antagande att ”jordshöjderna” åtminstone till viss del bestod av rester av gamla hus och sopor. Wallin tyckte däremot inte att de egyptiska byarna var särskilt vackra, utan snarare ”liksom stöpta i samma form alla byggda af den här oföränderligt brukade obrända tegelsten.”³⁰

Det landskap som Wallin såg var ett typiskt sommarlandskap. Vattenståndet i kanalerna var lågt och de snustorra fälten ”tycktes gapa efter” vatten. Kanalerna, åkrarna, djuren, bönderna, hela landet väntade på översvämningen:

Floden synes öfverhufvud ej; dess stränder äro höga öfver dess yta och i full jämn höjd med det öfriga landet, så att man måste vara nästan på dess brädd för att se dess vatten. Få byar äro byggda vid dess strand, de flesta högre upp i dalen. Orsaken dertill inser jag ej.³¹

Översvämningen hade i slutet av juli ännu inte hade nått Deltat, även om regnen i det etiopiska höglandet redan hade fått vattnet att börja stiga längre söderut. För Wallin var det omöjligt att föreställa sig att vatten snart skulle fylla kanalerna och helt och hållet täcka de fält han red fram över. Byarnas placering i landskapet, högt och på avstånd från floden, föreföll honom oförklarlig. Den skiljde sig mycket från Åland, där byarna ofta låg vid vattnet för att kunna nå sjövägen. För ålänningen och seglaren Wallin var det sommartorra Deltat, med dess bosättningskullar på betryggande avstånd från alla vattendrag, ett mycket onaturligt och svårförklarat landskap.

På eftermiddagen samma dag kom de fram till Minuf, en av de viktigaste orterna i Deltat. Minuf var säte för både guvernör och domare och dessutom ett viktigt centrum för handel och hantverk. Mest känt var Minuf för sina vackra sävmattor. Wallin måste under sitt korta besök ha hunnit tala med en mattknytare, eftersom han i sin dagbok kunde berätta att de unika mattorna tillverkades av ”Şamar och kash, tvänne sorts rör eller säfväxter som växa på berg”.³²

ZURQAN

När de passerade byn Tala var solen redan på väg ner och det var hög tid att leta efter nattkvarter. Det fann de hos schejk Alis vän, schejk Ibrahim, i den lilla byn Zurqan. Efter en lång, varm och obekväm dag med många nya intryck, njöt Wallin av att sitta i kvällsbrisen uppe på schejk Ibrahims tak. Stämningen var avslappnad och de tre herrarna åt en rejäl middag, godmodigt smågrälade om helgonet Badawi och hans påstådda under. Det var också dags att be de fyra av dagens totalt fem föreskrivna böner som Wallin och schejk Ali hade försummat under sina långa ritt. Wallin slog ihop sina till två, men schejk Ali bad dem alla. De var båda trötta. Wallin hade dessutom ont i kroppen efter ritten och svullna fötter efter sin barfotavandring. Det skulle bli skönt att sova:

Vi breddade så ut våra mattor och lade [oss] jag ej utan fruktan för scorpioner och annan ohyra på den plats jag valt mig i skräpet sedan jag först derifrån drifvit undan en der såfvande get. När jag klädde af mig mina böxor taşme fann jag mina ben

DEN SISTA MATTKNYTAREN I MINUF SOM ÄVEN HAN ÖVERGÅTT TILL ATT SÄLJA PLASTMATTOR. MEN HAN MINNS HUR DET VAR ATT KNYTA SÄVMATTOR. DE AV WAL-LIN NOTERADE TERMERNA "SAMAR" OCH "KASH" HÅLLER PÅ ATT FÖRSVINNA UR SPRÅKET EFTERSOM DE INTE LÄNGRE ANVÄNDS. "SAMAR" VAR HELT ENKELT EN DIALEKTAL VARIANT AV DET MER HÖGSPRÅKLIGA "KASH", BENÄMNINGEN PÅ ETT ÖKENGRÄS SOM HÄMTADES HELA VÄGEN FRÅN OASERNA, SIWA OCH FAYUM.⁸⁸

från knäna alldeles brännnda röda af solen och särdeles ömma. Jag hade nämligen lämnat dem bara och obetäckta under resan för att få litet färg på dem. Jag sof dock särdeles godt under hela natten, trött och utriden som jag var.³⁴

TANTA

Mitt på dagen den 25 juli red de in i Tanta. Med sina lertegelhus liknade staden alla andra egyptiska byar och städer, även om de vackert utsirade mashrabiya-skärmar-na framför fönstren längs huvudgatan gav ett intryck av storstad. Tanta var också, både till yta och befolkningsmängd, betydligt större än de andra städer och byar Wallin och schejk Ali hade besökt under sin tur genom Deltat. I Wallins ögon framstod staden som ungefär lika stor som Alexandria. Den var nu dessutom full av folk från när och fjärran, som alla hade kommit för att hylla Sayyid Ahmad Badawi och för att delta i de stora festligheterna. Längs gatorna fanns butiker och tillfälliga stånd, som sålde allt mellan himmel och jord. Det verkade inte finnas någon ände på utbudet av mat dryck och nöjen: ”Caffen funnos här nu till det största otal så väl stora och som små utom de käringar och karlar, som nästan i hvarje hörn och hvarje knut stodo med sina pannor”.³⁵

SAYYID AHMAD AL-BADAWI OCH HANS MOLID

Den stora moliden firades (och firas fortfarande) för att hedra en man vid namn Ahmad al-Badawi, som hade levt och verkat i Tanta på 1200-talet. Badawi, som härstammade från staden Fez i Marocko, kom till Tanta 1237. Han hade studerat i Mecka och blev snabbt känd för sin religiösa övertygelse och sitt mod. Ahmad Badawi var bara en av flera heliga män som blev föremål för egna kulter i 1200-talets Egypten. Det var en turbulent tid i Mellanöstern, med korstågsarméer från väster och mongolinvasioner från öster. Kristna arméer trängdelångt in i Nildeltat. Egypten drabbades därtill hårt av flera pestepidemier och folk vände sig allt mer till heliga män för tröst och vägledning. I Tanta levde sedan Sayyid³⁶ Badawi ett enkelt liv, fram till sin död år 1276. Han bodde, bad och predikade på en takterrass i det som idag är stadsdelen al-Busa. Redan under sin livstid betraktades han som en ovanligt from man och fick många anhängare. Några år efter hans död grundades en sufiorden, kallad Ahmediya, baserad på hans läror. Brödrskapet, som fortfarande är aktivt, utser ur sin krets Badawis *khalifa* eller efterträdare, som fungerar som ordens ledare. Khalifan spelar också en central roll under Badawis molider.

FOLK FRÅN NÄR OCH FJÄRRAN ANLÄNDER TILL HELGONFESTEN I TANTA, TILL HÄST, TILL FOTS OCH RIDANDE PÅ KAMEL.

Som det populära helgon han är, har Sayyid Badawi tillägnats inte mindre än tre fester eller molider per år. Den största är den som Wallin och schejk Ali besökte. Av tradition hölls moliden då på sommaren, alldeles före Nilens översvämning.³⁷ Rykten om osedligt leverne i samband med moliden har lett till flera försök att avskaffa hela festivalen. I stället har den vuxit till den populäraste moliden i hela Egypten. Idag lockar den mellan två och fyra miljoner besökare till Tanta, en stad som under resten av året har omkring en halv miljon invånare.

Redan på 1800-talet mångdubblades stadens invånarantal under moliden. De flesta av besökarna tillhörde samhällets lägre klasser, bland vilka helgon- och mirakeltro alltid har varit starkare än hos eliten. Ahmediya-brödraskapet hade redan från början en rural prägel och Sayyid Badawi uppfattades första hand som den sto-

ra bondeklassens skyddshelgon. Men även Wallins lärde schejk Ali hyste en stark tilltro till Sayyid Badawis förmåga att hjälpta och välsigna. Varje gång schejken hade bett honom om vägledning hade helgonet visat sig för honom i en dröm och hjälpt honom ur hans svårigheter. Wallin fann det ”ock nästan troligt med hans enkla oskrymtade barnsliga tro”.³⁸

Sayyid Badawis molid var redan på 1800-talet också något av en tidig turistattraktion, som lockade till sig europeiska besökare från Kairo och Alexandria. Moliden varade i åtta dagar, från fredag till fredag, och hade alla de ingredienser som européer förknippade med Orienten; sensuella danserskor, mystiska religiösa ceremonier och barbariskt grymma tävlingar som involverade beduiner och arabiska fullblod.

SAYYIDS MOSKÉ

Efter att ha hittat det enkla rum som skulle vara deras bas under festligheterna och sovit sig igenom den värsta middagshettan, gick Wallin och schejk Ali raka vägen till Sayyids moské för att visa sin vördnad vid helgonets grav:

Vi trädde in i Mosken, som utan att vara af de största dock var ganska betydlig och tämmeligen full med folk icke allenast af sådane, som besökte Sejid och gjorde sina böner och läste surer ur Koran för honom, utan äfven af allehanda krämare,³⁹ som utbreddt i pelargångarne sina små saker till salu.⁴⁰

Några sålde böcker eller andra föremål med religiös anknytning, men i moskén gick även kvinnor omkring och sålde frukt, bröd och pannkakor. Det var folk överallt. Schejk Ali och Wallin fick vänta länge innan de ens kunde tvätta av sig inför bönen. Den *meda* eller lilla bassäng som fanns för ändamålet var alldeles full med folk som inte bara tvättade sig utan ”alldeles nakna badade sig”⁴¹ i Sayyids heliga vatten. Heligt och undergörande eller inte, vattnet var så smutsigt att Wallin inte kunde förstå sig att skölja munnen med det, trots att man försäkrade honom om att det till och med gick att dricka.

Efter att först ha bett sina böner i den stora pelarsalen steg Wallin och schejk Ali in i det sidorum där Sayyid själv vilade bakom ett vackert dekorerat mässingstaket. Liksom de andra besökarna satte de sig ned i varsitt hörn och läste var sin sura⁴² för Sayyid. Wallins läste ganska halvhjärtat:

Jag begagnade dock mera tiden att titta omkring, runkande på hufvudet och kroppen och rörande mina läppar. Folk vandrade dels dels sato omkring maḡṣoran⁴³ till stort [antal], kysste den och läste någon bön dervid såsom vanligt. Foḡaha faḡḡa⁴⁴ voro här till stor mängd; som för 5 fadda läto leja sig att för den och den läsa jasin⁴⁵ eller någon annan sura till Sejid.⁴⁶

Stämningen i Sayyid Badawis gravkapell har inte förändrats nämnvärt sedan Wallins besök. Idag, drygt hundrasextio år senare sitter män fortfarande runt väggarna och mumlar sina böner och suror ur Koranen, för att emellanåt stiga upp och kyssa det nötta mässingsskranket eller kila in en sticka rökelse mellan dess krusiduller. På samma sätt som de skriftlärda män som Wallin såg läsa mot betalning läser moskéns personal idag för dem som inte själva kan läsa. Det tysta mumlet avbryts emellanåt av religiösa hymner, sjungna till Sayyids ära.

MURZUQMOSKÉN I TANTA, DÄR WALLIN OROADE SIG FÖR ATT ERTAPPAS SOM KRISTEN,
OMGIVEN AV HÄNGIVNA MUSLIMSKA PILGRIMER.

I rummet intill Sayyid vilar helgonets första efterträdare, khalifan Abd el-Al, i ett stilrent kapell med högt och vackert dekorerat kupoltak som Wallin storligen beundrade. Så sent som 1978 begravdes, med president Anwar Sadats tillstånd, ytterligare ett helgon, sidi Ahmad Muhammad el-Higab, i ett litet sidokapell. Anledning till denne mans helgonförklaring skall ha varit hans förmåga att förutspå den stora segern i kriget mot Israel 1973. I ett bakre rum i moskén förvaras idag Sayyids turbaner, ett hårstrå som sägs vara helgonets eget samt de två kammar han använde för sitt hår och skägg. Besökarantalet i Sayyids moské har inte minskat med åren. Tvärtom, det är en plats som sjuder av liv, med människor som sjunger, samtalar, ber eller bara vandrar omkring i pelargångarna. Sayyid Badawis heliga vatten har inte förlorat sin undergörande kraft och säljs fortfarande i bleckmuggar i moskéns pelarsal. Den övriga kommers som Wallin bevittnade har flyttat ut på den öppna platsen framför helgedomen.

FESTPLATSEN

Själva festplatsen var ett vidsträckt fält i stadens utkant. Där rådde liv och rörelse. Wallin kunde se hur tusentals människor anlände med sitt pick och pack och hur de anvisades platser där de kunde slå upp sina tält och laga sin mat. Varje by eller stam hade sitt eget område där utomstående inte fick göra intrång. Mitt i villervallan av tält, djur och människor reste sig festens *amod* eller pelare, prydd med flaggor i rött och grönt. Intill pelaren stod *hakim el-molids*, festdomarens, stora gröna tält. Något längre bort fanns två mindre pelare. På kvällen lystes alla tre pelare upp och fyrverkeripjäser kastades från domarens tält. På andra sidan det stora fältet, från staden sett, flöt en kanal. I den såg Wallin badande människor trängas mellan kringflytande skräp och drickande boskap. Vid bron över kanalen låg flera båtar som hade fört festdeltagare till platsen.

Under hela dagen och de tre följande dagarna fortsatte folk att strömma till festplatsen. Männen gick först, ledande de kameler på vilka deras kvinnor satt, antingen i vanlig sadel eller i bärstol:

De voro utstyrd i sina grannaste kläder som det tycktes mig, med sina barn i sina knän eller vid sidan och med allt sitt pick och pack som kistor och grytor och skålar och annat för resan och för lifvet här nödigt. Framför dem och emellan kamelerna redo deras husbönder och andra byns unga män äfven som det tycktes mig i sina heldagskläder och ej utan en viss stolthet öfver den präktiga häst han bered eller öfver den stora tross i hvars spets han gick. Främst framför hela följet gingo

pukorna fyra eller flera till antalet och piparna med sina små skrålande zummara,⁴⁷ hvilken musik accompanierad dels af quinnornas sång eller deras underligt vibrerande drillande saghiret⁴⁸ eller glädje och fröjde skrik gjorde en underlig om ock ej behaglig effect.⁴⁹

I spetsen för varje by eller stam bars flaggor och vimplar, om byn i fråga hade råd att hålla sig med sådana. Det var ett förfärligt oväsen och en tilltagande trängsel när alla hitta sina platser på det stora fältet.

Festfältet finns fortfarande kvar som en stor öppen plats i stadsdelen Sigar, intill den så kallade Jordbruksvägen, en av de stora trafiklederna mellan Alexandria och Kairo. Fältet har krympt med åren, när den omgivande förorten har ätit sig in på området. Det upptar idag en yta på 10 feddan (ca 42 000 m²) och det är svårt att tro att den öppna platsen skulle rymma tält för festivalens över två miljoner besökare. Å andra sidan bor en stor del av festdeltagarna idag på hotell, gästhus eller inkvarterade hos släkt och vänner. Huvudfestligheterna äger dock fortfarande rum på detta samma fält, som så länge någon kan minnas har ägts av Sayyid Badawis moské och brödraskap. Under resten av året arrenderar moskén ut fältet till bönder som odlar ris på det.

RYTTARSPLEN

Ett centralt och populärt inslag i Sayyid Badawis molid på Wallins tid var ryttarspelen. De ordnades på särskilda tävlingsbanor och lockade stor publik. Ryttarna var, enligt Wallin, mestadels av beduinhärkomst och de flesta klädda i svart mantel över röd väst. Kampen gick till så att två kämpar red rakt mot varandra, för att i farten försöka stöta eller slå ner sin motståndare från hans häst. Vapnet var en nebot, den långa träkäpp som fortfarande är vanlig bland den egyptiska landsbygdsbefolkningen. Ett enda hårt nebotslag kunde vara dödande. Publiken var entusiastisk och sorlet var högt när åskådarna hejade på sina favoriter eller diskuterade deras taktik. Den bäste kämpen fick hederstiteln Faris, ”ryttare” eller ”riddare”. Det var en uppvisning i styrka och manlighet. Folket tyckte att härskaren Muhammad Ali själv borde ställa upp och kämpa eller åtminstone se på och lära sig, i stället för att bara intressera sig för sina kanaler och det pågående arbetet med dem.⁵⁰

Trängseln vid tävlingsplatsen var stor och det krävdes en hel mängd soldater för att hålla reda på folkmassan. Tävlingsarenan saknade stängsel och åskådarna stod helt oskyddade vid sidan av banan. Till och med Wallin, som annars var så stursk och äventyrlig, tyckte att det såg vådligt ut när hästarna störtade fram mot folkhopen och

RYTTARSPÉLEN I TANTA.

käppar flög iväg med fart. Faran bidrog naturligtvis till spänningen och underhållningen. Wallin ägnade åtminstone en stund varje dag åt rittarspelen. I den laddade atmosfären, de svettiga hästarna och de stolta rittarna tyckte han sig se "arabens egentliga karakter" och "en gnista af Arabens stolta och fria sinne",⁵¹ som han i övrigt tyckte att egyptierna hade förlorat.

MOSKÉBESÖK, BÖNER OCH ZIKR

Även om rittarspelen var den i särklass populäraste delen av festligheterna var Sayyids molid i grunden en religiös fest. Wallin och schejk Ali, liksom de flesta andra festdeltagare, uppsökte flera av stadens moskéer, där de bad och lyssnade till predikningar. Åtminstone en gång varje dag bad de i Sayyids egen moské, där det alltid var trångt och fullt av folk, men besökte också stadens andra helgedomar. En fredag eftermiddag gick de till Merzuq-moskén, som är en av Tantas äldsta, enligt uppgift grundad redan på 700-talet. Wallin, vars erfarenhet av muslimska gudstjänster före Tanta hade begränsat sig en fredag i den lilla moskén i Qawadi, blev för första gången riktigt orolig. Vad skulle hända om dessa tusentals hängivna Badawi-anhängare, sporrade av den uppiskade religiösa stämningen, ifrågasatte hans islamiska tro? Det råkade sig dessutom så illa att Wallin och schejk Ali hamnade nästan längst fram i den alldeles överfulla moskén:

Under Gudstjensten hördes somlige högt ropa allah eller något annat uttryck af hänryckning. Dessa utrop voro högst vilda och det var ej utan att de ingåfvo mig fruktan och läto mig ana hvad följden skulle bli för mig af sådant folk, om de visste eller kunde gissa att jag var christen och trängt mig in ibland dem.⁵²

Bönen gick, som alltid, utan problem och Wallin fortsatte frimodigt att be i Tantas olika moskéer. Vid sidan av Sayyids stora moské, som stod i centrum för festligheterna, var moskén i stadsdelen Bosa särskilt viktig under moliden. Vid den skulle Ahmad Badawi själv ha bott på sin takterrass och lett sina anhängare i bön. Även i Bosa var det trångt och Wallin fick lov att förrätta sin bön på gården i det brännande solskenet.

Bönerna var inte de enda religiösa ceremonierna under moliden. På kvällarna och nätterna hölls *zikr*-sessioner. Under zikren, som utgör kärnan i de sufiska religiösa ritualerna, upprepar deltagarna taktfast Guds namn, ofta åtföljt av rytmiska kroppsrörelser, tills de når ett transliknande tillstånd. Enligt Wallin kunde zikrarna i Tanta inte alls mäta sig med dem han hade bevistat i Kairo. Men de hade ändå sin charm, som till exempel närvaron av dervischer som snurrade runt, runt med små trummor i händerna. På kvällen den sista juli bevittnade Wallin en zikr som nästan tog andan ur honom. Den var arrangerad av schejk Leithis brödraskap och hölls i ett hus utkanten av Tanta och var bland det vackraste Wallin dittills har hört och sett:

Allah som råmades af chören var oändligen djup och dåf och i synnerhet var en man, hvars djupa dofva och halft surrande stämma liknande ungefär E eller A strängen af en Contrabas öfverljudade alla och genomljudade och genomsurrade hela zikr'en. Ett ovanligt stort antal tycktes mig här af Munshidin eller Solister. Det hela behagade mig utomordentligt och det var verkligen högtidligt och storartigt.⁵³

Under zikren råkade Wallin stå bredvid en man som visste berätta att en besökare från Paris under en dylik zikr några dagar tidigare hade blivit så tagen att hade yttrat den islamiska trosbekännelsen och konverterat till Islam. Wallin hade redan hört samma historia tidigare, men var skeptisk till sanningshalten i den:

Dock, så högtidlig zikren verkligen var, tror jag ej att alldraminst en Parisare och i synnerhet i våra tider kunnat hänryckas ända derhän att han öfvergått till Islam. Jag åtminstone kände ingen frestelse dertill nu mera än förr. Men det är underligt att se huru hvarje Muslim tror hvar och en annan trosbekännare bör och måste med full öfvertygelse anta deras religion och afsvärja sin gamla.⁵⁴

Musikern i Wallin hade inga problem att uppskatta den enkla sången och den suggestiva, nästan sinnliga, stämningen vid zikren. Men steget därifrån till att konvertera till islam var stort. Att byta religion var ingenting Wallin egentligen funderade särskilt mycket på. Han var kristen, egyptierna var muslimer. I likhet med de flesta av tidens européer anlände han till Egypten med en grundinställning att den kristna religionen var bättre och högre stående. Det hindrade honom inte från att intressera sig för den islamiska kulturen. Han blev under sin vistelse i Egypten, och senare i Arabiens öknar, allt mer öppen för islam som sätt att leva. Snarare än att lockas att konvertera, blev det allt oviktigare för Wallin med etiketter som ”kristen” eller ”muslim”. Han tvingades aldrig välja mellan den ena eller den andra formella religionstillhörigheten och hela frågan blev för honom med tiden ointressant.

SAYYID BADAWIS KVINNOR

Sayyid Badawi var från början känd för att kunna bota impotens, sterilitet och barnlöshet, något som satte sin prägel på hans molid. Festligheterna fick ett tvivelaktigt rykte om att dra till sig stora mängder kvinnor. Dessa damer var inte enbart barnlösa kvinnor som kom för att be om helgonets välsignelse, utan även växande skaror av danserskor och prostituerade, som uttryckte sin tacksamhet och hängivelse på sitt eget sätt.

Redan den första kvällen i Tanta promenerade Wallin förbi ett hus som under festivalen beboddes av glädjeflickor:

Här lades inga band på dem och den stränga tukt hvori de hållas i Kairo var här alldeles bruten. De stodo dagar och nätter i sina portgångar och vinkade och drogo gossarne in med henna färgade finger och kohl besmorda ögon. Allt tilläts här 'ala hobb essejid ...^{55, 56}

Alla knep och konster verkade tillåtna. Wallin var närmast förnärmad över deras närvaro på den religiösa festen, ”liksom Sejid skulle vara mån om att få besök af sådant folk!”.⁵⁷

Trots sin inledande upprördhet över glädjeflickornas passionerade firande av helgonet, och trots att han hade drabbats av ett av sina återkommande sjukdomsskov, lät sig Wallin själv sista kvällen i Tanta lockas in hos en av dem:

Jag gjorde på aftonen en tur omkring de Arabiska Høris hus och såg på lifvet der och hörde på deras castagnetter och små tamburer och betraktade deras dans. Inträdde äfven hos en, som emottog och smekte mig med den mest tjugande retning och trollande behag.⁵⁸

Wallins ambivalenta inställning till glädjeflickorna var ingenting jämfört med den klivenhet han kände inför de många transvestiter som hade lockats till moliden. I kaféerna och på gatorna uppträdde så kallade *khawal*, män i kvinnokläder, som dansade som kvinnor med kastanjetter i sina hennamålade händer. Wallin visste inte riktigt vad han skulle tycka om deras sinnliga dans. Han måste erkänna att den egentligen var vacker och ”utförd af en vacker flicka måste den starkt väcka sinlig retning”.⁵⁹ Men när den nu framfördes av män var det annorlunda: ”... jag kan ej finna mig att karlar utspökade till quinnor skola dansa quinnodanser och passera för quinnor”⁶⁰

Khawaldansare var ett vanligt inslag i helgonfester i hela Egypten, och Wallin skulle snart vänja sig vid att se dem även i Kairo. Efter att där ha studerat deras dans beskrev han den i sin dagbok:

Deras dans såsom i allmänhet tror jag all orientalisk dans sitter ej såsom hos oss i fötten; dem röra de ganska ringa och i allmänhet klumpsigt så mycket man kan se af de nästan helt och hållet af de långa vidböxorna betäckta föttern. Deras dans här ligger hufvudsakligen i veka lifvet, som de böja och krumma i alla möjliga sorts bugter och retande och högst equivocera rörelser. De satte sig i karlars famn af årskådarne och betedde sig der fullkomligen såsom quinnor.⁶¹

Wallin drog också en oväntad men intressant parallell mellan transvestiternas utmanande dans och de religiösa zikr-ceremonierna i Tanta. Om de senare skrev han: ”... hela zikren och ceremonien hade något särdeles vildt i sig dansen ofta äfven den retande sinlighet man finner hos khowal”.⁶²

VARM, SJUK OCH IRRITERAD

Dagarna i Tanta flöt förbi i en blandning av moskébesök, promenader till festplatsen, simturer i kanalens varma vatten och oräkneliga koppar kaffe, både på stadens kaféer och i Wallins och schejks Alis hyrda rum som – föga förvånande – hade blivit en samlingsplats för folk från Barraniya. Wallin njöt av att gå omkring på festplatsen bland de tältande människorna, där det ständigt lagades mat, pratades, spela-

des musik och sjöngs i trängseln. Från sitt favoritkafé vid en av broarna över kanalen kunde han på håll betrakta tumultet och se raketerna som om kvällarna sköts upp från fältets mitt. Kommersen på festplatsen var livlig. Där såldes allt från färdiglagad mat till leksaker. De senare var överlag ganska lika de europeiska men av sämre kvalitet, ”alltid det sämsta och uslaste skräp, som i Europa omöjligen kunde få af-sättning”. Men det var väl så, funderade Wallin, att ”här måste allt vara billigt och fås för ingenting för att fina afnämare”.⁶³ Och så är det alltså i ett land där stora delar av befolkningen lever under mycket knappa omständigheter.

I vimlet av stånd och kaféer träffade Wallin något överraskande på en tatar från Bukhara, därifrån han själv ibland antydde att han härstammade. Tataren både sålde te i lösvikt och serverade te ur sin medhavda samovar. För Wallin var det som att träffa någon hemifrån även om mannen, som påstod sig bo i Moskva, inte ens förstod ryska. Wallin satt länge hos honom och köpte med sig lite te som minne.

Inte bara på själva festplatsen, utan även på stadens gator, var det ruskigt trångt. Handelsmännen slog efter förbipasserande med käppar för att skydda sina varor från att klämmas sönder. Soldater med käppar och piskor lät slagen hagla över festdeltagarna i fåfänga försök att åstadkomma något slags ordning i folkhavet. Ingen fäste sig vid detta. Självt satte sig Wallin ofta på de bänkar som fanns utanför butikerna för att låta folk passera. Men också för att ta igen sig. Under veckan i Tanta hade han på nytt drabbats av bölder och feber. Han blev trött och hängig. Vissa dagar orkade han inte ens gå runt hela festplatsen. Bölderna gjorde det besvärligt att sitta och därmed också att be på muslimskt vis, vilket var särskilt olyckligt vid en religiös festival där bönen var en viktig del av dagsprogrammet.

Sjukdomen tärde också på hans humör. De ständigt närvarande tiggarna stod honom redan efter några dagar upp i halsen. De fanns överallt: på festplatsen, i moskéerna och ute på gatorna. Även på fältet utanför staden satt och låg halvnakna tiggare. Aldrig någonsin hade Wallin sett så ”vederstyggligt” folk. Knappt hann han ge pengar åt någon, innan han omringades av flera, som ryckte i honom och skrek honom i örat. En del följde efter honom långa vägar, andra tycktes ”ha sina bestämda platser, dit de om morgonen begåfvo sig som dagsverkaren till sitt arbete”.⁶⁴ Wallin började även irritera sig på schejk Ali som, från att ha uppträtt som en man av värld i sin hemby, nu plötsligt betedde närmast underdånigt gentemot honom: ”Jag finner mig ej litet generad af min shekh, som till min ovilja och utan att jag vetterligen gifvit dertill någon anledning iklädt sig för mycket och till min stora afsmak nästan en tjenares ställning till mig, nu mera än i Baranijeh”.⁶⁵

Till skillnad från hemma i Barraniya, där schejk Ali var bygdens son och därtill en respekterad och aktad man, var han i Tanta plötsligt bara en i mängden av

BÅT VID STRANDEN I MELIQ, DÄR ÄVEN WALLIN TOG I LAND FÖR ATT KÖPA SÖT MJÖLK.

besökare och därmed mer osäker på sin roll. Wallin däremot, som nu hade blivit varm i kläderna i sin roll som lärd muslim, var sitt vanliga driftiga jag – feber och smärtsamma bölder till trots.

KHALIFANS PROCESSION

Efter en veckas festligheter kulminerade moliden med en procession då Khalifan, Sayyid Badawis efterträdare, red genom hela staden. Det var fruktansvärt trångt och Wallin fick söka sig långt ner längs processionens planerade rutt för att se någonting av spektaklet:

De fleste voro brokigt målade i ansigtet röde eller blå och hvitfläckade, med löjliga hufvudbonader såsom en urhåkad *battikha*⁶⁶ med instoppade fjedrar eller något annat.

[...]

Processionen föregicks af en stor skara män beväpnade med nebboter,⁶⁷ hvilka som oftast stannade och gjorde med hvarandre en låtsad kamp i luften eller slog de in i den hopträngda folkmassan för att skaffa rum åt processionen. Kort efter dem följde de stora pukorna på kameler fyra som jag vill minnas till antal och karlarne som suto på dem dunsade dugtigt derpå. Jämnte dem följde de här i all fröjd outhärliga skrällande piporna.

[...]

Långt in i processionen kom först Khalifen; han var klädd i en lång röd mantel eller gibbe med stor röd turban⁶⁸ utan något sorts fladder. Han blef oupphörligen kysst på sin högra hand af bredvidstående fromme åskådare utan att dock hindras i sin gång på hans vackra häst.⁶⁹

HEM TILL KAIRO

Dagen efter khalifens procession påbörjade Wallin och schejk Ali, tillsammans med schejkens systerson, resan tillbaka mot Kairo. Moliden var över och folk i stora skaror började söka sig bort från staden. Wallin hade varit förutseende och i förväg reserverat en båt – att rida med bölderna var inte att tänka på – som nu väntade på dem nere i stadens stora kanal.

Det var så gott som vindstilla när de långsamt gled ut på vattnet. Wallin sov nästan hela dagen. Han blev ofta trött av sina sjukdomsanfall, men denna gång förklarade han bort sitt myckna sovande med att det var ”såsom vanligt de första dagar-

MUHAMMAD ALIS BRO I SHIBIN EL-KOM.

ne af en sjöresa”.⁷⁰ Å andra sidan ansåg han sig inte gå miste om mycket, eftersom kanalens höga strandvallar skymde all tänkbar utsikt.

Den första kvällen kom de fram till byn Meliq, där de köpte mjölk som var så ovanligt söt att Wallin misstänkte att bonden kanske hade blandat ut den med socker. Han menade också att det var eftersom den kom från en kristen gård som den var ”särdeles ren och god”. När man idag frågar bönderna i Meliq om deras mjölk håller de med Wallin om att den är både sötare och bättre än i övriga Egypten. Anledningen sägs vara att den kommer från vattenbuffel och inte från ko. Böndernas religionstillhörighet anses inte spela någon roll. Wallin var däremot långt ifrån ensam om att betrakta Egyptens kristna som bättre och renare än muslimerna. Det är en åsikt som ofta förekom hos europeiska 1800-talsresenärer på Nilen. Wallin hade under sin vistelse i Egypten inte särskilt mycket att göra med den kristna minoriteten. I svepande kommentarer, som här om mjölken i Meliq och senare i samband med att han köpte smör av två kopter i Edfu, ansåg han dem ändå finare, renare och ärligare än deras muslimska landsmän.

Inte långt från Meliq tog Wallin och hans vänner iland vid ett kafé, där det redan låg flera andra båtar med människor på väg hem från Tanta:

Från dem hördes nu såsom förrut under hela vägen starkt skral dels af grälände och skrikande folk som här är så vanligt dels af pukor och pipor som reste hem till Kairo, dels af sångare och andre. Väsendet och lifvet här var lika om ej värre än på våra åländska bomarsunds båtar då de återvände från Åbo marknad; äfven här täflan mellan båtarna att komma fram och segla förbi hvarandra, dock ej till den grad som hos oss.

För Wallin var skillnaderna mellan Åland och Egypten sist och slutligen inte så stora. Att ligga förtöjd söder om Meliq var som att ligga i hamn vid Bomarsund, på väg till Tosarby eller Haga. Men ålänningarna var i Wallins tycke betydligt bättre på att hantera båtar: ”Egyptiern och Araben är ej egentligen sjöfolk”, fortsatte han sin iakttagelse, ”blott för deras behof på den alldeles ej farliga och ej skrämmande Nilen”.⁷¹

I den vindstilla hettan krävdes å andra sidan snarare rå styrka än skickligt sjöfolk. Långa sträckor var besättningen tvungen att dra fram båten med rep. Det gick långsamt och det var varmt när de slutligen kom fram till staden Shibin. Där stannade de till, båtsfolket för att vila, Wallin och schejk Ali för att se på staden med dess vackra trädgårdar och planteringar.

Staden, som numera går under benämningen Shibin el-Kom, var redan på 1800-talet en av de största i Deltat. Idag är den administrativt och ekonomiskt centrum i länet Minufiya. Vid Shibin passerade Wallin och hans sällskap genom en av Muhammad Alis nybyggda broar, vars namn Wallin uppfattade som *Karinein*,⁷² och som då var ”ny med som jag vill minnas 6 små hvalf och på ena endan en sluss”. Idag kallas bron som byggdes om 1952 helt enkelt Kubri al-Qasid, huvudbron. På platsen för det brokafé där Wallin och schejk Ali drack kaffe och åt vattenmelon medan skeppsfolket tog båten genom slussen ligger idag en restaurang med det storstilade namnet Venecia Village, men utsikten över bron och slussen har inte förändrats mycket.

Efter ytterligare en dag av segling och dragande med rep kom de åter till Manyal al-Arous, där de hade stigit i land på sin resa till Barraniya. Där inväntade de schejk Ali, som hade gått landvägen till hembyn för att hämta en del kvarlämnat bagage, bland annat Wallins tvätt. Med sig hade han också till allas glädje riktig hemlagad mat.

Den 6 augusti kom de så äntligen tillbaka till Kairo efter en månad på resa. Det var en het dag med kraftig sydlig vind och Wallin mådde inte alls bra. Han plågades av hettan och sina bölder och beskrev dagen som ”i synnerhet särdeles tung och

odräglig”.⁷³ Efter att till slut ha krånglat sig genom tullen i Bulaq red de raka vägen hem till schejk Ali där Wallin fick vila resten av kvällen. Det var ett rätt snöpligt slut på en innehållsrik första resa på den egyptiska landsbygden. Wallin kände sig matt och ynkelig, men tröstade sig med ett glas av det goda Moskvateet som han hade köpt av sin landsman, Bokharabon i Tanta.

SCHEJK ALIS HEMKVARTER I BAB EL-SHAARIYA.

HÖSTEN 1844 – HEMMA HOS SCHEJK ALI

”Jag kan ej gerna slippa honom någon stund”

Schejk Alis hem

UNDER SENSOMMAREN 1844 tog Wallins liv i Kairo en ny vändning, när han efter hemkomsten från Tanta flyttade in hos schejk Ali. Redan på våren hade han ju drömt om att bo hos en egyptisk familj, men inte vågat gå emot konsulatets rekommendationer. Nu blev han till slut upptagen i ett egyptiskt hushåll som utöver schejken själv omfattade dennes unga hustru, en liten dotter och hustruns mor. Familjen bodde i ett enkelt medelklasshem i två våningar, mitt emot det gamla badhuset i stadsdelen Bab el-Shaariya, inte långt från el-Hakims moské. Som de flesta av Kairos byggnader saknade även schejk Alis fönsterglas, men hade i stället vackert utsirade mashrabiya-skärmar som skydd mot direkt insyn. Wallin fick förfoga över husets övre våning, som dominerades av ett stort mottagningsrum. Runt väggarna fanns upphöjningar att sitta på, men i övrigt inga möbler.

Lika mycket som det nya boendearrangemanget glädde Wallin upprörde det schejk Alis släktingar från Barraniya, som dittills fritt hade disponerat den övre våningen. När Wallin skulle flytta in ombads de två kvinnliga släktingar som för tillfället bodde där att söka sig någon annanstans, vilket fick dem att utgjuta sin vrede över schejk Alis hustru, ”med förbannelser öfver huset och önskingar till Herren att det måtte förstöras af eld och brand eller annan olycka”.¹ För att ytterligare visa sin ilska fyllde kvinnorna rummet med skräp och vägrade lämna ifrån sig nycklarna.

Så snart nycklarna var återtagna gick själva flytten snabbt och smidigt. Wallin hade inte särskilt många ägodelar och hade snart installerat sig i huset i Bab el-Shaariya. Trots de upprörda kvinnornas förbannelser drabbade varken eld eller annan olycka huset, åtminstone inte under den tid Wallin bodde där. Tvärtom, både schejk Ali och Wallin var nöjda med arrangemanget. För schejk Ali var det en ära att få hysa en så långväga gäst, som dessutom var en intressant samtalspartner i såväl grammatiska som religiösa frågor. Wallin bidrog dessutom ekonomiskt till hushållet genom att betala hyra för sina rum. För Wallin var det också något av en seger att, tvärt emot de förmaningar han under våren hade fått från Bohti på konsulatet, till slut ha tagit steget från wakala och hyresrum i Ezbekiya in i en arabisk familjs hem. Att leva så tätt inpå lokalbefolkningen gav honom en unik insikt i hur det dagliga livet i ett egyptiskt hushåll fungerade. Under våren och försommaren hade han i kaféer, moskéer och butiker lärt känna männens värld. Nu såg han för första gången åtminstone en del av kvinnornas. Han insåg snart att en egyptisk medelklasshustrus lott skiljde sig mycket från finländska kvinnors liv:

Här får hon låf att göra alla sysslor som hos oss falla på en pigas lott. Hon måste tvätta och byka, laga och frambära maten för sin man och hans gäster utan att sjelf sitta till bords och äta och kanske ofta ej ens få smaka af den mat, hon lagat nöjande sig med litet bröd och lök eller rättickor sedan hennes man ej behagat lämna henne någon kokad mat.

Derjämnte måste hon väl dölja sitt ansigte för alla främmande och under de tre månader jag bodde i huset och hon kan jag väl säga passade upp mig såg jag aldrig af hennes täckta och förmodade skönhet annat än hennes stora svarta glänsande gazellögon, eller rättare blott ett deraf; ty i stället för den omkring hufvudet och öfver hjessan bundna slöjan, som quinnorna här vanligen bära ute, bära de inom hus och på landet vanligen blott ett långt antingen hvitt eller blåttfärgadt linneskynte som hänger dem öfver hufvudet ner öfver ryggen, och hvars ena sidosnut de använda att dra öfver sitt ansikte för främmande och dem det enligt deras religion ej är uttåligt, att se deras ansigte blottadt.²

Kosthållningen i schejkens hushåll var enkel, men passade Wallin utmärkt. De åt mest grönsaker med ris, ibland tillsammans med några köttbitar, och drack enbart vatten och kaffe. ”Lemonad på citron och the äro stora luxartiklar; men smaka folket väl här blott det är dugtigt sött”, förklarade han i ett brev till sin mor och lillasyster i februari 1845.³

Hemma hos schejk Ali behövde Wallin inte känna sig ensam. Det fanns alltid någon att prata med. Dessutom hade han två kvinnor som ständigt passade upp honom, lagade hans mat och tvättade hans kläder. Det var annat än under våren, då problem med tjänstefolk tidvis hade tvingat honom att leva på kaffe och tobak. Samtidigt gjorde all denna plötsliga uppassning Wallin något förlägen, i synnerhet då schejk Ali själv ibland betedde sig nästan som hans tjänare. Redan i Tanta hade Wallin berörts illa av sin väns underdåniga beteende, som nu såg ut att fortsätta på samma sätt.

Alldeles enkelt var det inte att dela hushåll med schejk Ali. Hur goda vänner de än var fann Wallin det stundtals påfrestande att hela tiden umgås med schejken. Redan i slutet av augusti började han undra om det hade varit så klokt att flytta in hos sin vän: ”Jag är dock rädd att jag gifvit mig för nära ihop med honom här utan att egentligen behöfva det, jag kan ej gärna slippa honom någon stund hvarken om dagen eller natten.”⁴

Trots den tillfredsställelse Wallin överlag kände över sitt nya, egyptiska boende var han glad att ibland kunna smita iväg till det ryska konsulatet. Där kunde han få höra nyheter utifrån, träffa andra utlänningar och tala tyska, som för honom började kännas som ett andra modersmål. Wallin hälsade fortfarande ofta på hos doktor Pruner, där han träffade andra forskningsresande, lånade böcker och läste dagstidningar. Dels hade Pruner själv ett välutrustat bibliotek, dels förefaller det som om Wallin genom honom fick tillgång till *Egyptian Societys* bibliotek. Genom Pruner fick Wallin tag på både Lanes översättning av delar av Koranen och Schuberts bok om Sinai. Det var också hos Pruner som han första gången fick veta att Lanes system, Sophia Poole, hade kommit ut med en egen bok – *The Englishwoman in Egypt* – hösten 1844. Ingenting tyder däremot på att Wallin någonsin läste den.

UTTRÅKAD OCH RASTLÖS

Trots flytten till schejk Ali och en ny miljö var Wallin ofta på dåligt humör mot slutet av sommaren 1844. Redan i Tanta hade han drabbats av feber och bölder, och han var trött och nedstämd länge efter hemkomsten till Kairo. Han blev inte gladare av att höra att han hade missat sin gode vän och lärare, schejk Tantawi från Petersburg, som hade varit på besök i Egypten under sommaren. Tantawi hade till råga på allt inte bara varit i Kairo utan, liksom Wallin själv, i Tanta. Wallin var besviken, även om han tappert försökte trösta sig med att ett möte med Tantawi kunde ha äventyrat den bild han hade byggt upp av sig själv som lärd muslimsk läkare från Centralasien. Minst lika stor var hans besvikelse över att ingen post hemifrån väntade honom på konsulatet.

Den här gången ville Wallins sjukdomsskov inte ge med sig. De bölder som hade plågat honom i Tanta följdes av nya. Vissa dagar plågades han av så smärtsamma bölder på låren och runt knäna att han varken kunde gå eller sitta. Det var med stor möda han linkade fram och tillbaka mellan hemmet och sitt stamkafé i Ezbekiya. Gången blev inte smidigare av att han fortfarande hade stora blåsor under fötterna efter sin långa barfotavandring i Deltat. Bölderna åtföljdes av kliande utslag och feber, som gjorde Wallin trött, nedstämd och retlig. Han började till slut självmedicinera mot bölderna med ett pulver, men om det alls hade önskad verkan framgår inte av Wallins dagboksanteckningar. Hans enda kommentar var att pulvret ”låg och qualjde” honom.⁵

Efter bara några dagar tillbaka i Kairo hade Wallin dessutom tråkigt. Hans Egyptenvistelse hade blivit längre än han hade räknat med och i augusti 1844 var hans tålamod på upphållningen. Kairo var inte längre nytt och spännande, som det hade varit under våren. Nu gick han bara där och bidade sin tid i väntan på en möjlighet att komma till den arabiska öknen och Mekka. Att dessutom vara sjuk och tvingas hålla sig hemma gjorde honom frustrerad. Väntan och stillasittande låg inte i hans natur, redan två dagars vila hemma på kammaren gjorde honom alldeles ifrån sig. Han ”kunde ej härda ut dermed”⁶ och haltade hellre ut till något kafé eller till konsulatet.

Hemma hos schejk Ali påmindes Wallin ständigt om att säsongen för pilgrimsfärder till Mekka närmade sig. Där höll nämligen Ahmed effendi från Barraniya på att förbereda sig för sin pilgrimsfärd. Wallin ville så förtvivlat gärna resa iväg med pilgrimerna, men insåg att det inte var möjligt. Inte detta år. Han visste att flera av hans vänner från den första tiden i Alexandria, vänner som kände till hans rätta kristna identitet, skulle resa till Mekka samma höst och risken att avslöjas var för stor. Det var en sak att låtsas vara muslim i Muhammad Alis trygga och toleranta Kairo, en helt annan att avslöjas som förklädd kristen på väg till Islams heliga städer. Wallin hade inget val: för att vara på den säkra sidan var han tvungen att stanna i Egypten tills tiden för pilgrimsfärder var förbi. Han var inte heller redo att ge sig av riktigt än. Han behövde känna sig mer säker i språket och mer bekväm i kulturen innan han vågade sig ut ensam med öknens beduiner.

Inför pilgrimssäsongen sjöd Kairo av aktivitet. Tusentals pilgrimer samlades, provianterade och gjorde sig i ordning för sina resor. Varje dag kom Ahmed effendi och hans vänner hem till schejk Ali, bärande på stora korgar fulla av förnödenheter. I korgarna fanns allt från skorpor till svepningstyg, i den händelse att det skulle inträffa något dödsfall under resan. Allt förvarades i schejk Alis hus, som en ständig påminnelse för Wallin om den resa han själv inte skulle komma att göra. Det

tärde på Wallins redan bistra humör: ”Jag var vid högst dåligt lynne såsom de föregående dagarna och låg blott och tänkte på min resa till Arabien, dit jag längtar att komma ju förr dess hällre ehuru jag ännu ej ser mig dertill så förberedd som jag önskade”.⁷

I brist på annan sysselsättning fortsatte Wallin att driva omkring i Kairo. Flera dagar såg han sig dock tvungen att vila och sköta sin av bölder plågade kropp. Han hade oändligt tråkigt.

Öppnandet av kanalen

Ett välkommet avbrott i Wallins enformiga tillvaro var det ceremoniella öppnandet av kanalen, el-Khalig, i mitten av augusti. Då hade översvämningen nått tillräckligt högt för att man skulle låta en del av vattnet flyta in i stadens kanaler.

Vattennivån i Nilen hade i alla tider mätts och följts noga av egyptiska myndigheter. Redan på faraonsk tid var översvämningens höjd avgörande för hur mycket bönderna förväntades betala i skatt och därmed för landets välstånd. För låg översvämning innebar för liten odlingsbar yta, vilket i sin tur betydde för liten skörd och försörjningssvårigheter. För hög översvämning kunde å andra sidan ödelägga inte bara åkrar utan hus och helgedomar. I värsta fall kunde hela byar svepas med av de framrusande vattenmassorna.

NILOMETERN

Översvämningens höjd mättes i så kallade nilometrar eller Nilmätare. I mitten av augusti besökte Wallin den kända nilometern på sydspetsen av ön Rhoda utanför Fustat. Han hade redan tidigare utan framgång försökt komma in i den, men eftersom nilometern låg vägg i vägg med paschans krutfabrik krävdes ett särskilt tillstånd för besökare. Några år före Wallins besök hade en explosion i krutmagasinet hotat förstöra hela den gamla byggnaden, vilket hade gjort och myndigheterna mer försiktiga. Wallin fick i alla fall sitt tillstånd utan problem den 15 augusti av Bekir effendi, ”en tjock och grötmyndig turk”, vars kontor låg i Gamla Kairo.⁸ Han åkte genast över kanalen till Rhoda, visade sitt tillstånd och blev insläppt i nilometern:

NILOMETERN HAR SENARE FÖRSETTS MED ETT SPETSIGT TAK, MEN SER I ÖVRIGT EXAKT UT SOM I WALLINS BESKRIVNING. DEN ANVÄNDS DOCK INTE LÄNGRE OCH ÖPPNINGARNA, GENOM VILKA NILVATTNET TIDIGARE STRÖMMADE IN, HAR Fyllts IGEN.

Den är en liten fyrkantig så kallad mandara⁹ utan tak och äfven halft förfallen med en half manslängd höga murar ofvan förgården eller fotståndet. Man stiger ner i den på en liten stentrappa. I dess midt står en tämmeligen tjock sex eller åttkantig pelare markerad med sträck till mätning. Rundt omkring väggarna går en inscription i vackra välbehållna kufiska bokstäfver som jag dock hvarken kunde läsa i anseende till afståndet ej eller ides. Nedantills på alla fyra väggarna voro likaledes små vackra inscriptioner. Mandaran var nu full med vatten och floden hade snart hunnit sitt mått. Utanför på den östra väggen äro som karlen hvilken följde mig sade trenne portar på hvarandra, genom hvilka vattnet flyter in.¹⁰

FESTLIGHETERNA

Wallin hade rätt i sin uppskattning att översvämningen i mitten av augusti hade nått sin ultimata höjd. Det var dags att riva den jordvall som blockerade kanalmynningen. Öppnandet av kanalen hade åtminstone sedan medeltiden, troligen redan långt tidigare, varit en stor händelse för dem som bodde i dess närhet. Långt in på 1800-talet var det den största festligheten på året i Kairo, en fest som lockade alla invånare, oberoende av etnisk eller religiös bakgrund. Under mamlukerna hade sultanen själv deltagit i firandet. Även senare fanns alltid någon myndighetsrepresentant på plats.

Kvällen före själva öppnandet valfärdade Kairos befolkning till kanalmynningen, *Fum el-Khalig*, som låg söder om själva staden, vid den gren av Nilen som skiljde ön Rhoda från det östra fastlandet. Så även Wallin och schejk Ali:

Så snart vi kommit fram till platsen, der man nu slagit upp caffè tält tätt invid hvarandra, begåfvo vi oss såsom en stor del af de andra öfver kanalen till Roda, der på stranden hopar af folk suto i caffén eller i enskilda sällskap. Vi funno här slutligen en lämplig ehuru något trång plats uti ett caffè just på strandbranten och satte oss der att betrakta det fyrverkeri man nu börjat afbränna på stranden just gent midt emot oss.¹¹

Hela natten fortsatte i samma stil. Fyrverkerier och kanonskott varvades med glatt umgänge, promenader längs stranden och kortare tupplurer. Floden var full av båtar, stora som små, och från flera av dem hördes musik och sång.

Följande morgon var det dags. Militär stod uppställd på stranden vid kanalmynningen. Det skyldrades gevär och marscherades till skrällande militärmusik framför det tält som tillhörde den regeringsrepresentant som ansvarade för tillställningen. Nere i kanalen var arbetare i full färd med att hacka bort den jordvall

som täppte till kanalen. Vallen eller jordpelaren kallades *Arouset el-Nil*, Nilbruden. Enligt legenden skulle man tidigare ha offrat en levande jungfru i samband med kanalöppnandet, en sedvänja som Muhammad Ali sades ha satt stopp för. I stället var det nu en rent symbolisk ”brud” av jord som hackades bort så att vattnet kunde strömma in: ”Snart började äfven vattnet sakta och småningom flyta in i kanalen och otaliga skaror af barn och annat folk spatserade vadande i det inflytande bruna vattnet och tycktes fröjda sig utomordentligt.”¹²

Wallin själv tyckte att han hade sett nog. Han hyrde en åsna och red tillbaka hem genom staden. Gatorna var fulla av människor, kristna och muslimer om varandra och det var nästan omöjligt att komma fram. Wallin hade inte sett så mycket liv och rörelse på Kairos gator i samband med någon annan högtid:

Allt visade att fester som ligga grundade i och bero af landets natur och hvaraf folkets välstånd och timliga välgång bero äro mera senterade och firade med större glädje än de som ett folks religion lägger på dem och älskad och dyrkad dock propheten här är af sitt folk så var hans fest dock ej att jämnföras med denna.¹³

Den plötsliga närvaron av vatten förändrade staden. Människor som bodde vid kanalen satt i fönstren och hissade upp vatten i stora kärl, andra promenerade längs kanalen. Alla fröjdades över vattnet. Sett med europeiska ögon var det ändå ”särdeles orent och kanalen i det hela ruskig och förfallen”. Det var en åsikt som delades av flera andra utländska besökare, bland andra Edward Lane som inte heller ansåg kanalen vara någon prydnad för Kairo.

Den 20 augusti, tre dagar efter att kanalen hade öppnats, strömmade vattnet in i den lilla sidokanal som ledde till Ezbekiya. Där hade folk samlats för att se hur vattnet sakta återvände. Även Wallin sökte sig dit. För en gångs skull tyckte han att livet i Kairo var riktigt skönt, där han låg på en halmmatta i skuggan av träden och kände den uppfriskande svalkan från vattnet. Runt omkring honom spatserade Kairobor längs kanalen eller satt och njöt av kaffe och vattenpipa vid något av de många kaféerna vid dess stränder. Vattnet kanske inte var så rent, men det skapade en tillfällig idyll i Ezbekiya. Under de följande dagarna återvände Wallin ofta dit för att ta en promenad, dricka kaffe eller bara lägga sig ner på marken och läsa en bok. När vattnet någon vecka senare började stiga upp på gräsmattan i den park som höll på att anläggas var han genast mindre imponerad, eftersom ”vattnet hade ruttnat redan i ena kanten och spridde stank”.¹⁴

Inte ens festligheterna och idyllen vid kanalerna kunde emellertid få Wallin på bättre humör någon längre tid. Han hade fortfarande ”högst tråkigt”, trots att

Kairo dessa dagar sjöd av liv. Karavan efter karavan anlände till staden, vars marknader och värdshus fylldes av pilgrimer från stora delar av det muslimska Afrika. Ahmed effendi från Barraniya dök upp på nytt, den här gången för att hämta allt sitt pick och pack, innan han gick ombord på den Nilbåt som skulle ta honom till Qena i övre Egypten. Därifrån skulle han sedan följa en karavan till någon hamn vid Röda havet och vidare över till Arabiska halvön.

Återigen kom lusten att själv ge sig av över Wallin. Den ökade hans frustration och irritation. Han försökte fylla sina dagar med lektioner i arabiska och insamlandet av föremål för universitetet. Han köpte flera djur och skelett, som preparatorn Yusuf gjorde i ordning för universitetets anatomiska kabinett. Svårare var det med inköpen av böcker och manuskript för universitetsbibliotekets räkning. Wallin var långt ifrån den ende europén i Kairo på jakt efter intressanta och dyrbara arabiska och persiska handskrifter. Den stora efterfrågan pressade upp priserna och gjorde det svårt att få tag på vissa typer av litteratur.

UTFÄRDER I OCH OMKRING KAIRO

För att få tiden att gå gjorde Wallin under hösten 1844 flera utfärder i Kairos närområden. Trakten runt Kairo var på 1800-talet en blandning av jordbruksmark och öken. På flera ställen fanns stora högar av sand och skräp. I väster, mellan staden och floden, bredde stora åkrar och ängar ut sig. Efter översvämningen fanns där också några mindre sjöar. Alldeles söder om staden låg ett stort gravområde. Längre i söder låg Gamla Kairo, som en gång hade varit den blomstrande huvudstaden Fustat men som vid 1800-talets mitt egentligen inte var mycket mer än en by, men där låg flera gamla kyrkor och general Amr Ibn el-As stora moské. Även i öster bredde stora gravområden ut sig mellan staden och Muqattambergen. I norr var marken delvis en ökenslätt, men där låg även några små byar. Av dem var Matariya, som låg på platsen för det forna Heliopolis, den mest kända, i synnerhet bland Kairos européer.

OBELISKEN I HELIOPOLIS

I mitten av september gjorde Wallin tillsammans med sin vän, preparatorn Yusuf, en utfärd till byarna norr om staden. De red ut genom Bab el-Futuh, en av de norra stadsportarna, och vidare över slätten. De passerade trädgårdar och ett av paschans många lustslott, innan de slutligen fram till byn Matariya där de stannade vid ett litet kafé:

OBELISKEN I MATARIYA IDAG.

Caffehållaren var en gammal man med grått skägg, som genast vi inträdde, började tala om fransoserne och Bonaparte. Det var nämligen just på denna slätt han hade lägrat utan för detta caffè. Gubben mindes ännu denna tid och prisade den högeligen; det hade då funnits pengar i ymnighet och Fransmännen hade ej varit några gnidare. Han inblandade i sitt tal åtskilliga franska ord och tycktes alldrig kunna tröttna att prata härom.¹⁵

Det är klart, med ett militärt läger intill trappan måste det ha varit god ruljans i det lilla kaféet i Matariya. När Wallin besökte samma kafé över fyrtio år senare var det ett lugnt och tyst ställe i ökenkanten.

Yusuf och Wallin fortsatte via byn Merg, som låg vackert inbäddad i en stor palmlund, till den lilla staden Khanka, där de övernattade på en wakala. I närheten av Khanka, som idag är en förort omkring 10 km nordväst om Kairos flygplats, låg stora vackra trädgårdar. Där fanns ett palats som tillhörde Muhammad Ali och dit hans söner väntades vilken dag som helst för att där tillbringa den annalkande fastemånaden Ramadan.

Följande dag red Wallin och Yusuf tillbaka mot Kairo. De stannade till i Matariya, denna gång för att titta närmare på den obelisk som utgjorde en av de få bevarade lämningarna av den faraonska staden Heliopolis, Bibelns On, som en gång hade varit centrum för landets viktiga solkult:

Den står midt in uti en trädgård, som tror jag tillhör någon frang.

Obeliken var stor och vacker med hieroglypher dock tyckte jag att äfven denna gråsten såsom vår vill något förvittra. För öfrigt tycker jag likheten mellan vår och den Egyptiska graniten vara fullkomlig.¹⁶

Obeliken, rest under Sesostris I på 1900-talet f. Kr., står idag kvar där den alltid har stått. Omgivningen har däremot förändrats drastiskt. Matariya är inte längre en by på landsbygden utan en förort till Kairo. Namnet Heliopolis övertogs i början av 1900-talet av en helt ny stad som byggdes upp i närheten. Det nya Heliopolis växte fram som en luftig trädgårds- och villastad, planerad av den belgiske baronen Édouard Empain. Hundra år efter dess grundande har även detta Heliopolis helt och hållet vuxit ihop med Kairo, liksom de kringliggande byarna Merg, Mata-

riya och Khanka. Några få vackra villor och trädgårdar kan fortfarande anas bakom kvarter efter kvarter av den fantasilösa höghusbebyggelse som dominerar alla Kairos förorter.

RAMADAN

Väl tillbaka i Kairo fick Yusuf och Wallin trängas med stora folkmassor på de smala gatorna. Förberedelserna inför fastemånaden Ramadan var i full gång. Mat skulle handlas och ärenden uträttas innan all verksamhet övergick i fastans betydligt lugnare tempo. Överallt talades om den kommande fastan som folk – till Wallins förvåning – verkligen tycktes glädja sig över.

Den 14 september var den första dagen av Ramadan och Wallins första dag av fasta. Han väcktes tidigt av shejk Ali till *sohour*, den måltid som rätttroga muslimer äter före soluppgången för att sedan orka fasta ända till solnedgången. Ingen mat, ingen dryck, ingen tobak och inget sexuellt umgänge är tillåtet under dygnets ljusa timmar. För Wallin var det svårast att avstå från snuset, som också var det första han satte i sin mun när solen gick ner. Därefter följde vatten och mat.

Efter att ha provat på en dag av riktig fasta övergick Wallin till en kompromiss, som tillät honom snus och vatten även under dagen. På denna diet klarade han sig fram till den ”frukost” som bröt fastan strax efter solnedgången. Trots fastan fortgick livet i Kairo som förut. Samma män umgicks som vanligt i samma butiker, dock utan det annars obligatoriska kaffet och de ständigt gurglande vattenpiporna. En och annan var kanske mer irriterad och kortare i tonen än vanligt, men staden var sig ändå mer lik än Wallin hade förväntat sig.

AMRS MOSKÉ I FUSTAT

Wallin fortsatte sina utfärder till kända och mindre kända platser i Kairos närhet. Han besökte Amrs moské, som den store generalen själv hade låtit bygga i sin nya huvudstad Fustat i samband med erövringen av Egypten år 642. År 1844 räknades moskén, som bara användes under den sista fredagen i Ramadan, som den största i Kairo:

Tvänne Minaret[er] funnos, men de voro i allmänhet låga och äfven till architektur högst simpla. I allmänhet tyckte jag det hela bar spår af den arabiska architecturens första enkelhet och barndom.

[...]

Invid porten då jag skulle gå ut möttes jag af en gammal språkför gumma, som sade att hennes förfäder led från led varit väktare af mosken och visade mig tvänne tätt invid hvaran stående pelare: den som kunde gå derigenom vore en god och braf man. Jag bad min åsnedrifytare klämma sig emellan dem hvilket han ock gjorde naturligen mumlande basmalleh.¹⁷ Derefter gjorde jag detsamma men fann att det verkligen var trängre emellan dem än jag först tyckt, ehuru jag dock utan stor svårighet kom igenom.¹⁸

Utanför moskén, och delvis även inne på dess gård, verkade ett stort antal krukmakare. Fustat hade ända sedan stadens grundande varit känt för sina krukmakeri-verkstäder, som tillverkade både enkel brukskeramik och vackert dekorerade kärl för hovet inne i Kairo. Ända in på 1990-talet var krukmakare verksamma på de stora soptippar som fanns bakom Amrs moské, där de använde soporna som bränsle i sina ugnar. Idag är soptipparna bortstädade och med dem har även krukmakarna försvunnit från Fustat. Men Amrs moské är nyrenoverad och öppen för besökare.

GRAVAR OCH SULTAN HASSANS MOSKÉ

Några dagar senare var det dags för nästa utflykt, denna gång över det stora gravområdet söder om staden och tillbaka via Sultan Hassans moské. Av Kairos alla gravgårdar tyckte Wallin bäst om den södra, som enligt honom hade de vackraste gravarna. Här besökte han bland andra Imam Shafi'is grav från 1200-talet, vars stora kupol fortfarande syns på långt håll. På kupolens topp fanns (och finns än idag) en liten båt som varje år fylldes med vete åt fåglarna.

Alldeles intill imam Shafi'is grav hade Muhammad Ali låtit bygga ett stort mausoleum för sig och sin familj. Några av paschans släktingar hade redan begravts där då Wallin vandrade genom i de rikt dekorerade rummen, som i hans tycke var ”tillklättade för mycket med guld och röda och gröna färger”.¹⁹ Även Muhammad Ali själv skulle komma att vila här en tid, innan hans kvarlevor flyttades till moskén på citadellet år 1857.

Från gravområdet fortsatte Wallin genom den beryktade stadsdelen Ramli, ”ett kvarter för mest slödder och patrask”, till Sultan Hassans moské, ett av de vackraste exemplen på mamluktida arkitektur i Kairo.

Sultan Hassan var bara tretton år då han tog över makten efter sin far år 1347. Arbetena på den unge sultanens moské påbörjades 1356, men avslutades inte förrän sju år senare. Hassan själv mördades 1361 och hann aldrig se sin moské färdig. Sultan Hassan var inte någon stor och kraftfull härskare, utan snarare en mario-

SULTAN HASSANS MOSKÉ MÅLAD AV HUBERT SATTLER. WALLIN OCH SATTLER SKULLE SENARE SAMMA HÖST KOMMA ATT RESA TILLSAMMANS UPPFÖR NILEN, MEN DET HADE WALLIN INGEN ANING OM DEN 10 OKTOBER, DÅ HAN SÅG SATTLER SITTA OCH TECKNA AV MOSKÉN FÖR DENNA PANORAMAMÅLNING.

nett i händerna på mäktiga emirer. Ett rejält tillskott i kassan, när egendomarna efter pestens många offer 1348 tillföll staten, tillät honom ändå att bygga en av landets största och vackraste moskéer.

Redan dimensionerna gör byggnaden imponerande. Fasaden, porten oräknad, är 76 meter lång och 36 meter hög. Porten, som ligger i fasadens ena ända, var tänkt att krönas av två minareter. När den ena rasade år 1360 och dödade över 300 personer ändrades planen och den andra byggdes aldrig. Även utan minareter är porten imponerande hög. Intrycket av höjd förstärks ytterligare av de spiralformade pelare som flankerar ingången. Odekorerade paneler vid sidan av dörren vittnar om att moskén aldrig hann bli helt färdig. Taket alldeles ovanför ingången är dekorerat med stalaktiter:

Jag steg af och gick upp för den höga trappan och fröjdade mig redan här öfver det sirliga gränslåterna ofvanföre dörren. Inne i den del af Mosken som begagnas egentligen till bön och der man nu höll på att göra 'aşr bönen²⁰, stod midtpå şahn²¹ som hel och hållen var belaggd med marmor, en liten men särdeles vacker meda²². Sjelfva şahn var stor och vidsträckt, som vanligt utan tak under bar himmel; men höga väggar rundt omkring. Den inre pelargången med member²³ och dikke²⁴ var likaså stor och vacker. Innanför var sjelfva kubbän. Jag häpnade öfver dess höjd då jag inträdde deri och i allmänhet äfven öfver dess vidd och storartighet. Så utantills som innantills är utan motsägelse denna moske den största och vackraste som jag sett och som finnes här.²⁵

Till skillnad från moskéns yttre stenväggar är de inre rummen till stor del byggda i tegel, med enbart vissa detaljer av sten. Den vackra fontänen på den öppna gården byggdes ursprungligen som ren dekoration, men användes senare för den obligatoriska tvagningen före bönen. Självmauselet eller gravkammaren ligger i riktning mot Mekka, bakom den nisch mot vilken hela församlingen vänder sig i bön. Sultan Hassan själv vilar dock inte i sitt mausoleum. Hans kropp återfanns aldrig. I stället begravdes två av hans söner i hans vackra moské, som Wallin efter sitt besök beskrev som Kairos ”stätligaste och mest storartade byggnad”.²⁶

CITADELLET

Wallin gjorde under Ramadan två utfärder upp till citadellet. Vid sitt första besök, den 28 september, såg Wallin paschan Muhammad Ali själv, där han satt och tog

emot besökare i sin nybyggda salong. Folk av alla samhällsklasser vandrade ogenerat in och ut:

... en frihet som verkligen tyckte jag skulle göra heder åt hvilket Europeiskt hof som helst. Bashan sjelf satt inne i ett stort sidorum i en knut af den stora soffan som gick rundt omkring väggarne. Han såg gammal och något skrumpen ut med ett vackert, ärevördigt silfverhvitt skägg. Dragen i hans ansigte kunde jag ej rätt urskilja i anseende till det stora afståndet.²⁷

Vid sitt andra besök på citadellet en dryg vecka senare gick Wallin in i den nya moské som Muhammad Ali hade låtit bygga på ruinerna av rivna mamlukiska byggnader. Wallin kunde fortfarande se flera av de granitpelare som en gång hade burit upp valven över den så kallade Josefs Diwan, en byggnad som enligt tidigare besökare hade överträffat till och med Sultan Hassans moské i skönhet. Wallin, som inte hade hunnit se det mamlukiska palatset i all dess glans, kunde inte uttala sig om det. Han kommenterade däremot Muhammad Alis nybyggen i europeisk stil, som han mest tyckte såg lustiga ut, där de reste sig ur ruinerna av tidigare härskares byggnader.²⁸ Till skillnad från många senare bedömare tyckte Wallin att Muhammad Alis moské faktiskt var ganska vacker, med alla de utsirade alabasterplattor som täckte stora delar av väggarna. Det bästa med den var ändå dess läge, med utsikt över hela Kairo och Nildalen: ”Dock tyckte jag äfven här den yttre glansen och prakten trädt i stället för det ursprungligen stora enkla. Dock blir det i alla fall ett ståtligt monument efter dess byggare ehuru han sjelf ej torde komma att se det färdigt.”²⁹

Muhammad Ali hann mycket riktigt inte se sin moské färdig,³⁰ men han fick till slut sin sista vila bakom ett mässingsskrank i dess stora pelarsal. Även om många skulle tveka att använda ordet ”ståtlig” om den stora turkiskinspirerade moské har den blivit ett lättidentifierat landmärke och en integrerad del av Kairos siluett mot himlen.

IBN TULUNS MOSKÉ

Den första oktober gjorde Wallin en kort utflykt till Ibn Tuluns moské, som en gång hade stått i centrum av den kortlivade staden al-Qata'i, strax norr om Fustat. Moskén byggdes på 800-talet och är en av Kairos äldsta. Dess enkla, rena drag och stora öppna gård påminde Wallin om Amrs moské i Fustat inte långt därifrån. Unikt för Ibn Tulun är minareten, vars spiralformade trappa är byggd på utsidan, i stället

som hos Kairos övriga mokéer inuti det smala tornet. Om denna ovanliga minaret hade Wallin fått höra en spännande berättelser:

Sultanen så låtit bygga i anledning af en caprice. Han hade nämligen en dag under det att byggnaden påstod suttit och vridit en papperslapp i spiral. Påmint af sin storvisir att sådant fingerspel ej vore annat än lek och ej astod en Sultan, svarade han att det ej var blott lek utan modellen till trappan upp till minareten af den moske han höll på att bygga.³¹

En variant på samma berättelse återges i Murrays guidebok. Enligt berättelsen skulle sultanen när bygget var klart ha låtit hugga handen av arkitekten så att han inte skulle kunna rita en till likadan.³² Det finns heller ingen annan minaret i samma form i hela Kairo. Däremot finns det en i samma stil i Samarra i dagens Irak, där Ibn Tulun själv växte upp.

Ibn Tuluns moské, som idag är pietetsfullt renoverad, var sorgligt förfallen när Wallin besökte den. Han passerade en grupp män som satt och studerade tillsammans med sin schejk: ”Jag gick sakta förbi dem på de utbredda halfslitna och ganska smutsiga halmmattorna och begaf mig åter ut sedan jag så slutat min rund omkring en af Kairos äldsta moskéer.”³³

MINARETEN I IBN TULUNS MOSKÉ.

MUQATTAMBERGEN

Wallin intresserade sig inte enbart för moskéer och faraonska monument, utan i allra högsta grad även för naturen och landskapet runt Kairo. Han drogs särskilt till de vidsträckta berg som dominerade utsikten i öster. Flera gånger begav han sig upp dit tillsammans med motsträviga åsnedrivare, som inte alls såg poängen med att vandra omkring i dessa ödsliga trakter i stekande sol och på fastande mage. Wallin själv fann kalkstensberget fascinerande, med dess för honom så främmande struktur: ”Det tyckes liksom öfverdraget af ett tunnt lager af kalksten, liksom hvitlimmad och under denna öfverstrykning ligger den ursprungliga graniten”.³⁴

Wallin, som hade vuxit upp bland Ålands granithällar, kunde inte föreställa sig ett berg som inte hade åtminstone en kärna av hård granit. Han studerade de lustiga mönster och grottor som berget bildade. I några av dem kunde han se hur någon hade huggit ut böneriktningen mot Mekka. Där han stod uppe på toppen av bergsplatån hade han den mest fantastiska utsikt över trakten. Nedanför honom låg hela Kairo, med alla dess minareter och kupoler, och bortom staden den glänsande floden som slingrade sig fram mellan palmlunderna. Uppe på berget och längs dess sluttningar fanns övergivna och förfallna moskéer och spår av människor, men under dessa varma Ramadaneftermiddagar var Wallin i stort sett den enda som rörde sig i trakten. Schejk Ali kunde inte begripa vad hans vän hade där uppe att skaffa. Denna totala avsaknad av nyfikenhet, som Wallin gång efter annan stötte på hos sina vänner, skyllde han på egyptiernas djupa vidskepelse och rädsla för spöken.

NYA NÖJEN

I slutet av september 1844 upptäckte Wallin ett nytt Kaironöje i form av glädjeflickorna i Ezbekiya. Han gick helhjärtat inför att utforska denna sida av det egyptiska samhället och med ens tedde sig livet mindre tråkigt. Att Wallin med sådan flit ägnade sig åt detta nöje är föga överraskande. Med tanke på hur svag han alltid hade varit för vackra flickor är det snarare förvånande att han inte hade sökt deras sällskap tidigare. Han hade trots allt bott i Kairo i nästan åtta månader. Även om han inte hade nämnt det i sin dagbok, måste han ha noterat Ezbekiyas flickor redan tidigare, på samma sätt som han automatiskt lade märke till kvinnor varhelst han befann sig, om det så var i Ålands skogar, på stranden i Le Havre eller i Alexandrias basarer. Han hade dessutom tidigt kommenterat hur egyptiskorna rörde sig och hur de koketterade med sina slöjor.

Flickorna i glädjekvarteren blev den krydda som Wallin behövde för att – åtminstone för korta stunder – få tillbaka sin aptit på livet och Orienten. Han hade redan hunnit smaka denna exotiska krydda under Sayyid Badawis molid i Tanta och efter hemkomsten vågade han för första gången söka upp huvudstadens ”tärnor” på hemmaplan.

Det kan tyckas förvånande att Wallin skrev ner sina kvinnohistorier i de dagböcker som han, vartefter de fylldes med text, skickade hem till sin professor, som i sin tur överlämnade en del av dem till publicering i Finlands dagstidningar. Men det gjorde han. Däremot censurerade Wallin sig själv genom att övergå till engelska (eller ibland arabiska skrivet med latinska bokstäver) när han lade ut texten om sina amorösa eskapader. På så sätt skonades Geitlins barn, Wallins mor och många

andra som råkade kasta ett öga i de oredigerade dagböckerna från dessa detaljer i den kände upptäcktsresandens liv i Orienten. Elmgren valde att i sin utgåva av dagböckerna utelämna det mesta av Wallins upptäckter på kvinnofronten.

Den första noteringen på engelska dyker upp den 22 september. Då bestämde sig Wallin framåt kvällen för att "vandra uppåt staden". Mitt i den löpande svenska texten övergår dagbokens berättelse till engelska: "*Metted with a girl in the street and passed with her in a house, in which I rested in her embracings the whole night.*"³⁵

Det rädde ingen tvekan om vad det var för en flicka. Wallin beskrev henne som "*extremely prostitute although not seeming to be of the lowest order*", alltså inte av den allra värsta sorten.³⁶

När Wallin en gång hade upptäckt detta nya nöje följer de engelska passageraerna i dagboken tätt. Redan tre dagar senare sökte Wallin upp samma hus, där han den här gången tillbringade natten med "*a little and very young girl*".³⁷

Samma lilla flicka sökte han upp på nytt en vecka senare. Flickorna, som oftast var väldigt unga, fick Wallin tag på genom en kvinna i Ezbekiya, som han i sina anteckningar kallade "den gamla kvinnan" (*the old woman*) eller "advokatens hustru" (*the attorney's wife*). Hon försåg honom med tillgängliga flickor, som han antingen själv sökte upp eller som – efter att han hade flyttat från schejk Ali – sändes till hans hem. Varje möte blev inte samma succé. Efter några besök insåg Wallin plötsligt att hans charmerande unga flicka egentligen var rejält smutsig och lukade rå lök, något han inte alls hade lagt märke till i början.³⁸ Även om språkforskning knappast var det primära syftet med dessa, oftast kortvariga, bekantskaper menade Wallin att han genom kvinnorna lärde sig en hel del om både det arabiska språket och den egyptiska kulturen.

Han var dock hela tiden noga med att inte falla för någon enskild flicka och gjorde till och med narr av vännen Dietel som "tycktes mycket värdera" sin "tärna", som han kallade Fatima:

Hela hans förhållande och uppförande häri misshagade mig på det högsta och jag fann mig högst tråkig och generad härvid. All sorts ridderlighet för glädjeflickor i allmänhet men i synnerhet för Orientens, är verkligen malplacé. Han tror sig älskad af sin fatimah och det nästan förekom mig som han äfven älskade henne, såsom han sade för den stora likhet han fann mellan henne och en flicka i hans hem. Den narren!³⁹

I längden visade sig inte heller Wallin vara helt immun för de charmerande egyptiska flickorna. Han skulle själv komma att falla för en egen Fatima längre fram.

Glädjeflickorna, utfärderna och Ramadan innebar visserligen en viss omväxling, men Wallin fortsatte ändå att längta bort från ”det tråkiga och stilla lif” han tyckte sig föra i Kairo. Redan efter några dagar hade Ramadan förlorat sin charm: ”Dock jag börjar redan bli fullkomligen mätt på Ramadan och dess nöjen, som jag i själva verket längesedan blifvit det på Kairo och dess folk.”⁴⁰

Under hösten hade han umgåtts allt mer med ”kasanaren” Dietel, inte för att han skulle ha varit speciellt förtjust i den unge mannen – det var han inte – utan snarare för att urvalet av européer inte var så stort:

Dietel ehuru bland de bättre man här har att bjuda på har dock mycket ryskt i sig: den vanliga lusten att spela seignör och se sig omgifven af stora hopar betjenter och tjenare – den vanliga beundran och förödmjukelsen för högtuppsatte män och för män etc etc.⁴¹

Tillsammans började de ändå planera för en resa till Övre Egypten, en ljuspunkt i Wallins långtråkiga tillvaro. När Dietel, efter oväntade problem med sitt universitet, plötsligt måste resa hemåt gick Wallins planerade resa uppför Nilen än en gång i stöpet. Han var besviken och uppgiven.

Den 13 oktober var äntligen Ramadans sista dag:

Rörelsen var stor på gatorna af folk som köpte upp sina förnödenheter till festen och bodarna i synnerhet fulla med salt fisk, som i morgon hvar och en måste äta, och som nu spridde en högst obehagliga lukt åt alla håll. Pojkar och barn sprungo omkring och ropade i morgon är fest ungefär som hos oss barnen i morgon afton är julafton.⁴²

Morgonen därpå inledde Wallin och schejk Ali festligheterna med bön i sin kvartersmoské, Ghamrimoskén. Uppsnyggade Kairobor i nya kläder – även schejk Ali hade införskaffat nya kläder, bekostade av Wallin – vandrade genom staden, hälsade på släktingar och vänner samt önskade varandra ”*kulli sanah wainta tajib*”⁴³ och allt gott.

För Wallins del såg framtiden verkligen ut att föra med sig någonting gott. Den 22 oktober fick han av Pruner höra att doktor Schleddehaus, en läkare i Alexandria, ämnade resa till Övre Egypten tillsammans med den österrikiske målaren Sattler och att de erbjöd Wallin att göra dem sällskap. Wallin blev överrumplad men lyck-

lig. Han lovade att lämna besked till Pruner samma kväll, men hade bestämt sig redan sekunderna efter att han hade tillfrågats. Han visste visserligen ingenting om de två tyskspråkiga herrarna, men han litade helt och fullt på Pruners omdöme, kanske till och med mer än på sitt eget. Efter två inställda resor såg det till slut ut som om han verkligen skulle komma iväg till Övre Egypten och dess omtalade tempel och gravar.

DEL 3

MÖTET MED DET FARAONSKA EGYPTEN

RESAN TILL ÖVRE
EGYPTEN OCH NUBIEN

HIEROGLYFERNAS VACKRA FORMER PÅ GRAV- OCH TEMPELVÄGGAR FASCINERADE WALLIN.

EUROPA OCH DET FORNA EGYPTEN

”Det gamla Egyptens århundriga tempel”

FÖR WALLIN, LIKSOM för de allra flesta 1800-talsresenärer, representerade Kairo i första hand den muslimska arabiska kulturen. Stadens smala gränder, husens mashrabiya-täckta fönster och moskéerna med sina sirliga minareter gjorde att staden av många besökare upplevdes som hämtad direkt ur *Tusen och en natt*.

Övre Egypten, däremot, stod för den faraonska historien och landets urgamla, förislamiska, högkultur. Även Wallin förknippade färden till Övre Egypten med ”århundriga tempel” och ”Pharaoners stoft”. Där, långt uppe i Nildalen, låg mytomspunna platser som Thebe, med dess många tempelruiner och nyupptäckta kungagravar. En resa uppför Nilen betraktades närmast som obligatorisk för de européer som hade tagit sig så långt som till Kairo. Flera i Wallins bekantskapskrets, bland andra Rysslands generalkonsul Kraemer och vännen Pickering, hade under våren 1844 varit i Övre Egypten och exalterat berättat om sina resor vid återkomsten till Kairo.

Det forna Egypten var i ropet i Europa vid mitten av 1800-talet. Hösten 1844, när Wallin drog runt och hade tråkigt i Kairo, hade det bara gått femton år sedan det sista bandet av det franska praktverket *Description de l'Égypte* hade kommit ut och gett europeiska läsare en helt ny inblick i Egyptens monumentriktedom. Redan flera år dessförinnan hade Vivant Denons bok väckt ett intresse för den faraonska civilisationen. Detta intresse, ständigt matat med allt fler böcker och rapporter från landet vid Nilen, svällde till en formlig våg av egyptomani som rullade fram

över Europa under 1800-talets första hälft. Vid samma tid utkristalliserades studiet av det forna Egyptens historia, språk, konst, kultur och religion till en egen disciplin – egyptologin. Hieroglyfernas gåta var löst och för första gången på hundratalens år kunde forskare läsa och förstå de forna egyptiernas bortglömda texter.

Kunskapen om det forna Egypten

Kunskapen om hur de fornegyptiska hieroglyferna lästes och förstods hade gradvis dött ut redan under de första århundradena efter Kristi födelse. Den sista daterade hieroglyfskriften i Egypten, som finns på en vägg i Philaetemplet, skrevs år 395 e. Kr.¹ Det är naturligtvis möjligt att hieroglyftexter skrevs även senare, men i takt med att kristendomen spreds i Nildalen övergav egyptierna sina gamla gudar och därmed också hieroglyferna. I stället infördes det grekiska alfabetet. För de ljudvärden i egyptiskan som saknade motsvarighet i grekiskan användes tecken härledda ur demotiskan. Detta sista skede av fornegyptiska kallas koptiska, samma benämning som används för den kristna kyrkan i Egypten. Kristendomen trängde effektivt undan den fornegyptiska religionen. På 500-talet, när de sista gamla templen stängdes, fanns det inte längre någon som kunde läsa hieroglyfer. Med arabernas erövring på 600-talet knöts Egypten till den arabisk-islamiska kultursfären, koptiskan ersattes småningom av arabiska som tal- och skriftspråk och levde vidare endast i vissa delar av den koptiska kyrkans liturgi. Den fornegyptiska kulturen föll i glömska.

MOSES, MYTER OCH MAGI

I medeltidens Europa var tillgången på uppdaterad kunskap om Egypten begränsad. Få européer reste till Egypten och de verk som skrevs av arabiska resande nådde sällan europeiska läsare. I Europa byggde Egyptenbilden i stället på Herodotos, Diodorus och Strabons berättelser om landet och dess folk. Den mest spridda och lästa källan var ändå Bibeln. I den fanns de fängslande berättelserna om Josef som hade sålts som slav till Egypten, om hans bekymmer med Potifars hustru och om hur han efter en tid i fängelset fick återupprättelse och räddade landet under sju magra år. Bibeln berättade även om Israels folks trældom under den grymme Farao, om Moses – som trots sin egyptiska uppfostran vid hovet – revolterade och led-

de sitt folk ut ur landet och om den heliga familjens flykt från till grannlandet Egypten undan kung Herodes.

Egypten framstod för många européer som en närmast magisk värld med inslag av mystik, magi och hemlig kunskap. Delar av denna värld hade redan under antiken rent konkret hämtats till Europa, framför allt till Rom, i form av egyptiska obelisker, inskrivna med mystiska tecken. Hieroglyferna sågs som ett hemligt språk, i vilket endast ett utvalt fåtal kunde invigas. Så länge ingen kunde läsa eller förstå den fornegyptiska skriften var fältet öppet för de mest fantastiska tolkningar. De enstaka europeiska resenärer som verkligen hade sett Egypten kunde berätta om exotiska platser och märkliga byggnader, som vävdes in i en salig blandning av myter och bibliska historier. Resultatet blev fantasifulla men oftast helt felaktiga uppfattningar, som den att pyramiderna i Giza skulle ha varit den bibliske Josefs rymliga spannmålmagasin.

DE FÖRSTA UPPTÄCKTSRESANDENA

Det fåtal européer som besökte Egypten under medeltiden och renässansen var i allmänhet pilgrimer på väg till det heliga landet. I Egypten såg de sällan andra platser än Alexandria och Kairo, som för dem bara var stationer på vägen till Jerusalem. De hade inget intresse av att resa längre upp längs Nilen och vågade sannolikt heller inte göra det. Det fanns enstaka undantag, som den anonyma venetianare som enligt sin egen reseberättelse skall ha färdats ett stycke uppför Nilen så tidigt som 1589. Enligt egen utsago hade han drivits av en längtan att se landets monument, som han också till viss del beskrev. En annan tidig resenär var dominikanermunken Jean Michel Vansleb, som år 1672 seglade så långt upp som till Sohag, omkring 500 km söder om Kairo.

Under 1700-talet vågade sig allt fler allt längre söderut. Den franske jesuitermunken Claude Sicard kom till Egypten som missionär 1712 och stannade kvar i landet till sin död 1726. Under sin tid i landet gjorde han flera resor, inte bara till Övre Egypten utan också till Fayum, Deltat och Sinai. Han var den förste europé som insåg att den ganska oansenliga staden al-Uqsur (Luxor) i Övre Egypten faktiskt var det forntida Thebe. Sicards noteringar och kartor banade väg för senare upptäcktsresande. Bland dessa kan nämnas dansken Frederik Ludwig Norden, som reste till Egypten år 1737 på uppdrag av kung Kristian VI. Norden, som hade studerat byggnadskonst, mätte upp och ritade av Egyptens monument med betydligt större exakthet än sina föregångare. Samma år som Norden mätte och ritade sig uppför Nilen gjorde engelsmannen Richard Pococke i stort sett samma resa. De

två möttes dock aldrig. Pococke var en av de första européer som besökte Konungarnas dal och de gravar som då var fria från sand. Även män som James Bruce, Louis François Cassas, Richard Dalton och Charles Nicolas Sonnini besökte Egypten under 1700-talet. Redan vid seklets mitt utkom också i Europa de första reseberättelserna och mer omfattande verken om Egyptens monument. De flesta var på franska, men några även på engelska, tyska och holländska. Gradvis ökade européernas kunskap om Egypten och landets monument.

Vissa sidor av Egypten var å andra sidan kända långt tidigare. De allra flesta visste att landet var den huvudsakliga källan till det eftertraktade läkemedlet *mumia*, mumiepulver. *Mumia* hade sedan 1500-talet importerats till Europa, där det länge såldes i alla välsorterade apotek. Nedmald mumie, strödd över mat eller blandad i dryck, ansågs hjälpa mot allt från illamående och hosta till benbrott och leversjukdomar. Intresset för mumier i pulverform var därmed betydligt äldre än fascinationen för intakta mumier och deras sarkofager. British Museum fick sin första hela mumie år 1722. Den registrerades då under ”egyptisk kuriosita”.

Europas bildade klasser kunde med andra ord redan under 1700-talet läsa och lära sig om Egyptens tempelruiner, obelisker och gravmålningar, och låta sig fascineras av de enstaka egyptiska fornföremål som handelsmän, pilgrimer och upptäcktsresande hade hämtat med sig till sina hemländer. Ett försiktigt intresse för den bortglömda faraonska kulturen vaknade. År 1741 grundades i London *The Egyptian Society*, det första av en hel rad sällskap som senare bildades för att stöda och uppmuntra forskning om det forna Egyptens historia och dess monument. Det riktigt stora intresset för Egypten uppstod emellertid först vid sekelskiftet 1800, då den franska expeditionen under ledning av Napoleon Bonaparte med besked introducerade den faraonska kulturen för den europeiska allmänheten.

1800-TALET – SAMLARNAS TIDEVARV

Den 19 maj 1798 avseglade Napoleon Bonapartes invasionsstyrka från Toulon med siktet inställt på Egypten. Expeditionen blev ett militärt misslyckande, men var en triumf för kultur och vetenskap och helt avgörande för det snabbt ökande intresset för det forna Egypten i 1800-talets Europa. Bland Napoleons omkring 35 000 soldater fanns 167 forskare och lärda män, handplockade från Frankrikes mest respekterade lärdomsinstitutioner. I gruppen ingick tecknare, konstnärer, orientalist, zoologer och botaniker, men också läkare, mekaniker, ekonomer och ballongflygare. Tillsammans skulle de studera och dokumentera det land som Napoleon hoppades erövrade.

FÖRSÄTTSBLADET TILL DEN FRANSKA DESCRIPTION DE L'ÉGYPTE, SOM I ALLRA HÖGSTA GRAD
 BIDROG TILL ATT SPRIDA INTRESSET FÖR DET FORNA EGYPTEN I 1800-TALET'S EUROPA.

Att arbeta mitt under ett pågående fälttåg var inte lätt och ett trettiotal av dessa tappra vetenskapsmän dog i strid eller av sjukdomar. Men de övriga mätte upp, ritade av och dokumenterade Egypten allt vad tygen höll. Resultatet blev mastodontverket *Description de l'Égypte*, som utkom mellan åren 1809 och 1828. I förordet till verket beskrevs det forna Egyptens storhet. Landet omtalades som en källa till kunskap och konst, där storheter som Homeros, Pythagoras och Platon hade studerat och dit hunger efter världslig makt hade lockat män som Alexander den store, Caesar, Marcus Antonius och Augustus. Det konstateras också att detta fantastiska land, som en gång förmedlat så mycken kunskap, nu hade störtats i barbari. Underförstått var den franska erövringen därmed inte bara moraliskt berättigad, utan rent av nödvändig för återupprättandet av det forna Egyptens storhet.

Denna introduktion till det forna Egypten anslog i mångt och mycket tonen för hur Egypten under 1800-talet uppfattades i Europas lärda kretsar. Det forna Egypten kom att ses som en förlängning av det antika Grekland och som ursprunget till Europas kultur och kunskap. Nu när landets storslagna fornhistoria hade återupptäckts gällde det att rädda den undan det samtida, till övervägande del muslimska, Egypten. Landets invånare – egyptierna – ansågs inte ha någon direkt koppling till landets faraonska förflutna, ett synsätt som kom att prägla också den framväxande egyptologin under en förvånansvärt lång tid. Ett eventuellt undantag kunde göras för kopterna, som mot slutet av 1800-talet av framstående egyptologer lyftes fram som ättlingar till faraonernas folk.

Description och tidiga reseskildringar förmedlade en bild av Egypten som ett land belamrat med statyer, sfinxer, obelisker och mumier, en plats där det var fritt fram för alla och en var att plocka med sig så mycket man bara kunde och orkade transportera hem. En intensiv, ibland till och med våldsam, tävlan om landets antikviteter tog fart. De tävlande var i första hand de konsulter som representerade Europeiska makter i Egypten. De mest aktiva i denna antikvitetsjakt var den franske konsuln Bernadino Drovetti (1776–1852) och hans brittiske motsvarighet Henry Salt (1780–1827). Även Sveriges generalkonsul Giovanni Anastasi samlade på sig en mängd antikviteter och papyrer. Jakten på antikviteter urartade ibland till väpnad strid mellan samlarkonsulernas agenter, som reste runt mellan de största och mest kända fyndplatserna, där de genom grävningar och handel plundrade Egypten på stora delar av landets kulturarv.

En av de mest kända och mest äventyrliga agenterna var Giovanni Battista Belzoni. Född (1778) och uppvuxen i Padua hade Belzoni påbörjat sin karriär som barberare i sin fars salong i hemstaden. Han flyttade emellertid snart vidare, först till Rom, sedan till Paris och Nederländerna. År 1803 kom han till London, där han

stannade i nio år och blev brittisk medborgare. Belzoni var lång och kraftigt byggd och uppträdde ibland som stark man på teater. Hans paradnummer var att bära runt tio vuxna män på sina axlar. Någonstans under sitt flackande mellan Europas huvudstäder hade Belzoni studerat hydraulisk mekanik och det var som expert på hydraulik som han av en slump hamnade hos Muhammad Ali i Egypten. Där var hans uppgift att konstruera en ny vattenpump, tänkt att ersätta det gamla vattenhjulet. En olycka i samband med demonstrationen satte emellertid punkt för projektet. Belzoni, som då befann sig i Egypten utan jobb, åtog sig i stället att för konsul Henry Salts räkning transportera en kolossalstaty av Ramses II från västra Luxor till Kairo.

Det blev början på Belzonis färgstarka karriär som samlare, under vilken han kom att bli den förste europé som tog sig in i det stora templet vid Abu Simbel och i Khefrens pyramid i Giza. Han lät göra gipsavtryck av väggarna i Sety I:s grav och transportera samme kungs vackra alabastersarkofag till England, där den köptes av arkitekten och samlaren John Soane.² Till skillnad från andra skattjägare gjorde Belzoni ofta korta anteckningar med beskrivningar av fyndplatserna och fyndomständigheterna. Även om dessa anteckningar ofta lämnar en hel del övrigt att önska, var de ett första steg på vägen till de mer vetenskapliga undersökningar som med tiden skulle komma att äga rum på olika platser i Egypten.

Kunskapen om det forna Egypten spreds snabbt genom Europa. För den intresserade fanns det redan på 1840-talet gott om böcker om Egyptens monument på olika europeiska språk. Det var inte ovanligt att resenärer på Nilen hade med sig resebibliotek på tiotals volymer. Murrays handbok från 1847 rekommenderar över tjugo verk, allt från Herodotos till Champollion, som ”de mest användbara”. De flesta större europeiska museer hade vid den här tiden börjat bygga upp samlingar av egyptiska antikviteter och uppackning av egyptiska mumier hade blivit ett salongsnöje på flera håll i Europa.

EGYPTIERNAS INTRESSE FÖR SIN HISTORIA

I Egypten däremot var kunskapen om landets fornhistoria mer begränsad. Denna kunskapsbrist har ofta – delvis med rätta – skyllts på bristande intresse för den faraonska historien hos de ledande samhällsskikten, vars medlemmar ofta själva inte var egyptier. En annan viktig orsak var att de första generationerna av egyptologer medvetet höll egyptier utanför sin nygrundade vetenskap. Utan inhemska egyptologer fanns det varken intresse för eller möjlighet att föra ut de nya rönen i Egypten. Medan kunskapen om pyramider, faraoner och gudar spreds som en löpeld ge-

nom 1800-talets Europa undervisades i egyptiska skolor överhuvudtaget ingenting om landets forna högkultur.

Däremot var det faraonska kulturarvet naturligtvis ständigt närvarande i form av de tempelruiner och statyer som fanns i så gott som varje egyptisk by. Egyptiernas inställning till dessa lämningar hade varierat från en tid till en annan. Under medeltiden hade krig, utbrott av pest och perioder av svält skapat en grogrund för en allt mer dogmatisk religiositet, som kulminerade i perioder av ikonoklasm, då dekorationen på tempel- och gravväggar hackades sönder och statyer förstördes.

I arabvälden, liksom i Europa, förknippades Egypten ofta med magi och mystik, och hieroglyferna med ett magiskt språk och hemlig kunskap. Även här väckte de stora pyramiderna aktning och beundran, vilket tydligt kommer till uttryck i legenden om den marockanske schejk som sände en hemkommen pilgrim tillbaka till Kairo, eftersom han där hade underlåtit att besöka de stora pyramiderna i Giza.

Det plötsliga europeiska intresset för de faraonska monumenten i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet överraskade och förbryllade många egyptier. Den egyptiske historikern Abd el-Rahman el-Jabarti (1754–1825), som bevitnade detta tilltagande intresse, förundrade sig storligen över en grupp ”engelska europeer” som ville undersöka de berömda pyramiderna vid Giza. Jabarti beskrev denna nya typ av besökare som nyfikna på egendomliga föremål och triviala detaljer, framför allt sådant som hade med landets gamla ruiner att göra. Han häpnade över de summor dessa utlänningar lade ned på att hyra och utrusta agenter och på att skeppa statyer och andra föremål till Europa. Jabarti fann det hela högst besynnerligt, men han fördömde det inte.

Alla egyptier var emellertid inte lika öppna för nytänkande som Jabarti. Uppfattningen att de forntida templen utgjorde ett synligt uttryck för en hednisk kultur och därmed inte var förenliga med islam levde delvis fortfarande kvar i 1800-talets Egypten. Det betraktades inte som helt accepterat för en rättrogen muslim att lägga tid och energi på att resa runt och studera de faraonska monumenten. Själva idén att resa enbart för nöjets eller intressets skull var dessutom helt främmande för 1800-talets egyptier. De reste på de föreskrivna pilgrimsfärderna till Mekka eller å yrkets vägnar, men i den egyptiska kulturen fanns ingen motsvarighet till det nöjesresande som tog allt fler europeer allt längre ut i världen. De flesta egyptier hade därför svårt att förstå de europeiska resenärernas motiv. Förklaringen att man var intresserad av historiska platser, landskap och monument, var i egyptiernas öron föga övertygande. Många misstänkte ekonomiska eller politiska motiv bakom europeernas besök. Även Wallin misstänktes i Kairo ett tag för att vara rysk spion.

Det dröjde emellertid inte länge förrän befolkningen i byarna längs Nilen lärde sig att dra ekonomisk nytta av besökarna. De sålde gamla mynt, bitar av papyrus och andra antikviteter, guidade turister i tempel, hjälpte dem att klättra på pyramider och att segla genom Nilens katarakter. En grupp européer som besökte en by utanför Assuan i mitten av 1800-talade kunde berätta om hur en skara människor hade kommit fram för att kräva betalt, helt enkelt för att utlänningarna besökte deras land och ”såg på katarakten”. Även Wallin stördes under sin resa uppför Nilen av horder av barn som tiggde pengar av honom och hans sällskap.

Egyptiernas möjlighet att ta del av de nya forskningsrönen om landets monument var starkt begränsade. Lokalbefolkningen i byarna längs Nilen anställdes för att gräva fram fornlämningar och för att transportera fynd till Kairo, men under första hälften av 1800-talet var det i princip deras enda kontakt med det faraonska kulturarvet. Publikationer på arabiska saknades helt och det fanns ingen som kunde förmedla de nya kunskaperna till en egyptisk publik. Samtidigt försvann en stor del av landets kulturarv i allt snabbare takt ut ur Egypten och till Europa, där det studerades av en växande skara vetenskapsmän.

DE FÖRSTA EGYPTOLOGERNA

År 1822, det år Champollion bevisligen kunde läsa och förstå egyptiska hieroglyfer, brukar anges som egyptologins födelseår. Termen ”egyptologi” uppkom emellertid först på 1850-talet. Wallin talade därför heller inte om egyptologer utan mer allmänt om ”män, som forskat i de gamle Egyptiernes monumenter”.³ Den kände egyptologen Lepsius kallade han ”den store Hieroglyfläsaren”.⁴

Intresset för hieroglyferna hade funnits långt före 1822 och många teorier om hur de skulle läsas och förstås hade presenterats redan under 1600- och 1700-talen. Dessa tidiga tolkningsförsök baserades på spekulationer och rena fantasier snarare än på verklig kunskap. Många utgick ifrån ett verk författat av en präst vid namn Horapollo, som levde i Alexandria på 500-talet e. Kr. Horapollo kunde visserligen läsa och translitterera ett trettiotal hieroglyfer, men saknade kunskap om grammatik och syntax. Horapollos *Hieroglyphica* skrevs ursprungligen på egyptiska (koptiska) men översattes till grekiska. På 1500-talet nådde skriften Europa, där den ledde flera ivriga hieroglyftolkare på fel spår.

Efter århundraden av spekulationer och gissningar presenerade den franske forskaren Jean François Champollion 1822 sina resultat för den akademiska världen i det sedermera kända *Lettre a M. Dacier*. Då hade Champollion ägnat 14 år åt studiet av olika hieroglyfinskrifter och jämförande språkstudier. Redan som 16-åring hade han slagit fast att koptiskan var det sista skedet av fornegyptiska. Om denna slutsats var han dock inte ensam. Britten Thomas Young hade kommit till samma resultat. Young hade dessutom insett att vissa demotiska tecken var härledda ur hieroglyfer och att hieroglyfskriften kombinerade alfabetiska och icke-alfabetiska tecken. Även svensken Johan David Åkerblad hade kommit en bit på vägen mot lösningen av hieroglyfernas gåta.

Äran och erkännandet för den slutliga tolkningen tillföll ändå Champollion. En förutsättning för hans framgångsrika arbete var den sten med en inskrift på två språk, skrivna med tre skivsätt, som en fransk officer av en slump hade hittat i samband med byggandet av en befästning i Rashid (Rosetta) i det egyptiska Nildeltat i juli 1799. Stenen, som efter fyndplatsen kallas Rosettastenen, sändes omedelbart till expeditionens vetenskapsmän, som lät göra en avgjutning av texten. Själva stenen tillföll britterna i samband med den franska arméns kapitulation 1801 och finns idag utställd på British Museum.

År 1808 började Champollion arbeta med textavgjutningarna. Han kunde utan problem läsa den grekiska versionen. Av den framgick att det rörde sig om ett kungligt dekret, utfärdat av Ptolemaios V på 100-talet f. Kr. Enligt texten skulle dekretet vara översatt till egyptiska och skrivet med både demotisk skrift och hieroglyfer. Det var med andra ord bara att jämföra texterna.

Champollion började med de kungliga namnen, som i hieroglyftexten inramades av ovala ringar som han kallade *kartoucher*. Snart hade han hittat de tecken som ingick i namnen Kleopatra och Ptolemaios. Utifrån dem arbetade han vidare tecken för tecken. Han dubbelkollade sina rön genom att läsa andra egyptiska texter på stelar och obelisker som hämtats till Europa. Redan 1821 kunde han läsa inskriften på en obelisk som Belzoni hade tagit med sig från Philaetemplet. Därmed var hieroglyfgåtan att betrakta som löst.

En ny värld öppnades när tempelväggar, papyrusrullar och obelisker inte längre enbart var dekorativa antikviteter utan även historisk dokumentation, som bidrog med kunskap om det forna Egyptens historia, kultur och religion. Champollion brann av iver att få läsa fler texter. Han reste först till Museo Egizio i Turin, som i sina samlingar hade flera föremål med hieroglyfinskrifter, och därifrån vidare

till Rom och Florens. I Italien träffade han professor Ippolito Rosellini som också intresserade sig för det egyptiska språket och snabbt lärde sig Champollions tolkningsmetod. Tillsammans ordnade Champollion och Rosellini den Fransk-toskanska expeditionen till Egypten, som under ett års tid (1828–29) dokumenterade och studerade fornlämningar och inskrifter i hela Nildalen. Arbetet med expeditionens slutpublikation försenades dessvärre på grund av finansieringsproblem. Champollion var därtill fullt sysselsatt med att sammanställa en fornegyptisk grammatik. Hans plötsliga död i ett slaganfall 1832 gjorde att det aldrig blev någon gemensam publikation.

Det blev i stället Jaques Joseph Champollion-Figeac som gav ut sin yngre bror Jean François arbete i form av *Monuments de l'Égypte et de la Nubie* mellan 1835 och 1847. Champollion-Figeac skrev själv flera böcker det forna Egypten. År 1839, medan han redigerade ihop broderns enorma publikation, gav han ut *L'Égypte ancienne*, som sannolikt var den som Wallin avsåg när han under resan till Övre Egypten hänvisade till ”den särdeles trefliga och intressanta Champollion Figeac”.⁵

Champollion-Figeacs bok var inte det enda verk om faraonernas Egypten som fanns att tillgå hösten 1844, när Wallin gav sig av på sin resa i de faraonska templens och gravarnas värld. Under 1830-talet hade flera grundläggande egyptologiska verk utkommit i Europa. Champollions stora egyptiska grammatik hade getts ut postumt mellan 1836 och 1841. Kunskapen om det fornegyptiska språkets struktur och grammatik var ändå begränsad till en liten grupp forskare. Flera förblev dessutom länge tveksamma till de nya rönen och försökte motbevisa Champollion. Det var först då hans *Dictionnaire* utkom 1841–44 som den nya metoden ansågs korrekt.

SIR JOHN GARDNER WILKINSON

En av de allra första att bedriva vetenskapliga studier av egyptiska gravar och tempel var britten Gardner Wilkinson. Redan år 1821, året innan Champollion presenterade sina resultat och sju år före den fransk-toskanska expeditionen, hade Wilkinson påbörjat sitt arbete i Thebe. Wilkinson var den förste att utföra mer systematiska undersökningar i Konungarnas dal, där han numrerade gravarna utifrån deras läge i dalen och försökte ordna dem kronologiskt på basen av de kungarnamn som han kunde läsa på deras väggar. Att läsa hieroglyfer hade han lärt sig genom Thomas Youngs arbeten och han var snabb att komplettera sina kunskaper med Champollions system.

Under sina år i Thebe bodde Wilkinson först i en grav och senare i ett lertegelhus på den västra sidan av Nilen. Han var långt ifrån den enda europé som bodde

i den anrika nekropolen. Belzoni hade tidigare bott i en grav i närheten och i andra gravar bodde agenter som arbetade för samlarkonsulerna Salt och Drovetti. I motsats till dessa agenter, som grävde fram och sålde antikviteter, ägnade sig Wilkinson tålmodigt åt att kopiera målningar och inskrifter. Redan 1830 utkom hans *Topographical Survey of Thebes* och tre år senare storverket *Manners and Customs of the Ancient Egyptians*. Böckerna arbetades sedan om till *Topography of Thebes, and a General View of Egypt* (1835), den första engelska guideboken över orterna längs Nilen och deras monument (med en stark tonvikt på Thebe). Boken blev mycket populär och trycktes i en andra upplaga redan 1843, med titeln *Modern Egypt and Thebes*. Följande upplaga ingick i John Murrays uppskattade serie handböcker över olika resmål med titeln *Hand-book for Travellers in Egypt* (1847).

Wallin hänvisar i sin dagbok aldrig till Wilkinson, trots att han sannolikt kände till hans arbete och den nyutkomna guideboken. Även om Wallin själv inte var särskilt påläst, var han medveten om att det redan hösten 1844 hade skrivits en hel del om de egyptiska monumenten. Därför brydde han sig många gånger själv inte om att beskriva dem i detalj. ”Böcker till otal och alla möjliga sorts arbeten äro skrifna och författade häröfver och hvad skulle jag kunna säga Eder i några rader? Jag anser bättre ej alls börja dermed”, skrev han till mor och syster efter sin resa uppför Nilen.⁶ Trots sitt intresse för hieroglyfskriften läste Wallin inte Champollions omfattande grammatik, utan nöjde sig med George Gliddons enklare men pedagogiska introduktion till hieroglyferna och det egyptiska språket.⁷

KARL RICHARD LEPSIUS

Champollions framgångar inspirerade andra egyptologer att följa i hans fotspår, både i sin forskning och rent konkret uppför Nilen. Allt fler vetenskapliga expeditioner sändes ut för att kopiera och studera texterna i de egyptiska templen och gravarna, men också för att samla in föremål till de framväxande egyptiska museerna i Europa. Den mest kända av de tidiga egyptologiska expeditionerna var den preussiska, under ledning av egyptologen Karl Richard Lepsius. Den språkligt begåvade Lepsius hade snabbt satt sig in i Champollions metod, och kunde dessutom bidra med flera kompletteringar och förbättringar. Han reste sedan runt mellan olika egyptiska samlingar i Europa och studerade egyptiska texter i väntan på en chans att komma till Egypten. Chansen kom år 1842, då kung Frederick Vilhelm IV av Preussen bad Lepsius leda en expedition till Nildalen. Målet för expeditionen var att samla vackra och viktiga föremål till det planerade museet i Berlin, samt att dokumentera så många fornlämningar som möjligt.

Den preussiska expeditionen kom att bli en av de bäst organiserade arkeologiska expeditionerna i egyptologins historia. Den finansierades generöst av den preussiska kungen, som dessutom personligen tog kontakt med Muhammad Ali för att få dennes stöd och beskydd för företaget. Det fick han, och mer därtill: expeditionens medlemmar fick paschans tillstånd att undersöka vadhelst de önskade och att ta med sig *samtliga* fynd till Berlin. Genom sitt tvångsrekryteringssystem höll Muhammad Ali dessutom expeditionen med gratis arbetskraft.

Lepsius och hans medarbetare reste till Egypten i september 1842 och stannade där tre år. Under dessa år hann de mäta upp och rita av de flesta av landets viktigare monument, samt samla på sig 249 packlårar antikviteter. Bland föremålen fanns mumier och sarkofager, men också en obelisk och tre hela gravkamrar från Saqqara, färdiga att monteras upp i det framtida Berlinmuseet. Expeditionens arbete resulterade också i tusentals teckningar, kopior av inskrifter och planritningar över tempel, gravar och andra fyndplatser. Detta material publicerades som *Denkmäler aus Ägypten und Äthiopien*, som utkom mellan åren 1849 och 1859 och som till omfattning och betydelse på alla sätt motsvarade fransmännens *Description de l'Égypte*. Lepsius *Denkmälers* tolv planschvolymerna innehöll 894 planscher och används alltså av egyptologer världen över. Verket innehöll delvis samma material som Champollions och Rosellinis tidigare publikationer, men med flera, rättelser och kompletteringar.

Vid tiden för Wallins resa till Övre Egypten låg publikationen av *Denkmäler* ännu i framtiden. Lepsius hade då verkat i Egypten i två år och arbetade vintern 1844–45 i västra Thebe, där den preussiska expeditionen hade inrättat sitt högkvarter i det hus som ursprungligen hade byggts för Wilkinson i backen ovanför byn Qurna.

DE FÖRSTA TURISTERNA

Det var inte enbart samlare, äventyrare och egyptologer som under 1800-talet lockades till det återupptäckta Egypten. Resor uppför Nilen, som tidigare hade varit farliga företag förbehållna äventyrare och upptäcktsresande, förenklades betydligt under 1800-talets första hälft. Ångbåtarnas intåg gjorde färderna över Medelhavet enklare och snabbare, samtidigt som Muhammad Alis hårda styre kunde garantera större säkerhet för resenärer på Nilen. De första turishotellen gjorde boendet i Egypten betydligt mer bekvämt än det hade varit under den tid då européer hade varit hänvisade till sina länders konsuler och klostrens gästrum. Från och med 1843 kunde europeiska besökare i stället ta in på det lyxiga Hotel d'Europe i Alexandria

eller Hotel d'Orient i Kairo. Den första större vågen av västerländska turister kom till Egypten på 1840-talet. Den skulle följas av många fler.

Egyptologi, antikhandel och turism växte fram i ett slags symbios i 1800-talets Egypten. Gränserna mellan samlare, turister och forskare var inte helt tydlig i en värld där egyptologer skrev guideböcker och planerade museer för det ökande antalet turister. I de flesta turistresor till Egypten ingick en resa på Nilen. Större och mindre sällskap hyrde *dahabiyor*, ett slags husbåtar med besättning, och seglade upp till Övre Egypten och Nubien. I Murrays guidebok från 1847 rekommenderar egyptologen Wilkinson turisterna att avsätta inte mindre än tre månader för en rundresa i Egypten. En stor del av tiden beräknades upptas av båtfärden till Övre Egypten och Nubien, som inkluderade besök i tempel och gravar, möjligen även ett kort uppehåll hos glädjeflickorna i Esna och en spännande färd nerför den första Nilkataraktens forsar. En del resenärer valde att vända om vid Luxor eller Assuan, men de allra flesta fortsatte hela vägen till Wadi Halfa innan de svängde stäven norrut, tillbaka mot Kairo. Murrays guidebok var inte den enda som fanns att tillgå på 1830-talet, men det var helt klart den bästa. J. J. Rifaud hade redan 1830 gett ut en fransk guidebok med konkreta tips om sevärdheter, transporter och souvenirer. Den första tyska guideboken utkom inte förrän 1877. Guideböcker om Egypten på arabiska saknades helt.

Under 1830- och början av 1840-talet behövde turisterna fortfarande speciella tillstånd, *firmaner*, från Muhammad Ali för att kunna resa omkring i landet. I dessa firmaner ingick också tillstånd att utföra mindre "arkeologiska" utgrävningar. Därför uppmanades nyanlända resenärer att genast ta kontakt med sitt lands konsul som snabbt kunde ordna en audiens hos paschan. Sålunda kom ett besök hos landets makthavare att ingå som en naturlig del i de flesta europeiska turisternas Egyptenresa. Tillståndet för Wallins Nilresa hade ordnats i förväg av doktor Schleddehaus, så Wallin hade ingen anledning att söka upp paschan i just det ärendet. Några år efter Wallins Nilresa upphörde systemet med *firmaner* och mot slutet av 1800-talet stod det alla fritt att resa varthelst de ville i landet. Pass var sällan nödvändigt, enligt Rifauds guidebok fungerade ett vanligt europeiskt visitkort lika bra i de flesta situationer.

I början av 1800-talet rekommenderades fortfarande beväpning eller inhyrda livvakter för en färd upp för Nilen. Vartefter Muhammad Ali stärkte sitt grepp om landet försvann behovet av vapen. Flera resande rapporterade att de hade känt sig fullkomligt trygga i Muhammad Alis Egypten, till och med tryggare än i många europeiska länder: "rån och mord med avsikt att stjäla är nästan helt okända här" skrev en turist vid 1800-talets mitt. Vintern 1844-45 ansågs det i princip tryggt att

resa obehäpna, men Wallin och hans medresenärer bar alla vapen – dels för att kunna försvara sig, dels för att kunna jaga under resan.

MUHAMMAD ALI OCH FORNLÄMNINGARNA

Under sin tid vid makten gjorde Muhammad Ali mycket för att gynna och underlätta turismen i Egypten. Det är däremot mer osäkert huruvida han själv hyste något större intresse för sitt lands faraonska sevärdheter. Hans förslag, framlagt år 1836, att låta riva pyramiderna vid Giza för att få byggnadsmaterial till en damm har gått till historien som ett exempel på hans ointresse, för att inte säga förakt, för landets faraonska kulturarv. Pyramidepisoden kan ha gett Muhammad Ali oförtjänt dåligt rykte. Idén att riva pyramiderna hade egentligen presenterats redan flera år tidigare av Yusuf Hekekyan, en av de unga män som hade sänts till Europa för att studera. Hekekyan föreslog redan 1829 att sten till broar och offentliga byggnader kunde brytas ur de pyramider som låg närmast Kairo. Däremot kunde han tänka sig att skona statyer, kolonner och tempel, som han ansåg ha ett större skönhetsvärde. Efter en offentlig vädjan från Frankrikes generalkonsul Mimaut som underströk paschans roll som ansvarig för det enda kvarvarande av antikens sju underverk, fick pyramiderna stå kvar. Hekekyans inställning till pyramider och andra monument förändrades senare och han blev en av de främsta förespråkarna för ett ökat skydd för landets fornlämningar och grundande medlem av *the Egyptian Society*. Samma höst som Wallin seglade upp för Nilen reste även Hekekyan runt i Övre Egypten och dokumenterade fornlämningar.

Om man bortser från den i egyptologkretsar kontroversiella idén att riva pyramiderna, som kanske inte ens var paschans egen, är Muhammad Alis attityd till Egyptens fornhistoria och monument svårtolkad. Han har av senare historieskribere anklagats för att i första hand ha betraktat antikviteterna som en tillgång i förhandlingar med de europeiska makterna, och han bytte de facto ofta fornsaker mot sakkunskap och tekniskt stöd. Som ett led i denna antikvitetsdiplomati skänkte han hela obelisker till både Frankrike och England och lät samlare och arkeologer föra ut stora mängder fornsaker – till och med delar av gravväggar och tempel – ur landet.

Samtidigt finns det tecken på att Muhammad Ali lät sig inspireras av landets fornhistoria. Pyramiden blev symbolen för landets officiella tidning. Även om det naturligtvis kan ifrågasättas om det var paschan själv som stod för valet, var det i alla fall han som godkände det. De neofaraonska pelarna på hans moské på citadellet var likaså snarare arkitektens val, men i slutändan godkända av paschan själv.

Muhammad Ali uttryckte dessutom en stor beundran för Champollions arbete och bad honom om en arabisk översättning av hieroglyfinskriften på en av de alexandrina obeliskerna samt en introduktion till den faraonska historien. Huruvida detta var ett tecken på genuint historiskt intresse eller en del av det diplomatiska spelet är osäkert. Däremot verkar Muhammad Ali ha blivit uppriktigt upprörd när han såg hur egyptiska mumier förstördes och eldades upp. Han ingrep också för att förhindra förstörelsen av landets forna monument.

Paschans åtgärder för att bevara landets fornminnen var ett svar på klagomål från flera européer angående förstörelsen av tempel och gravar i Övre Egypten. Champollion – som själv låtit hugga ut delar av väggdekorationen i Sety I:s grav – skyllde skadegörelsen på de lokala bönderna och europeiska antikvitetshandlare. År 1830 vädjade han till Muhammad Ali att åtgärder skulle vidtas. Muhammad Ali utfärdade till slut, den 15 augusti 1835, ett dekret i syfte att få bukt med den tilltagande plundringen. Dekretets innehåll var inte riktigt vad Champollion och andra europeiska egyptologer hade hoppats på. Paschan lade nämligen skulden för förstörelsen i första hand på européerna. Samtidigt var det just européerna och deras intresse för monumenten som hade inspirerat honom till det beslut han kungjorde genom sitt dekret, nämligen ett förbud mot utförsel av egyptiska fornsaker.

”Det är väl känt”, förklarade Muhammad Ali, ”att européerna har byggnader för förvaring av antikviteter. I dessa konserveras varsamt stenar med målningar och inskrifter och andra liknande föremål, som visas upp för landets invånare och för resande”. Paschan konstaterade att dessa institutioner tycktes skänka stor berömmelse till de länder som hade dem. Det fanns ingen anledning att inte även Egypten skulle bygga upp en sådan antikvitetsinstitution. Enligt paschans dekret skulle därför, från och med augusti 1835, alla egyptiska fornsaker sändas till Rifa’a Tahtawi på språkskolan i Ezbekiya. Tillsammans med Yusuf Hekekyan skulle Tahtawi börja planera för ett framtida antikvitetsmuseum i anslutning till skolan. En man tillsattes för att sköta museet och dessutom genom årliga inspektionsresor övervaka alla fyndplatser i Övre Egypten.⁸

DET EGYPTISKA MUSEET

De europeiska museer som Muhammad Ali tog som modell hade primärt byggts upp med tanke på ländernas egna invånare. I museernas salar skulle briter och fransmän lära sig om såväl sitt eget kulturarv som andras. De tilltänkta museibesökarna i Kairo var däremot inte det egyptiska folket, utan de tillresta européer som visade ett så stort intresse för landets monument. Tanken på europeiska tu-

DEN PREUSSISKA ARKEOLOGISKA EXPEDITIONEN FIRAR KUNG FREDERICK VILHELM IV:S FÖDELSEDAG PÅ KHEOPSPYRAMIDENS TOPP. MÅLNING AV JOHANN JACOB FREY.

risten som huvudsaklig målgrupp för Egyptens museer levde kvar länge. Även det stora Egyptiska museet, som i början av 1900-talet slog upp sina dörrar i Kairos centrum, byggdes primärt för utländska besökare.

Om Muhammad Alis storslagna plan att behålla fornfynden i landet och bygga upp ett museum hade fungerat, skulle Egypten ha fått sitt nationalmuseum redan 1835 (bara några år efter Grekland) och ett officiellt skydd för det nationella kulturarvet långt före flera europeiska länder. Dekretet hade emellertid ingen större effekt. Många européer ansåg att det var ett lumpet trick för att hindra dem i deras samlande. Det råkade dessutom olyckligtvis sammanfalla med Muhammad Alis order om att bygga 18 nya salpeterfabriker, bland annat genom att spränga den nionde pylonen i Karnak-templet. Många hade därefter svårt att ta Muhammad Alis beslut om skydd för kulturarvet på allvar.

Exportförbudet för antikviteter respekterades inte. De flesta mutade sig helt enkelt förbi tulltjänstemännen i Alexandria. Muhammad Ali fortsatte dessutom själv sin antikvitetsdiplomati. Konsul Drovetti hade redan tidigare övertalat paschan att skänka en av obeliskerna i Alexandria till Frankrike. Champollion lyckades genomföra ett byte, så att Frankrike fick en av de bättre bevarade obeliskerna från Luxortemplet i stället. Den restes på Place de la Concorde 1836, där Wallin såg den på väg till Egypten. Muhammad Ali hade även lovat en alexandrinsk obelisk till England, men det var inte förrän en privatperson vid namn Erasmus Wilson bidrog med transportkostnaderna som en av de två obelisker som en gång stod framför Caesareion i Alexandria togs till London år 1877.

Det gick trögt för det nybildade museet i Ezbekiya. I sin *Modern Egypt and Thebes* gav Wilkinson 1842 uttryck för vad många andra tänkte, nämligen att idén om ett antikmuseum i Egypten var en ogenomförbar utopi. Wilkinson menade att utgrävningarna gjordes utan kunskap och av män som ständigt lurade paschan. Eftersom européerna hellre ville ta med sig föremålen till Europa fanns bland dem heller inget uppriktigt intresse för ett museum i Egypten. I ett möte med Lepsius skall Muhammad Ali också själv ha erkänt att museet var ett misslyckande. Kanske var det därför han var beredd att låta den preussiska expeditionen ta alla sina fynd ut ur landet.

Ett visst arbete med det planerade museets samlingar pågick ändå under 1830- och 1840-talen. Wallin träffade i januari 1844 i Alexandria en man ”som sades vara engagerad vid Egyptiska Museum i Kairo”.⁹ Någon särskild museibyggnad fanns emellertid inte och föremålen förvarades i Tahtawis språkskola i Ezbekiya. Wilkinson beskrev den framväxande samlingen som ”en rörig mängd av trasiga mumier och kistor”, ingenting som han personligen skulle ha brytt sig om att släpa till Kai-

ro. Några försök att övervaka och inventera antikviteter gjordes under 1840-talet, men inspektionsrundorna blev oftast halvmesyrer. Under Muhammad Alis efterträdare Abbas I genomfördes inspektioner bara sporadiskt. Enligt Maspero lät Abbas flytta det som återstod av Ezbekiya-samlingen till citadellet 1851. Samlingen fortsatte att krympa, allteftersom makt-havarna skänkte bort antikviteter till andra statsöverhuvuden. Abbas själv donerade antikviteter till sultanen i Konstantinopel. Hans efterträdare Said gav slutligen det som återstod av Egyptens första samling av egyptiska fornsaker till ärkehertig Maximilian av Österrike 1855. Den utgör nu i stället grunden i Wiens konsthistoriska museums egyptiska samling.

Kairo fick inte sitt antikvitetsmuseum förrän långt efter att Wallin hade lämnat landet. Den 16 oktober 1863 öppnades det första museet i Bulaq. Efter en översvämning 1878 flyttades samlingarna först till Giza och därefter till den byggnad i centrala Kairo som invigdes 1902 och som fortfarande är Egyptiska museet. Sedan några år pågår emellertid arbetet med ett helt nytt *Grand Egyptian Museum* (GEM) i närheten av pyramiderna i Giza.

THE EGYPTIAN SOCIETY

Det blev med andra ord ingenting av 1830-talets museiplaner. Däremot grundades i Kairo på 1830-talet ett institut, vars verksamhet fokuserade på det forna Egypten. Redan Napoleon hade under sitt fälttåg grundat *Institut d'Égypte*, som skulle stödja och främja forskning inom alla områden som rörde Egypten. När fransmännen lämnade landet ebbade verksamheten ut. Men minnet levde vidare och år 1836 bildade en grupp européer i Kairo i stället det nya *Egyptian Society*. Sällskapet skulle vara en mötesplats för resenärer i området och hoppades knyta till sig både vetenskapsmän och författare med intresse för Egypten. Det skulle tillhandahålla ett referensbibliotek och samla information om Egypten och dess grannländer. "Gentlemän av alla nationer" var, mot en årlig avgift, välkomna som medlemmar. Bland grundarna fanns den brittiske vicekonsuln Sir Alfred Walne och hans amerikanske kollega George Gliddon. De allra flesta av sällskapets medlemmar var briter, men även fransmän, italienare och amerikaner gick snabbt med i sällskapet. Den i Egypten bosatte armeniern Yusuf Hekekyan var det närmaste sällskapet kom en egyptisk medlem.

Egyptian Societys bibliotek blev ett av de bästa i Egypten. Men det var inte det enda. Sedan tidigare fanns mindre bibliotek även i anslutning till paschans nygrundade skolor och redan på 1820-talet hade Muhammad Ali skapat ett större bibliotek av europeiskt snitt, till stor del bestående av litteratur med Egyptenanknytning. År

1835 öppnade ett stort bibliotek, *al-Maktaba al-Khidiwiya* (det khediviala biblioteket) uppe på citadellet¹⁰ och på 1840-talet fanns i Kairo flera stora offentliga och privata boksamlingar. För Wallin var det inte ett problem att få tag i de senaste verken om Egypten och i viss mån även om andra delar av Orienten.

Egyptian Society växte snabbt under slutet av 1830-talet. Som mest hade det omkring 150 medlemmar. År 1843, när Wallin steg i land i Alexandria, var medlemmarnas antal 110. Både Lane och Wilkinson var hedersmedlemmar. Wallins vän och välgörare Franz Pruner var en aktiv medlem och genom honom lånade Wallin böcker som sannolikt kom från sällskapets bibliotek, som låg i Kairos kristna kvarter, där även Wallin själv periodvis bodde. Trots det nämner Wallin inte en enda gång sällskapet i sin dagbok. Han sökte uppenbarligen heller aldrig själv om medlemskap, kanske för att inte avslöja sig som kristen europé i allt för vida kretsar.

Redan vid mitten av 1840-talet minskade *Egyptian Societys* medlemsantal i den hårdare konkurrensen från allt fler liknande sällskap. På 1860-talet hade sällskapet nästan ingen aktivitet alls, flera medlemmar hade dött, andra hade flyttat och inte ersatts av nya. De sista kvarvarande medlemmarna, bland andra Yusuf Hekekyan, deponerade år 1873 sällskapets kvarvarande böcker hos det då nygrundade nationalbiblioteket Bibliothèque Khédiviale, som idag lever vidare under benämningen Dar el-Kutub, Böckernas boning.

DEN GAMLA HAMNEN VID FUM-EL-KHALIG. RESTER AV STENTRAPPOR OCH MURAR VITTNAR OM ATT DEN EN GÅNG VAR BETYDLIGT STÖRRE OCH VIKTIGARE.

UPPSTRÖMS GENOM NILDALEN

”Egypten är dock ett härligt land”

Övre Egyptens lockelse

I DEN RESPLAN som Wallin hade bifogat sin stipendieansökan hösten 1841 ingick en resa uppför Nilen till staden Assuan. Under resans gång hoppades han kunna göra kortare ”färder inåt landet på ömse sidor af floden” för att närmare utforska ”afstickande och märkbara olikheter i språket” och bese de orter där ”fornlämningar fordrade uppmärksamhet”.¹ De flesta samtida europeiska resenärer sökte sig till Övre Egypten för att se de faraonska monumenten. Men för Wallin var Nilfärden i första hand tänkt som ett sätt att komma till Arabiska halvön, som var målet för hela hans resa till Orienten. Genom att segla upp genom Egypten föreställde han sig att han skulle kunna kombinera resan till Arabien med fältstudier i egyptiska dialekter och utflykter till de mest kända fornminnena. Från Assuan hade Wallin ursprungligen tänkt ta sig ut till någon av hamnarna vid Rödhavskusten och därifrån över till Jemen och vidare till Mekka. I slutänden blev det inte så. Wallin kom sig visserligen till Assuan, men han fortsatte inte österut. I stället återvände han, efter en färd genom Nubien, till Kairo, och seglatsen till Övre Egypten blev en helt fristående utfärd under hans långa vistelse i landet.

Wallin hade aldrig utgett sig för att hysa något större intresse för de egyptiska fornlämningarna och det stod redan från början klart att det inte i första hand var de som lockade honom uppför Nilen. En resa till Övre Egypten var ändå någonting som varje Egyptenresenär med självaktning kände sig manad att göra och i det sammanhanget utgjorde Wallin inget undantag. Hösten 1844 var han dessutom innerligt trött på sin tillvaro i Kairo där han, mellan språklektionerna med schejk Ali

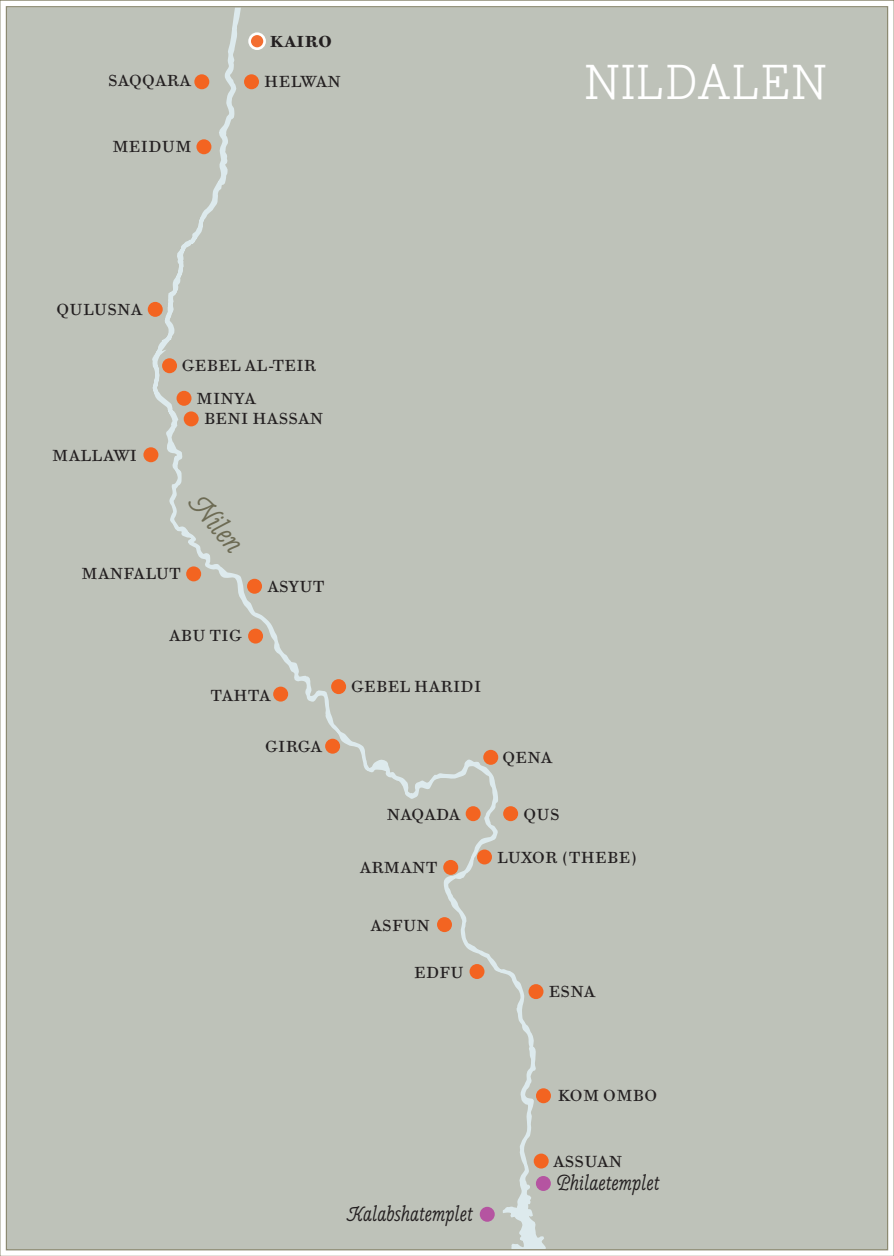
och besöken hos stadens glädjeflickor, längleddes och längtade bort. Övre Egypten blev ett konkret mål att längta till. I motsats till den planerade ökenfärden till Mekka, som krävde ett stort mått av förberedelser och försiktighet, kunde en resa längs Nilen genomföras utan allt för stora bekymmer. Det var också en resa Wallin enkelt kunde motivera, inte bara inför sig själv utan även för sin professor och universitetets konsistorium. Den skulle ge honom en möjlighet att fördjupa sig i landets geografi, fornlämningar och språk, samtidigt som han kunde samla in ännu fler djurskelett och antikviteter för universitetets räkning.

Wallins förklaringar till varför han egentligen ville till Övre Egypten varierade beroende på vem han skrev till. För sin mor angav han intresset för den urgamla kulturen som det främsta skälet. Han hoppades resa ”för att bese alla de förunderliga fornlämnin[ga]r, som så många många förgångna årtusenden lämnat efter sig till vår tids beundran och stiga ner i de grafhvalf der [än]nu de gamle Egyptiernes balsamerade lik och mumier trotsat tidens förgängelse”.²

Till professor Geitlin skrev han mer kortfattat att han skulle resa ”hufvudsakligen för att rikta vårt Anatomiska cabinet med skelett af Egyptens djur”.³ Men han utgick ifrån att professorn förstod att han under färden även skulle ”vandra bland det gamla Egyptens århundriga tempel” och ”trampa Pharaoners stoft i grafvar huggna i hälleberget”.⁴

När resan efter många om och men slutligen blev av kom Wallin att göra båda-dera. Han fick se fler tempel och gravar än han orkade intressera sig för, men han hann också köpa ett antal djurskelett. Dagboksanteckningarna låter ändå ana att den viktigaste enskilda anledningen till resan var Wallins längtan efter omväxling. Hösten 1844 hade han sett allt som fanns att se i Kairo och träffat alla han ville träffa. Han längtade vidare till nya intressanta platser och spännande äventyr. Hans längtan växte när hans vänner, en efter en, återvände från sina Nilfärder. Redan i mars återsåg han Pickering, som efter sin resa till Övre Egypten var ”ganska förändrad till sitt utseende, såg mycket friskare och raskare ut, och hade mycket mera lif i sitt väsende, vara muntrare och pratsammare”.⁵ Nilresan hade förvandlat Pickering till ”en annan man, allt till stor fördel för honom”.⁶ Rysslands generalkonsul hade samma vår avslutat sin tjänst i Egypten med en likadan Nilfärd och var, då Wallin träffade honom, ”helt och hållet intagen af sin resa till öfra Egypten” och de underbara saker han hade sett.⁷

I besvikelsen över att den planerade resan tillsammans med Murad inte blev av började Wallin se sig om efter nya reskamrater. I mitten av april försökte han till och med övertala sin professor Gabriel Geitlin att komma ner till Egypten och tillsammans med honom resa till Assuan, förslagsvis i sällskap med kollegan Evert

Bonsdorff⁸ och dennes student Karl Lundahl. I ett brev till Geitlin, daterat den 13 april 1844, skrev Wallin:

Tag permission för hösterminen och bege dig på väg under sommaren antingen genom Ryssland eller far med något finskt fartyg till Cadiz, derifrån till Malta och derifrån med ångfartyget till Alexandria. Kommen alla tre och tagen änne en fjerd till och lagen så att I ären här i början på September, tillbringa denna månad och halfva October, d. v. s Ramadan här och sedan taga vi en liten Nil bark, tillbringa på vår färd till öfra Egypten halfva October, November och större delen av December och skiljas sedan I för att återvända, jag för att färdas till Arabien. I slutet på Januari kunnen I vara tillbaka i Helsingfors efter att ha gjort säkert den intressantaste färd i verlden.⁹

Resan skulle inte bara vara forskningsmässigt intressant. Wallin lovade att den också befria professorn från allehanda krämpor och förlänga hans liv med åtminstone tio år. Innerst inne anade Wallin nog att han inte kunde räkna med Geitlins sällskap på Nilen. Han började tvivla på att han överhuvudtaget skulle komma sig till Övre Egypten. ”Kommen I icke eller kommen ingen af Eder torde jag måsta slå hela denna färd ur hågen”, avslutade han sin vädjan till Geitlin.

Inte helt oväntat tackade Geitlin nej till sin impulsiva students förslag. Han uppmanade Wallin att ta sig samman och fokusera på sin forskning och den planerade färden till Mekka, i stället för att göra fler utfärder i Egypten:

Hvad nu beträffar ditt project om Bonsdorffs, Lundahls och min resa till Egypten, så kan jag väl ej svara något i de andras vägnar, men att en dylik färd för mig är förenad med oöfvervinnerliga svårigheter det inser jag. Penninge afgiften för resan än den minsta, men att slita mig lös från min omgifning och vandra af till Afrika blefve för mig snart sagt omöjligt. Dessutom vore en så kort vistelse der för mig af mindre väsentlig nytta, ett eller par år vore väl det minsta, och dertill skulle jag icke ens erhålla tillstånd af vederbörande auctoriteter. Icke heller skulle ett slikt företag så utan alla förberedelser kunna ha någon lycklig utgång; skulle jag i Helsingfors erhållit Ditt bref så hade jag varit i tillfälle att genast meddela Ditt project åt Lundahl och Bonsdorff, nu skall det väl ske – men – jag fruktar för sent. Nej, Bror Wallin, slå dessa funderingar ifrån Dig och lemna hela resan till Pharaonernas mausoleer ur hågen, vandra i dess ställe till Mekka och efter någon bekantskap med wahabiterna och deras språk vänd åter till Ditt land.¹⁰

DET ENDA BEVARADE PORTRÄTTET AV SATTLER VISAR HONOM SOM NÅGOT ÄLDRE ÄN DEN 28-ÅRING WALLIN TILLBRINGADE SÅ MYCKET TID MED UNDER RESAN TILL ÖVRE EGYPTEN HÖSTEN 1844.

Men Wallin kunde inte slå tanken på en resa till faraonernas Egypten ur hågen. När doktor Pruner, helt oväntat, den 22 oktober erbjöd honom att resa uppför Nilen tillsammans med herrarna Schledehaus och Sattler blev Wallin så till sig att han inte visste vart han skulle ta vägen: ”Jag gick snart bort och sprang omkring i Muski villrådighet och upprörd i mitt inre af obeslutsamhet. Slutligen gick jag hem och åt och satt en stund och lugnade mig.”¹¹

Äntligen skulle han få komma iväg, se nya saker och träffa nya människor!

FÖRBEREDELSE

Wallin behövde inte lång betänketid. Redan samma eftermiddag sökte han upp Pruner för att tacka ja till resan. Hos Pruner träffade han den österrikiske målaren Sattler, som skulle bli hans resällskap. De hade träffats som hastigast redan tidigare, men inte anat att de skulle komma att tillbringa flera månader ombord på samma Nilbåt. Det skulle dröja ytterligare några dagar innan Wallin träffade doktor Schledehaus, den tredje medlemmen av deras lilla sällskap.

Avfärden var planerad till den sista oktober, så det fanns inte mycket tid för förberedelser. Det mesta hade å andra sidan redan ha arrangerats av Schledehaus, som hade hyrt båt och besättning och ordnat ett resetillstånd, en *firman*, av Muhammad Ali. Wallin behövde varken bekymra sig om proviantering eller andra praktiska detaljer. Det enda han ansvarade för var sin egen packning. Han hade mycket lägligt låtit tillverka ett nytt pistolbälte, så nu återstod bara en del småsaker att inhandla. Wallin lämnade sina egna böcker i säkert förvar på konsulatet, återlämnade till Pruner de böcker som han hade lånat av honom, handlade krut, snus och tobak, och lät tillverka en *qafas* eller palmkvistskorg för sin packning.

Eftersom Wallins tidigare resplaner för Övre Egypten hade gått i stöpet, hade han i stället börjat fördjupa sig i litteratur om Sinai, i hopp om att en färd dit skulle vara enklare att genomföra. Nu, när resan söderut äntligen blev av, hann han inte läsa in sig särskilt mycket. Frågan är om Wallin skulle ha läst särskilt mycket mer även om han hade haft tid till det. Han inhämtade hellre den kunskap han ansåg sig behöva genom samtal med de människor han mötte på ort och ställe. Medan andra resenärer släpade med sig resebibliotek på tiotals volymer hade Wallin, om man skall tro hans egna anteckningar, inte med sig fler än två; Champollion-Figeac's *L'Égypte ancienne* och Gliddons introduktion till det fornegyptiska språket och hieroglyfskriften.¹² Varken Wallin eller hans medresenärer tycks ha haft med sig någon guidebok. De skulle därför komma att missa några av de nyupptäckta historiskt viktiga platserna i Mellanegypten, som Tell el-Amarna och Abydos. Men

eftersom ingen av dem reste för att studera landets arkeologi och historia, spelade det heller kanske ingen större roll. De skulle komma att se tillräckligt många fornlämningar för att både Wallin och Schleddehaus skulle hinna tröttna på dem. Resan blev lång nog som den blev.

Trots sitt begränsade intresse för den fornegyptiska kulturen och dess monument hade Wallin inte kunnat undgå att ta till sig en del grundläggande kunskap om ämnet. Han kunde inte alltid placera det han hade läst, men det är uppenbart att han hade skaffat sig en viss insikt i den faraonska civilisationen, möjligen genom de artiklar om Champollions och andra forskares arbeten som hade publicerats i finländsk dagspress. Namn som Champollion och Belzoni, möjligen även Lepsius, bör ha varit bekanta för Wallin. Mer om deras forskningsområde skulle han lära sig under resans gång.

Tanken på att snart komma iväg gjorde Wallin upplivad. Glömda var de händelserlösa dagarna, sjukdomsanfallen, dammet, trängseln och irritationen. Efter en månskenspromenad i Ezbekiya på sin trettiotredje födelsedag, den 24 oktober 1844, skrev han i sin dagbok: ”Egypten är dock ett härligt land och med det rätta säga de gamle Arabiske författarne att Herren välsignat det framför alla andra i världen. Föga nog torde Italien komma upp häremot.”¹³

Bara några dagar före den planerade avresan anlände Rysslands nye konsul, herr Fock, till Kairo. Konsulns nyutnämnde sekreterare var ingen mindre än Wallins vän Timofejev, ”nu omklädd i Europeiska kläder och fjäskig och litet bryllad”, ovan som han var i sin nya roll. Fock visade sig vara en trevlig och sällskaplig man. Inte långt efter sin ankomst till staden bjöd han Wallin på middag på Hôtel d’Orient. Motvilligt insåg Wallin – som annars ansåg sig trivas bäst med beduiner och bönder – att han trots allt kunde ha riktigt trevligt även i sällskap av bildade européer:

Det var den första och nästan ända bjudning jag haft sedan jag lämnat mitt hem. Quällssvarden i det stora hôtelet var grann och fransysk med ett otal af rätter och sötsaker och frukter, som allt jag dock för min del gärna hade utbytt mot ett simpelt mål hemma hos min shekh. För öfrigt var det ej utan att jag hade litet roligt och fägnade mig och drack äfven trenne spetsglas vin för att ej se narraktig ut.¹⁴

Wallin drack nästan aldrig alkohol under sin tid i Orienten och hans ovana vid starka drycker gjorde att han den natten hade svårt att sova och kände sig varm och obekväm. Följande dag var han ”trött och medtagen nästan liksom crapulös med hufvudvärk”.¹⁵ Men det kunde det vara värt. Wallin och konsul Fock hade mycket att tala om. Fock hade inlett sin bana i Finland med artilleritjänst i Viborg och var

väl insatt i finländska ärenden. Han hade själv deltagit i festligheterna i samband med det stora universitetsjubileet i Helsingfors sommaren 1840 och det visade sig att han och Wallin hade flera gemensamma bekanta. Innan kvällen var över hade Fock lovat att göra allt för att underlätta Wallins planerade resa till Arabien. Han skulle för säkerhets skull skriva till Konstantinopel för att utverka rekommendationsbrev för muslimen Waly. Middagen med Fock var en på alla sätt lyckad avslutning på Wallins höst i Kairo.

Samma kväll, bara tre dagar före den planerade avresan, föddes hos Wallin tanken på att be schejk Ali följa med till Övre Egypten. Efter en stunds övertalning var även Schledehaus med på idén. När Wallin framåt småtimmarna natten till den 28 oktober kom hem från sin sena konsulssupé, presenterade han idén för schejken. Till Wallins stora överraskning accepterade schejk Ali omedelbart hans inbjudan. Att han gick med på att, i sällskap av tre utlänningar – av vilka två med säkerhet var kristna och den tredjes islamska tro starkt kunde ifrågasättas – resa till Övre Egypten och Nubien, en resa som vid den här tiden enbart företogs av turister med intresse för landet förislamska monument, stärker bilden av schejk Ali som en ovanlig man i 1800-talets Kairo. Det krävdes både mod och självständighet att gå emot den konvens som krävde att rättrogna muslimer inte skulle intressera sig för de hedniska helgedomarna. Schejk Alis grannar var snabba att avråda honom från att resa. Lika snabba var de att under schejkens frånvaro sprida rykten om hur deras granne och vän hade rövats bort av den besynnerlige utlänning som han hade släppt in i sitt hem. Men schejk Alis nyfikenhet och hans vänskap till Wallin besegrade oron för grannarnas åsikter. Han följde med Wallin, Sattler och Schledehaus hela vägen till Nubien.

Med schejk Ali var de inalles fyra personer som under två och en halv månad skulle bo tätt inpå varandra på en inte allt för stor Nilbåt. I ett sista brev till professor Geitlin, kvällen före avfärd, beskrev Wallin sin lilla grupp som ”ett högst eget besynnerligt sällskap”:

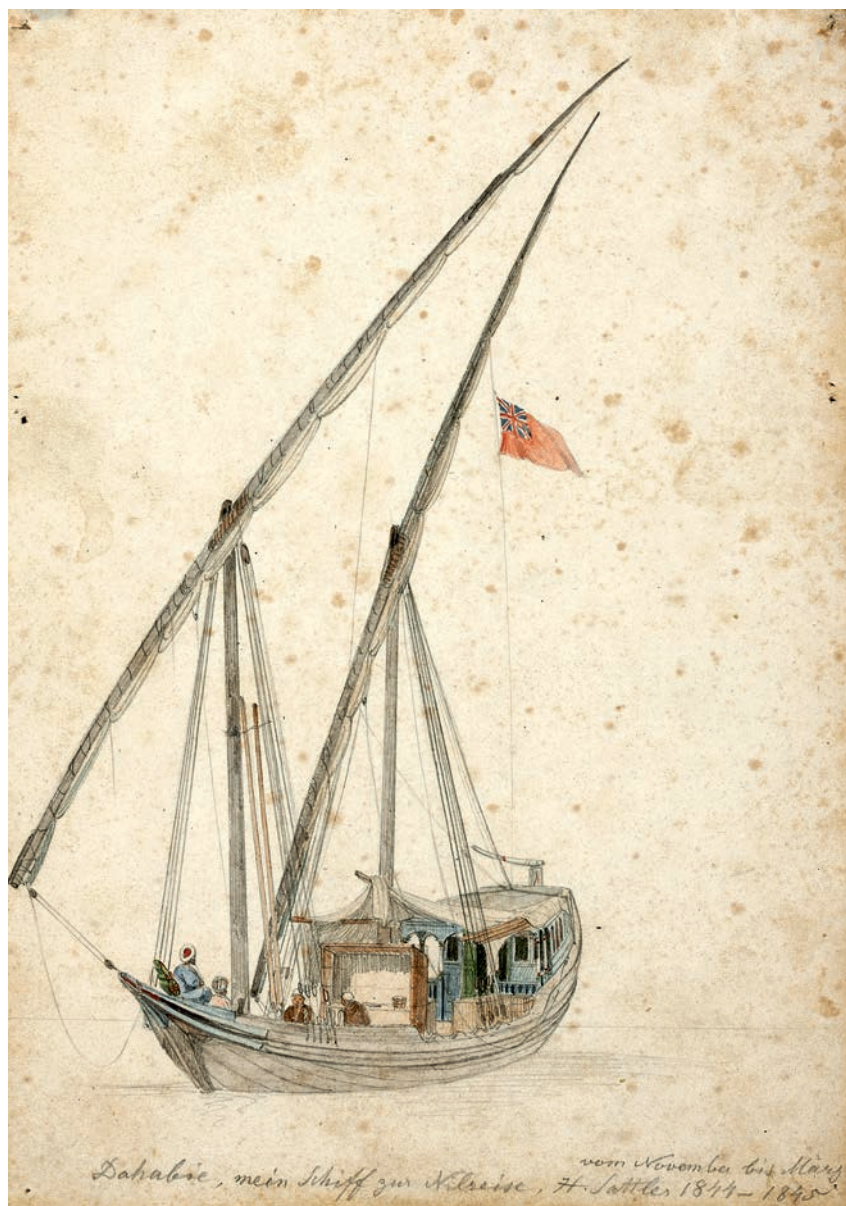
Tänk dig en Tysk Doctor anställd i Paschans tjänst vid hospitalet i Alexandria, hvilken med allt sitt läkarskap är något sjuklig så till sinne som kropp: en Målare från Wien som såsom en äkta tysk synes vara en flitig penselgnidare utan att vara en någon stor genius; men under af alla under! tredje mannen är min Arabiske Shekh som följer med för att med mig fortsätta våra studier och dessutom plugga litet modern arabiska i Doctorn: till 4° man en – kalla mitt lilla och underliga jag hvad du vill: tolf Arabiske båtsmän och några passagerare som vi lämna fri passage, bland andra en Maltesare den store och vidtfrejdade Hieroglyfläsaren Prof. Lepsius tolk.¹⁶

Christian Fredrick August Schledehaus (av Wallin kallad Schlederhaus, av Sattler Schladehaus) förestod under 1840-talet ett av Muhammad Alis nya sjukhus i Alexandria. Till skillnad från sin vän Pruner Bey i Kairo, blev Schledehaus aldrig särskilt framstående eller berömd. Den information som finns om honom är därför ytterst knapphändig. Klart är i alla fall att Schledehaus kom till Egypten på 1830-talet, som en av de många europeiska läkare som paschan anlitade för att bygga upp Egyptens sjukvård. Senast år 1841 befann sig Schledehaus i Alexandria, väl integrerad i stadens europeiska kretsar. Av hans bristfälliga kunskaper i arabiska att döma umgicks han mest med andra européer. Han klädde sig dock, som så många andra västerlänningar, i turkisk dräkt. Enligt sina bekanta var han ambitiös och arbetade långa dagar. Vid sidan av arbetet på sjukhuset intresserade han sig för såväl egyptiska som klassiska antikviteter och samlade bland annat på antika mynt. Wallin var inte helt förtjust i ”doktor”, som han fann skrytsam och överdrivet pratsam. Samtidigt var Wallin naturligtvis tacksam för att han fick följa med på resan. Allt tyder på att det var Schledehaus som stod för arrangemangen, hyrde båt, ordnade tillstånd och under resans gång stod för utrustning och proviant.

Däremot tyckte Wallin bra om Sattler, som han beskrev som en älskvärd man men en måttligt begåvad konstnär. Det ord som Wallin oftast använde för att beskriva Sattler var ”flitig”. Sattler var ofta den förste att, med fällstol och målarutrustning under armen, ta sig upp till templen och den siste att återvända till båten när det var dags att segla vidare. Ibland hann den stackars Sattler inte ens få sina skisser och färgprover helt klara innan han var tvungen att packa ihop och skyn-da sig ombord.

Hubert Sattler var född i Wien 1816 och fem år yngre än Wallin. Han var son till den österrikiske konstnären Johann Michael Sattler, idag är mest känd för sitt stora Salzburg-panorama. Fadern Sattler var en ”resemålare”, som målade panoraman över städer och landskap, så kallade kosmoramer, som förmedlade intryck från avlägsna platser. Målningarna ställdes ut i särskilda paviljonger, där besökarna kunde betrakta dem genom små titthål, vilket ytterligare förstärkte intrycket av att kika in i en annan värld.

Hubert Sattler inspirerades redan som ung av denna konstform och målade under sitt liv hundratals kosmoramer. Han strävade efter att avbilda varje motiv så korrekt som möjligt och lade stor vikt vid detaljer. Han befann sig ständigt på resande fot för att hitta motiv till sina målningar eller för att ställa ut dem på olika platser. Bland Sattlers kosmoramer finns motiv från Kairo, Övre Egypten, Sinai, Palestina, Havanna, Gibraltar, New York, Västindien, Nordkap och många andra, för betraktarna hemma i Österrike, exotiska platser.

DAHABIYAN, SEGELBÅTEN, SOM VAR WALLINS HEM UNDER MÅNADERNA PÅ NILEN.

Av de fyra i sällskapet var schejk Ali den som visade minst intresse för monumenten och städerna i Övre Egypten. Under resans gång höll han i stället regelbundet lektioner med Wallin och även med Schledehaus. Däremellan arbetade han flitigt på en arabisk grammatik,¹⁷ som Wallin efter hemkomsten till Kairo sände till professor Geitlin. Utöver besättningen hade de med sig Schledehaus maltesiska tjänare Giovanni. Tjänare och tolkar från Malta rekommenderades särskilt i guideböckerna eftersom de ofta talade både arabiska och flera europeiska språk. En egyptisk tjänare, Mohamed, ingick också i gruppen.

AVFÄRD

Båten reparerades, målades om och lastades i Bulaqs hamn, dit Wallin på kvällen den 30 oktober förde sitt bagage. Följande dag väntade båten på dem i den mindre hamnen vid Fum el-Khalig, kanalmyningen, söder om staden.

Dit kom Wallin och schejk Ali ridande på varsin åsna förmiddagen den 31 oktober 1844 för att stiga ombord på den båt som skulle bli deras hem under de kommande månaderna. Båten var en typisk tvåmastad *dahabiya* med kajuta i aktern och ett roder som hanterades från kajutans tak. I ett brev till sin mor och syster beskrev Wallin båten som ”en liten speljakt, hvars ruff består af ett större och ett mindre rum”.¹⁸ Fram till slutet av 1850-talet var dahabiyen den gängse farkosten för turistresor på Nilen. År 1858 blev ångbåt ett alternativ, men endast för större grupper. Regelbunden ångbåtstrafik på Övre Egypten inleddes inte förrän på 1870-talet.¹⁹ Wallins förebild Edward William Lane hade för sin resa 1826 hyrt en något mindre båt, en *kangia*, men för ett sällskap på fyra personer med tjänare och besättning var den större och stabilare dahabiyen egentligen det enda alternativet.

Wallin kände omedelbart igen deras båt på flaggan, en brittisk sådan om man får tro Sattlers teckning. Resenärer på Nilen uppmanades hissa europeisk flagg för att undvika de tidsödande kontroller som paschans soldater utsatte egyptiska båtar för. Valet av brittisk flagg på en båt som skulle hysa en tysk läkare, en österrikisk målare, en egyptisk schejk och en finländsk arabist – som alla andra ombord tog för en muslimsk läkare från någonstans i det stora ryska riket²⁰ – framstår inte som helt självklart. Förmodligen hissade skepparen helt enkelt den europeiska flagga han hade till hands. Wallin, beundraren av allt brittiskt, hade knappast någonting emot att göra färden under brittisk flagg.

Schejk Ali reagerade inte alls på den europeiska flaggan. Upptagen med en trilskande åsna red han i full fart förbi hamnen, och Wallin var tvungen att vandra upp till Fustat för att leta efter honom. När han till slut fann schejken gick de tillsam-

MEIDUMPYRAMIDEN SOM WALLIN BESKREV SOM NEDRAMLAD.

mans till hamnkaféet för att äta frukost. Lastningen av förnödenheter överlät de åt sina två reskamrater.

Så snart lasten, som innehöll både torrskaftning och levande höns, var tryggt och säkert ombord, kastade besättningen loss. Medan den friska vinden förde dem genom sundet mellan Rhoda och fastlandet, hjälptes passagerarna åt att ställa kajutan i ordning. Wallin och schejk Ali skulle dela den ena hytten, Sattler och Schledehaus den andra. Efter en trevande start blev umgänget de fyra herrarna emellan mer otvunget. Wallin noterade lättad att schejk Ali inte alls verkade besvärad av att äta på europeiskt sätt med kniv och gaffel. Det hela såg ut att kunna gå riktigt bra och Wallin skrev med tillförsikt i sin dagbok: "Öfverhufvud tror jag att vårt af så olika till nation och syften sammansatta sällskap skall komma att passa väl tillsammans."²¹

Ganska snart stod det klart att Wallin kom bäst överens med den artige och för-synte Sattler. Svårare var umgänget med Schledehaus, som Wallin redan före av-resan i både dagbok och brev hade beskrivit som "litet knarrig"²² och "sjuklig så

till sinne som till kropp”²³. Kommentarererna under Nilfärden blev inte heller nådiga. Schledehaus framstår i Wallins dagbok som otrevlig, snål, småaktig och snar till mästrande. Wallins påpekande om att varken Schledehaus eller Sattler förstod sig på segling och båtliv kan säkert ha ägt sin riktighet. Men det skall också ses mot bakgrunden av att Wallin själv hade seglat sedan barnsben. Följaktligen kände han sig genast hemma på ”Nilhavet”. Gång på gång bekräftade dock Schledehaus de fördomar som Wallin efter sin resa genom Europa hade om tyskar:

Doctorn, som såsom en äkta Tysk vill profitera af allt föreslog att vi skulle prata Engelska i stället för Tyska emedan vi alla tre förstodo litet detta språk. Vi började således härmed och till min ledsnad fann jag att mina kamrater ej voro bättre och mäktigare häri än jag.²⁴

Även om Wallin inte skrev det rent ut, måste de ganska snart ha återgått till tyska för att överhuvudtaget förstå varandra. Schejk Ali, som varken förstod tyska eller engelska, var helt utesluten ur samtalet och satt ”litet flat och ledsnad”²⁵ för sig själv. Wallin försökte under resans gång, så långt som möjligt, dela sin tid mellan Sattler och schejk Ali. Den senare hade lyckligtvis också sin grammatik att sysselsätta sig med.

MED VINDEN OCH KAIRO I RYGGEN

Att resa söderut innebar att segla mot strömmen, som på sina ställen var stark. För skepparen gällde det att utnyttja vinden maximalt för att överhuvudtaget komma framåt. För Nilresenärerna var resan söderut därför mest en fråga om transport, med endast korta pauser när vinden mojnade eller förråden sinade. Den egentliga sightseeingen och alla längre utfärder fick vänta till återresan norrut, då man var mindre beroende av vind och friare att själv styra sin tid. Nedströms kom man alltid genom att driva med strömmen.

Under den första eftermiddagen seglade de med god fart förbi berget Tura, vars stenbrott på den östra stranden bildade ”underliga formationer och grottor liknande hus med portar och brolika hvalf”.²⁶ Redan i faraonsk tid hade egyptierna brutit kalksten i Tura för sina monument. Även pyramiderna i Giza täcktes ursprungligen med den vackra vita Turakalkstenen, som fick dem att gnistra som stora sockertoppar i ökensolen. På den västra sidan av floden bredde stora skogar av höga palmer ut sig. Bortom dem syntes pyramiderna i Giza och Saqqara. I byn Tura gjorde de ett kort uppehåll, för att låta Schledehaus besöka en italiensk tidigare kollega

BYARNA LÄNGS NILEN LIKNADE ALLA VARANDRA. HUSEN VAR LÅGA, BYGGDA I DET GRÅBRUNA LER-
TEGLET OCH MED SMÅ FÖNSTER.

som hade övergått i ny tjänst som föreståndare för Muhammad Alis artilleriskola. I solnedgången tog de iland i Helwan, som då var en charmerande by vid Nilstranden. Idag har den vuxit ut till en förorenad förort med stora industrier.

Söder om Helwan ändrade landskapet karaktär, då Nildalen vidgade sig till en odlad slätt mellan floden och bergen. De hade äntligen lämnat staden bakom sig och befann sig på den egyptiska landsbygden, där åsnor och oxar drog runt gnisslande vattenhjul som lyfte upp Nilvatten i det kanalsystem som bevattnade grönskande åkrar och trädgårdar. Längre kunde Wallin och hans kamrater se pyramiderna i Saqqara och Dahshur i väster. Något längre söderut passerade de kung Snofrus raserade pyramid i Meidum, ett av egyptiernas första försök att bygga pyramider.²⁷ Pyramiden byggdes omkring 2800 f. Kr., ursprungligen i flera trappsteg som senare fylldes igen för att skapa släta sidor. En miss i konstruktionen gjorde att pyramiden rasade, troligen inte långt efter att den stod färdig. Den har sedan i flera omgångar använts som stenbrott och ser idag mest ut som ett litet torn i tre steg

som reser sig ur en stor sandhög. Pyramidens märkliga utseende fångade Wallins och hans vänners uppmärksamhet. Wallin beskrev den träffande som ”nedramlad” och den finns förevisad bland Sattlers skisser från resan.

De första dagarna ombord på *dahabiya*n förflöt i en atmosfär av allmän trevnad. Sällskapet var angenämt och besättningen underhöll med sång, musik och dans medan de gled förbi den ena egyptiska byn efter den andra. Byarna, som Wallin betecknade som ”usla” var alla väldigt lika varandra. Med låga hus i soltorkat tegel gav de ett enhetligt brunt och dammigt intryck. Under slutet av 1900-talet växte flera av dessa byar ut till regelrätta städer. Nya hus växer ständigt upp på resterna av de gamla byarna. Allteftersom Egyptens befolkning har ökat, har byarna vuxit ihop till en lång remsa av orappade tegelhus med betongskelett, som idag kantar Nilens stränder söder om Kairo.

QULUSNA

De första dagarna var Wallin och hans sällskap välsignade med god vind, som dahabiyan skeppare utnyttjade genom att segla även nattetid. Men sedan blev det i det närmaste vindstilla. För att inte förlora allt för mycket tid drog besättningen fram båten med ett rep, *liban*. Det var ett tungt jobb. Dagarna var heta, strömmen stark och det gick långsamt. Under dessa vindstilla dagar vandrade Wallin omkring på stranden, pratade med bönderna på fälten och sköt efter fåglar och andra djur. En dag lyckades han skjuta några duvor, som de tillredde och åt.

Efter en varm och vindstilla dag tog de kvällen den 4 november i land nedanför byn Qulusna.²⁸ Hösten 1844 låg byn alldeles vid flodstranden. Höga Dammen söder om Assuan har förändrat detta. Idag kan vattenståndet i Nilen regleras och stora delar av den flodstrand som tidigare periodvis låg under vatten har förvandlats till odlingar och betesmark. Qulusna, liksom många andra egyptiska byar, ligger därför numera en bra bit från floden. I gengäld har byn fått stora nya områden åkermark vid stranden. På Wallins tid låg Qulusna ”på sjelfva randen af floden”, och det tog honom inte många minuter att knalla upp till byn, där han träffade en vacker flicka som enligt hans egna anteckningar tog med honom hem till sitt sig.²⁹

Än idag finns i Qulusna unga kvinnor som, iklädda granna kläder och klirrande vristsmucken, säljer sin kärlek i gränderna i byns utkant. Även i övrigt har Qulusna kvar mycket av den gamla 1800-talsbyn. I byns centrum ligger välbevarade lertegelhus längs gränder som är så smala och krokiga att bilar inte kan ta sig fram. Längre upp från floden, närmare järnvägen, ligger den mer moderna staden med raka gator och eleganta stenhus med vackert snidade balkongräcken.

I Qulusna, liksom i de flesta samhällen i Mellanegypten, lever kristna och muslimer sida vid sida, om än i varsin del av staden. Korsen på dörrarna avslöjar vissa kvarter som så gott som helt kristna, medan andra bebos av nästan enbart muslimer. På torget i byns mitt samlas alla bybor till handel och umgänge. Qulusna har lyckligen skonats från det sekteristiskt färgade våld som under senare tid har blossat upp på andra orter både i Nildalen och Deltat.

DIMMA I MINYA

Resan vidare mot Minya gick långsamt. Båten drogs fram med libanrepet, men det gick trögt i den starka strömmen. Ett stycke norr om Minya passerade de ”ett på ett berg invid venstra stranden beläget Koptkloster”,³⁰ dock utan att gå iland. Deir el-Adha, Jungfruns kloster, reser sig fortfarande majestätiskt på Fågelberget, Gebel el-Teir, högt över floden. Under 1900-talet växte en hel liten stad upp runt klostret, som idag är något av en vallfartsort. Dess huvudattraktion är det som sägs vara Jesusbarnets fotavtryck i den urgamla kyrkans stengolv. Fotavtrycket kan enligt legenden härledas tillbaka till den heliga familjen flykt undan kung Herodes.

Wallin och hans sällskap stannade inte till vid klostret och ingen av dem kände till varken dess namn eller legenden om Jesu fotavtryck. I stället kämpade de sig vidare uppströms. Den starka strömmen hindrade inte klosterbröderna att tigga pengar av förbipasserande resenärer. En munk trotsade det forsande vattnet och simmade ut till dahabian: ”Han var såsom allt folk här mycket ifrig i sitt tiggeri, han fick något af oss”.³¹

Tiggeriet i vattnen vid Gebel el-Teir hade redan vid 1800-talets mitt blivit ett standardinslag i turistresorna på Nilen. Edward Lane beskriver det välvilligt som ett slags simmande efter allmosor. Florence Nightingale var däremot närmast äcklad av dessa ”jämmerliga vattentiggare”,³² som helt nakna slängde sig i vattnet i hopp om att få en slant eller två i sina gapande munnar. Munkarnas smutsiga och ynkliga skepnader stod i stark kontrast till det vackra klostret som utgjorde en nästan överklig syn där högt uppe på den branta klippan ovanför flodens kraftigt strömmande vatten.

På kvällen den 5 november kom de äntligen, efter flera dagar av repdragande, fram till Minya, en av Mellanegyptens större städer, där de stannade över natten. Efter ett misslyckat försök att köpa kött lade de redan följande dag ut i en dimma som var så tjock att Wallin beskrev den som ”liksom i regndroppar fallande”.

Minyas betydelse hade vuxit under Muhammad Ali, som hade gjort staden till centrum för den växande bomullsindustrin. Magnifika stenhus i närheten av Minyas järnvägsstationen vittnar om ett fortsatt välstånd även under den brittiska tiden. Kärleksfullt kallad *Arous el-Said*, Övre Egyptens brud, anses Minya vara en av de vackraste städerna i Nildalen. Det lilla Wallin hann se av den under resan söderut gjorde emellertid inte något djupare intryck på honom: "[Jag] hann ej se någonting af staden som med undantag af några hvitlimmade hus och några trädgårdar tycktes vara fullkomligen lik sina systrar."³³

EGYPTENS GAMLA OCH HELIGA JORD

Ömsom seglande med god vind, ömsom dragna med *liban* under dagar av stiltje, fortsatte Wallins och hans vänners resa upp genom Mellanegypten. Ju närmare de kom de platser som var kända för sina forna tempel och gravar, desto mer intresserade sig Wallin för den faraonska historien och kulturen. Under sin tid i Kairo och resan i Deltat hade han knappt reflekterat över landets långa historia före araberna. I Nedre Egypten var det faraonska arvet inte heller synligt på samma sätt som i Övre Egypten, där snart sagt varje större by kunde ståta med en eller flera välbevarade tempelruiner. Resan från Kairo söderut blev för Wallin en resa i tid, från arabdynastiernas Kairo tillbaka till det faraonska Egypten och dess heliga platser.

Ombord på båten hade Wallin gott om tid att fördjupa sig i de få böcker om faraonernas Egypten som han hade tagit med sig. Medan de gled förbi staden Mallawi låg Wallin inne i sin kajuta och läste George Gliddons artikel om det fornegyptiska språkets uppkomst och struktur.

Som omväxling till allt det faraonska hoppade Wallin emellanåt framåt i historien och läste om landet under araberna:

Det var icke utan att jag förargade mig öfver deras oftast orättvisa välde och den vanhelgd de föröfvade på den gamla heliga Egyptiska jorden. Jämnförde med dess gamle innevånare hvad äro Araberne icke för ett uselt folk. Men hämnaden kräves nu ut af dem och de förtjena väl det förtryck de lida af turkarne och den dermed följande uselhet.³⁴

Med tanke på hur Wallin i övrigt intresserade sig för den arabiska kulturen och hur han såg fram emot att komma till den Arabiska halvön, kan detta uttalande tyckas överraskande hårt. Men även Wallin var ett barn av sin tid, med en klassisk skol-

ANCIENT EGYPT.

characters may have been 'picture writing,' this redoubtless a priest and philosopher account for any diversities in the hieroglyphic system, Hebrews at the Mosaic era, phabetic systems.

second arrived at hieroglyphic

led to the *figurative* or *pictorial* thing, for the thing itself; and, and so forth.

led by the profound Rosellini, ably associated; and neither adopted the art of *drawing*, and drawing was produced of expressing *ideas*; so that picture, were impelled toward of writing; and the means of writing motives of the art of

ural medium, and, in those those cravings, inherent in creation of a power to come draughtsman by time and works of nature. The study in those primitive times, no was completely achieved by

we have the fact before us in the postdiluvian epoch admitted. *Physical writing* in the third at least 3000 years; but we the legendary *Титон*; nor made in Egypt.

g, and sculpture, in ancient *bol*; and, in hieroglyphics,

 — *c3&5*

sacred character, the *signification*, "the painter," "to writings"—*γρᾱφικᾱ*. The signs, all connected with its meaning, at the present day, by "the vase," or ink-bottle whereon he poured the little hollows in its cen-

cient Greek, the words "to d" "to *write*," were all com-

y infer, that the progressive *lyphical* writing, may have

beauty, strength, &c., or he could denote disgust, hatred, insignificance, or other depreciatory opinions.

I will endeavor to render this apparent by an example. Suppose we wished to adopt the same system in our language and write the word "AMERICA" in hieroglyphics. I use pure Egyptian hieroglyphics as letters, adapting them to English values:

A—We might select one out of many more or less appropriate symbols; as an *asp*, *apple*, *altar*, *amaranth*, *anchor*, *archer*, *arrow*, *antelope*, *axe*. I choose the *asp*, symbolic of "sovereignty."

M—We have a *mace*, *mast*, *mastiff*, *moon*, *mouse*, *mummy*, *musket*,

maize. I select the *mace*, indicative of "military dominion."

E—An *ear*, *egg*, *eagle*, *elk*, *eye*. The *eagle* is undoubtedly the most appropriate, being the arms of the Union," and means "cour- age."

R—A *rabbit*, *ram*, *racoon*, *ring*, *rock*, *rope*. I take the *ram*, by synecdoche, placing a part for the whole, emblematic of "frontal power"—*intellect*—and sacred to Amun.

I—An *insect*, *Indian*, *infant*, *ivy*. An *infant* will typify "the juvenile age" and still undeveloped strength of this great country.

C—A *cake*, *caldron*, *cat*, *clam*, *carman*, *constellation*, *curlew*, *cane*, *crescent*. The crescent would indicate the rising power of the United States; the constellation of *stars* would emblemize the States, and is borne aloft in the American banner; but I choose the *cake*— the consecrated bread—typical of a "civilized region."

A—An *anchor*, or any of the above words beginning with *A*, would answer: the *anchor* would symbolize "maritime greatness," associated with "safety" and "stability"; but not being an *Egyptian* emblem, I take the "sacred Tau," the symbol of "eternal life," which in the alphabet is *an A*.

To designate that by this combination of *symbols* we mean a *country*, I add the sign , in Coptic "Kah," meaning a country, and determinative of geographical appellatives.

We thus obtain *phonetically*—

A M E R I C A

COUNTRY :

while *symbolically*, the characters chosen imply "sovereignty, military dominion, courage, intelligence, juvenility, civilization, and eternal durability."

GLIDDONS ARTIKEL FRÅN 1843 INNEHÅLLER FLERA EXEMPEL PÅ HIEROGLYFER, MEN ÄVEN PÅ DEMOTISKA, HIERATISKA OCH KOPTISKA TECKEN. DEN FÖRKLARAR HUR DEN EGYPTISKA SKRIFTEN VAR UPPBYGGD, MEN OCKSÅ HUR INSKRIFTER PÅ OBELISKER OCH TEMPELVÄGGAR SKALL TOLKAS OCH FÖRSTÅS. WALLIN LÄSTE DEN MED STORT INTRESSE.

ning och en djupt rotad beundran för den klassisk grekiska kulturen, av vilken den egyptiska kunde ses som en förlängning. I ljuset av det faraonska Egyptens storhet, som han i Övre Egypten överallt såg imponerande bevis på, tycktes honom nu den arabiska erövringen allt mer som ett övergrepp på en klassisk kultur. Wallins uppblussande ilska mot araberna innebar inte på något sätt att hade överseende med det osmanska rikets överhöghet över landet:

”Ock Turkarne skola väl snart få sitt rättmätiga straff för sitt öfvermod och sin usurpation af så mången klassisk jord.”³⁵

Under hela resan återkom Wallin ofta till den klassiska jorden och den egyptiska kulturens ålder. Insikten om de egyptiska templens ålder gjorde ett betydligt starkare intryck på honom än byggnaderna i sig. Wallin var egentligen inte särskilt förtjust i den fornegyptiska arkitekturen som sådan. Den föreföll honom närmast klumpig och stillös.

MANFALUT

Efter att under dagen, draga med *liban*, ha passerat el-Quseir³⁶ kom de på kvällen den 8 november fram till byn Manfalut. Där fick de höra om ett överfall på en förbipasserande båt, som skulle ha ägt rum några dagar tidigare. Kaptenen och några ur bestättningen gick genast upp till staden för att leja *ghafirer*, väktare, för nästa etapp av seglatsen. Det gav Wallin en chans att slå sig i slang med lokalbefolkningen. Under resan skulle han komma att prata med människor av olika religiös och etnisk bakgrund och från olika samhällsklasser. Att hitta någon att prata med var sällan ett problem. Vart Wallin än kom flockades folk omkring honom för att ta reda på vad han var för en, om han var utlänning eller Kairobo, kristen eller muslim. Det gav honom ypperliga möjligheter att lära sig mer om Egypten, dess folk och deras språk och sedvänjor. Människorna i Manfalut var inget undantag. Snart hade en hel grupp män samlats runt Wallin. En av männen upplyste honom om att Manfalut var en stor by, men att man hade problem med de årliga översvämningarna:

Man berättade mig att i staden fanns 13 moskeer och att 15 utom dem hade blifvit sänkta i hafvet.³⁷ Floden hade nämligen hvarje år äfven detta innevarande vid sitt flöde undanätit jorden från under delar af staden och sålunda förorsakat dess nedstörtande. Ehuru han troligen tog något till syntes dock äfven härifrån att staden var stor och ansenlig, ehuru såsom vanligt byggd af lera och jord.³⁸

Wallin talade länge med mannen, som kunde berätta att delar av det som tidigare hade varit bebyggelse nu helt och hållet täcktes av vatten. Han fick också veta att Nilen just här hade ändrat sitt lopp och skapat en ö av det som tidigare hade varit en del av det västra fastlandet.

Dagens tämjda flod sveper inte längre med sig varken hus eller moskéer, inte ens i Manfalut. Som på så många andra platser rinner Nilen i stället lugnt och stilla en bra bit öster om staden. Det som en gång var en brant strandkant är idag i stället en sluttning ner mot de låglänta åkrar som ligger mellan bebyggelsen och floden. Spår av kraftigt strömmande vatten och rester av raserade lertegelhus visar tydligt var strandlinjen en gång gick och var Manfalutborna såg floden rasera deras hem och moskéer. Den en gång utbrutna ön som beskrevs för Wallin håller idag på att växa ihop med fastlandet igen.

Manfalut är idag ingen liten stad, men jämfört med de närbelägna och betydligt större städerna Asyut och Minya, har den ändå blivit något av ett bakvatten, en by som har vuxit sig för stor för att vara riktigt hanterlig men som ändå inte utvecklats till en riktig storstad. Staden ligger i hjärtat av Mellanegypten, en trakt som av tradition betraktas som i det närmaste ett laglöst land, där konflikter fortfarande ofta löses med vapen i hand. Idag förses utländska besökare utan undantag med beväpnad poliseskort för resor genom denna del av landet. Även Wallin och hans vänner fick betydligt fler väktare än de hade bett om då deras skeppare kom tillbaka från byn: ”Han med några andra gingo upp i land för att hämta oss såsom vi hade önskat tvänne ghafir eller väktaren; men i det ställe hämtade han oss 10”.³⁹

ASYUT

Kanske hade de vakterna att tacka för att de helskinnade kom fram till Asyut följande dag.⁴⁰ Där stannade de inte bara över natten utan även hela nästa dag, vilket gav dem tillräckligt med tid för att bekanta sig med både marknader och fornlämningar.

Känt som en ett centrum för militant islamism har dagens Asyut fått dåligt rykte i hela Egypten. På 1990-talet attackerades kristna egyptier, men även några utländska turister, i området. Det innebar slutet för så gott som all turism i Asyut. De få utländska besökare som hittar till staden tillåts inte ta ett steg utan poliseskort. Det är i regel förbjudet för icke-egyptier att överhuvudtaget lämna hotellen och stadens alla ut- och infarter är under ständig polisbevakning. Även vissa områden inne i Asyut är otillgängliga för besökare.

Ett av de mest svårtillgängliga områdena är berget Gebel Asyut, i folkmun kallat Istabal Antar, som idag är avspärrat militärområde. Det är samtidigt Asyuts gamla

nekropol, där traktens elit för omkring fyrtusen år sedan lät hugga in sina gravar i klippan. År 1844 var tillgängligheten inget problem. Wallin besökte flera av gravarna. Han kunde konstatera var omsorgsfullt plundrade men i övrigt förhållandevis väl bevarade:

Nedanför de första grafgrötter voro hela lager af mumie trasor och stycken och allehanda lemmar dels af menniskor dels af djur omvicklade med ännu väl sammanhållande linnetrasor. De lågo inne i sanden och gruset och bildade med dem ett fullkomligt lager, i hvars utkant de balsamerade benen och slarfvorna hängde fram. Vi gingo in i det första hvalfvet hvars dörr öppning ännu är något väl bibehållen, med hieroglypher och stora väldiga kungafigurer huggna deri. I taket syntes ännu spår af målningar och zirater i stjernor och andra grannlåter. Inne syntes i taket ännu quarlefvor af 4 stora pelare som troligen varit huggna härifrån ner till golfvet. Inne var allt fullt med grus. Stora brunnar och grafvar gingo djupt ner in i bergets grund. Vi kastade stenar deri och dömde till deras djup af den tid de behöfde att falla. Här funnos sådana hvalf flera, 4-5 tror jag vi gingo in i. De voro afdelade uti flera hvalf eller rum, med rundt omkring väggarne gående nicher, der de nu utkastade mumierna ursprungligen varit uppstaplade. För öfrigt syntes öfverallt i hela berget i hela dess sträckning och åt alla håll större och mindre grottor och hålur till en del sådana jag sett några i Kairo.⁴¹

Gravarna i Istabal Antar är över hundra till antalet och huggna i flera rader på olika nivåer. De byggdes mellan 2100 och 1900 f. Kr. för länsfurstarna i det som då var Övre Egyptens trettonde län. De flesta av gravarna består av två delar: ett eller flera öppna rum, där efterlevande skulle minnas och offra till den döde, och därunder en förseglad gravkammare djupt inne i berget.

År 2003 fick arkeologer för första gången tillträde till några av Asyuts gravar. Enligt Jochem Kahl, som ledde den tysk-egyptiska expedition som då kunde studera dem närmare, har gravarna överlevt tiden som arméns lager och skjutbanor överraskande väl. Den väggdekor som Wallin beskrev i sin dagbok finns fortfarande delvis bevarad. Den utgörs till stor del av bilder på gravägaren och hans familj, men även av målningar som föreställer jordbruk, fiske, slakt och annan matproduktion som man hoppades skulle fortsätta även på andra sidan döden. De ”brunnar” som Wallin såg och beskrev är de schakt som leder ner till gravkammarna.

Få var de gravägare som fick vila ostörda i sina gravar. Redan 1844 såg Wallin bitar av ben och linneremsor utanför gravarna. Idag kan man fortfarande hitta delar av mumier som har vräcks ut ur sina kistor, brutits i bitar och ströts ut över

bergssluttningen. Gravplundringen fortgår alltjämt, nästan varje natt om man får tro de män från trakten som säger sig syssla med denna ljusskygga verksamhet.

Vid foten av Gebel Asyut, nedanför de forntida gravarna, besökte Wallin en stor muslimsk gravgård. I sin dagbok beskrev han den som vackrare och mer välhållen än någon av de egyptiska de begravningsplatser han dittills hade sett. Gravarna skiljde sig dessutom både till dekor och arkitektur från dem i Kairo och Deltat. I Asyut begravdes de döda nämligen i stora familjevalv med öppna gårdar och trappor som ledde ner till själva gravarna: "Alla voro hvitlimmade och det syntes att man använt all omsorg på dem mycket mer än vanligt i Kairo."⁴²

Begravningsplatsen är egentligen en fortsättning på den faraonska nekropolen. Under århundradenas lopp har den vuxit nedåt sluttningen och ut på slätten, där den idag breder ut sig som en liten stad med regelrätta kvarter och gator. I denna del ligger de nyare gravkapellen, som i allmänhet är enklare och saknar de målningar som Wallin såg på de äldre gravarnas väggar: "I stället för att pryda dem kan man med fullt skäl säga att de [målningarna] vanställde de snyggt hvitlimmade väggarne; ty de äro i yttersta grad klumpiga och bjärt brokiga utan tanke och sinne."

WALLIN ANSÅG ATT VÄGGMÅLNINGARNA PÅ DE MUSLIMSKA GRAVARNA INTE VAR NÅGON PRYDNAD UTAN SNARARE "VANSTÄLLDE" KAPELLEN.

Att figurerna var så klumpiga och oprofessionellt gjorda berodde enligt Wallin på att "tanken på målning ligger ej i Islam".⁴³ Han drog slutsatsen att gravmålningsseden i Asyut var en gammal tradition, som muslimerna hade övertagit från de gamla egyptierna, "som här öfverallt lämnat minnen af sin gamla storhet och öfverlägsenhet".⁴⁴

En annan gammal egyptisk tradition som har levt vidare in i våra dagar är seden att besöka sina döda och äta tillsammans med dem. Varje fredag förvandlas den annars så stillsamma muslimska begravningsplatsen i Asyut till ett myller av vuxna och barn, som med matkorgar, termosar och nyskurna palmkvistar samlas vid sina släktgravar. Efter att ha dekorerat gravarna med palmblad och läst ett stycke ur Koranen, slår de sig ner för att äta och minnas sina döda – på samma sätt som stadens invånare gjorde redan för tusentals år sedan vid gravarna högre upp i samma sluttning.

Även om Wallin fann gravgården vacker var den ingenting i jämförelse med utsikten uppifrån berget. Han njöt alltid mer av vacker natur än av konst och monument. De senare gjorde honom mest trött och hungrig. Från Gebel Asyuts

GRAVKAPELL I ASYUT.

sluttning kunde han blicka ut över hela Nildalen, där raka bevattningskanaler skar linjer i den gröna mattan av odlingar. Mitt i det gröna låg den ”jordbruna staden”.⁴⁵

Wallin råkade befinna sig i Asyut då det var marknadsdag. Han vandrade omkring i suqens täckta gränder och passade på att, efter tio dagar på Nilen, ta sig ett ”särdeles godt och präktigt bad” i det i suqen belägna badhuset, som ligger kvar mitt i suqen, några trappsteg ner från gatunivå. Dess slitna stengolv och fuktskadade väggar vittnar om att det använts flitigt av generationer av badande Asyuter och besökare. Sedan några år är det slutbadat i detta badhus, som klassas som fornminne och förvaltas av det egyptiska antikvitetsrådet.

Asyut gjorde ett på alla sätt trevligt intryck på Wallin:

Staden var öfverhufvud bland de vackraste och snyggaste jag sett här i Egypten och man tycktes göra sig stolt här som i alla småstäder att härma hufvudstaden. [...] Men å andra sidan tycktes folket i allmänhet vara bättre och hederligare såsom äfven vanligt i småstäder i förhållande till hufvudstaden.⁴⁶

Det dröjde inte länge förrän de återigen var utan vind. Den 11 november var besättningen tvungen att dra båten med *liban* hela dagen. Omkring 25 kilometer söder om Asyut passerade de byn Abu Tig,

... der en berömd shekh ligger begrafven och en stor moske är uppförd omkring hans kubba⁴⁷. Hans namn är Eshshekh elfarghali och [han är] berömd i synnerhet för hans makt öfver krokodilerna, hvilka genom hans karamat⁴⁸, sirr⁴⁹ och hämliga helgonmakt ej kunna komma upp öfver denna by. Detta berättade mig den följande dagen min shekh då vi vid en promenad på stranden händelsevis sågo tvänne af dessa Nil-djur sola sig i sanden och sedan långsamt stiga ned i floden.⁵⁰

Moskén som omger schejk Farghalis grav har renoverats och byggts till i flera omgångar och är idag en av de största i Övre Egypten. Den omges av en stor öppen gård, där flera små stånd säljer allt från Koraner och radband till smycken och leksaker. Moskén är inte längre enbart känd som Farghalis gravplats, utan även för sitt stora bibliotek och som ett lokalt centrum för studier i Koranen och sharia, islamisk lag.

Schejk Farghali, som dog 1448, vilar fortfarande i ett eget kapell längst inne i moskén, omgiven av samma typ av vackra mässingsskrank som återfinns vid alla bättre helgongravar i Egypten. Varje dag besöks han av män, och några enstaka kvinnor, som tänder rökelse, kysser den nednötta mässingen och ber schejken om hjälp och vägledning. I juli månad infaller schejk Farghalis molid. Då bärs skrinet med schejkens kvarlevor runt i procession genom hela Abu Tig. Festen lockar tusentals pilgrimer från hela Egypten.

Schejk Farghali är mest känd för sin makt över krokodilerna. Det berättas nämligen att han en gång räddade en liten flicka ur gapet på en stor krokodil. Det blodtörstiga djuret hade redan slutit sina starka käkar runt barnet, då Farghali mirakulöst lyckades plocka fram henne levande. Detta var dock bara ett av flera underverk som den helgonförklarade schejken gjorde under sin livstid. Listan på hans underverk, som finns uppspikad på väggen i hans kapell, är imponerande lång.

Söder om Abu Tig blåste det äntligen upp och Wallin och hans vänner såg en efterlängtnad möjlighet att komma vidare uppströms. De hade seglat i elva dygn och inte ens kommit halvvägs till sitt slutmål vid den andra Nilkatarakten. Besättningen hävdade ändå bestämt att den tilltagande vinden inte var tillräcklig för att de skulle kunna fortsätta. Wallin och de andra började misstänka båtfolket för att försöka dra ut på resan för att få mer betalt:

...med prut och gräl hade vi folket att lägga ut, hvilka skylde på att det blåste för sakta. Föga gingo vi ock i sjelfva verket fram. Vi beslöto att hålla vakt under natten på det folket ej nu såsom förra natten måtte lägga sig vid stranden och sofva. Det är öfverhufvud ett högst tråkigt och förargligt förhållande till Raisen⁵¹ och folket, i hvilkas intresse det ligger att dra ut på resan och dess fortgång så mycket som möjligt, då vårt är tvärt deremot. Häraf collision.⁵²

Den långsamma takten och misstänksamheten mot besättningen gjorde Wallin irriterad, och han fanns fel i snart sagt alla i sitt sällskap:

Tyskarne äro ock såsom vanligt gnetiga och trängsinte. Äfven besättningen och vår andra dräng Mohammad äro mig ej i smaken och göra mig så den annars så roliga och angenäma färden på Nilen något sur och tråkig. Dock allt torde småningom ge sig.⁵³

Redan följande natt bröts monotonin av ett uppiggande överfall, eller av något som möjligen kunde ha varit ett överfall. Ingen var helt på det klara med vad som hade hänt:

Middnattstid ungefär hörde jag ett förfärligt larm och buller af folket ute, skrikande dels på arabiska att karlar och rövare voro öfver oss dels på Italienska fordrande pistoler och vapen. Jag tittade ut genom mitt åt landet vättande fönster med min bössa, men såg ingenting. Gick ut och hörde här blott ett förfärligt skrik och tvänne pistolskott som doctorn och hans dräng lossade på måfå upp åt land. Emellertid voro röfvarne försvunne och ingenting hvarken syntes eller hördes. Under allt detta väsende hade sjöfolket med särdeles flinkhet löst pärten och den lilla stolpa watad hvari den var bunden och laggt ut på floden. Seglade den öfriga delen af natten.⁵⁴

GIRGA

Efter ett tag friskade vinden i och i takt med den ökande farten steg humöret hos alla ombord. Wallin vecklade visserligen in sig i en långdragen grammatisk dispyt med schejk Ali, men dessa häftiga filologiska diskussioner var mer regel än undantag. De tog iland vid Girga, som en gång hade varit en av de viktigaste städerna i Övre Egypten. Staden hade varit centralort i sitt län fram till början av 1800-talet, då den rollen övertogs av Asyut. Den tros ha fått sitt namn efter ett stort kloster till-

ägnat Sankt Göran (Girgis), som tidigare hade funnits på platsen. Enligt Wilkinson skulle klostrets alla munkar ha dött i en pestepidemi på 1700-talet. Liksom i Manfalut noterade Wallin att floden svept med sig delar av Girgas bebyggelse:

I jordlagren af sjelfva kanten syntes öfverallt tegelstenar och quarlefvor af murverk, så äfven deruppå. Dessa alla voro rester af hus och byggnader, som floden vid sitt årliga flöde hade störtat i det den med sitt vatten ätit undertills bort de lägsta grundlager.⁵⁵

Girga var under 1800-talet inte känt för några spektakulära fornlämningar, men de flesta resenärer använde staden som bas för utfärder till Sety I:s vackra tempel i Abydos, en utflykt som varmt rekommenderades i den tidens guideböcker. Ingenting tyder på att Wallin och hans vänner ens reflekterade över möjligheten till sightseeing. De var helt inställda på att utnyttja den för en gångs skull gynnsamma medvinden för att fortsätta sin färd söderut. Om ett par dagar skulle de vara i Thebe och Wallins intresse för det forna Egypten ökade i takt med att avståndet till den heliga staden krympte. Inför sitt möte med faraonernas gudar i deras egna tempel fördjupade han sig med förnyad entusiasm i sin medhavda litteratur:

Jag låg mest hela dagen i mitt lilla khazne⁵⁶ och läste den särdeles trefliga och intressante Champollion Figeac om de gamla Egyptierne och deras heliga prestkast och det förundrade mig blott att häraf allt ännu ingenting förspords i vårt aflägsna land.⁵⁷

Champollion-Figeacs bok hade utkommit fem år tidigare, som en i raden av böcker om den faraonska kulturen som gavs ut i Europa under 1800-talets första hälft. Intresset för den faraonska kulturen hade visserligen ännu inte nått Finland med full kraft, men flera artiklar om Egypten hade redan under 1820- och 1830-talen publicerats i finländska dagstidningar.

Men den egyptologiska forskningen låg fortfarande i sin linda. Man kände till de flesta stora arkeologiska fyndplatserna och grunderna i det egyptiska skriftspråket, men forskarna hade bara börjat pussla ihop innehållet i de tusentals texter som fanns på väggar, stelar och papyrus till en mer sammanhängande bild av den faraonska historien och det egyptiska samhället. För Wallin var Champollion-Figeacs bok det första mötet med detta nya forskningsfält och det skulle fortfarande dröja innan universiteten i Ryssland och Sverige fick sina första lärostolar i egyptologi.

Det är inte svårt att föreställa sig hur en allt mer entusiastisk Wallin tillsammans med sitt resällskap diskuterade den nya forskningen under måltiderna och kvällarna ombord. De utgjorde ett bildat och intresserat sällskap, möjligen med undantag av schejk Ali, som inte tillät sig känna någon större entusiasm för sitt lands förislamiska historia. Schledehaus visade sig kunna en hel del om det forna Egypten, inte minst eftersom hans kusin, doktor Abeken, samma vinter arbetade med Lepsius.⁵⁸ De hade dessutom med sig Lepsius tolk, som kunde bidra till givande egyptologiska diskussioner. Även Sattler visade ett stort intresse för monumenten, inte enbart ur konstnärlig synvinkel. Bland Sattlers bevarade papper finns flera ark med nedklottrade kunganamn och listor över hieroglyfernas ljudvärden, som tyder på ett genuint intresse för den egyptiska skriften.

QENA

På vägen vidare mot Thebe stannade de för att proviantera i Qena,⁵⁹ som var en av de större städerna i trakten och knutpunkt för resande mellan Nildalen och Röda havskusten. Wallin hann gå bekanta sig med staden medan besättningen skaffade vad de behövde:

Uppe i staden var såsom i alla orientaliska städer äfven de största som Kairo och Konstantinopel rörelsen obetydlig i andra trakter än på sjelfva handelsgatan essok. Den såsom äfven i Siut och andra småstäder var betäckt med ett lågt tak. I jämnförelse med Siut är Kēneh en ynkelig stad. Dock var här renligare än vanligt kanske för fredagens skull. Här fanns en oändlig hop af glädje flickor, som här ej såsom i Kairo äro förbjudna utan få de fritt utöfva här sitt gemena yrke. De äro ock derföre särdeles påhågsna och blyglösa och blef jag åt alla håll dragen i armen af dem. De voro öfverhufvud ganska vackert och rikt klädda i jämnförelse med andra quinnor.⁶⁰

Wallin stannade hos en av dessa blyglösa och vackert klädda kvinnor så länge att hans vänner fick sända upp en man ur besättningen för att leta efter honom.⁶¹ Mer tid i Qena skulle Wallin få på resan tillbaka mot Kairo. Då kunde han komplettera sin beskrivning av stadens glädjeflickor med att de var ”lika om ej mer närgånga än våra Europeiska sköna”.⁶²

Mycket i Qena har förändrats sedan dess. Glädjeflickor utgör inget särskilt framträdande inslag i dagens gatubild. Handelsgatan, som går under benämningen Suq el-Sahrig, har förlorat sitt tak och i stället blivit genomfartsled för stadens minibus-sar. Men dess bodar säljer fortfarande samma slags varor; fisk, verktyg, husgeråd,

rep och kläder. Wallin trodde sig veta att det i Qena fanns en ”ganska stort linneväfnads fabrik” med omkring 1000 anställda hösten 1844.⁶³ Så vitt man idag känner till lät Muhammad Ali emellertid inte väva linne i just i Qena. Wallin förväxlade troligen fabriken med det stora bomullsspinneri som paschan hade låtit bygga i staden på 1830-talet och som hade föranlett den franske generalkonsuln Mimaut att klaga över att sten till bygget bröts i det välbevarade Denderatemplet på andra sidan floden. Bomullsfabriken ligger fortfarande kvar, om än moderniserad och i nya utrymmen i utkanten av Qena, där den tillverkar lakan, handdukar och skjortor i förstklassig egyptisk bomull.

Enligt Wallin var staden känd för ”sitt krukmakare arbete” och det är den fortfarande 160 år senare. I den kännspaka ljusa Qenaleran tillverkas fövaringskärl som säljs över hela Egypten. Staden är fortfarande också en knutpunkt för trafiken mellan Nildalen och Röda havet och trängseln på Qenas järnvägsstationen är nästan större än i Kairo. Än mer kaotiskt är det på stadens busstation där pilgrimer, soldater och studenter trängs i dammet mellan minibussar, vars förare i tappra försök att överrösta motorer och bilhorn ropar ut destinationer som Balyana, Asyut och Safaga.

När provianten var lastad och Wallin sent om sider hade återvänt från sin glädjeflicka gick färden vidare mot Luxor. Dessvärre inte alls så raskt som passagerarna hade önskat. Vinden hade avtagit och de fick till slut lov att ge upp och ta i land för natten. Följande dag drogs båten dras fram med rep, medan Wallin och schejk Ali i maklig takt vandrade fram på flodens västra strand. På andra sidan vattnet kunde se den lilla staden Qus,⁶⁴ som under medeltiden hade varit ett viktigt centrum för handeln på Arabien. När Qena tog över rollen som handelsknutpunkt krympte Qus kraftigt. På 1800-talet passerade bara enstaka karavaner staden.

Något senare vandrade de två vännerna tillsammans genom byn Naqada. Där var det marknadsdag och stranden var full av båtar och folk som kommit för att handla. Som vanligt passade Wallin på att prata en stund med bygdens män, av vilka en visade sig ha arbetat som tjänare för Champollion under dennes expedition till Egypten 1828-29. Det var den 16 november och en stilla och vacker kväll vid Nilen: ”Aftonen var den vackraste vi ännu haft på hela vägen och i dubbel mening en helgdagsafton så väl för [i] morgon söndagen som för de heliga gammal Egyptiskt klasiska ställen som vi allt mera och mera närmade oss.”⁶⁵

DET FÖRSTA MÖTET MED THEBE

Wallin hade höga förväntningar på Thebe, vars ruiner så lyriskt hade beskrivits av hans europeiska vänner i Kairo. För de flesta, både forskare och resenärer, repre-

RAMSES II LÅT HUGGA IN SINA HIEROGLYFER
DJUPT I KARNAKTEMPLETS PELARE.

senterade Thebe – dagens Luxor – hela den faraonska civilisationen i ett koncentrat. Där fanns välbevarade tempel från olika epoker av Egyptens historia och hundratals vackert dekorerade gravar. Allt samlat på ett och samma ställe. Wallin, som under dagarna på Nilen hade hunnit läsa in sig på den faraonska historien, visste att resenärer långt före honom hade prisat de gamla ruinerna. Det sades att till och med Napolons trupper, som annars ofta hade gjort sig lustiga över de vetenskapsmän som överallt dokumenterade de gamla monumenten, tog upp en spontan applåd när de såg Thebes ruiner. Thebe var den första av de stora fyndorterna som utförligt hade beskrivits av arkeologer och staden fick redan från början en framträdande plats inom den egyptologiska forskningen. Staden hade alla förutsättningar att utgöra varje Nilfärds höjdpunkt, och marknadsfördes som sådan i både resehandböcker och egyptologisk litteratur.

Redan tidigt på morgonen den 17 november kunde Wallin från sin utkiksplats på däck se ruinerna av templen i

Karnak och Luxor på den östra stranden och småningom även Memnonstoderna, Medinet Habu och de berömda gravdalarna på den västra. Liksom de flesta andra resenärer skulle Wallin och hans sällskap stanna ett par dagar i Thebe under resan uppströms, för att sedan återkomma och utforska dess fornlämningar närmare under ett längre uppehåll på återresan.

KARNAK

Det var alldeles vindstilla när de tog i land vid den östra stranden några kilometer norr om den moderna byn Luxor. Därifrån begav de sig till fots upp till Karnaktemplet. I sin guidebok över Thebe rekommenderade arkeologen Wilkinson besökare att spara Karnak till sist, eftersom det var det mest storslagna templet i trakten. Den som såg det i början av sitt besök riskerade att därefter bli besvikna på stadens övriga monument.

Karnak är ett vidsträckt tempelområde, världens största bevarade. Det omfattar flera separata tempelbyggnader. I centrum står det jättelika tempel som tillägnades Amon-Re, ”gudarnas konung”. Amon-Re lyftes under Nya riket (ca 1570–1070 f. Kr.) upp till att bli en av landets viktigaste gudar. Kung efter kung försåg

hans tempel med guld och ädla stenar, men även med åkrar, gruvor, skepp och arbetskraft. Amon-Res tempel växte ut till ett omfattande byggnadskomplex med flera pyloner, öppna gårdar, pelarsalar, hemliga slutna kultrum, obelisker och statyer. Välbevarade bilder och hieroglyftexter på väggarna berättar om daglig kult, festivaler, fältslag och segrar. Wilkinson ansåg att templet, ”det mest praktfulla” av alla monument, utgjorde den naturliga finalen på ett besök i Thebe.

Herrarna Wallin, Sattler och Schleddehaus kände uppenbarligen inte till Wilkinsons rekommendationer. Karnak låg närmast den plats där de hade tagit i land och – tvärtemot Wilkinsons välmenande tips – inledde de därför sitt Thebebesök med det största och mest fantastiska Egypten hade att erbjuda i monumentväg. De blev besvikna:

Hvarken från vår bark eller från land då vi närmade oss allt småningom togo sig dessa ruiner särdeles eller utomordentligt ut och gjorde hvarken på mig eller mina kamrater något synnerligt intryck. Vål voro [där] stora ofantliga massor men föga egentlig skönhet åtminstone ingenting mahlerisch. Och med de Gamla Grekiska monumenterna sedda på afstånd kunde de ej jämnföras. De hade ej den lätthet och den luftighet som de, ej eller deras hvita glänsande marmor.⁶⁶

Något mer imponerande blev de när de hade trätt in genom den massiva första pylonen, vandrat över templets stora öppna gård och kommit in i den stora hypostylhallen med dess mäktiga pelare:

Dock när vi trädde in genom den väldiga porten och betraktade det utomordentligt väldiga och stormäktiga i de ändlösa pelargångarne och de med sin storhet och väldiga massa dock utomordentligt vackra pelarne intogs åtminstone jag af förvåning och hänryckning öfver det storartade och massfulla, hvori jag härtills utom pyramiderna sett intet jämnförligt. Allt var fullskrifvet med särdeles välbehållna hieroglypher och här fick jag rätt ett begrepp om skönheten af denna skrift, som man rätt kan kalla en målning.⁶⁷

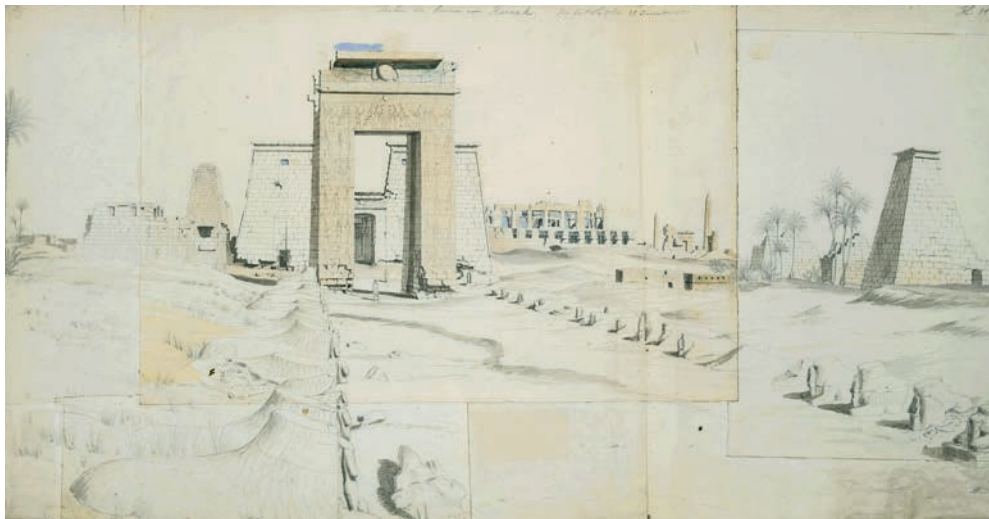
Den imponerande pelarhallen hade byggts och dekorerats under kung Sety I och dennes son Ramses II på 1200-talet f. Kr. Då Wallin vandrade omkring mellan dess pelare var den stora pelarsalen fortfarande en halvt översandad ruin med flera fallna kolonner. Efter en olycka 1899, när flera pelare plötsligt gav efter och ramlade ned, restaurerades pelarsalen. Idag är den helt fri från sand och dess kolonner står i raka ordnade led. Ursprungligen hade salen 134 pelare. De tolv som stod i rum-

mets mitt och kantade vägen från tempelporten in mot det Allraheligaste var 22 meter höga och hade utsvängda kapitäl. De övriga pelarna var något lägre och hade kapitäl i form av slutna knippen av papyrus. Salen hade ursprungligen ett tak av stora stenblock och i taknivå silade ljus in genom stora stengaller. De enorma pelarna lämnade ingen i Wallins lilla grupp oberörd. I sin rapport från resan skrev Sattler att det forna Thebe, av pelarhallens dimensioner att döma, föreföll ha bebotts av jättar.⁶⁸

På pelarhallens väggar kan besökare fortfarande se de sedvanliga scener som föreställer fälttåg, kungens kröning och olika religiösa motiv. Skillnader i både stil och utförande visar under vilken kung de olika delarna av hallen dekorerades. På den norra väggen syns den vackra höjda relief som användes under Sety I, där bakgrunden noggrant har knackats bort så att figurerna framträder som upphöjda från underlaget. Resten av hallen förfärdigades under Ramses II i den för honom typiska grövre djupa reliefen, med varje hieroglyf djupt inhuggen i stenen. I synnerhet i taket finns den ursprungliga färgen bevarad som en påminnelse om att hela templet – väggar, pelare och statyer – en gång var bjärt målat i vitt, blått och rött. De tysta sandfärgade ruiner som Wallin och hans sällskap såg, och som besökare idag möter, gör inte rättvisa åt de färggranna och levande byggnader de egyptiska templen en gång var. Där sanden nu hopar sig runt statyer och obelisker sjöd det en gång av liv när offerbärare, präster och danserskor pilade in och ut i bakom pyloner och kolonner, medan tonerna från deras hymner blandades med ljudet från templets smedjor, bagerier och slakterier.

Karnaks ställning som guden Amon-Res huvudhelgedom gjorde templet till ett av de viktigaste i Egypten. Generationer av härskare strävade efter att sätta sin prägel på det. De äldsta delarna byggdes redan under Mellersta riket (ca 2040–1780 f. Kr.). Med dessa delar i centrum växte templet gradvis, vartefter nya kungar lät lägga till nya kapell, salar och pyloner. Resultatet är en vidsträckt och invecklad byggnad. Medan de flesta egyptiska tempel är uppbyggda längs en och samma raka axel från den första porten in till det innersta kultrummet, har Amon-templet i Karnak två axlar: en huvudaxel i väst-östlig riktning och en senare utbyggd axel mot söder, vars pyloner och gårdar är byggda vinkelrätt mot huvudaxeln. På 1800-talet när flera väggar och rum täcktes av sand var det svårt att få någon riktig överblick över templet. Wallin och hans reskamrater strövade planlöst runt mellan de delvis raserade murarna:

Vi vandrade här omkring men kunde ännu ej få något rätt begrepp om det hela. Ofantligt vidsträckt tyckes det ha varit som syntes af de många propyleer, hvaraf

MEDAN DE VANDRADE SÖDERUT MOT LUXOR PASSADE SATTLER PÅ ATT TECKNA AV KARNAK MED DEN SÖDRA PORTEN OCH SFINKXALLÉN.

KARNAKS SÖDRA PORT OCH SFINKXALLÉ IDAG.

LUXORTEMPEL SETT FRÅN NILEN.

man ännu såg quarlefvor åt alla håll. Hvad som främst nu åtminstone behagade mig var de sköna pelarne och hieroglypherna. Jag kunde ej intagas rätt af det imposanta i sjelfva byggnaden emedan allt låg fullt af stora grushögar som ofta voro så höga att vi nådde på dem taket. Det hela var nu blott en hastig öfverblick och det egentliga måste sparas till vår återkomst.⁶⁹

SFINXALLÉN OCH LUXORTEMPLET

Medan Schleddehaus åkte över till den västra Nilstranden för att träffa sin kusin som låg där med egen båt, fortsatte Wallin och Sattler tillsammans till fots söderut, mot Luxortemplet. Vägen från Karnak till Luxor följde den sfinxkantade processionsgång som en gång hade knutit ihop de två helgedomarna: ”Dessa Sphinser äro till största delen begrafna under jorden och nässtympade och i allmänhet illa tilltygade, men vittna dock med sina stympade lemmar om sin fordna storhet och stolthet.”⁷⁰

Redan 1844 hade flera av sfinxerna förlorat sina huvuden. Av det som återstår kan man sluta sig till att sfinxerna hade lejonkropp och gumsehuvud, efter en av guden Amons uppenbarelseformer. Stora delar av processionsvägen har sedan dess ytterligare förstörts. Den har dessutom upprepade gånger byggts över av både hus och gator, när byarna i området har vuxit samman till en enda stad. Som en del av ett kulturarvsbevarande projekt har under senare år delar av sfinxallén åter frilagts och det är idag möjligt att åtminstone följa den gamla processionsgatan nästan hela vägen till Luxortemplet.

Redan på håll kunde Wallin och Sattler se Luxortemplets första pylon och den ensamma obelisk som stod kvar till vänster om ingången. Muhammad Ali hade elva år tidigare skänkt den andra, som ursprungligen hade stått till höger om porten, till Frankrike. Det sägs att paschan egentligen hade gett bort bägge obeliskerna, men att transporten visade sig vara så besvärlig att fransmännen nöjde sig med den ena. Den släpades å andra sidan hela vägen till Paris, där den står mitt på Place de la Concorde. Wallin hade beundrat den under sin resa till Egypten, men tyckte nu att den obelisk som stod kvar på ursprungsplatsen var ”vida vackrare än den i Paris”.⁷¹

Templets första pylon och de kolossalstatyer av Ramses II som stod framför den var ”öfver all beskrivning imposanta”,⁷² trots att de delvis var täckta av sand. Mark-

BILDEN PÅ NÄSTA UPPSLAG: SATTLERS SKISS AV LUXORTEMPLETS PYLON, OBELISKEN OCH UTSIKTEN MOT DE VÄSTRA ÖKENBERGEN. TILL HÖGER DUVSLAG TYPISKA FÖR ÖVRE EGYPTEN. SANDEN TÄCKTE DÅ FORTFARANDE DELVIS STATYERNA FRAMFÖR TEMPELPYLONEN.

Pylonen des Göttertempels in Theben am Eingang zu dem Tempel

in Luxor
Tablonden 29. December 1874

Memnon
Colosse am linken
Ufer

zu Luxor.

H. 11

nivån i och omkring templet hade stigit flera meter sedan faraonsk tid och en stor del av både statyerna och väggrelieferna täcktes av sand och senare bosättning. Relieferna bar också spår av medveten förstörelse, ofta orsakad av tidiga kristna som hade hoppats kunna beröva de hedniska gudarna deras magiska krafter genom att radera ut deras ansikten och händer. Wallin upprördes över förstörelsen. Än mer upprördes han av den smuts och det elände som i hans ögon präglade den by som hade vuxit upp inne i självaste tempelsalarna:

Den förstörelse som herrskar här öfverallt är hjertupprörande och gallretande i synnerhet som man vet den härröra från barbariska och råa menniskohänder. Detta synes och tydligt; ty man har hufvudsakligen uthuggit och förstört ansigten på figurerna och spår synas alldeles tydligt efter det spetsuddiga instrumentet. Men min förvåning och glädje redan uppharmad häraf och af de stora grushögarne nådde först sin höjd och sitt mått då jag genom den stormäktiga porten trädde in i den egentliga tempelrunden eller kanske tempelgården. Här syntes intet annat än de usla fula Arabkojorna med sina dufslag och sin förfärliga smuts, sina nakna svartsnuskiga fula barn och trasiga folk. Så vederstygglig har jag än aldrig funnit någon arabisk by, så gement och nedrigt alldrig något folk. Vi hade hela skaror af barn och folk efter oss som skreko bakhshish ja khewage⁷³ och voro mera påhängsne än till och med åsnepojkarne än i Alexandria. Så harmsen och uppbragd har jag än ej varit på Araberne och än ej föraktat dem så som nu. Men folket här som på alla frang besökta orter torde genom de täta besöken blifvit fördärfvad. Vi gjorde en tur genom hela runden; men öfverallt var öfverbyggdt af arabiska kojor eller obygda bebodda af folket eller begagnade till stall. För att komma in och se måste man krypa in i dessa kojkyffens smuts. Detta var mig så vedervärdigt att jag skyndade mig så mycket jag kunde och jag måste tillstå att jag ingenting kunde njuta af det hela.⁷⁴

Luxors befolkning har dessvärre än idag rykte om sig att vara påflugen. Flera guideböcker varnar besökare för påträngande unga män, som bjuder ut sina varor och tjänster. Som redan Wallin kunde konstatera, har detta beteende vuxit fram till följd av den omfattande turismen, som har skapat ett förhållande mellan ortsbefolkning och besökare, där de senare allt för ofta ses i första hand som en källa till snabba inkomster.

Medan Sattler tecknade av utsikten klättrade Wallin upp på templets första pylon, som hade byggts och dekorerats under Ramses II: ”Vägen dit gick genom en midt bland ståtliga ruiner uppbyggd usel och ful moske, i hvilken jag nu såg tvänne får gå och spatsera invid folk som hållo på att göra sin bön.”⁷⁵

ABU EL-HAGGAGS MOSKÉ LIGGER KVAR INNE I LUXORTEMPELET, UPPKRUPEN INVID DEN STORA PYLONEN. DE ÖVRIGA HUSEN, SOM WALLIN FANN SÅ USLA OCH SMUTSIGA, HAR RENSATS BORT FÖR LÅNGE SEDAN. KVAR I DEN GAMLA MARKNIVÅN LIGGER MOSKÉN, FLERA METER ÖVER DET NU FRAMTAGNA TEMPELGOLVET.

Från moskén ledde en smal trappa upp till tempelpylonens topp. Det var en besvärlig klättring och ett inte helt riskfritt klivande över nedfallna stenblock:

Men utsigten här uppfifrån lönade väl mödan af den besvärliga gången. Man såg här öfver den stora gröna slätten af Nildalen som åt alla håll omgafs af toppiga och spets uppstigande berg så väl på den ena sidan om floden som på den andre och alla dess gamla heliga ruiner. Jag stod på porten af kanske det fordom heligaste tempel af Luxor och såg framför mig Karnak och på andra sidan af floden de väldiga nästan pyramidlika Memnons stoderna ⁷⁶ som först fölllo i ögonen vidare Medinet Habo, ⁷⁷ Memnonium, ⁷⁸ Gurnu ⁷⁹ och grafvarne, hvars öppningar öfverallt tittade ut ur bergen. ⁸⁰

Uppe på pylonen, ifred för de skrikande barnen och påflugna männen nere i byn, kunde Wallin i lugn och ro fundera över Egyptens långa historia och den märkliga kultur som lämnat dessa storslagna monument efter sig:

Det är sannt vi åtminstone jag kunde ej egentligen lefva i minnen af det jag såg såsom vi kunna det vid anblicken af gamla Grekiska ruiner; men tanken så väl på det utomordentligt stora och massfulla i dessa ruiner som på deras nästan oräknebara ålder som går långt öfver Moses och kanske Abraham uppåt den tid man vanligen ställer för syndafloden, jämnt det egna underligt frid och lugnfulla i Egyptens himmel gjorde ett djupt intryck på mig och jag fröjdade mig innerligt att träda på de stenar som våra förste fäders lärare staplat upp till sina Gudars och Regenters vördnad. Härmed förenade sig ovillkorligen en innerlig harm öfver de barbariska helgedoms rånande händer som användt en så stor möda och så mycket arbete att förstöra dem och öfver det sammanfösade arab pack, som nu med sina får och fän bor uppå dem. Äfven kunde jag ej låta bli att harmas öfver de många kringströfvande Europeiske skojar resande, som här huggit in sina namn på stenskifvorna.⁸¹

I Thebe, liksom tidigare vid pyramiderna i Giza, var det den egyptiska kulturens ålder snarare än monumenten i sig som gjorde störst intryck på Wallin. Många tidigare resenärer hade intagits av de egyptiska templen skönhet. Men inte Wallin. För honom var de grekiska ruinerna, med sin vita marmor och sirliga kolonkapital, alltid vackrare än de grova och klumpiga egyptiska templen. Däremot var tanken på att stå uppe på en vägg som hade stått på samma ställe redan under Mose tid fullkomligt överväldigande. I ljuset av denna ålder och denna storhet, tedde sig byns invånare i sina smutsiga små hus, med vilka de besudlade den gamla heliga byggnaden, särskilt usliga och barbariska.

Uppe på pylonen var Wallin mer i jämnhöjd med inskrifterna på templets kvarvarande obelisk och kunde studera dem mer ingående. Han kunde för första gången se hur fina och ”för att så säga elastiskt utarbetade” de enskilda tecknen var. I en tilltagande känsla av andakt satt han kvar på pylonen, funderade på historiens gång och njöt av utsikten, medan han väntade på att Sattler skulle bli färdig med sin teckning – ett panorama över tempelfasaden, obeliskerna och utsikten ända bort till Memnonstoderna.

När Wallin och Sattler till slut kom tillbaka till båten fick de för första gången träffa Schleddehaus kusin, som de under resan hade fått höra så mycket om, och om vars stora kunskaper de skulle få berättat för sig till lust och leda under resten av resan:

Jag hade knappt hunnit om bård så [överstruket, oläsligt] kom vår doctor från andra sidan med en annan Tysk Doctor Abeken sin Vatter, som frivilligt och nästan på egen bekostnad följer Leipsii expedition. Han var rödskäggig Effendi klädd rödhyad Nord

GRAVINTERIÖR I KONUNGARNAS DAL.

tysk med det äkta sladdriga tyska skrodör mundlädret med söttsläpigt och affekteradt språk. Han pratade oupphörligen allt med det den tillgjorda tyska entusiasmen och förtjustheten och det ej allenast öfver det moderna Gammal Egypten hvori han är en Liebhaber af Leipsii e[l]kvation utan öfver Arabiskan som han talar högst dåligt och alla andra saker i verlden till sin kära Vettens stora förtjusning och beundran.⁸²

Schledehaus, som själv var intresserad av det forna Egypten, hade all anledning att vara stolt över sin kusin. Hermann Abeken, som hade studerat teologi i Berlin, hade följt med Lepsius expedition till Egypten och Nubien i egenskap av präst. Han blev under arbetet nära vän till Lepsius och skulle efter expeditionens slut fortsätta studera egyptologi under honom. Utöver expeditionsrapporten skulle Abeken även komma att publicera flera andra egyptologiska verk. Men allt detta låg i framtiden när Wallin träffade de talföra kusinerna Schledehaus och Abeken vid Luxors strand denna novembereftermiddag 1844. Wallin var inte särskilt förtjust i Abeken, som irriterade honom genom att lägga ut texten om ämnen som Wallin ansåg sig behärska betydligt bättre.

KONUNGARNAS DAL

Hela följande dag tillbringade sällskapet på den västra sidan av Nilen, i det område som en gång var den stora thebanska nekropolen med alla dess gravar och kungliga minnestempel. Wallin och Sattler började dagen med att genast efter morgonkaffet bege sig till Konungarnas dal, för vilken Wallin och hans samtida använde den arabiska benämningen *Biban el-Moluk*.⁸³ De hade föregående kväll kommit överens om att hyra åsnor av en gammal man som verkade pålitlig. Han hade i varje fall kunnat visa upp ”en oändlig hop betyg och intyg af alla möjliga sorts Europeiske resande om godt uppförande och fullkomlig kännedom af trakten här och alla dess antiquiteter”. Med mannen som vägvisare begav de sig iväg, förbi Sety I:s tempel i Qurna och ”förbi den usla byn, hvars folk lägrat sig till största delen i de stora bequäma hålor och grottorna i berget”.⁸⁴

Flera familjer i västra Thebe har ända in på 2000-talet fortsatt att bo i och ovanpå gamla gravar, som de plundrat på mumier, kistor, smycken och papyrus, som de har sålt till turister och samlare. Qurnaborna har motsatt sig flera försök till förflyttning, men under 2007 och 2008 var en stor del av dem till slut tvungna att lämna sina gamla hem och flytta till det nybyggda Nya Qurna nere på slätten. De flesta av deras gamla hus revs, men några har tillåtits stå kvar som en integrerad del av det thebanska kulturlandskapet.

SATTLER BÅDE TECKNADE AV FIGURERNA OCH TOG MED SIG FÄRGPROVER FRÅN GRAVARNAS VÄGGAR.

Gravarna var uppskattade bostäder eftersom var svala och sköna under de heta sommarmånaderna och enkla att värma upp under kalla vintrar. När Wallin red förbi byn Qurna konstaterade han torrt att de ”i alla afseenden [var] bättre än de vanliga smutsiga lerkjorna, som de vanligen bebo”.

Ritten från båten upp till Konungarnas dal tog en knapp timme. Wallin betraktade fascinerat de besynnerligt nedvittrade klipporna och noterade uppmärksamt att dalen måste ha varit en gammal flodbädd, formad under perioder av regn i området. Väl framme i Konungarnas dal förde deras vägvisare dem genast till den mest berömda av alla gravarna, en grav som Wallin tillskrev ”Sesostris”. Det var med all sannolikhet Sety I:s grav,⁸⁵ som med något över 137 meter är dalens längsta. Det är också den djupaste och en av de mest komplett dekorerade. Sety I:s grav hade återupptäckts 1827 av Belzoni, som då hastigt grävde ut den på uppdrag av den brittiske generalkonsuln Henry Salt. Han gjorde också kopior av de vackra väggmålningarna. Graven kallades därför under långa tider också ”Belzonis grav”. Wallin ger i sin dagbok en kort beskrivning av den: ”Vägen gick genom en bred gång tror jag i 27 ° vinkel sakta sluttande nedåt med slät plafond och väggarne i kalkberget bestrukna med stuck och fulla med figurer och hieroglypher utmålade i bjerta och lustiga färger såsom äfven takets plafond.”⁸⁶

De flesta av de gravar som Sattler och Wallin besökte denna förmiddag skulle kunna beskrivas på samma sätt. De består av långa sluttande gångar, vars väggar och tak är dekorerade med bilder och texter som beskriver solgudens nattliga färd genom underjorden. Både bilder och hieroglyftekter är målade i granna färger på en bakgrund av vit gips.

Inte heller dessa kända och prisade monument levde upp till Wallins förväntningar. Motiven var för annorlunda och färgerna för granna:

Jag lika litet som min följare Målaren Sattler kunde ej finna den skönhet deri som vi väntat oss efter de beskrifningar vi läst häröfver ej eller i den mening vi i allmänhet tage konstskönhet. Vi förliknade färgerna, som dock i betraktande till deras oändliga uråldrighet voro ännu särdeles väl conserverade och friska, så väl som figurerna till en stor del med de målningar barnen hos oss ofta smeta på nyss hvitlimmade väggar. Figurerna med sina underliga hufvuden och ofta snurriga figurer gjorde på oss såsom ej invigda i hieroglyphernas betydelse och språk ofta ett skratlystigt intryck.⁸⁷

Det är en reaktion man sällan finner i andra tidigare resenärers beskrivningar av kungagravarna. De flesta besökare höll noggrant reda på vilka motiv de såg på de

olika gravarnas väggar. Florence Nightingale, som besökte Konungarnas dal i februari 1850, fem år efter Wallin och Sattler, var klart imponerad av det hon såg. Gravarna fick henne andäktigt att tänka på de forna kungar som hade begravts i dem och vars andar hon tyckte sig ana inne i gångarnas mörker:

I thought I met them at every turn in those long subterraneous galleries, -- saw their shades rising from their shattered sarcophagi, and advancing once more towards the light of day, which shone like a star, so distant and so faint, at the end of that opening - the dead were stirred up, the chief one of the earth.

Sattler och Wallin var mindre andäktiga, men de kvävde sin skrattlust och fortsatte längre in i "Sesostris" grav, där de betraktade väggarnas figurer och hieroglyfer i skenet av levande ljus. De stötte på flera fladdermöss, "ehuru ej till all[s] så förfärligt stort tal, som alla skrivvare skrika om". Även här var det hieroglyferna som intresserade språkforskaren Wallin mest. Han kunde visserligen inte läsa dem, men han tyckte om de "härligt sculpterade figurerna med sina runda och mjuka former".⁸⁸

Trots att Wallin och Sattler - åtminstone enligt Wallin - redan efter den första graven fann målningarna "enformiga" och figurerna "enahanda" fortsatte de in i flera. Så vitt Wallin kunde förstå lämnade de endast två gravar osedda. Wallin kunde inte säga vilka kungars gravar de hade besökt, men deras erfarna vägvisare hade sannolikt tagit dem till de mest sevärda. Dessa var, vid sidan av Sety I:s, de gravar som tillhörde Ramses III, Ramses V och VI, Ramses IX och Ramses VII.⁸⁹

"De voro tämmeligen lika alla. I några funnos mer eller mindre väl conserve-
rade Sarger⁹⁰ alla af ofantliga granitblock som skattsökande guldtörstiga tyranner af sednare århundraden slagit sönder för att öppna."⁹¹

I Wallins dagboksanteckningar framstår Sattler som helt enig med sin vän om hur skrattretande och enförmiga kungagravarna var. Enligt Sattlers egen beskrivning i *Salzburger Zeitung* var det däremot inte riktigt så. Där menar Sattler att han själv hade häpnat över bildernas mångfald och figurernas välbevarade färgprakt. Han förklarar för tidningsläsarna hur varje grav överraskade honom med nya märkvärdigheter. Sattler valde säkert att publicera en något tillrättalagd version av besöket, på samma sätt som Wallin själv senare snyggade till verkligheten i sin reseberättelse. Men det är också fullt möjligt att Sattler som konstnär faktiskt hyste ett större intresse för väggmålningarna. Han kan mycket väl ha tyckt att de egentligen var vackra och spännande, men inte velat genera sin vän genom att påpeka det. I synnerhet inte efter att Wallin hade uttryckt sig så nedlåtande om dem.

Sattler passade också på att plocka med sig små färgprov från väggarna, men Wallin konstaterade senare ilsket i sin dagbok:

Jag hade ej tillåtit mig denna frihet ehuru redan före oss så ofantligt mycket deraf var plundradt och till och med stycken af sjelfva kalkberget lika litet som jag kunde följa besökares vanliga bruk att rita eller hugga mitt namn i väggarne. Af sådana var öfverallt en oräknelig mängd dels kända dels okända af de förra bland Mohammad Ali vice Roi de l'Egypte skrifvet med på franska och turkiska jämnte några verser på det sednare språket i Sesostris graf.⁹²

Graffiti och klotter efter europeiska besökare hade irriterat Wallin redan då han såg de första engelska namnen inhuggna i Pompeji pelare i Alexandria, där han tyckte de lyste som på en skampåle. Han fortsatte förarga sig över fenomenet under hela resan, när han gång på gång såg hur främst européer, men även turkar och araber, hade huggit in sina namn högt uppe på tempelpelare och mitt i vackra gravmålningar.

Det blev till slut lukten av bitumen och den kvava luften i gravarna som fick Wallin och Sattler att avsluta sitt första besök i Konungarnas dal. Det skulle bli ytterligare ett besök där under återresan, då tillsammans med den kände egyptologen Lepsius. Men nu valde de att skicka sina åsnor i förväg för att själva till fots vandra över bergen tillbaka mot slätten. Det var en på sina ställen brant klättring, där grus och lösa stenar gjorde det hela än mer besvärligt:

Men mödan af uppstigandet var fullt lönad af de på sitt sätt sköna utsigter vi på alla håll hade öfver de förunderligaste storartade berg bilder, som höjde sig sig i alla möjliga torn och spets och kupolformer, skiljda från hvarandra såsom tydlig syn-tes af de vägar och utlopp bergsvatten och flöden banat sig mellan den lösa sten. Oändligen härlig var utsigten från höjden ehuru såsom alltid i Egypten saknande det lif och den omväxling som våra väldiga granskogar till ex. ger våra berg.⁹³

Nedkomna på andra sidan bergen återfann de sina åsnor och red raskt mot båten. Wallin var nu ”lika mätt på gap som hungrig på mat”.⁹⁴ Kanske var det anledningen till att han och Sattler helt missade Hatshepsuts minnestempel alldeles vid foten av det berg de hade vandrat över. På 1800-talet var det visserligen delvis täckt av sand, men de delar som syntes hade dokumenterats av Napoleons expediti-
onsmedlemmar och studerats av både Champollion och Wilkinson. Både Lane och Wilkinson nämner templet i sina beskrivningar av Thebes monument, men Sattler och

Wallin ägnade det varken en blick eller en tanke, utan skyndade iväg ner mot båten. De tog bara en hastig titt på Ramesseum⁹⁵ och passerade Sety I:s tempel i Qurna. Vid bägge templen såg de grupper av män som arbetade med utgrävningar för Lepsius. Överallt omgavs de av barn som försökte sälja antikviteter eller helt enkelt tiggde pengar med den vanliga frasen ”*bakhshish ja khewage*”. Både Sattler och Wallin köpte under dagen ”småsaker” i antikvitetsväg. Exakt vad framgår inte av Wallins anteckningar.

Medan Sattler efter maten satte sig för att teckna av utsikten begav sig Wallin ut med sin bössa. Men den här gången fann han ingenting att skjuta. I stället tillbringade han en stor del av eftermiddagen i samtal med några män från trakten. När han efter solnedgången återvände till båten fann han schejk Ali där han hade lämnat honom, flitigt skrivande på sin grammatik. I motsats till sitt europeiska sällskap, som under uppehållet i Luxor hade besökt tempel, vandrat längs processionsgator, bestigit pyloner, utforskat kungagravar och klättrat i berg, hade schejk Ali inte lämnat båten. Wallin tog detta som ett tecken på ointresse från schejkens sida och suckade för sig själv över det som föreföll vara ”en förundransvärd liknöjdhet!”.⁹⁶ Under resans gång kom Wallin dock att inse att schejken helt enkelt inte ville ”blottställa sig spatsera med franger”.⁹⁷ Schejk Ali gick i land endast då han fick vara ensam med Wallin. Han hade visserligen kommit med på resan, men det fanns gränser för vad en man i hans ställning kunde tillåta sig. Att intressera sig för hedniska monument var illa nog, att göra det tillsammans med ett sällskap kristna européer var bortom det acceptabla.

VIDARE MOT ASSUAN

Från Thebe fortsatte Wallins och hans sällskaps färd upp till Esna, ”förvisningsorten och fristaden för hela Egyptens sköraktiga quinnor och danserskor med mera af allt som härtill hör”.⁹⁸ De tillbringade natten förtöjda i Esna hamn, men hann till Wallins förtret inte se särskilt många lösaktiga kvinnor och inte heller mycket annat av staden. Även om Wallin kunde räkna med mer tid för nöjen under tillbakaresan, var det inte utan att han var lite besviken på Esna som, inte minst bland utländska Nilfarare, var känt för sina glädjeflickor och danserskor:

Vi kommo dock för sent för att få se något af allt detta pack som annors vanligen så snart en bark anländer skola pläga skicka ner och bjuda ut sig till dans. Vi gjorde ännu på aftonen en liten vandring genom staden, som så mycket vi kunde se nu presenterade sig högst usel. Det var redan kl. 8 dödstyst på gatorna och högst få som vi mötte.⁹⁹

SATTLERS INTRESSE FÖR DETALJER SOM PELARKAPITÄL SMITTADE AV SIG PÅ WALLIN SOM PÅ FLERA STÄLLEN I SIN DAGBOK BESKRIVER PELARNAS OLIKA VÄXTFORMER.

Färden mellan Esna och Assuan tog längre tid än väntat. En liten bit uppströms från Esna körde de ordentligt fast i gytjtjan. När de äntligen blev flott mojnade vinden och de segade sig långsamt fram till följande stad, Edfu, där de stannade för att proviantera. Det gav dem ungefär en timme att titta på templet, ett av de bäst bevarade i Egypten. Wallin noterade särskilt pelarnas vackra kapitäl med former inspirerade av olika växter. I Edfus tempel kunde han studera dem på ovanligt nära håll, eftersom templet inre till stora delar var fyllt av sand som gjorde att besökarna på flera ställen befann sig i jämnhöjd med kapitälerna. För en som hyste ett så uttalat begränsat intresse för egyptisk arkitektur, återkom Wallin förvånansvärt ofta till just pelarkapitäl. På flera ställen i sin dagbok beskrev dem detaljerat. Bakom detta specialintresse kan man ana Sattlers inflytande. Bland Sattlers alster finns otaliga skisser av varianter av pelarkapitäl, med tydliga detaljer och färgexempel. Efter som Wallin oftast satt bredvid Sattler medan denne tecknade, hade han gott om tid att fördjupa sig i de detaljer som hans konstnärsvän intresserade sig för. Man kan lätt föreställa sig hur de satt uppkrupna tillsammans på sandhögarna i Edfus tempelsalar, tittade upp mot pelarna, pekade, funderade och diskuterade de rikt utsirade kapitälerna och ”deras särskilda och vackra former af Palmer och dompalmer och Lotus”.¹⁰⁰

När de framåt kvällen kom fram till Kom Ombo,¹⁰¹ ungefär halvvägs mellan Edfu och Assuan, hade Wallin fått nog av Nilseglatsen. De hade varit på väg i tre veckor och inte ens kommit till Assuan. Wallins tålamod var slut. Han lyckades övertala Sattler om fördelarna med att avbryta resan. Tillsammans försökte de nu få Schledehaus att gå med på att vända redan vid Assuan, i stället för att som planerat fortsätta genom hela Nubien upp till Wadi Halfa. Men Schledehaus var inte lika tillmötesgående som Sattler. Han insisterade bestämt på att resan skulle fortsätta enligt de ursprungliga planerna. Frågan fick inte någon lösning den kvällen och sköts upp till senare.

SKÄRGÅRDEN I ASSUAN PÅMINDE WALLIN OM KUMLINGE KROKAR.

I NUBIEN

”Det blef mig alldeles hemlikt till sinnes”

Assuans skärgård

DEN 23 NOVEMBER kom de till slut fram till Assuan:

Denna stad ligger utomordentligt vackert och mahlerisch omgifven stora partier af granitberg och hopar af hållor och klippstycken som ligga i floden och högre upp på land mäktiga ökneberg med släta vekt formade sandryggar, bildade af hit öfverblåst flygsand från öknen. Det var i allmänhet den vackraste utsigt vi hittills haft på hela vägen.¹

Assuan är onekligen en av de vackrast belägna städerna i Nildalen, där den ligger nedanför den första kataraktens forsar, omgiven av en skärgård med granithällar, skyddande vikar och vajande vassruggar. Färggrant målade nubiska hus klättrar upp för de branta sluttningarna runt staden och bortom dem sveper den orange-gula öknen in hela landskapet i en mjuk filt av solvarm sand. På flera ställen rullar sanddynerna ända ner till Nilstranden, där enstaka palmer, tuvor av halfgräs och betande kameler speglar sig i vattnet, som här – till skillnad från längre nedströms – är rent och klart.

Wallin gav sig genast iväg upp till staden för att prata med lokalbefolkningen. I Assuan fann han människorna särskilt välvilliga och trevliga. Betydligt mindre välvillig var stämningen när han kom tillbaka ombord, där diskussionen om huruvida resan nu skulle avbrytas eller inte hade blossat upp på nytt:

Gräl och krängel med doctorn att gå tillbaka från Asuan. Han är en högst usel man med det äkta tyska småsinnet och med sina ovillkorliga och till ful vana öfvergångna förargeliga knyckningar på axlarne och ögonen jämnte dermed följande hostningar och krakningar påminner han mycket om Gustaf Crusell.²

Krakningar och andra ovanor till trots fick Schledehaus sin vilja igenom, antagligen eftersom det var han som stod för det mesta av båthyran och arrangemangen. Det var inte frågan om att vända tillbaka mot Kairo, resan skulle fortsätta och det gällde att snarast ordna för den äventyrliga färden upp för *shellal* eller själva katarakten.

Redan följande morgon påbörjades förberedelserna. Tillstånd kontrollerades³ och *Rais al-Shellal*, kataraktkaptenen, kallades till båten. I väntan på honom passade Wallin på att titta närmare på omgivningarna. Tillsammans med Schledehaus tog han en båt över till ön Elefantine. På denna ö mitt i Nilen låg en gång den fornegyptiska staden Abu, som markerade egyptiernas gräns mot nubierna i söder. Förbi Abu passerade genom århundradena otaliga egyptiska arméer på marsch söderut och stenhuggare på väg till Nubiens stenbrott och guldgruvor. Men hit kom även fredliga nubiska handelsmän, bärande på exotiska produkter som kryddor, strutsägg och panterfällor från det inre av Afrika. En gång, på 2200-talet f. Kr., hämtades till och med en dansande pygmé som gåva åt den unge kung Pepi II.

På Elefantines sydspets betraktade Wallin och Schledehaus det som återstod av staden Abu och dess tempel, ”en tämmeligen stor höjd som är alldeles full af grus och gamla förfallna byggnader och ruiner”.⁴ I övrigt dominerades ön av durrafält, palmer och några nubiska byar. Överallt sprang klungor av barn omkring, tiggde och ropade ”*bakhshish ja khewage*”. Wallin såg sig till slut tvungen att driva bort dem med en lång durrastjälk. Även andra 1800-talsresenärer fann de stora horderna av tiggande barn på Elefantine störande. Florence Nightingale skrev om sina erfarenheter på platsen:

I am glad to have been there, but hope never to see Elephantina again. It is impossible for anyone to come away, except with an impression of horror [...] The yells of those children I never shall forget, as they threw up clouds of dust, not shiny as savages ought to be, but their black skins all dim and grimed with sand, like dusty tables, their dirty hair plaited in rats' tails, close to their heads, naked, all but a head veil. I heard some stones fall into the river, and hope it was they, and that that debased life had finished...⁵

Nightingales beskrivning återspeglar det nedstämda sinnestillstånd som plågade henne under Egyptenresan, men den ger samtidigt en målande bild av hur det såg ut på Elefantine med dammet, hettan och alla de tiggande barnen. Även Wallin stördes av barnen som ständigt trängdes runt dem, skrek, tiggde och försökte sälja stenar och andra småsaker. Han tog det ändå betydligt lugnare och var som alltid mottaglig för de unga flickornas skönhet: ”Bland dem var en särdeles vacker flicka om 15–16 år som jag ej kunde få mina ögon ifrån”.⁶

Nightingale fann ingenting vackert eller charmerande hos någon av dem. Som ung europeisk kvinna utan kunskaper i arabiska var hon mer sårbar än Wallin, som solbränd, skäggig, iklädd egyptisk särk och barfota inte alls stack ut på samma sätt. Wallin hade dessutom vistats i Egypten i nästan ett år och talade vid det här laget språket flytande. Han drog sig heller inte för att slå till barnen med sin durrakäpp om det behövdes. För honom var Egypten inte längre en främmande och skrämmande plats. Det hade blivit hans hem. I Assuans skärgård, med dess grynnor och vassruggar kände han sig dessutom mer hemma än på många andra orter:

Här såg mig allt särdeles bekant ut; det var liksom en fors i Kumo elf ehuru ej så starkt strömmande. Landet och stenhögarna i sjelfva strömmen påminde mig om Kumlinge krokarne blott här var öknens gula sand och palmer, hvilket var främmande för mitt hemland.⁷

Efter den långa färden genom Mellanegypten, där landskapet dominerades av den i Wallins ögon märkliga, söndervittrade sandstenen, såg Assuans granitklippor äntligen ut som bergen hemma på Åland.

Det är lätt att dela den igenkännandets glädje som genomsyrar Wallins anteckningar från Assuan. Bortsett från öknen och de betande kamelerna, påminner holmarna och skären, med sina grönskande strandängar, släta granithällar och häckande sjöfåglar, på många sätt om Ålands skärgård.

STADEN LÅG VACKERT ALLDELES NEDANFÖR DEN FÖRSTA KATARAKTEN. PÅ ÖN ELEFANTINE SYNS RUINERNA AV DEN FORNEGYPTISKA STADEN ÄBU OCH I BAKGRUNDEN EGYPTENS VÄSTRA ÖKEN.

Bara någon kilometer uppströms från Assuan pressar kataraktens klippor ihop Nilens vatten till skummande forsar. Av Nilens sex katarakter är den vid Assuan den första, från Egyptens sida räknat. Katarakterna har i alla tider försvårat sjöfarten på Nilen och den första katarakten kom därför att utgöra Egyptens naturliga södra gräns. Ovanför den börjar Nubien, ett land som idag delvis inte längre finns, men vars historia alltid har varit nära knuten till Egyptens. De äldsta spåren av en nubisk kultur går tillbaka lika långt som den egyptiska, till ca 3500 f.Kr. Dessa tidiga nubier hade täta handelskontakter med egyptierna i norr. Den viktigaste handelsvaran var elfenben. Centrum för handeln blev ön Elefantine, vars egyptiska namn Abu även betyder just elefant eller elfenben. Medan Egypten utvecklades till en allt mer sofistikerade statsbildning, förblev Nubien den fattigare och mindre utvecklade grannen i söder. Nubien hade en mindre befolkning fördelad på spridda byar i en smalare och inte alls lika bördig del av Nildalen.

Redan under Gamla riket (ca 2686–2613 f. Kr.) exploaterade egyptierna Nubiens naturtillgångar. I den nubiska öknen bröt de sten och utvann guld i stora mängder. För att trygga sina intressen grundade egyptierna flera militärposter i området. Under Mellersta riket (ca 2040–1782 f. Kr.) byggdes en rad fort mellan den första och den andra katarakten, dels för att kontrollera de nubiska stammarnas rörelser och förekomma eventuella planer på uppror, dels för att underlätta arbetet för de expeditioner som arbetade i stenbrotten i inlandet. Dessa lertegelfort kunde inte räddas i samband med byggandet av Höga dammen på 1960-talet och löstes småningom upp av Nassersjöns stigande vatten.

Under Nya riket (ca 1570–1070 f. Kr.) införlivades Nubien på allvar i Egypten. När det faraonska riket var som störst gick dess södra gräns vid den fjärde katarakten, långt uppe i dagens Sudan. De storslagna tempel som byggdes vid Nilens stränder, och vars kungastatyer orubbligt blickade ner på förbipasserande, lät ingen – varken egyptier eller nubier – glömma vem som styrde och härskade även i denna sydliga trakt. Ramses II, som under sin 67 år på tronen hann lämna tydliga avtryck i form av storslagna monument genom hela Nildalen, var den egyptiske kung som lät bygga flest tempel även i Nubien. Förutom de två kända klipptemplen i Abu Simbel byggdes under hans tid Beit el-Walitemplet, samt templen vid Gerf Hussein, Wadi Sebu och Derr. Wallin, Sattler och Schleddehaus besökte dem alla under sin seglats senhösten 1844.

Efter årtusenden av egyptisk överhöghet och exploatering blev rollerna plötsligt de omvända på 700-talet f. Kr., då nubiska härskare tog makten över Nubien

och Egypten. Dessa kungar från Napata vid fjärde katarakten passade på att utsträcka sitt inflytande norrut i en tid då Egyptens dagar som stormakt redan var över. De nubiska kungarna var starkt egyptiserade. De betraktade sig på många sätt som de sanna arvtagarna till den egyptiska kulturen och som återupprättare av landets, och framför allt av guden Amons, forna storhet. De nubiska härskarna framställde sig själva som traditionella egyptiska kungar, med alla de titlar och epitet det innebar. De begravdes i pyramider hemma i al-Kurru, norr om Napata. Som den 25:e dynastin härskade de över Egypten ända tills de drevs tillbaka av assyrierna, som slutligen intog och plundrade Thebe år 664 f. Kr.

Därefter begränsades nubiernas makt till området söder om första katarakten. Ett nytt centrum växte fram i Meroe, mellan femte och sjätte katarakten. Tiden mellan 593 f. Kr. och 350 e. Kr. brukar därför kallas meroitisk tid. Under de dryg 750 år den varade hann makthavarna i Egypten växla flera gånger. En tid av persiskt styre (525–404 f. Kr.) följdes av en sista svans av inhemska egyptiska härskare (dynastierna 27–30, 404–343 f. Kr.) och ytterligare en persisk ockupation, innan Alexander den store erövrade landet 332 f. Kr. Därefter följde en lång rad ptolemeiska härskare som styrde landet från Alexandria, ända tills romarna erövrade Egypten år 30 f. Kr. Maktskiftena och striderna i norr påverkade inte det meroitiska riket nämnvärt. Gränsen låg oftast någonstans mellan den första och den andra katarakten och de meroitiska kungarna samarbetade med ptolemeiska härskare vid byggandet av tempel i denna gränstrakt. Handeln i området fortsatte och nubierna kontrollerade viktiga handelsrutter genom sin del av Nildalen, men även österut till Röda havskusten och västerut till Kordofan och Darfur.

De goda tiderna tog slut på 300-talet e. Kr., då nomadstammar i området allt oftare överföll såväl meroernas handelskaravaner som samhällena nere vid floden. En av dessa stammar, Noba, kom med tiden att kontrollera hela södra Nubien. Två andra stammar, Nobatae och Blemmyerna, tog kontroll över områdets norra delar. Blemmyerna tvingade romarna att dra sig tillbaka norrut och Egyptens gräns drogs vid Assuan. De romerska myndigheterna i Egypten träffade till slut en överenskomst med de nubiska stammarna: nubierna skulle få fira sina Isisfestivaler i Philae-templet och låna gudinnans staty för de traditionella processionerna, i utbyte för fred i området. Den fornegyptiska Isiskulten fortsatte därför på ön Philae långt in på 500-talet, längre än i något annat egyptiskt tempel. Då ersattes gudinnan Isis av St. Stefan och Maria, den välsignade modern, som öns beskyddare. Då hade de flesta nubier konverterat till kristendomen.

I samband med den arabiska erövringen av Egypten på 600-talet fick det kristna Nubien en mäktig muslimsk granne i norr. År 652 slöt de två staterna ett avtal

PHILAE TEMPLET, VACKERT BELÄGET PÅ EN Ö I NILEN.

som kom att garantera fred mellan dem under närmare 500 år. På 1100-talet gick det ändå till slut utför för Nubien. Det växande hotet från muslimska nomadstammar, i kombination med återkommande konflikter med de egyptiska mamlukerna och interna stridigheter, ledde till oreda och sammanbrott. År 1315 ersattes den sista kristna nubiska kungen av en muslimsk ledare och majoriteten av befolkningen konverterade till islam. Nubien försvann som en aktiv och självständig aktör inom handel och politik och återgick till att vara en transitkorridor mellan Egypten och Afrika.

En obskyr Fung-dynasti som hade tagit makten över södra Nubien någon gång på 1500-talet fördrevs av Muhammad Ali mellan 1820 och 1825. Då införlivades hela Nubien och Sudan med Egypten och det osmanska riket. Området öppnades upp, först för upptäcktsresande och handelsmän, och så småningom även för arkeologer och turister. På 1840-talet var färder genom Nubien lika trygga och säkra som i resten av paschans Egypten.

DEN FÖRSTA KATARAKTEN

Katarakten söder om Assuan, vars klippor och vattenfall i alla tider hade utgjort ett hinder för båttrafik, blev under 1800-talet ett äventyrligt inslag i de europeiska turisternas Nilfärder. Under ledning av kataraktkaptenen, *Rais el-Shellal*, förtjänade stora grupper av nubiska män sitt uppehälle genom att hjälpa resenärer upp och ner för de skummande forsarna.

Morgonen den 25 november var det Wallins och hans vänners tur. Men *raisen*, som skulle leda hela företaget, var försenad och Schledehaus och Sattler upprörda. De hade föreställt sig att de, i enlighet med vad som utlovats, skulle komma iväg redan före soluppgången. Nu såg de i stället hela förmiddagen rinna iväg. Medan de väntade tog besättningen på egen hand båten längre upp mot själva forsen, tills strömmen blev så stark att vinden inte längre klarade av att föra dahabiyen framåt. Wallin beundrade besättningsmännen, som utan att tveka kastade sig i strömmen och med rep drog båten uppåt. De var riktigt goda simmare och tog sig snabbt framåt, trots att de alla simmade ”såsom Ryssarne och lyftade händerna högt över vattenytan”.⁸

Efter att ha ställt sina saker i ordning, så att de inte skulle ramla omkring i båten under forsfärden, gick Wallin i land för att närmare studera hur Muhammad Ali hade låtit spränga bort några klippor för att skapa en bättre öppning för båttrafik. Denna *Bab el-Basha*, Paschans port, hade gjort färderna genom katarakten både säkrare och smidigare:

Forsen var ej betydlig och på långt när ej jämnförlig med de vanligaste jag sett i Kumo elf, i höjd på långt när ej med Gammelstads forsen hos oss. Det var egentligen ej något fall utan en längre kanske 40 stegs lång sträcka, der vattnet pressade sig tillsammans och bildade väldiga forsvågor.⁹

Det dröjde fram till mitt på dagen innan arbetet med att få båten upp för katarakten började på allvar. Först halades båten med rep över några mindre forsar:

Slutligen kommo vi i det första svåra fallet. Här var för att så säga en lång hvirfvel, i hvars midt forsen lopp neråt men på hvars sidan den gick uppåt. Vi arbetade oss in i den uppåt gående strömmen och komne deri fördes vi med en svindlande häftighet uppåt men med en sådan fart att vi såsom det syntes ovillkorligen skulle föras på bredvidliggande stora klippor och slås sönder. Anblicken var verkligen haskelig; men vi hjälptes af den motsatta strömmen. Det dröjde dock länge innan vi hunno öfver detta farliga ställe och hunno en hviloklippa på sidan.¹⁰

Nu återstod bara ett farligt ställe, där allas säkerhet under en kort stund hängde på styrkan hos ett enda rep. Vant och säkert lotsade nubierna båten förbi faran och kort därefter seglade Wallin och hans vänner ut ovanför katarakten. Väl i säkerhet gick Wallin för sig själv igenom eftermiddagens dramatik. Samtidigt kunde han inte låta bli att funderade på hur kataraktfärderna skulle kunna förenklas och rationaliseras:

Vid allt detta förundrade jag mig högeligen öfver att af alla de mäktiga nationer som efter hvarandra varit herrar öfver Egypten och Nubien ej inrättat här en farbar och farlösare¹¹ passage. Eller att man åtminstone ej gjort några inrättningar som järnringar eller dylikt för lättandet af upphalningen. Och slutligen och mest öfver att folk här som egentligen ej ha annat göra och arbete än att hala upp barkar och kanske hvarje dag äro sysselsatte härmed ej ha bestämda hvarje gång återkommande manövrar och handgrepp så att det skulle gå som smort. Nej man kunde ej annat se än som om vår bark vore den första som de halat upp i sin tid. Så klumpsigt och så ovanat gick det för dem, så när som på någre högst få som visade stor rådighet i simning och annat. Härtill kom att det var egentligen ingen hufvudman som förde an verket utan hvar och en skrek om den andre.¹²

Wallin hade som vanligt funnit stort nöje i att betrakta människorna. Hela scenen, med de halvnakna nubiska männen som tog i för allt de var värda, medan deras ar-

betsledare skrek och hoppade som en tätting uppe på en klippa var ”bättre än den der kan återges”. Sattler gjorde i alla fall ett försök att återge den i form av en panoramamålning (se s. 339).

Den hade varit en äventyrlig förmiddag. Wallin var ”nästan yr” av forsens brus och all sinnesspänning när båten till slut gled ut på andra sidan katarakten. Där möttes de av ett nubiskt landskap som påminde honom starkt om Ålands grönskande sommarskärgård:

Nu kommo vi in i ett lugn sund hvars stränder stodo i den härligaste vår grönska jämnte palmer lotus och sykamore. Något så gästvänligt inbjudande har jag ej sett annorstädes än på i Ålands och annan skärgård hos oss och det blef mig alldeles hemlikt till sinnes. Sykamorns hvita bark påminte stark om våra björkar; men palmen sade att jag var fjerran fjerran från mitt egna land. Dock var jag glad att jag kommit så långt och fann att hvad jag mest älskat hemma af natur äfven fanns [här] och af mina reskamrater ock uppskattades för det skönt. Det var en oändligen ljufv afton så som man möjligen kan ha den under Egyptens härliga himmel mild som den ljummaste Juli afton hos oss. Oföränderligt skall denna afton bli i mitt minne såsom en af de ljufvaste jag haft sedan jag lämnat mitt hem. O att jag blott haft ett finskt hjerta att dela fröjden med mig!¹³

NUBIERNA OCH DET FÖRLORADE HEMLANDET

Såväl själva katarakten som landskapet överlag har förändrats radikalt sedan mitten av 1800-talet. År 1902 invigde Egypten den första stora Assuandammen. Dammen, som var byggd av lokalt bruten granit, innebar slutet för kataraktens vilka forsar och var den första av flera förändringar som under 1900-talet skulle ändra Nilens lopp och hela det nubiska landskapet. Dammen visade sig snart vara otillräcklig. Den höjdes två gånger, först 1912 och sedan på nytt 1932, men inte heller det var nog. Efter de fria officerarnas revolution år 1952 föddes planerna på en betydligt större damm, den här gången längre söderut. Arbetet på den nya dammen inleddes 1960 och i januari 1971 invigdes slutligen Höga dammen, en konstruktion vars volym är sjutton gånger Kheopspyramidens. Bara några år efter att byggnadsarbetet hade inletts började vattnet stiga i den jättelika reservoar som bildades söder om dammen. Reservoaren, som fick namnet Birket Nasr (Nasser-sjön), nådde sin fulla kapacitet 1976. Den är idag 510 km lång och har en yta på ca 5250 km².

Nassersjön har på ett dramatiskt sätt förvandlat landskapet söder om första katarakten. Där Nilen tidigare ringlade fram som ett smalt band mellan barriärer av berg och öken, öppnar sig nu ett innanhav med öar och skär, formade av det som tidigare var bergstoppar och delar av fastlandet. Det som en gång var dalar och prång i ökenplatån bildar idag små vikar, som erbjuder skyddade och gynnsamma miljöer för fisk, sjöfågel och krokodil. Nassersjöns svala lugn och stora yta är en välkommen omväxling för de resenärer som färdats genom dammet och trängseln i Nildalen. Det är förrädiskt lätt att tro att landskapet söder om Assuan alltid har sett ut såhär.

Det har det naturligtvis inte. Fram till 1960-talet fanns det hundratals byar med hus, moskéer, åkrar, palmlundar, segelbåtar, kor och kameler i denna del av Nubien. Här lade männen ut nät, plöjde sina åkerplättar och pollinerade sina dadelpalmer, medan deras hustrur tvättade klänningar och galabeyor i Nilen och deras barn lekte i strandkanten. I det område av Nildalen som nu ligger under vatten låg byar som Ibrim, Gerf Hussein, Kalabsha, Dabud och Ballana. Där bodde mer än 120 000 människor, som såg sina hem dränkas under vattenmassorna. De omkring 50 000 nubier som bodde på Sudans sida av gränsen flyttades till Khasm el-Girbeh, över 1000 km söder om Wadi Halfa. De över 70 000, vars hem låg på den egyptiska sidan gränsen, fick nya hem norr om Assuan och Kom Ombo.¹⁴

Det var i Assuan som Wallin för första gången stiftade närmare kontakt med nubierna¹⁵ och det nubiska språket. Han beskrev folket i Assuan som ”välvilligare och bättre”¹⁶ än människorna i Nedre Egypten och noterade närmast förvånat att flera av dem inte talade speciellt bra arabiska. Nubiernas eget språk fann han egendomligt. Det hade ingen likhet alls med den arabiska han kunde, utan lät mer som turkiska när det talades. Nubierna såg också annorlunda ut. I Wallins ögon hade de mer markerade och ”ridderliga” ansikten än araberna. Han tyckte sig också ana att deras karaktär var ”mycket aktningvärdare än hos Araberne här”.¹⁷

I Egypten har nubierna länge varit kända för att vara rena och ärliga, egenskaper som med framgång har gett dem anställning inom turism- och serviceyrken, framför allt i Kairo, dit många nubier med åren har flyttat. Nubierna har i mångt och mycket bevarat sin egen kultur och sitt språk, även om alla idag förstår och talar arabiska, som är undervisningsspråk i Egyptens skolor. På den bördiga Kom Ombo-slätten har de inflyttade nubierna försökt att återskapa sina dränkta hemtrakter. Här ligger idag byar med namn som Kalabsha, Ibrim, Abu Simbel, Toshka, Qustul och Ballana. Det innebär inte på något sätt att det gamla, riktiga Nubien skulle vara glömt. Tvärtom, det lever i allra högsta grad vidare i sånger, berättelser och i barnens teckningar, trots att varken barnen eller deras föräldrar hann

se hemlandet innan det lades under vatten. Familjer i Kom Ombo och Assuan vet ändå exakt vilken som är deras hemby, där deras far- och morföräldrar växte upp. Många har också släktingar som råkade bo söder om gränsen och därmed hamnade långt uppe i Sudan.

När massförflyttningen av nubierna ägde rum på 1960-talet kom den delvis att överskuggas av den samtidigt pågående flytten av flera egyptiska tempel. Fler än 20 monument flyttades undan de stigande vattenmassorna. Mest uppmärksamhet fick flytten av de två templen i Abu Simbel. Men även flera andra tempel räddades och byggdes upp på nytt, både vid Nassersjöns stränder och utomlands. Endast ett tempel, klipptemplet vid Gerf Hussein, blev delvis kvar på sjöns botten.¹⁸

UPP GENOM NUBIEN

I samband med dammbyggena försvann även det smala sund söder om första katarakten som påminde Wallin så mycket om Åland. I stället öppnar sig här idag en sjö, avgränsad av Höga dammen i söder och den äldre dammen i norr. På en ö i sjön ligger Philaetemplet.

Det ligger dock inte längre på själva ön Philae. Redan den första Assuandammen innebar att det mesta av ön lades under vatten i samband med den årliga Nilöversvämningen. När Höga dammen gjorde det nödvändigt att flytta flera monument nedmonterades även Philaetemplet. Det återuppbbyggdes i stället på ön Agilkia, som i sin tur hade varit den norra delen av ön Biga¹⁹ innan vattnet helt förändrade landskapet.

Biga hade blivit en viktig plats under ptolemeisk tid, då man föreställde sig att Nilens källa fanns i en grotta alldeles under ön. Enligt en myt skulle dessutom en del av den mördade och styckade guden Osiris kropp ha begravts på Biga. Ön betraktades därför som en mystisk och hemlighetsfull plats, där endast några få invigda fick stiga i land. I stället utvecklades Isistemplet på den intilliggande ön Philae till den huvudsakliga kultplatsen i området.

Wallin och hans sällskap besökte Philae både på väg söderut och under återresan norrut. Wallin beskrev ön som ”en ganska liten men särdeles vacker holme ungefär hälften af rådmansholmen”. Det idylliska intrycket förstärktes av den ljuvliga doften av tamarind som slog emot dem över vattnet. De förtöjde dahabiyar vid fastlandet mitt emot ön och tog de en mindre båt över sundet:

Den var som vanligt högst vanskaplig hög och rankig och sammansatt af stockbitar. Det synas på allt att folket här ej äro sjöfolk. Våra finske bönders små ekstakar

uppe i landet äro vida vackrare och bequämare än de vanliga färjfartygen här. Vi satte oss alle tre deri roddade af tvänne mindre gossar och styrde af en ännu mindre.²⁰

Inte heller den här gången följde schejk Ali med. De övriga tre hade heller inte särskilt lång tid på sig under detta första besök på ön Philae. De hann ändå som hastigast se både Trajanus kiosk, som Wallin i sina anteckningar kallar ”det lilla templet vid stranden”, och det stora huvudtemplet som var tillägnat gudinnan Isis, innan de hastade tillbaka till dahabiyen för att fortsätta färden uppströms.

Det tog dem tio dagar att segla från den första till den andra katarakten, en sträcka på ca 350 km. Under färden såg de några av de vackraste och bäst bevarade templen i hela Nildalen. De gjorde några kortare uppehåll under resan uppströms, men sparade all mer ingående sightseeing till återresan.

ABU SIMBEL

Via orter som Taffa, Dakka, Korusko, Ibrim och Derr, kom Wallin och hans vänner den 4 december fram till Ramses II:s klipptempel vid Abu Simbel:

På morgonen sågo vi framför [oss] det stora bergstemplet Abu Zembel. Redan på långt håll förekommo oss de ofantliga kolosserna väldiga och stormäktiga. Det drog dock tämmeligen länge ut förr än vi hunno fram; ty det måste allt gå med liban.²¹ Vi hunno dock bittida på förmiddagen fram och gingo först in i det mindre templet det nordliga templet. Det ligger invid sjelfva stranden så att floden vid sitt flöde måste komma det alldeles nära. Det var öfverhufvud väl conserveradt och så figurerna inhuggna i berget på ömse sidor om porten. Sedan vi här hastigt öfversett det inre af templet och dess till största delen särdeles vackert utarbetade figurer och hieroglypher gingo vi upp för den fina flygsanden som i ofantlig massa låg mellan detta berg och det andra, hvari det större templet är inhugget.²²

De två templen höggs ut ur en nästan lodrät bergvägg på 1200-talet f. Kr. På 1960-talet e. Kr. flyttades de, genom en räddningskampanj som slog världen med häpnad. Bägge templen sågades i noggrant numrerade bitar och monterades ned, för att sedan flyttas till en lämplig plats 65 meter högre upp och 210 meter nordväst om deras ursprungliga läge. Det stora templet sågades i 807 block, det lilla i 235. Eftersom det på det nya stället inte fanns någon bergssida att spränga in dem i, byggdes i stället två konstgjorda kullar i cement. Dessa falska berg kläddes sedan med stenblock tagna från den ursprungliga tempelklippan. Egypten, USA och UNES-

RAMSES II:S STORA KLIPPTEMPEL I ABU SIMBEL.

co bidrog med 40 miljoner dollar till projektet. Mellan 1964 och 1968 arbetade ingenjörer och byggnadsarbetare från Tyskland, Italien, Sverige, Frankrike och Egypten, sommar som vinter, med nedmontering, flytt och uppmontering av helgedomarna.

Resultatet kan diskuteras. De två konstgjorda tempelhögarna, vars fasader i visst ljus ser ut som vore de byggda av lego, motsvarar inte alla besökares romantiska bild av de berömda klipptemplen som en gång höggs in i en hög och majestätisk bergssida. Men faktum kvarstår: templet räddades för eftervärlden och är idag en av de verkligt stora turistmagneterna i Egypten. Flyg, kryssningsfartyg och bussar hämtar varje dag tusentals besökare till denna avkrok av Egypten, inte långt från gränsen mot Sudan. Konvojsystemet medför att de allra flesta besökare anländer till templen samtidigt. Där har de sedan ungefär en timme på sig att beundra de välbevarade målningarna och de ofantliga statyerna, innan det är dags att ta bussen tillbaka till Assuan.

Wallin och hans vänner hade något mer tid till sitt förfogande då de i väntan på vind förtöjde *dahabiyan* alldeles nedanför templen. Sattler satte sig ner vid stranden för att på avstånd teckna av det stora templet medan Wallin, tillsammans med Schledehaus, gick närmare:

Med förvåning och häpnad stannade jag här framför de ofantliga koloss bilderna som stå tvänne på hvardera sidan af dörren. De på högra sidan äro dock till största delen begrafna i sanden den ena ända upp till hufvudet. Den som står närmast dörren på venstra sidan är hel och hållen förstörd, deremot den andre ännu fullkomligen väl bibehållen. Dess höjd torde vara som Ushakoffs trevåninga stenhus²³ och med all dess kolosshet och ofantlighet äro alla ansigtsdrag fullkomligen ädla och vackra och så äfven alla dess öfriga kroppsformer sedda på tillbörligt afstånd.

Dörröppningen var till större delen tillspärrad af den nedramlade flygsanden men dock tillräckligt rymlig att släppa oss in. Skepparen berättade mig i går att folket här plägade sjelfmant vräka sanden ner för att sedan af ankomne Resande låta leja sig för stor betalning att åter röja undan den. Detta var nu åtminstone ej fallet.²⁴

Johann Ludwig Burckhardt hade upptäckt Abu Simbel redan 1813, men inte lyckats ta sig förbi sanden och in i det stora templet. Den förste europé som verkligen trädde in i Ramses II:s stora klipphelgedom var Giovanni Battista Belzoni. Han gjorde ett första, misslyckat försök 1816, men återkom bättre rustad sommaren därpå. Efter att ha skyfflat sand hela juli månad kunde han den 1 augusti 1817 kräva sig över den sista sandhögen och in i templet. Vinddriven sand täckte snart in-

STATYERNA INNE I TEMPESALEN.

gången på nytt och besökare fick ofta hyra in män som hjälpte dem att gräva sig in i templet. Wallin och Schledehaus tog sig emellertid utan problem över sanden och in i den första tempelsalen, vars pelare föreställde Ramses II i Osiris gestalt:

Inne [i] templet stodo i den gång som gick till sjelfva templet 4 kolossala mans figurer²⁵ med utomordentligt ädla och vackra drag med något tycke af judeansigte. Ehuru ej så kolossala som de hvilka stå äro dessa dock ofantliga. De äro ganska väl conserverade och utarbetade i den noggrannaste och vackraste sculptur.

Härför inträder man i sjelfva den stora tempelsalen med sina pelargångar och innanför den är det lilla allraheligaste kabinettet der på en maštaba²⁶ suto 4 figurer i den vanliga Europeiska ställningen såsom alltid här ej i den Orientaliska. De voro i ungefär vanlig kroppsstorlek men jämnförelsevis ej så välbehållna som de andre.²⁷

De fyra statyerna inne i det Allraheligaste föreställer gudarna Ptah, Amon-Re, Ramses II som gud och Re-Horakhty. De sitter på en tron, raka i ryggen och med fötterna på golvet, en vanlig pose för egyptiska gudar och kungar. Wallin hade under resans gång lärt sig att de gamla gudarna alltid avbildades sittande just såhär, men efter ett års umgänge med män som alltid satt med benen uppdragna, ofta direkt på golvet, uppfattade han gudarnas ställning som påfallande ”europeisk”. Statyerna inne i det Allraheligaste är fortfarande förhållandevis välbevarade, men deras ansiktsdrag har med tiden suddats ut. Guden Ptah saknar hela huvudet. Ptah och Re-Horakhty var illa åtgångna redan 1844, men finns vackert återskapade i Sattlers färggranna skiss, där de alla begåvats med mer eller mindre samma ansiktsuttryck.

Wallin betraktade förundrad klipptemplets väggar, som från golv till tak var täckta med bilder och hieroglyfer. Schledehaus försökte ivrigt förklara deras innebörd, utgående från vad han hade lärt sig av sin egyptologiskt bevandrade kusin. Ingen orkade lyssna: ”Äfven sjöfolket som kom upp att gapa förklarade han ett och annat; men äfven de tycktes just ej ha tålamod att höra på honom. Deremot förklarade de sig ett och annat på sitt sätt och kunde ej hålla sig från sin naturliga humor.”²⁸

Besättningsmännen låtsades hälsa på statyerna med de gängse arabiska hälsningsfraserna. De kvinnliga statyerna som föreställer medlemmar av Ramses II:s familj, uthuggna intill kolossalstatyernas ben, blev föremål för särskild uppmärksamhet:

OVAN SATTLERS MÅLNING AV STATYERNA I DET STORA TEMPLETS ALLRA-
HELIGASTE. NEDAN FOTOGRAFI FRÅN SAMMA PLATS.

Konstmakaren Ali²⁹ ställde sig framför en annan och föregifvande att den börjat ovetats på honom och kallat honom son af en hund kastade han en sko upp på den åt hufvudet med stor ifver och utöste öfver den öknamn. Men i synnerhet då de kommo ut öfvade de sin humor på de små quinliga figurer som stodo mellan benen på de stora kolosserna. De kändes och fingrades på alla håll och kystes. Slutligen steg Ali upp i famnen på den bäst bibehållna stora kolossen jämnte Isma'in och spelde der den blinde skolmästar shekhen som älskar och smeker en af eleverna. Det var ej utan plumphet men ock ej utan quickhet.³⁰

Lustigheterna fick plötsligt avbrytas och Sattler hastigt packa ihop sina målarpinaler när vinden tilltog och gjorde det möjligt för dem att fortsätta mot Wadi Halfa.

WADI HALFA

Idag får utlänningar inte längre segla söder om Abu Simbel. Det går visserligen en landsväg vidare mot Sudan, men även här tvingas icke-egyptier vända vid den sista välbevakade vägsparren före gränsen. Enda sättet för turister att fortsätta till Wadi Halfa är att ta flyget från Kairo till Khartoum och därifrån buss eller bil tillbaka norrut. Men inte ens då kommer man till det Wadi Halfa som Wallin besökte i december 1844. Den staden lades under Nassersjöns vatten, tillsammans med resten av nedre Nubien. Det nya Wadi Halfa, söder om Nassersjön, går däremot alldeles utmärkt att besöka. Men så långt i söder kom aldrig Wallin, Schledehaus, Sattler och schejk Ali.

Deras Wadi Halfa var en by med vackra palmer men i övrigt inte mycket odlingsbar jord. Vid ankomsten träffade de två fransmän. Den ena, en läkare, var på väg upp till sin postering i Kordofan där han skulle arbeta för Muhammad Ali. Den andra var en konstnär som reste med som sällskap. Det fanns i inte mycket att sysselsätta sig med i Wadi Halfa. För att fördriva tiden tecknade Sattler porträtt av besättningsmedlemmarna, så vitt man vet de enda porträtt han tecknade under hela sin karriär.

Omkring tio kilometer söder om Wadi Halfa låg Nilens andra katarakt. Vid den fanns ett högt berg, Abu Sir, där otaliga resande hade huggit in sina namn. Wallin vandrade upp på berget tillsammans med Sattler, som genast satte sig ner på sin lilla stol för att teckna av utsikten:

Berget var högt och dominerade en särdeles vidsträckt utsigt närmast öfver den derunder liggande forsen, som var något längre och vidsträcktare än den i Asuan;

men icke så mäktig ej eller så vacker. Dess hållholmar och klipplåttar lyste svartglänsande i solen, men de block de bestodo af voro i allmänhet små och obetydliga. För öfrigt hvart helst du såg den tröstlösa enformigt gula öknens afbruten här och der af uppstigande halft förvittrade bergstoppar. Längst i söder j i synkretsen syntes bergen som jag tror af Semne. De lyste nu liksom blåa öfver den oändliga öknens och togo sig särdeles väl ut. Längst i Norr syntes oss närmare Wadi Halfa med sina palmer och små odlingar, det enda gröna som syntes på den ofantliga sträckan. Här och der dock voro de närmaste stränderna af floden betäckta med grönt sträfft gräs och små buskväxter.³¹

Här, vid Nilens andra katarakt, vände Wallins och hans sällskaps resa den 6 december 1844. Nu var det slut på jagandet efter vind och dragandet med rep. Hädanefter skulle strömmen föra dem norrut och tillbaka till Kairo. Men först måste båten anpassas till resan nedströms:

Sedan vi sagt farväl åt *shellal*³² dit jag troligen alldrig mer återkommer och i själfva verket ock icke längtar satte vi oss i båten och kommo till vår bark tillbaka omkring klockan 4 då middagen smakade särdeles väl. Sedan vi ätit och shekhen köpt sig dadlar till utdelande bland sina vänner vid sin återkomst till Kairo lade vi åter ut och begäfv oss på återväg. Barken hade nu emellertid fått ett helt annat utseende. Stormasten var nedtagen och köket flyttat fram i förn, årorne satte i ordning och allt färdigt till rodd. Årorne äro förfärligt klumpsiga nästan oslöjdade trädstockar med skافتet lika tjockt som bladet och jag beklagar hjertligen de stackare, som måste röra på dem hela dagen. Men är med dem som med allt i Egypten, hvad menskan gör sig besvärligt eller ej förstår det hjälper den milda goda naturen efter. Då behöfva de ej annat än låta åran sjunka i vattnet. Strömmen för båten i god fart nedåt.³³

Utan större ansträngningar rodde så besättningen, under sång, båten ner för Nilen. Wallin, som alltid hade intresserat sig för musik, kunde besviket konstatera att skeppsfolket sjöng hellre än bra. Det spelade i och för sig ingen roll, så länge sången höll dem på gott humör. En försångare sjöng först en kort vers, ofta improviserad. Sedan föll de övriga in i ett omkväde som bestod av samma ord eller fras som upprepades gång på gång. Schejk Ali försäkrade Wallin om att dessa sjömanssånger egentligen var riktigt njutbara om de bara framfördes av en grupp som, till skillnad från deras besättning, verkligen kunde sjunga.

DEN ANDRA KATARAKTEN DÄR WALLIN OCH HANS VÄNNER VÄNDE TILLBAKA MOT KAIRO.

ÅTER I ABU SIMBEL

Redan följande dag kom Wallin och hans reskamrater, efter ett kort besök vid det lilla templet vid Gebel Adda, tillbaka till Abu Simbel. Den här gången var de inte beroende av vinden för att komma vidare och kunde i lugn och ro studera templens väggmålningar. Sattler, som ville utnyttja varje sekund, började genast teckna av det stora templet, medan Wallin gick in i det lilla.

Det lilla templet vid Abu Simbel är tillägnat Hathor av Abshek, en lokal variant av den egyptiska kärleksgudinnan Hathor, och drottning Nefertari, Ramses II:s favorithustru. I samband med flytten var man mån om att templet också på det nya stället skulle byggas upp i samma förhållande till det större templet. Liksom det större och mer kända templet är även den lilla helgedomen ett speos eller klipp-tempel, vars salar och kamrar sträcker sig 24 meter in i berget. Wallin beskrev det han såg inne i templet:

I den stora sal man först inträder stå på hvar sida trenne pelare i rad med sjelfva dörren stödande sjelfva taket och med ett ansigte en face. Innanför dem bildas sålunda af dem och väggen liksom en gång öppnande sig med en liten dörr på ömse sidor om den större ledande in i det inre rummet, som är smalt men långt på dörrväggen och bildande liksom blott ett mellanrum mellan den första större salen och det innersta nästan fyrkantiga lilla kabinetet. Här innerst står en tämmeligen förstörd gudabild som skall föreställa Gud vet hvilken underlig fågel eller djurfigur. Från mellanrummet ingå i klippväggarne små rum eller hvalf. Pelarne och väggarne äro fulla med till största delen särdeles vackra och välarbetade figurer ingrädda i berget och stucken. De fleste tyckas föreställande den store Sesostris bringande offer åt örnnosade Gudar och Gudinnor.

Han avslutade sin beskrivning med orden: ”Men jag vill ej ens försöka att göra någon vidare beskrifning härpå; då sådana stå att fås på alla språk och i stor ymnighet.”³⁴

Templen i Abu Simbel hade redan beskrivits av andra europeiska resenärer och Wallin såg det inte som sin uppgift att redogöra för relieferna i detalj. Han saknade också den kunskap om den fornegyptiska historien och konsten som krävdes för att kunna göra det. Hans korta redogörelse är ändå tillräckligt detaljerad för att en besökare idag skall kunna känna igen sig och följa Wallin genom templets pelarsal, vars sex pelarkapitel föreställer gudinnan Hathors ansikte. Som i andra tempel avbildas Hathos här *en face* och med koöron. Den figur som Wallin misstog för

PELARE MED HATHORKAPITÄL I DET LILLA TEMPLET I ABU SIMBEL.

en fågel längst inne i templets Allraheligaste är Hathor i form av en ko, som träder fram ur själva berget i kultrumets bortre vägg.

Väggarna i Hathors och Nefertaris tempel upptas till stor del av bilder på kungen, som Wallin rutinmässigt kallade Sesostris, men som i det här fallet är Ramses II. Ensam eller tillsammans med sin drottning offrar han till olika gudar och gudinnor. Väggsценerna är utförda i en mjukare stil än i Ramses eget tempel. Även motiven skiljer sig från det stora templet, där mer våldsamma krigsscener dominerar väggarna. Färgerna i Nefertaris lilla tempel är förbluffande väl bevarade. Dels har solen inte kommit åt att bleka dem så här långt inne i klippan, dels hinner besökare sällan tillbringa någon längre tid här. Hur försiktig man än är som besökare utgör ens blotta närvaro ett hot. I bästa fall klarar sig väggmålningarna undan nyfikna händer och oförsiktiga armbågar, bara för att till slut falla offer för den fukt och värme som varje individ alstrar.

I Abu Simbel föredrar de flesta besökare att tillbringa den korta tid de har mellan busskonvojerna i Ramses II:s stora tempel. Med sina 48 meter rakt in i berget är det betydligt större än Nefertaris. Det är också högre i tak och har en mer komp-

licerad grundplan med flera sidorum. Även väggdekoren skiljer sig till stil och innehåll från det mindre templet. I Ramses eget tempel upptas en stor del av väggutrymmet av krigsscener, bland annat en återgivning av slaget vid Kadesh – ett favoritmotiv som Ramses II lät föreviga på väggarna i de flesta av sina tempel. I Abu Simbel finns det avbildat på pelarhallens norra vägg. Även på templets övriga väggar framställs Ramses II som den store krigaren. Här finns de traditionella scenerna av kungen som krossar sina fiender, varvat med detaljer ur militärkampanjer mot de olika grannfolken; syrier, libyer och nubier:

Jag såg och igenkände här de så ofta beskrifna taflorna, som föreställa Sesostriis sittande till råds och beslutande krig och begifvande sig ut i fält: stridsplatsen uppfylld med Egyptiernas och fiendernes krigsvagnar vidare: huru han hugger hufvudet af åtskilliga asiat och neger folk, hvilkas hufvuden äro alla förenade med en hårtoffs som segraren håller i hand: vidare den tafla som föreställer Sesostriis trampande hufvudet och foten af en besegrad och stötande en annan med ett spjut genom bröstet: vidare der han beger sig ut på sin stridsvagn följd af sina trenne söner.³⁵

Mest förunderligt med hela templet var i Wallins ögon ändå de fyra kolossalstatyer av Ramses II som flankerade ingången. Den här gången tog sig Wallin tid att försöka mäta upp dem mer exakt. Endast en av dem, den allra längst till vänster, var helt synlig ovanför sanden. Den som stod strax till vänster om dörren hade rasat i en jordbävning redan under Ramses II:s 31:a regeringsår och visat sig för tung och svår att reparera. Vid flytten av templet på 1960-talet lät man de fallna delarna ligga på samma sätt som de hade legat i över 2000 år på templets ursprungsplats. Statyerna till höger om dörren var delvis täckta av sand, den längst till höger ända upp till huvudet. Uppe på sandhögen befann sig Wallin i jämnhöjd med Ramses II:s huvud och kunde mäta upp hans näsa. Den visade sig vara lika lång som hela Wallins arm, ”från innersta armgropen till spetsen af storfingeret”.

Medan Sattler tecknade av templet sträckte Wallin ut sig i den varma sanden in till fasaden och betraktade hieroglyferna och jättestatyerna. I förhållande till själva bergssidan framstod kolosserna inte som så stora. Men i jämförelse med tempelporten, som såg ut som ett litet fyrkantigt hål mellan de två mittersta statyerna, var de jättelika. De av Ramses II:s undersåtar som färdades längs Nilen i denna utkant av det egyptiska riket måste ha blivit varse dem på långt håll. Mycket tyder också på att de enorma bilderna av Ramses II höggs ut som en markering, en påminnelse om att det var han som var nubiernas kung och härskare, att han förväntade sig

BÅT PÅ VÄG NORRUT. NEDSTRÖMS BEHÖVDES INGA SEGEL, BÅTARNA FICK DRIVA MED STRÖMMEN.

deras stöd och lojalitet – samt naturligtvis en del av deras skörd i skatt – men att han i gengäld garanterade dem fred, trygghet och välstånd. Som sådana kan statyerna ses som en tidig parallell till de överdimensionerade porträtt av landets president som tills alldeles nyligen fanns i varenda stad och by längs Nilen.

Det fanns emellertid ingen stad där Ramses II lät bygga sitt klipptempel. Vid Abu Simbel fanns bara floden, bergen och öknen. Det var vid Abu Simbel Wallin för första gången insåg hur stor och respektingivande öknen kunde vara. Han uppfattade sandvidderna som skrämmande och hotfulla och beskrev utsikten västerut mot den stora libyska öknen som ”förfärligt ödslig”. Lika ödslig låg den arabiska öknen i öster:

På andra sidan af floden var äfven en lika tröstlös öken och öfverhufvud hvart helst jag såg. Det var för öfrigt en alldeles lugn dag så var en absolut tystnad öfverallt som verkligen förekom mig förfärlig. Intet spår af lif blott här och der i sanden spår efter torndyflar och ödlor som lämnat granna och krusiga figurer efter sina fötter och gång. Så äfven spår af troligen hyenor och räfvar och slutligen äfven några af menniskofötter. Det var den äktaste men och den mest afskräckande bild och utsigt jag ännu haft af öknen. Blott floden syntes här på långt afstånd i sitt lopp och jag tyckte mig kunna se ut ända till Wadi Halfa och dess palmer. Stränderna voro

äfven mer eller mindre längs hela denna sträcka gröna och planterade med palmer och i allmänhet he[l]t odlade. Men vände jag mig om hade jag blott öknens framför mig med sin förförande tystnad och dödlighet. Jag fann mig ock ej väl här länge utan steg snart ner.³⁶

Med tanke på att han skulle komma att tillbringa stora delar av de kommande åren i öknens, bådade detta första intryck av riktig öken inte särskilt gott. Det skulle sedan lyckligtvis visa sig att Wallin egentligen trivdes alldeles utmärkt i öknens. Men vid Abu Simbel kände han sig illa till mods. Det var någonting med platsen, ödsligheten, de mystiska templen och de överdimensionerade statyerna som påverkade inte bara Wallin, utan hela sällskapet: ”Sannt är att dessa tempel ha något hemligt fruktväckande i sig liksom våra kyrkor tvärtemot de Arabiska Moskeerna hvari ingen drar i betänkande att tryggt och orädd sofva sin natt.”³⁷

Det var inte första gången Wallin reflekterade över den naturliga enkelhet som i hans mening kännetecknade islam och dess helgedomar. Han beundrade den trygghet Egyptens muslimer kände i sitt förhållande till Gud och moskén, i motsats till den överdrivna respekt för kyrkan och ceremonierna som ofta genomsyrade den europeiska kristendomen. I Abu Simbel kände emellertid både de kristna passagerarna och den muslimska besättningen samma obehag inför templet och dess statyer. I synnerhet om natten. Besättningen småbråkade om huruvida någon av dem skulle våga gå in i det stora templet i mörkret. Ingen gick, inte ens mot betalning. På natten drabbades dessutom både Sattler och Schledehaus av mardrömmar. Wallin själv hade ”en gemen otäck dröm om moster Eva”.

Den ende i sällskapet som var fullständigt oberörd var schejk Ali, som inte kunde övertalas att bege sig upp till templet. Han steg visserligen iland och betraktade dem från stranden, men återvände snart ombord för att arbeta vidare med sitt.

İBRİM

En tilltagande nordlig vind gjorde deras fortsatta färd ner genom Nubien kyligare och långsammare än väntat. Wallin, som tillbringade det mesta av tiden på däck, frös. Trots den hårda motvinden förde den starka strömmen dem i början relativt snabbt framåt. Inte förrän framåt kvällen, när de åter närmade sig byn İbrim, var besättningen tvungen att ta till årorna. Som vanligt under sång:

Det är underligt att se huru folket eldas och uppmuntras af denna skrikartiga sång.
De togo häftiga halft vilda tag med sina tunga klumpsiga åror, stiga ofta raka upp

och fälla sig ner på dem. Det är liksom en berksärksgång komme på dem och så länge den räcker äro de outtröttlige och ifrige. Men i den mån denna är häftig och stark i samma mån slakna de äfven sedan den lämnat dem och deras vanliga lättja och tröghet träder i berksärksgångens ställe. Men detta är bilden af hela Arabismen äfven i världshistorien och kanske af hela Orienten. Och den synes ännu hos nutidens araber fullkomligen i allt hvad de företaga och göra.³⁸

Efter att ha ankrat i närheten av några hus i närheten av Ibrim, tog de sig på morgonen den 10 december över till den andra stranden för att utforska några grottor som de föregående kväll hade sett från båten. Grottorna, vars väggar bar spår av hieroglyfer, visade sig vara små kapell. De hade huggits ut under Nya riket då Ibrim var en viktig ort. Med hjälp av rep klättrade Sattler och Wallin upp till några av dem, som låg högt uppe i bergssluttningen. I dem kunde de se välbevarade färger på väggarna och utskulpterade figurer som föreställde den egyptiske kungen mellan två gudar.

Klippekappellen vid Ibrim ligger numera under vatten, men vid Nya Sebu, ca 60 km längre i norr, har egyptologer börjat rekonstruera några av dem med hjälp av de anteckningar som gjordes i samband med räddningsoperationen på 1960-talet. Nya grottor i samma dimensioner har huggits ut i berget och i dem hoppas man kunna återskapa dekorationen från kapellen vid Ibrim. Det vackraste och bäst bevarade kapellet har redan rekonstruerats i Nubiska museets trädgård i Assuan.

Wallin och Sattler ägnade inte mycket tid åt kapellen. De tittade närmare på två av dem, men då Sattler inte fann det inte värt att dokumenteras seglade de vidare. Från båten kunde de se resterna av en byggnad uppe på bergets topp. På avstånd var det svårt att se vad det egentligen var, men Wallin beskrev det som ett ”stort och särdeles vidsträckt förfallet castell som upptager större delen af bergsplatten”.³⁹

Kastellet var ruinerna av Qasr Ibrim, som hade haft ett förflutet som militärt fort, faraonskt tempel och romersk garnisonsstad innan det blev kyrka, biskopsäte och vallfartsort. Fredsfördraget mellan det kristna Nubien och de erövrade muslimska araberna år 640 garanterade Ibrims ställning som kristet centrum ända fram till 1172, då det stormades av Turan Shah, bror till den kände Saladdin. Därefter blev Ibrim en allt mer isolerad kristen enklav uppe på berget, medan de nubiska rikena ett efter ett splittrades och föll sönder. Många nubier flyttade längre söderut undan återkommande egyptiska invasionsförsök. De som stannade konverterade till islam. Till Ibrim kom islam till slut med en kontingent bosniska soldater som skickades dit 1528 men aldrig togs hem igen. Ättlingarna till dessa soldater, som med tiden hade gift sig med nubiska kvinnor, drevs slutligen ut från Ibrim av

de mamluker som flydde undan Muhammad Alis framryckande armé så sent som 1811. Mamlukerna drevs å andra sidan själva ut av den egyptiska armén kort därefter och Qasr Ibrim övergavs för gott.

Wallin passerade Qasr Ibrim endast drygt trettio år efter att de sista invånarna hade lämnat platsen. Fram till dess hade bergstoppen varit bebodd kontinuerligt under tusentals år. Det äldsta bevarade historiska dokumentet från Qasr Ibrim är en minnessten från kung Amenhotep I:s åttonde regeringsår (ca 1543 f. Kr.). Bland de många inskrifter som hittats i ruinerna finns texter på fornegyptiska, grekiska, koptiska, gammal nubiska, arabiska och turkiska. Det kunde säkert ha intresserat språkforskaren Wallin, om han bara hade vetat om det.

Qasr Ibrim är den enda fornlämning som fortfarande ligger kvar på sin ursprungliga plats i den del av Nubien som blev Nassersjön. Fram till 1960-talet var platsen en brant och hög udde i kanten av ökenplatån på Nilens östra strand, ca 60 km norr om Abu Simbel. Idag är det en liten ö mitt i Nassersjön. Ön domineras av resterna av en katedral, vars äldsta delar dateras till 600-talet. Under senare år har ett nytt bevattningsprojekt fått Nassersjöns vatten att stiga och dränka delar av katedralen. Turister får inte längre besöka ön. De flesta kryssningsfartyg som trafikerar Nassersjön brukar i stället låta gästerna från soldäck titta ner på det kastell som Wallin en gång spanade upp mot, där det låg högst uppe på sin svårtillgängliga bergstopp.

NUBISKA TEMPEL

Mer tillgängliga för dagens besökare är de tempel som ligger mellan Qasr Ibrim och Assuan. Alla, utom de inre delarna av klipptemplet vid Gerf Hussein, flyttades under 1960- och 1970-talen undan det stigande vattnet. De flesta byggdes upp på nytt vid Nassersjöns stränder. För att underlätta besök för både forskare och turister samlades templen till tre platser, namngivna efter de huvudsakliga fyndorterna. Templen från Derr och Amada, samt Pennuts grav från Aniba, byggdes upp på nytt i Nya Amada. Något längre norrut, vid Nya Sebuja, samlade man ihop templen från Wadi el-Sebuja, Dakka och Maharraqa. Alla dessa tempel nås fortfarande enklast med båt. På ön Nya Kalabsha, alldeles söder om Höga dammen, ligger Kalabshatemplet, klipptemplet Beit el-Wali och det lilla kapellet från Qertassi.

Flera nubiska tempel skänktes till länder som deltog i det stora räddningsprojektet. Dabodtemplet finns idag i Madrid, Taffatemplet i Leiden och Dendurtemplet i New York. Det lilla klipptemplet från el-Lesiya har återuppsyggs i det egyptiska museet i Turin. I samband med att Kalabshatemplet plockades ner inför flytten

TEMPLET I DERR 1844.

fann arkeologerna hundratals block som ursprungligen hade utgjort två vackra portar från ptolemeisk tid, men som senare hade återanvänts som fyllnadsmaterial i templets pyloner. Blocken var välbevarade och portarna kunde byggas upp på nytt. En av dem står idag på sydspetsen av ön Elephantine, den andra i Berlin.

DERR

Wallin och hans sällskap hade redan under färden uppströms besökt klipptemplet i Derr. Wallin beskrev det då som ”tämmeligen stort och ännu ganska välbehållet, fullskrifvet som alltid med hieroglypher och figurer; men för öfrigt ej särdeles vackert, hvarken till sin inre construction eller sitt yttre läge”.⁴⁰ I sin beskrivning får han medhåll av andra resenärer. Amelia Edwards beskrev 1873 Derr som ”en ruin utan skönhet”.⁴¹

Derrtemplet – även det byggt under Ramses II – må se enkelt och aningen charmöst ut utifrån, men dess inre rum är osedvanligt vackert dekorerade. Färgerna är ovanligt välbevarade och får väggarna ett nästan nymålade ut. Anledningen är att templets väggar täcktes med gips när de inre rummen en gång gjordes om till

kristen kyrka. Under gipset skyddades målningarna från ljus, sot och människohänder. Motiven är i stort sett de samma som på andra tempels väggar, med slätrakade präster som bär gudens båt på sina axlar och Ramses II själv, som försiktigt smörjer olja på Uraeuskobran på gudastatyns panna, men här gör det vackra utförandet gör dem ovanligt levande. Den så vanliga kröningsscenen, där guden Thoth skriver in kungens namn på Ishedträdets blad, framträder på helt annat sätt när färgerna får ge liv åt bilden.

AMADA

Efter ett misslyckat försök att proviantera i Derr fortsatte Wallin och hans vänner vidare till Amada på den västra stranden. Där fanns ingen egentlig by, utan enligt Wallin bara en ökenslätt med ett tempel som var delvis begravt i sand. De kom fram en timme före solnedgången. Sattler skyndade sig att teckna av templet, medan Wallin och Schledehaus gick in i det. Även Amadatemplet ser förvånansvärt enkelt ut från utsidan, men har överraskande välbevarade målningar på innerväggarna:

Alla väggar i rummen voro som vanligt fulla med figurer och hieroglypher, i hvilka färgerna voro synliga mer än vanligt. I den första stora salen voro i synnerhet mycket Scarabeer. I de andra föreställde taflorna i synnerhet huru kungen fram-bär offer bestående af allehanda frukter och elfenben etc. för örnansigtade Gudar och huru Gudarne öfverlemnade kungen maktens insignier.⁴²

De många skarabéerna kan förklaras med att namnen på de kungar som lät bygga templet i Amada – Thuthmosis III, Amenhotep II och Thuthmosis IV – innehåller skarabén som hieroglyf. De flesta nubiska tempel Wallin dittills hade sett var byggda under Ramses II, vars namn inte skrevs med skarabéer. Den ”örnansigtade” guden på Amadas väggar är falkguden Re-Horakhty, templets huvudgud. Till honom bar templets präster å kungens vägnar fram dagliga offer i form av mat och dryck. I utbyte fick kungen liv, stabilitet, och framgång, egenskaper han behövde för att härska över Egypten.

Sattler hann precis bli klar med sin teckning innan solen gick ner. De lade ut från Amada i mörker och körde nästan genast fast i gyttnan. De stackars besättningsmännen fick slita hårt i den starka strömmen och den kalla nordanvinden i nästan två timmar innan de kom loss. Trots förseningen kom de följande morgon fram till byn Korosko, där de äntligen kunde proviantera.

WADI EL-SEBUA

I den hårda nordanvinden tog det dem nästan hela dagen att komma till Wadi el-Sebua och det där belägna klipptemplet, som hade byggts under Ramses II. Mellan 1961 och 1965 flyttades templet ungefär fyra kilometer västerut. Idag ligger det vid Nya Sebua, tillsammans med de flyttade templen från Dakka och Maharraqa.

Wadi el-Sebua betyder Lejondalen. Platsen hade fått sitt namn efter den aveny av sfinxer som leder fram till templets ingång. Redan då Wallin besökte templet var flera av sfinxerna skadade och delvis täckta av sand:

Denna rad Sphinxer ledde till en stor dörröppning i en väldig stor Pylon, som var ganska väl behållen som när som på ställen af korneshen⁴³ som voro nedfallna. Härifrån inträdde man i en stor öppen taklös sal med en rad pelare på ömse sidor, hvilka dock ej gingo i rät linie med dörröppningen utan stodo länge inåt närmare väggarne. De tycktes äfven ha varit statuer, men nu syntes af dem ej annat än deras kapitälerna, hvilka visade ännu förstörda hufvuden. För öfrigt voro de betäckta med sand.

Ingången till det inre af templet var alldeles tillstängd med en stor sandhög så vi måste afstå från att inträda der. Såsom jag tror mig ha anledning att tro ha folket här sjelfmant vräkt sanden hit för att sedan af Resande blifva anmodade att gräfva upp den. De kommo äfven till oss och erbjödo sig härtill men vi afböjde det.⁴⁴

Framför varje pelare stod mycket riktigt en stor staty av kungen i Osirisform, med armarna korsade framför bröstet och med krumstaven och gisslet i händerna. När Wallin vandrade omkring på tempelgården syntes enbart huvudena ovanför sanden. Idag är pelarna framtagna i hela sin längd, men de är illa åtgångna av sol och sand. De flesta saknar huvud.

Om Wallin och hans vänner hade låtit männen röja undan sanden framför ingången till pelarsalen hade de fått se ytterligare exempel på välbevarade väggmålningar. Liksom i Derr hade tidiga kristna i täckt över väggbilderna med gips när templet byggdes om till kyrka. I samma veva vidgades dörren till en välvd kyrkport med tröskel och dörrkarmar av sten. I samband med flytten av templet togs denna port ned, men den har nyligen rekonstruerats och ligger idag i sanden en bit från templet, tillsammans med en fallen staty av Ramses II.

Efter alla tempelbesök under de föregående dagarna var Wallins intresse för templet i Wadi el-Sebua inte särskilt stort. Hela sällskapet återvände snart till båten för att i stället åka över till den lilla byn på andra stranden, i hopp om att där

få köpa mjölk och andra förnödenheter. Genom byborna fick Wallin veta att de nu befann sig i en arabisktalande del av Nubien och att byns invånare inte ens förstod de nubiska dialekterna Kenooz och Nuba som talades norr och söder om dem.

Följande morgon gick Sattler tidigt upp för att teckna av lejontemplet. Wallin stannade kvar och umgicks med folket i Wadi el-Sebua. Hans snus var här ovanligt uppskattat. Till och med små pojkar tiggde till sig snus som de snabbt stoppade i munnen. Det förvånade Wallin att inte bara små barn utan även halvvuxna pojkar gick omkring helt utan kläder, ”utan att det minsta tyckas generade af sin nakenhet”.⁴⁵

MAHARRAQA

Så snart Sattler var klar med sin teckning lät de båten glida vidare nedströms. En timme före solnedgången kom de fram till byn Ofendina, en ort som i forntiden hade förknippats med det heliga sykomorfikonträdet. Under grekisk och romersk tid markerade platsen periodvis Egyptens södra gräns. Här låg berget Maharraqa med sitt lilla romerska tempel:

Det är i allmänhet ett af de obetydligaste gamla Monumenter här och föga mera quar af det än 14 stående pelare och några få bilder huggna i dem, hvaraf en tros vara från christna tiden jungfru Maria med en gossebild stående framför sig.⁴⁶

Templet från Maharraqa flyttades 1961 till Nya Sebua. Det består av en enda sal. På dess halvfärdigt dekorerade väggar kan man endast svagt ana konturerna av kungen inför gudaparet Isis och Osiris. Wallin hade rätt i att byggnaden en gång hade använts som kristen kyrka. Men alla spår av jungfru Maria sedan länge borta.

Sattler tecknade snabbt av det oansenliga templet, medan Wallin roade sig med att prata med en grupp pojkar som försökte sälja honom små glasbitar, stenar och en omogen vattenmelon: ”Pojkarne voro i allmänhet vackra i sitt svarta skin och ganska treflige vida skilda och olika de vederstyggelige gemene Arab pojkarne i Theben och annorstädes.”⁴⁷

Även vuxna kom fram för att sälja olika varor, som höns och duvor, men framför allt henna, en av byns huvudsakliga grödor. Handeln var livlig och högljudd och Wallin njöt av tumultet och den vackra kvällen. De fortsatte efter en stund nedströms, ackompanjerade av besättningens ivriga rodd, skrik och sång. Sent om sinder kom de till Dakka, där de lade till för natten.

DAKKA

Genast efter morgonkaffet gick de upp för att titta på Dakkatemplet. Det gjorde ett visst intryck till och med på Wallin, som beskrev det som ”särdeles vackert och väl konserveradt, bland de vackraste jag sett. Den stora väldiga Pylonen står nästan alldeles oskadad, seende att Norr öfver en gränslös slät öken”.⁴⁸

Templet, som idag finns i Nya Sebu, har en invecklad byggnadshistoria. Det påbörjades av den meroitiska kungen Arkamani, men färdigställdes av den egyptiske kungen Ptolemaios IV i slutet av 200-talet f. Kr., för att sedan dekoreras av hans efterträdare. Den stora fristående pylonen lades till under romarna. Idag vetter den inte längre mot öknens utan mot en vacker vik av Nassersjön. Men riktningen mot norr har behållits.

Huvudgud i templet var Thoth, vishetens gud, här i en specialform som ”Thoth av sykomorfikonträdet”. Thots gemål på platsen var Tefnut, dotter till skaparguden själv och syster till luftens gud Shu. Tefnut skall enligt legenden ha rymt till Nubien när hon var arg på sin far, tagit formen av ett lejon och sedan härjat vilt i trakten. Skaparguden sände då Shu och Thoth för att locka hem henne.

Från pylonen i norr vandrade Wallin över den stenbelagda gården och in i själva tempelbyggnaden: ”Ofvanföre dörren syntes som vanligt det bevingade klotet omslingradt af smidiga småormar och fordom måladt men nu syntes föga deraf.”⁴⁹

Wallins ”klot” var den bevingade solskiva som var vanlig ovanför dörrar i egyptiska tempel och gravar. Vid tempeldörren i Dakka finns den dock inte längre på plats. Någon gång mellan Wallins besök och flytten av templet på 1960-talet försvann en stor del av fasaden, som idag har ersatts av helt nybyggda väggar. Kvar finns dock de pelare som Wallin beskrev som ”särdeles vackra med [*sic*] något skadade” och som slutade i smäckra lotuskapitäl.

Mellan dessa pelare gick Wallin in i templets första rum, vars väggar var ”rikt utsirade med allehanda djurhufvade Gudafigurer och framför dem konungabilder som räckte dem offer” – motiv som, med en viss variation, förekommer i alla egyptiska tempel. Även detta tempel hade en gång omvandlats till kyrka och Wallin kunde fortfarande se ”klumpsiga Helgonafigurer” i taket och högt uppe på väggarna.⁵⁰ Dessa senare målningar putsades bort i samband med flytten, så att besökarna i stället skulle kunna se den ursprungliga dekoren.

Templets rum var vackert dekorerade, även om väggarna vid Wallins besök var nedsotade och smutsiga. Kultrummet längst inne i templet är en senare tillbyggnad från romersk tid, där Wallin också uppmärksam noterade figurerna på väggarna:

De voro dock alla af fint och vackert arbete och särdeles välbehållna ehuru de tro-
ligen aldrig varit målade. Nedtills var väggranden rundt omkring prydt med en rad
figurer som alltid återkommo lika. Menskofigurer framför en figur föreställande som
jag tyckte något träd och under dem små ox figurer. Äfven syntes ett stort Sykamore
träd och derbredvid en hund eller apa.

Figurerna är en procession av Nilgudar och mellan dem vattenväxter som Wallin
uppfattade som "något träd". På den västra väggen finns mycket riktigt en bild av
guden Thoth som babian, sittande intill det heliga sykomorträdet, inte helt ovän-
tat i ett tempel tillägnat "Thoth av sykomoren".

GERF HUSSEIN

Så snart Sattler hade återvänt ombord fortsatte de nedströms och kom redan sam-
ma eftermiddag fram till Qirshe, där de besökte bergstemplet i byn Gerf Hussein.

DAKKATEMPLET.

Även detta tempel hade byggts under Ramses II och påminde mycket om hans tempel i Wadi el-Sebua. Av de nubiska templen var Gerf Hussein det enda som inte helt och hållet kunde räddas i samband med dammbygget. Templets yttre delar, med pelare i form av kungastatyer, finns idag återuppbyggda i Nya Kalabsha. De inre rummen blev kvar på Nassersjöns botten. Men de finns beskrivna i Wallins anteckningar:

Genom Pylonen i bergsväggen kom man in i den första stora salen. Parallellt med långväggarna i rät linie med dörren stodo på hvar sida trenne stora kolosser kungafigurer med händerna korslaggda öfver bröstet. Mellan dessa figurer synas på storväggarna trenne figurer stående i nish litet kupformigt huggen i bergsväggen.⁵¹

Längst in, i templets Allraheligaste satt fyra statyer, ”på ett säte midtemot dörren”, men väggarna var så nedsmutsade att det var svårt att se någonting av dekorationen. Däremot lyckades Wallin fånga en fladdermus, som han införlivade i sin växande djur- och skelettsamling. Han lämnade sedan Sattler åt sitt tecknande och gick ner till byn:

Här samlade sig snart mycket folk omkring mig som stodo och gapade på mig.⁵² Då jag frågade hvarföre de gapade och ej begäfvos sig hvar till sitt arbete och i allmänhet litet ovetades på dem och kallade dem hundar, sade de sig gapa på mig såsom en annan slags människa än de. De voro alla *bruna* asmor och jag vore *röd* aḥmar. Bland deras quinnor som äfven kommit till såg jag flera som voro ganska vackra och togo sig särdeles väl ut med sin svartbruna färg och sina underliga kostymer och grannlåter.⁵³

Byn Gerf Hussein lades på 1960-talet tillsammans med all andra byar och städer i området under Nassersjöns vatten. En ny by med samma namn har under senare år skapats vid stranden av sjön, inte långt från Nya Sebua. Det nya Gerf Hussein bebos däremot inte av ättlingar till de ursprungliga Gerf Husseinborna eller av nubier överhuvudtaget. Byns befolkning består i stället av bönder från Kafr el-Sheikh i västra Nildeltat, som förmånligt har fått köpa land här i nere söder. Systemet att flytta folk från en ända av landet till en annan tillämpades redan i faraonsk tid, i syfte att blanda de olika etniska grupperna och skapa en mer enhetlig egyptisk befolkning med en större känsla av samhörighet. Till följd av denna väl beprövade integrationsstrategi kan man idag se bönder från de bördiga slätterna vid Medelhavskusten för hand plöja upp små åkrar i den heta nubiska ökensanden vid det nya Gerf Hussein.

DOMPALM MED TYPISK FÖRGRENAD STAM.

DENDUR

Vid solnedgången var Sattler färdig med sin teckning av templet i Gerf Hussein och de fortsatte fram till byn Dendur, där de lade till för natten. Följande förmiddag tittade de närmare på det lilla templet. Det var byggt under kejsar Augustus och tillägnat gudinnan Isis och två nubiska hövdingasöner. En av bröderna, möjligen båda, kan ha begravts i den bergssida mot vilken templet ursprungligen byggdes. I så fall vilar de nu på Nassersjöns botten. Själva templet räddades och finns idag i Metropolitan Museum of Art i New York. Wallin kunde omedelbart se att templet härrörde från de senare perioderna i Egyptens historia. Det var byggt i samma stil som templen i Dakka och Philae och var på det hela taget vackert men litet. Sattler tecknade snabbt av det så att de kunde fortsätta.

KALABSHA

Den hårda motvinden gjorde dem långsamma. Färden från Dendur till Kalabsha, som i normala fall tog några timmar, drog ut på tiden och det hann bli sent på eftermiddagen innan de slutligen kom fram. Strax före solnedgången skyndade sig Wallin och Sattler upp till templet, som låg delvis raserat och överbyggt av byns hus. De hann inte se mycket av det förrän mörkret föll. I stället gick Wallin för att tala med byns män, som berättade att det var sol, väder och vind som hade raserat det stora templet, vars stenar nu låg spridda över backen:

För öfrigt var byn här större och vidsträcktare än vanligt till stor del grundad på de stenar som lågo kringsspridda af det förstörda templet och den stad som troligen stått här i förgångna tider. En stor del kojor voro rundt omkring tempelmurarna och på den stora ståtliga väg som byggd af väldiga sandstensblock gick upp ifrån floden upp till templet. Äfven hade man begagnat delar af dessa gamla murar att instänga liksom trädgårdstäppor och grupper af palmträd och mellan dessa murar kompletterade med andra uppstaplade af de tallösa stenar som ligga här kringsspridda öfver allt voro små gångar och vägar som ledde ner till stranden.

Häremellan stodo dels ensamma dels grupper af de vackra dompalmerna, oföränderligen grenade på sitt bestämde sätt först i tvänne grenar af hvilka hvar och en åter grenar sig i tvänne; men af dessa sednare grenar sig åter blott den ena åter i tu ej den andra. Den lilla månen hjälpte till att göra landskapet på sitt egna sätt tjugande och belysa de toppiga svarta bergen som lågo öfverallt rundt omkring.⁵⁴

I samband med att templet flyttades revs den by som hade byggts ovanpå och inuti det. En helt ny bosättning med namnet Kalabsha byggdes upp norr om Kom Ombo, ca 150 km från den ursprungliga byn.

BEIT EL-WALI

Vid Kalabsha fanns förutom det stora huvudtemplet, som var tillägnat den nubiska solguden Mandulis, ett mindre klipptempel, i folkmun kallat Beit el-Wali, och några klippgravar.

Wallin och Schleddehaus började sin rundtur på platsen med gravarna,⁵⁵ där de hittade flera bitar av sönderbrutna mumier, bland annat en mycket välbevarad huvudskål. Efter att ha vandrat hela vägen upp på berget, där de i solnedgången hade tyckt sig se en minaret (som när de kom fram visade sig vara en vanlig helgongrav och några gamla murar), fortsatte de till det lilla klipptemplet. Templet hade byggts under Ramses II och dekorationen på väggarna antyder att Amon-Re var templets huvudgud. Men även Khnum, Elefantines huvudgud, förekommer på templets väggar. Som så många andra tempel i trakten fungerade även detta en tid som kyrka.

Templets yttre gård var utmejslad ur själva klippan och så smal att Wallin uppfattade den som ”en gång huggen, som det tycktes, i berget”. Bilderna och texterna på dess väggar berättar om de krig som Ramses II förde mot Egyptens grannfolk. Wallin beskrev väggarna helt kort som ”inritade med de vanliga Egyptiska figurerna”.⁵⁶ Redan 1825 hade tecknaren Joseph Bonomi gjort gipsavtryck av tempelgårdens väggar och i samband därmed avlägsnat stora sjok av originalfärgen. Hans anteckningar gjorde det emellertid möjligt att senare färglägga gipskopiorna, som idag finns i British Museum.

I borte ändan av den smala gården ledde tre öppningar in till templets inre rum, som var helt och hållet inhuggna i klippan. I samband med att templet byggdes om till kyrka förstördes gudabilderna inne i det Allraheligaste omsorgsfullt, men den övriga väggdekorationen fanns bevarad:

I det yttre större stå tvänne ungefär Joniska pelare och i mot dörrväggen på hvar sida om den inre dörren trenne figurer i sina Nisher. Innerst i det inre rummet syntes äfven spår af en bild som sutit i en nish midt emot dörren, men som nu var alldeles förstörd. För öfrigt voro väggarne utritade och inmålade med de vanliga figurerna ehuru ej så konstnärsmässigt som vi visste vi skulle se dem i det stora templet. Vi dröjde således ej länge här utan skyndade oss ner för att ha desto mera tid för det stora.⁵⁷

DEN NYA BYN GERF HUSSEIN ÅTERUPPBYGGD VID STRANDEN AV NASSERSJÖN.

KALABSHATEMPLET

Det stora Kalabshatemplet är, efter Abu Simbel, det största templet i Nubien. Till skillnad från Abu Simbel är Kalabsha inte ett klipptempel utan en helt fristående byggnad.

I Kalabsha hade Wallin gott om tid att beskriva templet. Han började med den första pylonen, från vars topp han försökte skapa sig en bild av hela byggnaden. Därefter studerade han den öppna gården med dess pelare, för att sedan övergå till de inre rummen och deras välbevarade väggmålningar, som visade hur kungen bar fram offer till templets gudar:

Dessa Gudar voro här särdeles varierade och olika med alla möjliga sorts djur och fågelhufvuden som Ibis Örn och bock hufvud på människokropp målade dels blå dels gröna i sina synen så väl desse djurhufvade som de människohufvade Gudarne. Desse sednare tycktes mig alle ha ett mildt men särdeles barnsligt utseende ungefär en mopssynad skolpojkes uppsyn.

Bland bilder som jag förr ej sett var en som föreställde offraren afslå hufvudet på en efter allt utseende åt de framför sittande gudarne offerad människa. Han den offrade var med händerna bakbundna med fötterna och hållen i sin hårtoffs af offrarns hand. Offret var måladt rött såsom offerarn sjelf den färg som alltid ges Egyptierne sjelfve. Hvilket tyckes bevisa att det ingen kringfänge [*sic*] var.⁵⁸

Efter alla tempel- och gravbesök tillsammans med Sattler och Schledehaus hade Wallin lärt sig tillräckligt om egyptiska väggmålningar för att veta att egyptiska män i allmänhet avbildades med en rödaktig hudfärg, som skiljde dem från de mörkare nubierna och de ljusare libyerna. Den röda hudfärgen till trots föreställer den bakbundne mannen på Kalabshas vägg faktiskt en fiende, som den egyptiske kungen slår ned inför gudarna Shu, Tefnut och Horus. Detta symboliska förintande av fienden är ett vanligt motiv i egyptiska tempel. Det är oftast grannfolken nubierna, syrierna och libyerna, som får iklä sig fiendens roll. Genom att krossa dessa folk försvarade kungen sitt land, och därmed hela skapelsen, mot de ständigt hotande krafter som fanns utanför Egyptens gränser.

Även Kalabshatemplet hade gjorts om till kyrka i tidig kristen tid och på vägarna kunde Wallin se rester av senare rappning och påmålade helgonbilder: ”På flera ställen äfven här på väggarna voro figurerna täckta med lersmörjan från Grekernes tid; men torde vi egentligen ha att tacka för det färgerna bibehållit sig så väl derunder”.⁵⁹

Färgerna var påfallande välbevarade. De bjärt målade väggbilderna påminde Wallin om europeiskt tapetmåleri, ”blott brokigare och finurligare”. Allra vackrast och grannast fann han målningarna i templets innersta rum, det Allraheligaste. Så vitt han kunde se var motiven de samma som i de övriga salarna: ”Kanske olika och andra djurnosade Gudar syntes för en noggrannare betraktelse men jag fann föga skilnad.”⁶⁰

Efter fem timmars oavbruten sightseeing i Kalabsha slog Wallin, delvis präglad av sin tids evolutionistiska synsätt, fast att den egyptiska byggnadskonsten bara kunde beskrivas som ”ganska enkel och i allmänhet konstlös”.⁶¹ Storheten i egyptiernas byggnader, menade han, låg i första hand i de ofantliga stenmassor de innehöll. Jämfört med den medeltida, ”inbundna men säkra fasta, på hvalf grundade”, arkitekturen hade den fornegyptiska inte mycket att skryta med.

Efter en hel lång förmiddag i gravar och tempel, hade han sett nog av Kalabsha:

Det hade dragit länge ut i dag förr än vi blefvo färdige med vårt gapar arbete och jag så väl som Doctorn hade blifvit så väl mätte [på gap] som särdeles hungrige [på

mat]⁶² såsom det ofta händt mig förrut i synnerhet vid betraktande af målarkabinettet i Louvre i Paris.⁶³

TAFFA

Den kraftiga motvinden höll i sig. Långsamt, långsamt segade de sig norrut. På kvällen kom de fram till Taffa,⁶⁴ en av de största byarna i Nubien. Där såg de ruinerne av två små tempel. Bägge var grundligt förstörda och Wallin ägnade dem föga uppmärksamhet. Det bättre bevarade, av vilket Wallin fortfarande kunde se fyra av byggnadens ursprungligen sex pelare, användes som bostad och fähus. Detta tempel är idag restaurerat och återuppbyggt i Rijksmuseum van Oudheden i Leiden, Nederländerna. Det saknar inskrifter som skulle underlätta datering, men mycket tyder på att det byggdes under grekisk-romersk tid. Det andra templet, som ursprungligen låg längre i söder, förstördes helt, troligen någon gång under senare hälften av 1800-talet.⁶⁵

I Taffa var Wallin mest intresserad av de djur, bland annat en schakal, som han hade beställt under uppresan. En av byns män hade verkligen lyckats skjuta en schakal, men djurets huvud hade förkommit då skelett och päls hade lagts att torka i solen. Efter en stunds letande återfanns huvudet, men benen visade sig då vara så sönderbrutna att det var omöjligt att pussla ihop dem till ett sammanhållet skelett. Wallin tog därför bara skinnen med sig. Medan de andra sprang omkring och letade efter schakalhuvudet, satte sig Wallin att samtala med några äldre män. Det var lika angenämt som alltid, även om han här hade svårt att förstå deras ”brutna Arabiska”.⁶⁶ Runt omkring dem samlades byns kvinnor:

De fleste af dem voro ganska vackra med det egna Nubiska tycket. Deras hår besmetadt med den vanliga smörjan af olja och talg och uppklunsadt i små många tjock klumpiga flätor har ännu samma form som de gamle Egyptiernes och ser på långt håll ej fult ut, men på nära håll ger det en högst viderlig och elak lukt. Smörjan flyter långt långt ner på deras nakna axlar och ger dem ett flottglänsande utseende. Öfver sitt hufvud kasta de vanligen en liten duk eller trasa som är alldeles dränkt af smörjan och af den smutsigt nedsmord. Då deras hår är nyss insmordt glänser det af flottet och till en del äfvenså deras kinder på hvilka den flyter ner från håret af hettan.⁶⁷

De besynnerliga frisyreerna med det rinnande fettet gjorde ett starkt intryck på Wallin. Han beskrev dem senare för sin mor och syster som ”en oändlig mängd små

flätor som slingra om deras nacke liksom en allonge peruk. Framtill skära de håret korrt öfver pannan”. Även i brevet hem påpekade han att det härsknande fettet spred en oangenäm lukt, men att kvinnorna påstod att smörjan var ”särdeles välgörande för deras hud”.⁶⁸ Deras motbjudande hår till trots ansåg Wallin att detta var det bästa och mest underhållande folk han träffat under hela resan:⁶⁹ ”Dessa Nubier äro i allmänhet ett ärligt godt folk och blott man vant sig vid deras mörka färg verkligen ett vackert folk.”⁷⁰

QERTASSI

Tidigt följande morgon tog de i land vid byn Borqab, där de besökte ruinerna av ett litet men vackert tempel, som Wallin kallade *Ḳordas*. Idag är det mer känt som Qertassikiosken och återuppbyggt i Nya Kalabsha. Där har man försökt återskapa dess ursprungliga läge på en höjd med vacker utsikt över vattnet, men i stället för att vara ett landmärke vid en smal del av Nilen blickar det numera ut över Nasersjön.

Qertassikiosken är liten, Wallin uppskattade dess sidor till omkring 22 fot, och nästan kvadratisk. Taket, som en gång bestod av stora sandstensblock, finns inte längre, vilket ger kapellet ett ovanligt luftigt utseende. Den lilla helgedomen byggdes ursprungligen på en plats där de forna egyptierna bröt sandsten och den flankerades av pelare i form av gudinnan Hathor, öknens härskarinnas och stenhuggarnas beskyddare. Qertassikiosken byggdes troligen under ptolemeerna och kan ha fungerat som rastkapell för gudinnan Isis staty på väg från Philae i procession genom norra Nubien.

DABOD

En annan rastplats för samma gudinna var templet i Dabod,⁷¹ där Wallin och hans vänner tog iland några timmar senare. Vid det laget hade Wallin verkligen fått nog av egyptiska tempel. Enligt hans närmast pliktskyldiga beskrivning bestod det lilla templet av ”försalen ett mellanrum som dock här var mera sträckt på längden än på bredden, och det allraheligaste och derinnanförre likaledes ett större rum, som tycktes ej alls hunnit bli färdigt”. Dekorationen var ”samma bilder som vanligt återkommo: kungen frambar offer åt här mest Duader af Gudar”. Av stilen drog han slutsatsen att det tidsmässigt kunde placeras in i grekisk eller romersk tid.

Wallins iakttagelser var helt korrekta, templet byggdes i ptolemeisk tid under Meroes kung Azekheramon. Det tillägnades guden Amon, huvudgud i både The-

be och Meroe. Gudinnan Isis har en framträdande plats i templets yttre delar och ursprungligen fanns det en kaj nere vid vattnet, där de båtar som hämtade Isis stasty kunde ta iland. Kajen finns inte bevarad och själva templet står idag i en park i Spaniens huvudstad Madrid, hårt åtgånget av regn, vind och luftföroreningar.

Sattler satte sig, som han brukade, genast ned för att teckna av Dabodtemplet. Själv hade Wallin under de gångna dagarna sett mer än han behövde av egyptiska tempel: ”Jag kan ej neka att jag nu fått nog af gapande på dessa gamla och förfallna byggnader och jag är alltid glad då jag kan få något folk att prata med.”⁷²

Under resan hade Wallin snabbt slagit sig i slang med människor av olika bakgrund i så gott som varje by där de hade tagit i land. Medan Sattler tecknade av portaler och pelare och Schledehaus besökte vänner och kolleger, slog sig Wallin ned hos bönder, soldater, skeppare och åsnedrivare. Genom dem fick han en stor insikt i det dagliga livet i byar vid Nilen. Han lärde sig en hel del om människornas levnadsförhållanden och om deras syn på Muhammad Alis reformer och skatter. Han fick veta vad de odlade och varför, vilka språk de talade och hur de såg på landets urgamla monument och fornhistoria. Även i Dabod hittade han snart en soldat att prata med medan Sattler tecknade. Som vanligt omgavs Wallin också snart av byns barn:

För öfrigt syntes här som i de sista byarne att vi kommit från de mera patriarchaliske och ärligare Nubierne till gränssorna af Egypten och barnen för hvilka vi hittills uppått varit i fred strömmade här på oss med sitt förfärliga skrik bakhshish ja khewage och låto ej afskräcka sig med annat än att jag lofte spätta dem i syne om de ej tego.⁷³

De lämnade Dabod vid solnedgången och kom klockan tio på kvällen fram till Philae, där de lade till vid fastlandet mitt emot tempelön.

PHILAE

Philae hade redan under uppresan vunnit Wallins gillande. Inte minst eftersom det låg i en trakt vars öar och skär påminde honom om Finland och Åland. Wallin var följaktligen på ett strålande humör när han vaknade på morgonen den 17 december, ”den vackraste morgon i den skönaste af alla Niltrakter”. Det goda humöret förtogs något av att han under den dagliga grammatiklektionen blev osams med schejk Ali. Schejken avstod även denna gång från att göra de tre européerna säll-

BILDEN PÅ NÄSTA UPPSLAG: DEN PELAROMGIVNA INRE GÅRDEN I PHILAE TEMPLET.

Stempel auf der Insel Malak bei Sues

skap till templet och åkte i stället in till Assuan. Han såg med andra ord aldrig det vackra Philaetemplet annat än på avstånd.

Snart var det grammatiska grälet glömt och Wallins goda humör återvände:

Ön Philae är i mitt tycke den vackraste och intressantaste punkt för en som gör resan till Öfra Egypten och Nubien. Så väl naturen häromkring är mäktigare och mera storartad än någon annorstädes och de tempelruiner som ännu stå här äro jämnförelsevis bättre behållna än de flesta andra och högst intressanta om ock uppenbarligen från en nyare tid. Så måste de förekomma åtminstone den som ej gjort hieroglyfstudium till syftemål för sin resa och den äldsta Egyptiska historien.⁷⁴

Philae är mycket riktigt från de senare perioderna av det faraonska Egyptens historia. Huvudtemplet, tillägnat gudinnan Isis, byggdes huvudsakligen i ptolemeisk och tidig romersk tid. När Egypten kristnades och tempel efter tempel i Nildalen stängdes fortsatte kulten i Philaetemplet, delvis till följd av det fredsfördrag som gav de nubiska stammarna rätt att fira Isisfestivaler på Philae och regelbundet låna gudinnans staty. Isiskulten tilltalade dessutom människor i hela det romerska riket. Kulten på Philae upphörde slutligen så sent som 551 e. Kr., bara omkring 90 år före den arabiska erövringen av Egypten och införandet av islam.

Wallin, Sattler och Schleddehaus hade hunnit bekanta sig med ön Philae och dess tempel redan under resan uppströms i november. Då hade Wallin beskrivit ön som ganska liten men mycket vacker.⁷⁵ Nu hade han tid att göra en mer detaljerad beskrivning av både ön och trakten runt omkring:

Sjelfva ön är ganska liten i något oval form, har alluvial jord och är på sina ställen odlad och besädd och har nästan rundt omkring sig i synnerhet på sin Norra och NW och NÖ del stora och många grupper af Palmer. Dess Sydl. del som stiger högre upp och slutar i några Granit grupper är allt en ruin af gamla lerköjor och hus och har öfverhufvud föga alluvialjord. Så ligger denna lilla ö sjelf odlad och grön liksom i midten af förstörda Granit berg och öknen. [...] Lika vacker och älsklig synes ock denna ö sedd från hvilket håll som helst af dess omgifning. Den ligger der som en edelsten i en mussla som en oas i öknen.⁷⁶

Idag ligger den under vatten. Endast den allra högst belägna delen av ön når nätt och jämt över vattenytan. Andra öar i området har förvandlats till grynnor eller små skär i den sjö som en gång var en strömmande flod. Men templet är fortfarande slående vackert.

Wallins beskrivning av Philaetemplet upptar flera sidor i hans dagbok. På ett separat papper antecknade han ytterligare detaljer. Hans beskrivning av pelare, portar, små rum, takkonstruktioner, trappor och inskrifter är gjord med förbluffande exakthet, i synnerhet med tanke på hur lite han intresserade sig för de gamla templen, som ju redan fanns beskrivna på flera språk. Det är fortfarande fullt möjligt att låta sig ledsagas av Wallins anteckningar genom så gott som varenda vrå av templet, från Isiskapellet med de Hathorhövdade pelarna i söder, mellan pelarraderna fram till den första pylonen, vidare förbi den franska inskriften i porten, över gården och in i de inre rum där Wallin uppmärksam noterade allt från kapital till väggdekoration.

Wallins ingående studier av templet tog två dagar i anspråk och resulterade i en korrekt och noggrann redogörelse som inte lämnade särskilt mycket utrymme för hans egna reflektioner. Sina egna intryck hade han å andra sidan sammanfattat redan efter det första besöket på Philae. Då hade han slagit fast att detta var det bäst bevarade av de fornegyptiska templen, åtminstone av dem han då hade sett. På flera ställen fanns den ursprungliga färgen bevarad:

Palmbladen voro grönt och sirligt utmålade så äfven Lotus och jag tyckte att det måste ha tagit sig väl ut ehuru jag annars ej vill försvara färgerna i sculptur och architectonik. Men denna sats torde egentligen gälla blott för den grekiska konsten, der materialet var den vackra hvita marmorn, hvars skönhet blott kunde vanställas af färger. Annat är förhållandet med Egyptens sandsten.

Äfven fresco målningarne i taket syntes ännu till en del, så äfven de på väggarne och de målade hieroglypherna. När ännu allt detta stod nytt i sina blänkande färger, måste det gifvit högst underligt brokigt utseende med en viss rolighet och humor, som troligen ej skulle svara mot det begrepp vi ha af storartighet och sublim skönhet.⁷⁷

Präglad av sin tid betraktade Wallin Greklands rena, vita marmorstatyer som det vackraste i konstväg, ett ouppnåeligt ideal mot vilket Egyptens konst och arkitektur inte hade en chans. Även om det redan mot slutet av 1700-talet hade förts fram belägg för att även de grekiska statyerna en gång hade varit bemålade, var det ingenting som hade vunnit genomslag bland varken konstvetare eller den stora allmänheten i 1800-talets Europa. Renässansens föreställning om de omålade vita grekiska statyerna hade skapat ett ideal som fördes vidare av generationer av konstnärer. Den vita marmorn stod för den fulländade konstskönheten. Den var en av nyklassicismens grundpelare och en symbol för västerlandets kulturella identitet.

Gång på gång återkom Wallin till Greklands vackra ruiner och statyer. Vid varje jämförelse vann de i skönhet över de lustigt och grant målade egyptiska templen. Föga anade alltså Wallin att även all grekisk skulptur hade varit målad i starka färger som grönt, gult, blått och rött och att de eleganta vita klänningarna på antikens statydamer egentligen inte hade varit helt olika de kläder som bars av de gudinnor han såg på Philaetemplets väggar.

Wallin hade redan under uppresan noterat att det inre av templet hade fungerat som kristen kyrka och att man fortfarande kunde se ”klumpsigt inskurna kors på de utskrapade Egyptiska figurerna och hieroglypherna”.⁷⁸ Han misstänkte också denna tidiga kyrkas präster för att ha lämnat efter sig de störande ruiner av lerhus som delvis skymde pelargångarna:

Dessa fula ruiner hindrade att se rätt de under dem begrafna ståtliga pelargångarne och skulle troligen under en bättre regering blifvit undan skaffade och röjda och troligen kanske äfven hela templet återställt till dess ursprungliga form.⁷⁹

Idag är de gamla lerhusen sedan länge bortskaffade. Templet restaurerades delvis i samband med flytten till ön Agilika 1977–80. Där restes pyloner, murar, pelargångar och kapell på nytt, i samma förhållande till både landskapet och varandra som de hade haft på ursprungsplatsen. Även Trajanus kiosk, högt belägen med utsikt över vattnet, fick motsvarande läge på Agilika, där den imponerande stor men samtidigt luftig reser sig över öns östra strand.

MORADAH – SISTA HAMNEN FÖRE KATARAKTEN

När de hade utforskat varje vrå av Philaetemplet seglade Wallin, Sattler och Schleddehaus över till byn Moradah, där de hade legat även under uppresan. Moradah, vars namn enligt Lane helt enkelt skulle betyda landstigningsplats,⁸⁰ låg bra till för resande. Det var den första tjänliga hamnen ovanför katarakten och man kunde se Philaetemplet från byn. I Moradah övernattade de flesta resande efter att de kommit upp för katarakten och här inväntade de kataraktkaptenen inför färden ned för forsarna.

Moradah hör till de nubiska byar som aldrig behövde flyttas. I trakten av första katarakten låg byarna sedan tidigare högt i landskapet och Moradah klarade sig därför undan det stigande vattnet när den första Assuandammen byggdes. Med höjningarna av dammen kom vattnet visserligen närmare byn, men dess hus står där de alltid har stått, utspridda över den torra brunsvarta sluttningen på det som

FÄRDEN UPPFÖR DEN FÖRSTA KATARAKTEN. SATTLER ARBETADE MED DETALIerna BÅDE PÅ VÄGEN UPPSTRÖMS OCH PÅ VÄG TILLBAKA NORRUT.

en gång var en del av fastlandet, men som nu är en egen ö. Den gamla hamnen ligger idag under vattenytan, men byns nya hamn ligger väl skyddad i en nyskapad vik.

På kvällen den 18 december sökte kataraktschejken Hassan upp sällskapets båt vid Moradah för att meddela att han inte skulle kunna lotsa dem ner för katarakten dagen därpå. Den 19 december råkade nämligen vara den dag då pilgrimerna i Mekka begav sig till berget Arafat. Allt arbete under denna heliga dag var därmed förbjudet, menade shejk Hassan. Det skulle innebära en fördröjning på två dagar, något som varken Schledehaus, Wallin eller någon av de andra hade räknat med. Vad skulle de sysselsätta sig med i Moradah under två hela dagar?

Problemet löstes oväntat och smidigt när shejk Ali i all välmening upplyste kataraktschejken om att detta religiösa arbetsförbud enbart gällde pilgrimerna i Mekka, inte muslimer i allmänhet.

... shekh Hassan fann sig ock genast öfvertygad af en lärd shekh och sherif och förklarade sig färdig. Härefter blef dock vår shekh Ali härför förebrådd af skeppsfolket som spetsat sig på att få lättjas bort tvänne dagar. Men han försvarade sig med att han trott just dem vara de som hade största brådskan att få sig bröd, hvilket redan för flera väckor blifvit slut och de sålunda tvungne att äta blott durra.⁸¹

Följande dag infann sig shejk Hassan i god tid med omkring åtta man, som galant lotsade ner båten genom katarakten. Nerfarten gick betydligt enklare och snabbare än den dramatiska färden uppför forsarna en månad tidigare. Det enda som krävdes var ett visst arbete med årorna och en skicklig styrman, som kunde ta dem förbi klippor och stenar. Wallin tyckte att det var spännande och väldigt roligt. Han kunde också konstatera att denna första katarakt, med sina rejäla granitklippor, var betydligt mer storslagen än den andra katarakten, vars ”små svarta öplottar af sandsten halfuppäten af vattnet och solen”, han hade blickat ut över två veckor tidigare.

Styrmannen, som kände forsarnas ”vändningar och slängningar” utan och innan, styrde vant dahabiyen genom katarakten. Det tog dem inte mer än en halv timme från Moradah till Assuan, en sträcka som hade tagit dem en hel dag i andra riktningen. Allt gick utan problem, de tog ”icke ens en svalp” vatten in i båten.⁸²

DEN HALVFÄRDIGA OBELISKEN I STENBROTTET I ASSUAN.

NEDSTRÖMS OCH HEMÅT

”Här hade vi åter Egyptens fulla köttpottor”

Rundtur i Assuan

I ASSUAN VAR DE tillbaka i det egentliga Egypten. Wallin firade återkomsten till civilisationen med ett barberarbesök för att få skägget uppsnyggat och huvudet rakat. De var också tvungna att proviantera, eftersom alla marknader skulle hållas stängda under den stundande högtiden. Vid Assuan låg flera båtar med européer som väntade på att lotsas upp för katarakten, men som hade fått veta att de var tvungna att avvakta till efter helgen. Ombord på en båt med engelsk flagg fanns en amerikan, som med sitt sällskap var tvungen att vänta ytterligare tre dagar på grund av kataraktfolkets vägran att arbeta. En fransk markisinna med brorson och kammarjungfru hade drabbats av samma ofrivilliga uppehåll. Utan schejk Alis rådiga ingripande skulle Wallin, Sattler och Schledehaus utan tvekan ha suttit fast på andra sidan katarakten och förlorat flera dagar.

Nu passade de i stället på att titta närmare på staden och överlät åt besättningen att sköta provianteringen. Sattler återvände till katarakten för att arbeta på detaljerna i det som skulle bli hans panorama över forsfärden.¹ Under tiden inledde Wallin och Schledehaus sin rundvandring i staden. De började på berget i söder. Uppe på krönet låg flera kupolförsedda schejkgravar, en halvt förfallen minaret och flera lustiga små inhägnader, byggda av låga stenmurar. Inhägnaderna kallades morqad och hade gjorts av kvinnor från Assuan:

Om nämligen en quinna vore ofruktsam gingo hon hit upp och gjorde sig en sådan morqad lade sig deri vare sig dag eller natt och sofver deri en eller några timmar och återkommen till staden skulle hon snart bli hafvande; hvarvid det ålåg henne att förstöra sin morqad och kringsprida dess stenar.²

Liknande inhägnader på samma berg skall ha använts för att bota huvudvärk.

Idag tronar det stora hotell Basma uppe på berget. Hotellet i sig är knappast någon prydnad för trakten, men dess rum har en fantastisk utsikt över ön Elephantine och den omgivande skärgården. Schejkgravarna och den förfallna minareten har fått stå kvar utanför hotellets mur, men av morqadinhägnaderna syns inte ett spår. Assuans kvinnor har varit tvungna att hitta ett annat, mer avlägset berg för sina fruktbarsriter.

Från det södra berget fortsatte Wallin och Schledehaus inåt land, över en vidsträckt gravgård med gravar ända från 900-talet, tills de kom till de stora stenbrott där de forna egyptierna bröt granit för sina tempel, statyer och obelisker:

Här syntes i graniten hålen efter deras sprängningar, hvilka torde vara gjorda med aflånga trädkilar sedan med vatten ansvällda. Den supponerade ofärdiga Obeliskens kunde jag ej rätt förstå och jag tviflar storligen på att detta granitberg var dertill bestämdt.³

Stenblocket var verkligen tänkt att bli en obelisk. Den skulle dessutom ha blivit 42 meter hög och därmed den största som någonsin hade tillverkats i Egypten. Stenarbetarna hade redan med verktyg av hård sten lyckats skilja tre av obeliskens sidor från klippan och påbörjat utformningen av dess spetsiga topp, när hela stenblocket av någon anledning sprack och allt arbete visade sig ha varit förgäves. Den ofullbordade obeliskens ligger kvar som ett monument över vad som gick snett i stenbrottet den där dagen för över tretusen år sedan.

Stenbrotten må ha varit stora och tankeväckande, men i Wallins ögon var det mest sevärd i Assuan ändå utsikten över Nilen, ön Elephantine och den vackra skärgården. Vid detta andra besök tycktes Assuan honom till och med ännu vackrare än tidigare. Efter den långa resan genom det karga Nubien representerade Assuan det egyptiska välståndet:

Stadens läge är för öfrigt det vackraste af alla städers jag sett i Egypten och nästan den stad jag kanske bäst kunde trivas i här. [...] Vi hade nu Gudi lof det fattiga Nubien i ryggen, der vi haft just ingenting annat än ris att förtära. Här hade vi åter "Egyptens fulla köttpottor" till buds och vi gjorde oss en dugtig middag.⁴

Följande dag, efter en kort avstickare till Elephantine för att köpa smör, var det dags för Wallin och hans vänner att lämna Assuan. Det gjorde de till en improviserad salut av två pistolskott, mest för att imponera på de två europeiska båtarna som

fortfarande låg kvar i väntan på att få komma upp för katarakten:

Detta var ett påfund af Doctorns fåfänga och då jag häröfver skrattade honom högt i syne sade han det var för att se om de andra hade så mycket Anstand att de visste svara oss. Detta gjorde de ej såsom jag hade förutsett af de fåfängslösa Nord Amerikanerne och de liknöjde franska fruntimren. Det var ej utan att Doctorn var något flat häröfver.⁵

KOM OMBO

Efter denna ståndsmässiga avfärd följde en seg och långtråkig eftermiddag. De ömsom rodde, ömsom drev med strömmen utan avbrott hela vägen fram till Kom Ombo,⁶ där de lade till för natten nedanför byn Mansuriya. Byn låg på en stor ön mitt i floden, och därifrån kunde de se Kom Ombos tempelruiner, badande i mån-sken högt uppe på en kulle alldeles vid flodens östra strand.

Genast efter morgonkaffet rodde de över till templet, Sattler för att göra den teckning som skulle bli en av hans mer kända målningar från Egypten, Wallin och Schledehaus för att vandra omkring i ruinen. Det var inte helt lätt att komma upp till templet. De fick klättra över raserade stenblock och gamla tegelmurar som löpte kors och tvärs över flodstranden innan de till slut kom fram, först till ett raserat Isiskapell och sedan till själva huvudtemplet.

Templet var till stora delar fortfarande täckt av sand när Wallin och Schledehaus besökte det, vilket också tydligt framgår av Sattlers målning. Det var ändå fullt uppenbart att det skiljde sig från de egyptiska tempel de dittills hade sett:

Man ser omkring sig för att se de vanliga först i ögonen fallande Pylonerna, som man blifvit van att tänka sig och se till hvarje Egyptiskt tempel. Men förgäves [...] I stället för de stora pylonerna ser man deremot en öppen Pelarsal bestående ursprungligen af 15 pelare, hvaraf dock nu de båda yttersta af första raden äro nedstörtade. Denna Pelarsal är bildad af 3 rader pelare på brädden i hvarje rad 5. De ha alle den vanliga formen och de vanliga Egyptiska kapitalerna af Palm Lotus och Dom och nedantills regelbundet återkommande sirater af djur och annat.⁸

Avsaknaden av pylon har blivit ett av Kom Ombotempels kännetecken. Wallin undrade om det kanske var en senare och finare grekisk smak som här hade fått arkitekterna att byta ut den ”idelösa och tunga pylon förgården”⁹ mot en smäckrare och luftigare pelarsal. Enligt hans sätt att se skulle detta ha varit den natur-

ТЕМПЛЕТ I КОМ ОМБО.

liga utvecklingen, det stora och klumpiga skulle gradvis ha gett vika för en mer utvecklad och smäkrare arkitektur. En intressant tanke, men riktigt så var det inte. Templet, som påbörjades under Ptolemaios VI på 100-talet f. Kr. och sedan kompletterades av flera senare härskare, byggdes helt enligt traditionell modell. Som sig bör hade detta en stor första pylon och en öppen gård framför de sedvanliga pelarsalarna och kultrummen. Tiden har emellertid farit hårt fram med Kom Ombotemplet. Som på så många andra ställen har Nilen även här ändrat sitt lopp och flyter idag längre österut än den gjorde då templet byggdes. Denna förändring i kombination med en serie kraftiga översvämningar har raserat hela den första pylonen och därefter slukat bit efter bit av templets yttre delar. Med god hjälp av människor, som har återanvänt sten från templet i andra byggnader. De murar och lösa stenar som Wallin och Schleddehaus var tvungna att kliva över på väg upp från stranden var delar av den raserade pylonen och tempelgårdens byggnader och statyer.

Det som däremot från allra första början skiljde templet i Kom Ombo från andra egyptiska tempel var att det var tillägnat två gudar. Det hade därför byggts som ett dubbeltempel med två parallella axlar och dubbla portar genom pyloner och pelarsalar ända in till det Allraheligaste. Den ena av templets två gudar var en form av falkguden Horus, kallad Harwer eller Horus den äldre. Den andra var krokodilguden Sobek, som dyrkades i allmänhet i områden med mycket krokodiler. Hans huvudkultorter var Krokodilopolis i Fayumoasen och Kom Ombo. Idag finns det inga krokodlier i Nilen vid Kom Ombo, eller överhuvudtaget norr om Höga dammen, men enligt Wallin skulle det ha varit gott om dem på 1800-talet. Här skulle till och med ha funnits fler krokodiler än i Nubien. Wallin såg med egna ögon en liten krokodil utsträckt på en nedfallen bit av templets kornisch. Den gled hastigt ner i vattnet när han närmade sig:

Den tycktes legat och solat sig som vanligt i middagshettan och liksom drömt sig tillbaka i den tid då de gamla Egyptierne med huldfull och moderlig kärlek och dyrkan ledt detta djur i heliga processioner kring dess tempel och badat det i dess egna granitbadkar. Uppväckt ur sin dröm af en *oren* främling störtade den sig i floden och skrämde honom icke litet.¹⁰

De enda krokodiler som idag finns kvar i Kom Ombo är mumifierade och utställda på det nybyggda museet. Längre låg de och samlade damm i ett par montrar i det lilla Hathorkapellet söder om huvudtemplet. Det passade i och för sig bra, eftersom det var den södra halvan av templet som var tillägnad krokodilguden Sobek, medan Horus den äldre huserade i den norra.

Dubbelheten i templets grundplan hade kommenterats av flera resenärer före Wallin, men bekräftades och kompletterades av honom. Nyfiket försökte han kika in över de stora sandhopar som helt och hållet fyllde rummen bortom templets pelarsal:

Den enda [vägg] af denna pelarsal är en stor pylonvägg med tvänne stora portar hvar och en med en öfverböjd kornesh med det flygande klotet [...] Men sanden ligger här så högt att man ej kan gå genom dessa portar och stort ingenting vidare af dem kan se än deras kornesh.

Från dessa portar kommer man in i ett stort rum som dock nu ligger täckt med öknens inblåsta sand ända till taket. Dock såsom jag bestämt tyckte mig finna är detta rum ej afdeladt i tvänne med en lång vägg fortsatt genom hela den öfriga tempelbyggnaden. Detta är det som säges och påstås i böcker och af resande, men det är uppenbarligen falskt. [...] Det är dock i templets nuvarande läge dränkt som det är nästan helt och hållet i sand svårt att se bestämt formen och beskaffenheten af detta rum.¹⁷

Wallin slöt sig till att det måste ha funnits ytterligare ”ett slutrum” bortom den sal han kunde ana över sandhögarna. När templet vid 1800-talets slut frilades från sand visade det sig finnas betydligt fler rum än Wallin hade kunnat ana. De var alla uppbyggda längs de två parallella axlar som gav templet dess speciella ”dubbla” utseende. Wallin hade däremot helt rätt i att de två delarna inte var åtskilda av någon vägg, utan i första hand markerades genom dubbla portar.

Hela templets upplägg och arkitektur, dess ovanligt vackert utformade pelarkapital och – framför allt – avsaknaden av pylon, föll Wallin i smaken. I sin dagbok omnämner han Kom Ombotemplet som särskilt vackert. Till det intrycket bidrog också i allra högst grad utsikten från den höjd vid stranden på vilken templet låg. Från templet kunde Wallin se ut över hela den vidsträckta och bördiga Kom Ombosläppen, vars svarta mylla och gröna växtlighet så markant skiljde sig från den torftiga sanden i Nubien. Rakt igenom den täta mattan av grönska rann den glittrande Nilen, som just nedanför Kom Ombo vidgade sig runt den ö där de hade förtöjt sin båt.

Vid middagstid var de färdiga, Wallin med sin rundvandring och Sattler med sina skisser, och det var hög tid att fortsätta norrut.

Det var lugnt och stilla när de strax före solnedgången tog iland nedanför byn Faris. Själva byn låg en bit från vattnet och det föll på Sattlers lott att tillsammans med tjänaren Muhammad gå dit för att köpa mjölk och smör. Under tiden promenerade Wallin omkring på stranden. Där såg han en grupp på fyra män som bevattnade sina odlingar med "sitt klumpsiga instrument 'od elnaṭil'". Denna bevattningsmetod föreföll Wallin så pass ovanlig att han särskilt kommenterade den i sin dagbok. I Nubien hade han överallt sett de mer avancerade vattenhjul som drevs av oxar och åsnor. I Faris, liksom i andra delar av Övre Egypten, såg han nu ett betydligt enklare redskap, "de flesta inrättade av korgar och arbetade av 4 eller 2 karlar".¹² Av beskrivningen att döma rörde det sig om det enklaste av alla bevattningshjälpmedel, en stor korg, kallad naṭil. Parvis stående män fyllde korgen med vatten, som de lyfte upp och hällde över i bevattningskanalerna. Benämningen 'od elnaṭil kan också ha syftat på en enkel shaduf, ett i hela Nildalen vanligt bevattningsredskap baserat på hävstångsprincipen, som lokalt i Övre Egypten kallas 'oud.¹³ Oberoende av om det var en enkel korg eller korgförsedd shaduf, krävde arbetet att männen i Faris stod ute i vattnet, där de enligt Wallin hade byggt ett enkelt staket för att skydda sig mot krokodilerna.

Byn Faris ligger fortfarande ungefär en kilometer upp från stranden. Mellan byn och Nilen ligger bybornas åkrar. Korgbevattning har för länge sedan övergivits. Idag är det dieseldrivna pumpar som med kraft slungar upp vattnet till de kanaler som sedan leder det vidare till åkrar och fruktodlingar. Allra närmast stranden, där krokodiler tidigare låg och lurpassade, går idag kor och betar i godan ro. Det enda skepp som idag tar iland i Faris hamn är den rostiga bilfärja som i skytteltrafik går mellan Nilens östra och västra strand. Färjan är uppskattad och behövd, den närmaste bron ligger vid Assuan, 60 kilometer längre i söder. Varje gång färjan lägger ut är den fylld till bristningsgränsen med pickuper som fraktar klöver, tomater och karkadé¹⁴ från odlingarna runt Faris till marknaden i Nya Kalabsha på andra sidan Nilen. Den lugna strand där Wal-

MAN MED SHADUF.

lin väntade på Sattler har förvandlats till ett trafikerat färjfäste, där lantarbetare med sina redskap på ryggen och husmödrar med inköpen balanserade på huvudet trängs mellan backande pickuper och hostande traktorer. Ur avgaserna reser sig den bjärt målade ryttarstaty som hälsar besökare välkomna till Faris. Byns namn betyder just ryttare. Ingen minns längre vad som ligger bakom namnet, men byn hette Faris redan då Sattler vandrade upp dit för att köpa mjölk i december 1844 och Faris heter den än idag.

Däremellan har byn vuxit. Idag bor här omkring 20 000 personer. En stor del av dem är barn i skollåldern. Tidigare var de tvungna att varje morgon ta färjan eller andra båtar över floden och till fots gå de fyra kilometrarna till högstadiet i Nya Kalabsha. Men under de senaste tio åren har Faris fått flera nya skolor på både låg- och högstadienivå och idag går nästan alla byns barn i skolan. I Faris ser man sällan främlingar. I flera års tid har det varit förbjudet för icke-egyptier att ensamma röra sig på vägarna i Övre Egypten. Mellan Assuan och Luxor hänvisas turister vänligt men bestämt till konvojen, som avgår från Assuan klockan halv två varje eftermiddag. Till Faris kommer inga konvojer. Därmed hittar inga turister heller till Gebel Silisileh, det stora faraonska stenbrott som en gång var en stor turistattraktion, ligger idag helt öde och bortglömt.

GEBEL EL-SILSILEH

Gebel el-Silsileh, Kättingberget, ligger bara några kilometer norr om Faris. Enligt Edward William Lane hade platsen fått sitt namn efter den kätting som enligt gammal tradition här användes för att spärra av Nilen.¹⁵ I faraonsk tid bröt egyptierna sten vid Gebel el-Silsileh, där sandstensbergen når ända fram till flodstranden och gjorde det enkelt att lasta stenblocken på skepp för vidare transport ut i landet. Sten bröts på bäge sidor om floden. De östra stenbrotten är större och mer spektakulära. Men det är den västra stranden, med dess vackert uthuggna och dekorerade kapell, som i alla tider har lockat flest besökare. Även på denna sida kan man fortfarande tydligt se var stenarbetarna hackade ut sina block. I kanten av stenbrottet ligger en hel rad klippkapell, tillägnade olika gudar och gudinnor. Det största och mest kända påbörjades under kung Horemheb, alldeles i slutet av 18:e dynastin (ca 1321–1293 f. Kr.), för att förfärdigas och byggas till under generationer av stenhuggare.

Wallin och hans vänner kom fram till det västra stenbrottet på kvällen den 21 december. Besättningen förtöjde dahabian alldeles under kapellen på den västra stranden och alla ”stego ännu upp i land och gingo in i dem och omkring på ber-

KAPELL I GEBEL EL-SILSILEH.

gen i det vackraste klaraste månsken. Skeppsfolket som äfven kommit upp gjorde sina witzar öfver dessa bergsrum och kallade dem caffén”.¹⁶

Det krävs inte mycket fantasi för att se Kairos traditionella kaféer i kapellens släta stenasfader och fyrkantiga dörröppningar. Men inne i klippkapellen finns ingenting kafélikt. I de flesta är utsmyckningen nästan helt förstörd, men här och där syns rester av den ursprungliga färgen på både tak och väggar. I några kapell svävar fortfarande den bevingade solskivan ovanför dörröppningarna. Horemhebs speos är det bäst bevarade, med bilder på kungar och höga tjänstemän i färd med att offra till olika gudar.

Wallin var måttligt intresserad av kapellen, som i hans tycke var ”af föga eller intet värde”.¹⁷ Han vandrade i stället omkring i stenbrottet och beskrev de besynnerliga formationer han såg:

Längst åt Söder står det klippstycke som liknar en väldig pelare bärande ett löst lig-gande stort klippstycke på sig liksom kapital. Här nedanføre stå tvänne små icke

djupt i berget inhuggna Speos eller bergskapell med en ofvantills uthuggen vacker kornesh uppburen af hvar sin pelare på hvardera sidan. De äro äfven här något tillspetsade mot foten. I korneshen synes som vanligt flygklotet. Den inre motdörrväggen utgör en liten pylonvägg med kornesh och de plattade ormprydnader der ofvanuppå. Pylonväggen är utritad med figurer och hieroglypher, så äfven de två andra väggarne. Bredvid i berget synes äfven en uthuggen skifva beritad, och på andra sidan en ensam och upprättstående sten, hvars ena sida är huggen till en slät tafla och som det tyckes beskrifven med dåliga hieroglypher.¹⁸

Stenpelaren, som råkade bli kvar då stenhuggarna högg ut block runt omkring den, markerar fortfarande ingången till stenbrotten. I folkmun kallas den Hagar el-Silsileh, ”kättingstenen” och det sägs vara vid den som traditionens kätting var fäst. De vackra kapellen nedanför pelaren byggdes under kungarna Sety I, Ramses II och Merenptah. De var egentligen tre till antalet, men Sety I:s kapell förstördes tidigt i en jordbävning. Det var troligen samma skalv som raserade den hamn som en gång låg framför kapellen. Wallins ”beritade” skiva är en stele inskriven direkt i berget vid den plats där egyptierna varje nyår offrade till Nilens översvämning. I närheten finns fortfarande den ensamma stenen med de ”dåliga hieroglyfer”, som egentligen är fornegyptisk graffiti, av sol, sand och vind nednött till oläslighet.

EDFU OCH KOPTERNA

Efter besöket i Gebel el-Silsileh hade Wallin allt oftare långtråkigt. Inte så mycket under besöken i land, men väl under timmarna ombord på dahabian. De hade befunnit sig på resande fot i nästan två månader och redan sett denna del av Nildalen under färden uppströms. Landskapet erbjöd inte längre några överraskningar och tiden syntes Wallin lång. På eftermiddagen den 22 december kom de fram till Edfu. De hade visserligen redan besökt staden under resan söderut, men alla utfärder var nu välkomna avbrott.

Utanför Edfu köpte de smör av två kopter. Inte heller denna gång kunde Wallin hålla sig ifrån att kommenterade hur ”de saker man köper af de Christne äro i allmänhet bättre och renare än de man köper af Araberne”.¹⁹ Liknande åsikter hade han uttryckt under sin resa genom Deltat, då han ansåg att mjölken från den kristna gården i Meliq smakade bättre än den från muslimernas kor.

Wallins uttalanden om kopterna var egentligen inte baserade på egna erfarenheter. Han föll helt enkelt in i tidens rådande diskurs, enligt vilken kopterna – i egenskap av européernas kristna bröder – betraktades som annorlunda, i allmän-

het bättre och renare, än landets muslimska majoritet. Denna föreställning var inte helt okomplicerad. Förr eller senare ledde den till besvikelse hos de europeiska resenärer, som under sin vistelse i Egypten var tvungna att inse att kopterna egentligen inte skiljde sig nämnvärt från sina muslimska landsmän. De talade samma arabiska dialekt och var varken renare eller ärligare. De var precis lika förslagna i affärer som muslimerna och deras byar såg ut som alla andra byar i Nildalen. I slutänden motsvarade de sällan besökarnas bild av kristna människor, som per definition var européer.

De kristna egyptierna passade heller inte alltid in i den bild av Egypten som de flesta europeiska 1800-tals Nilresenärer bar med sig från litteratur och resehandböcker. Turisterna kom till Egypten för att studera landets faraonska monument eller för att uppleva den exotiska muslimska Orient som de hade lärt känna genom verk som *Tusen och en natt* och Lanes bok om egyptiernas seder och bruk. I denna romantiska bild av Egypten hade landets kristna ingen given plats. Det intryck av kopterna som Edward William Lane förmedlade till generationer av europeiska läsare var inte heller helt positivt, möjligen eftersom även han undermedvetet hade förväntat sig någonting annat. Lanes besvikelse på kopterna kommer tydligt till uttryck i hans beskrivning i *Manners and Customs*:

Ett av kopternas mest anmärkningsvärda karaktärdrag är deras bigotteri. De bär på ett bittert hat mot alla andra kristna, vilket till och med överträffar det som muslimerna hyser mot de otrogna. [...] De är ofta buttra till humöret, ytterligt snikna och fruktansvärda hycklare: lissande eller dominanta, allt efter omständigheterna.²⁰

Även Wilkinson beskriver de koptiska munkar som han hade träffat som okunniga och fördomsfulla. Han konstaterar ändå att klosterfäderna hade en anständighet och mildhet som han saknade hos muslimska lärda, detta som en påminnelse om att det fanns ett band av gemensamma föreställningar som förenade europeiska turister och Egyptens kristna. Till skillnad från både Wilkinson och Lane funderade Wallin egentligen inte särskilt mycket på de koptiska kristna och deras ställning i det egyptiska samhället. Under sin tid i Kairo koncentrerade han sig på att smälta in i stadens muslimska kretsar. Hans kommentarer om landets kristna minoritet begränsade sig till de enstaka gånger han stötte på kopter. De var då oflekterat positiva.

Europas intresse för Egyptens kristna kulturarv skulle komma att vakna först långt senare, då Wallin redan sedan länge hade lämnat Egypten. Efter att under 1800-talet mest ha förargat sig över hur de första kristna hade förstört faraonska

tempel och byggt om dem till kyrkor, började europeiska turister och arkeologer vid 1900-talets början i stället samla på inredningsdetaljer från dessa tidiga kyrkor. Parallellt med detta samlande, som omfattade allt från gamla Biblar och ikoner till rökelsekar och predikstolar, växte det fram en föreställning om att kopterna – i motsats till landets muslimer – skulle vara ättlingar till de forna egyptierna. När till och med respekterade auktoriteter som de europeiska egyptologerna Petrie och Maspero hävdade att det enbart var landets kristna minoritet som kunde härleda sitt ursprung till de forna egyptierna, tog många kopter stolt till sig denna nya historieskrivning. Petrie hörde för övrigt till dem som ansåg att de kristna byarna var renare och mer välstädade än de muslimska och att landet skulle bli mer civiliserat om det styrdes av kopter.

Vanföreställningen att enbart kopterna skulle vara de enda ”sanna” egyptierna, och landets samtliga muslimer ättlingar till senare inflyttade araber, har levt vidare ända in i våra dagar, trots att många redan tidigt påpekade att både grupperna ursprungligen härstammade från samma forna egyptier. Marcus Simaika, en av den koptiska renässansens centralgestalter under tidigt 1900-tal, påpekade att alla egyptier egentligen kunde kallas ”kopter”, eftersom detta var den ursprungliga termen för egyptier. En del var kristna, andra muslimer, men alla var ättlingar till samma folk. Av detta folk, som under en tid hade varit helt kristet, hade en del under århundradenas lopp konverterat till islam. Men det gjorde dem inte på något sätt mindre besläktade med sina faraonska anfäder. Därmed inte heller sagt att det i dagens Egypten inte finns gott om ättlingar till inflyttade araber, armenier, turkar, greker, italienare och många andra folk – bland både kristna och muslimer. Som de flesta andra länder har även Egypten en genetiskt sett blandad befolkning. Även Lane kunde, trots sin negativa inställning till landets kristna minoritet, konstatera att flertalet av landets muslimer härstammade från kopter som hade antagit Islam.²¹ Han påpekade också hur svårt det var att se någon skillnad mellan kopter och muslimer. Det hindrade honom inte från att försöka lyfta fram vissa olikheter i näsans och ögonens form.

TEMPLET I EDFU

Redan tidigt på morgonen den 23 december gick Wallin och Sattler upp för att en andra gång besöka templet i Edfu. Helgedomen var tillägnad guden Horus och till största delen byggd under ptolemeerna. Enligt Wallin var Edfutemplet ”bland de bäst bibehållna om den förfärliga Schutten²² skulle bli undanröjd, hvarunder det ligger begravet”.²³ Som det nu var täcktes ingången till templets inre helt av sand.

Även i pelarsalen var sandhögarna stora. Templets första pylon var däremot nästan helt intakt och dess gudafigurer tydligt synliga, även om illa tilltygade ”af ilsknen förstörare hand”. Uppe på tempeltaket hade byborna byggt sina hus, som framstod som ”pygmeiska” i förhållande till den enorma helgedomen. Mellan husen fanns ett hål i marken som sades leda ner i själva templet. Wallin, som inte hade något ljus med sig, vågade sig inte ned i mörkret utan nöjde sig med att betrakta de yttre och mer lättillgängliga delarna av templet:

Men hvad som här syntes fullkomligen och var conserveradt hvad ej varit fallet vid något af de tempel jag hittils sett, var den stora vackra breda mur, som omfattade hela byggnaden [...] dess inre väggar tycktes så mycket som syntes af dem varit fullskrifna med hufvudsakligen hieroglyfer och figurer.²⁴

Denna mur som omger de inre delarna av templet är ovanligt välbevarad och, som Wallin noterade, fullskriven med texter och bilder. En del av dessa texter återger berättelsen om den långa kampen mellan gudarna Horus och Seth. Enligt myten började deras strid då Seth, vanligen avbildad som ett slags hunddjur eller som människa med hundliknande huvud, mördade sin bror Osiris. Orsaken var ren och skär avundsjuka, eftersom Osiris hade fått ärva Egyptens tron efter deras far Geb. Seth styckade sin döde brors kropp och spred ut bitarna längs Nilen. Osiris maka och hustru, Isis, pusslade mirakulöst nog ihop sin makes kropp, lyckades bli havande och födde barnet Horus. Under flera år höll hon Horus gömd i Deltats papyrsträsk, tills han var gammal nog att ta upp kampen mot sin farbror Seth. I text och bild skildras på Edfutemplets mur en version av denna kamp. Varje dag får hundratal turister följa med hur Horus, stående i en vassbåt, sticker sitt spjut i Seth, som har förvandlat sig till en flodhäst.

ESNA OCH TEMPLET

Efter ett kort besök vid el-Kab, där Sattler och Wallin tillsammans studerade väggmålningarna i flera klippgravar, fortsatte de norrut. De seglade långt in på natten, som var ovanligt varm för årstiden. Framåt midnatt kom de fram till Esna, ”de Egyptiska Nymphernas och deribland den vidtberömda Saphijes högsäte”.²⁵

Saphije, eller Safiya, och hennes nymfer var kända i hela Egypten, åtminstone bland landets européer. Men de var inte den enda sevärdheten i staden. Esna hade även ett vackert gammalt tempel, och det var där Wallin, Sattler och Schleddehaus inledde sitt besök i staden:

ESNA FRÅN NILEN.

Det enda som synes quar af detta fordom otvifvelaktigt stora och vidsträckta tempel är tempelförsalen; det öfriga är höljdt under grushögar, hvarpå en stor del af den nuvarande staden är uppförd. Men denna tempelförsalen är oändligen storartad och dess anblick bland de imposantaste man har i hela Egypten.

Den är som vanligt en pelarsal bestående inalles af 24 stora väldiga pelaren 6 på brädden af byggnaden en façade och 4 på djupet eller längden. Som vanligt äro pelarne i första bräddraden till hälften uppbyggda med halfväggar och de tvänne mellersta utböjda med kornesher till dörr. Den motstående väggen hvars dörr leder in till de egentliga tempelrummen är som vanligt en pylonvägg men pylonformen upptager icke här såsom annars vanligt upptager icke hela väggen utan lämnar på ömse sidor betydliga rum, i hvilka på hvar sida är anbragt en ganska stora dörr.

Men sjelfva hufvuddörren i pylonväggen, som de tvänne andra äro alldeles tillstoppade med grus och tillåta ej ingång i det troligen äfven öfvergrusade inre af byggnaden.²⁶

Området närmast templet har sedan dess röjts från sand och bosättning. Eftersom gatunivån genom århundradena har stigit avsevärt ligger templet idag i en stor grop mitt i den moderna staden. I samband med friläggningen av templet visade det sig att det inte alls var som Wallin trodde. De inre rummen är inte fyllda med sand. De finns helt enkelt inte längre. I stället leder dörröppningarna i den pylonformade bakre väggen rakt ut i det fria. Pelarsalen är med andra ord det enda som återstår av detta en gång vackra tempel, som var tillägnat Khnum, krukmakarguden som formade människan på sin drejskiva. I motsats till templen i Kom Ombo och Edfu, där sandhögarna på sina ställen nådde ända upp till taket, var pelarsalen i Esna helt och hållet rensad från sand, eftersom Muhammad Ali hade använt den som bomullslager. Intrycket av höjd och rymd var därför mycket mer påtagligt än i många andra tempel:

Det är troligen sin stora höjd salen har att tacka för den oändligen imposanta anblick som den ger, då man står här inne och ser uppåt pelarkapitälerna och det öfver den ännu betydligen högt liggande taket. Kapitälerna äro i de vanliga egyptiska formerna, men så nyancerade att man ej rätt ville kunna [finna] tvänne, som äro fullkomligen lika. En sågo vi ock hvars like vi ingen annorstädes ännu tyckte oss ha funnit; kanske äfven en annan alldeles egen. Sjelfva pelarstiften voro mer än vanligt fulla af hieroglypher mer än figurer.²⁷

Även i denna tempelsal ägnade Wallin och Sattler en god stund åt att diskutera pelarna och deras kapitäl. Sattler gjorde detaljerade skisser av några av dem, kanske just av dem som de fann alldeles unika. Wallins kommentar om att pelarna var fullskrivna med hieroglyfer snarare än med de vanliga offerscenerna visar att han, trots sin ofta nonchalanta inställning till de egyptiska templen, var uppmärksam på detaljer och skillnader i tempeldekoration. Pelarna i Esnatemplet är mycket riktigt försedda med hieroglyftexter, från tak till golv. De hyllar templets gudar och berättar om kult och religiösa festivaler. En av texterna är en skapelseberättelse som förklarar hur världen skapades av gudinnan Neith. Den berättar också hur de övriga gudarna sedan skapades av gudinnans saliv och människorna av hennes tårar.²⁸

På flera ställen har templets skrivare på ett närmast lekfullt sätt utnyttjat de möjligheter hieroglyfskriften ger att baka in flera lager av budskap. Pelarhallen i Esna byggdes sent i Egyptens historia, när landet redan var en del av Romarriket. Egyptens tid som inflytelserik och självständig nation var sedan länge förbi. Det skulle inte dröja länge förrän kristendomen slog ut den gamla religionen och tempel efter tempel stängdes. Kanske insåg prästerna i Esna att de gamla traditionerna, och småningom även det gamla skriftspråket, skulle falla i glömska. Bland de fullskrivna pelarna i Esnas tempel får man lätt intrycket av att de sista generationerna av präster lät dokumentera århundraden av kunskap och kulthemligheter på alla fria ytor som fanns för att föreviga dem i sten och på så sätt bevara dem för kommande släktled.

STADEN ESNA

Templet må ha varit hur vackert och intressant som helst. I Esna fanns ändå annat som Wallin fann betydligt mer lockande:

Men jag måste tillstå jag hade egentligen ej tålmod i dag att ströfva omkring i ruiner då jag hade så mycket lefvande omkring mig. Detta tycktes ock vara fallet med Doctorn som ock annors öfverhufvud tyckes fått nog af de gamla Egyptiska templen och särskildt i dag var oändligen otålig och pickhågad att komma och få se den af hans Heilbronner så sentimentalt och grannt beskrifna Saphijeh.²⁹

Safiya var en vida känd sångerska och dansös, som både turkiska och europeiska resenärer gärna sökte upp om de hade vägarna förbi Esna. Hon förekommer i flera reseberättelser tiden. Schleddehaus bekant, Heilbrunner, hade uppenbarligen sett henne uppträda och därefter sjungit hennes lov för alla han kände. Medan Sattler

PELARSALÉN I ESNATEMPLET.

fortsatte att teckna av templet och schejk Ali inhandlade proviant begav sig Wallin och Schledehaus därför inåt staden för att hitta Safiyas hus. De stötte snart på en pojke som kunde visa dem vägen. Den kända divan visade sig emellertid vara upptagen och de ombads i stället komma tillbaka på eftermiddagen, då hon ”jämnte sina andra tärnor” skulle ta emot dem.

Wallin fördrev resten av förmiddagen med att bekanta sig med staden som bredde ut sig i nord-sydlig riktning längs Nilen. Han lade genast märke till Esnas kvinnor, som var klädda i snygga rena tyger. Stadens hus var alla av det vanliga obrända teglet. Wallin misstänkte att de vackrare husen tillhörde kopter, som här utgjorde en ganska stor del av befolkningen:

I staden sjelf är rörligt mer än jag varit van att se på lång tid i synnerhet på torget, som är olika nästan alla Egyptens städer är en stor öppen plats rundt omkring full af Caffen och Barberar bodor. Äfven står här de flesta förnödenheter att fås bland andra äfven Sori och Gebeli tobak som ej fanns i Asuan utan mycket sökande.³⁰

Idag framstår Esna inte som någon särskilt rörlig och livlig stad. Större delen av dagen är bodarna längs basargatan vid templet stängda och förbommade. Som på många andra platser i Övre Egypten lever området upp endast under de korta stunder då den dagliga busskonvojen tömmer ut sina hundratals turister i ändan av gatan och då kryssningsfartygen lägger till vid den annars övergivna kajen. Då väcks de sovande turistpoliserna av rasslet från tiotals metalljalusier som raskt dras upp framför butiker, vars innehavare hoppas kunna sälja papyrus, parfym, sjalar och galabeyor till de vilsna turister som, pådrivna av stressade reseledare, löper gatlopp genom basaren mellan bussarna och templet. När den sista bussen en och en halv timme senare rullar ut ur Esna sjunker stora delar av staden tillbaka i sin halvslummer. Då måste man söka sig längre upp i staden, till den gamla marknaden, för att hitta någonting som ens liknar liv och rörelse. Den gamla marknadsgatan löper parallellt med Nilen och mynnar ut i det torg som Wallin besökte i väntan på Safiya. Där ligger fortfarande samma sorts kaféer och barberare som för ett par hundra år sedan, inklämda bland stånd som säljer grönsaker, frukt, fisk, höns, duvor och kaniner.

SAFIYA

Mitt på dagen, när de hade ätit, nåddes Wallin och Schledehaus av bud om att Safiya var klar att ta emot dem:

Vi gingo så och hämtade den flitige Sattler från Templet, dit han genast skyndat sig efter maten och tågade alle tre af till Sirenen. Öfver en trång gård kommo vi upp i ett än trängre rum med halfhela och halfslitna mattor. Framför ka'an var liksom ett ytterrum, hvari tjuserskans ganska snygga med hvita gardiner omhängda sängstad. Vi togo vår plats på diwanen [...]³¹

Sången och musiken var inte alls vad Wallin hade väntat sig. Safiyas tärnor sjöng ”med hög och vanligt hes stämma”, ackompanjerade av sina egna trummor och två män på rebabviolin. Men de hade svårt att komma igång. Nästan genast frågade de i stället om inte gästerna drack arrak: ”Då vi alle nekade härtill sade de att de dock dricka att huru skall sång och dans gå derförutan.”

Herrarna sände snabbt en man till båten efter två flaskor absint. Detta var inte riktigt vad danserskorna hade önskat sig, men i brist på bättre drack de till slut, under mycket grimaserande, den beska drycken och återupptog sången:

Emellertid fortgick allt sången som var långt ifrån att vara vacker knappt draglig blott skrålig och gnällande och i skråll öfverljudad af de på det nära hållet i synnerhet förfärligt gnällande Rebab³² och dunsande tarabuckorna³³. Sjelfva värdinnan den prisade Safijeh sjöng sjelf blott ganska föga och tycktes äfven ej kunna sjunga rätt såsom hon ock sjelf sade.

Sedan man på vår uppfordran slutat med sången börjades den andra akten, bestående af dansen. Först uppträdde en af bitärnorna och gjorde sina vällustiga och equivoca rörelser ej på fötterna utan på veka lifvet. Hon var ej utan talent, dock jag tyckte mig ha sett detta bättre av Khowal³⁴ eller dansarne i Kairo.

Härefter förmåddes Saphijeh sjelf att stiga upp sedan hon lindat en ganska dyrbar Kashmir shawl om midjan eller litet nedanföre började hon sina dansskärningar. Hon dansade sämre än den förra men syntes uppenbarligen fordra att vi skulle anse hennes skönhet och antagna stolthet fullt ersätta det bristande af hennes konst. Vi voro långt ifrån att på något sätt kunna intagas hvarken af det ena eller andra och som hon äfven sjelf tycktes märka det slutade hon ock sjelfmant snart sin dans.³⁵

Även en tredje danserska uppträdde, men då hade Sattler, Schledehaus och Wallin sett nog. De lämnade raskt Safiyas hus – under mycket ovett från kvinnorna för den i deras tycke dåliga betalningen. Men Wallin ansåg verkligen inte att den usla sången och klumpiga dansen var värd mer än de två fem francs-stycken de redan hade gett dem. Han var djupt besviken:

Hvad nu sjelfva Saphijes vidt prisade skönhet och melancholiskt milda blick, makalösa näsa och alla andra af Heilbronner så sentimentalt och poetiskt beskrifna tjugande drag beträffar, kunde jag deraf finna just särdeles ingenting mera quar om de nu någonsin funnits eller om de på dessa omkring 5 sednast förflutna år de blifvit härjade af tidens hand.

Der är sannt hennes ansigte hade kunnat vara nobelt och stolt men det hade i dessa drag som kunnat uttrycka det nobla och stolta en kastning som gjorde det simpelt och pöbellikt och förtog allt hvad det möjligen haft eller kunnat ha af ädelt. Mig var det åtminstone ett ansigte utan allt intresse i synnerhet om man gaf sig tid att genom ett nogare betraktande försäkra sig om den första blickens villa.³⁶

Det vänligaste Wallin hade att säga om Safiya var att hon var dyrbart klädd och vitare i hyn än någon annan danserska han hade sett. Han kunde också erkänna att hennes kropp möjligen kunde anses vacker, även om hon inte var så slank som han

EGYPTISK DANSÖS, ACKOMPANJERAD AV REBAB-VIOLIN.

föredrog sina kvinnor. Wallin kunde inte förstå hur hans tyska reskamrater kunde tycka att tillställningen hade varit så lyckad att de orkade tala om den under återstoden av kvällen. Schledehaus var den ende i sällskapet som verkligen uppskattade showen, eller som åtminstone gav sken av att göra det. Sattler skulle senare i Salzburger Zeitung skriva att även han hade blivit besviken på besöket hos dansöserna, som han kallade ”*der Abdruck einer unweiblichen Gemenheit*”. Men han var allt för vänlig för att genera Schledehaus. I stället höll han god min och diskuterade artigt kvinnorna och deras dans med sin tyske kamrat. Om Wallin hade fått bestämma skulle besöket hos Safiya och hennes tärnor ha ordnats annorlunda:

Det är sannt det hade bordt tillställas på ett helt annat sätt så icke egentligen köpas och tvingas, såsom hos oss Konstnärerne icke kunna det eller om så åtminstone måste under leken animeras och muntras att glömma det de äro egentligen köpte och lejde. Men detta förstodo mine tvänne reskamrater alls icke och packade på tärnorna att öfva sin konst som på våra sjömän att handtera sina åror. Jag råka-
de härom i början i gräl litet och knabb med Doctorn och lät det derefter gå som det gick. Jag fick här som så ofta annors lida ledsamheten af att ej ensam gjort efter egen nuna.³⁷

Wallin var besviken och harmsen över att det blev som det blev. Han varken ville eller orkade lyssna på Sattler och Schledehaus, som gång på gång gick igenom eftermiddagens upplevelser och tog i stället ensam en promenad i stadens utkanter:

På Södra sidan utanför staden och nedan för den egenliga höjd, hvarpå staden ligger såg jag provisoriskt uppslagna skjul och kojor af hvilka flera tycktes tjena till caffén. I dem syntes flera af det hit från Kairo förvista till största uttjenade veteraninnor af Veneris prestinnor, bland dem en högst vederstygglig tjock plussig medelåldrig quinna som satt och rökte på en pipa med brokigt sammansatt mundstykke och som antastade mig att jag skulle följa henne till Saphijeh. Jag slapp dock lätt och snart undan henne med ett trumpet svar och fortsatte min väg. Dock förundrade det mig att i denna förvisningsort för Egyptens alla lösaktiga quinnor ej finna flera af dem stryka omkring på gatorna och bjuda ut sig. De voro öfverhufvud föga synliga ute och det äfven blott i den yttersta åt Wester belägna delen af staden. I Kenneh tyckte jag mig finna en ansenligt betydligare mängd af dem som suto i sina portar och antastade de förbigående.³⁸

Det hade varit en lång dag. Ändå gick Wallin ut på nytt senare på kvällen och vand-

rade omkring i staden. Efter en stund passerade han ett nubiskt bröllop, där han stannade för att lyssna till den enkla musiken som påminde honom om finländska folksånger. Han drabbades plötsligt av hemlängtan. Det var julafton och detta var den andra julen i rad han tillbringade utan sina nära och kära:

Jag [gick] sedan ännu länge omkring på stranden i det ljummaste Månken efter den ovanligt heta dagen och tänkte på hemmet, der nu julaftonen firades. Hade jag varit hemma hade jag kanske ej haft roligare än nu, men här längtade jag att vara bland de mina.³⁹

ARMANT

Juldagen 1844 var kall och blåsig på Nilen. Den hårda nordliga vinden tvingade dem att ta i land flera gånger, när det helt enkelt inte längre gick att komma framåt. Det gav Wallin chansen att prata med människor i flera byar på vägen. I byn Asfun⁴⁰ samtalade han länge med en ung man som anklagade härskaren Muhammad Ali för att genom sin stränga kontroll och hårda förordningar ha kuvat folket till den grad att männen förlorat all styrka och stolthet. Det var slut på gamla tiders fejder och slagsmål karlar emellan: ”Nu voro de så spake att en quinna kunde styra landet och så fredligt att hunden och vargen trivas som vänner med hvarandra.”⁴¹

Annat hade det varit förr. Asfun hade delats just på grund av ett slagsmål om kvinnor. En del av folket hade i stället grundat en ny by något längre norrut. Idag ligger också mycket riktigt de två byarna en bit från varandra, åtskilda av stora tomatodlingar.

I Asfun fick Wallin och hans vänner vänta ända till solnedgången innan vinden mojnade. I stället var besättningen tvungen att ro nästan hela natten för att de skulle komma fram till nästa större by, Armant. Ortens tempel, en gång en ståtlig helgedom tillägnad krigsguden Montu, gjorde inget större intryck på Wallin. Det enda som återstod var några spridda pelare och ett rum som fungerade som stadsfängelse. Ruinerna har inte blivit mer imponerande med åren. De har däremot befriats från de bostadshus som vid tiden för Wallins besök delvis skymde dem. Sedan flera år tillbaka gräver franska arkeologer på platsen. De har hittat enstaka stenblock från 12:e dynastin, men de flesta synliga lämningar är delar av ett tempel från 18:e dynastin. Små block, så kallade *talataat*, från Amarnaperioden visar att också kung Ekhnaton lät bygga någonting i Armant. Bland alla de spridda block som undersökts har arkeologerna funnit den hittills enda kända avbildningen av en noshörning som leds fram till den egyptiske kungen av en grupp nubier.

Redan omkring klockan tio på morgonen hade Wallin och hans sällskap sett nog. De kastade loss och gled snabbt vidare nedströms till Thebe.

TILLBAKA I THEBE

Under resan uppströms hade de bara haft ett par dagar på sig att bekanta sig med Thebes mest kända monument. Nu skulle de ligga förtöjda där i sex dagar och hade gott om tid att titta närmare på de berömda templen och gravarna. Medan Sattler genast skyndade sig iväg för att teckna av Karnak, lutade sig Wallin i stället tillbaka, rökte sin pipa och drack sitt kaffe i lugn och ro innan han följde efter.

Efter alla de vackra men förhållandevis små templen i Nubien, uppskattade Wallin den här gången Karnaktemplet mer än under sitt första besök. Då hade han blivit gruvligt besviken på de ruiner som han hade hört så mycket om, men som inte motsvarade hans förväntningar. Med större tempelerfarenhet insåg han nu hur stort och unikt Karnak verkligen var. Jämfört med dess enorma proportioner tycktes allt de hade sett i Nubien ”oändligen smått och leksaksaktigt”.⁴² Även denna gång var det Ramses II:s och Sety I:s stora pelarhall som gjorde störst intryck.

MÄNNEN I ASFUN.

Han vandrade länge omkring i den och kände sig som ett litet barn i skogen av jättelika pelare. Utsikten uppifrån den stora pylonen hade inte heller blivit mindre anslående under de sex veckor som hade gått sedan han senast hade sett den, då från toppen av Luxortemplets pylon.

På vägen tillbaka till båten träffade Wallin på ”ett läger af ett Ziguenar sällskap”. Snabbt stiftade han närmare bekantskap med en av dem, en ung och vacker mörkhyad flicka som han ”roade sig med” en stund.⁴³

Det hade hunnit bli rejält kallt när han till slut kom tillbaka ombord på båten:

... der jag träffade alle och i synnerhet min shekh hopkrumpne och frusna af den icke obetydliga och här ovanliga kölden. Äfven jag tyckte det var kallt; dock bör märkas att jag gick klädd som hos oss under sommarn med vida kalesonger och schlafrock utan något vidare.⁴⁴

Vinterkvällarna på Nilen har alltid varit kyliga. Den begränsade växtligheten förstår inte hålla kvar dagens värme och efter solnedgången sjunker temperaturen snabbt, ibland ner till bara några få plusgrader. Nordanvinden gör att det känns ännu kallare. Utan värmekälla och med en vind som pinade på från norr måste det ha varit ruskigt kallt och dragigt ombord på dahabiyen i slutet av december 1844.

KARNAKS HJÄRTA

I stället för att sitta kvar ombord och frysa återvände Wallin följande eftermiddag till Karnak och dess vackra ”troligen i hela världen makalösa stora imposanta” pelsal,⁴⁵ som han hade svårt att slita sig ifrån. Han tog ändå en pliktskyldig titt även på templets Allraheligaste, som bestod av en tvådelad granitkammare. Kammarerna var templets hjärta, där statyn av guden Amon-Re hade förvarats och där den dagliga kulten hade ägt rum.

Själva kulthandlingarna i de forna egyptiska templen kretsade helt och hållet kring gudens staty. På morgonen väckte prästerna statyn med hymner och rökelse. De tvättade den, smorde den och klädde den i rena fina kläder innan de överräckte dagens första omgång offer, som bestod av mat, dryck, blommor och rökelse. Guden skulle sedan uppvaktas med offer flera gånger under dagen. Om man får tro tempelväggarnas avbildningar och offerlistor rörde det sig om stora mängder mat, allt från sallad och frukt till nybakat bröd och olika sorters kött. I utbyte för dessa gåvor fick människorna gudens beskydd och en trygg tillvaro i sin Nildal.

I teorin var det kungen – i praktiken representerad av prästerskapet – som förmedlade gåvor och gengåvor mellan människornas och gudarnas värld. På väggarna i Karnaks Allraheligaste kunde Wallin se hur detta gick till, i form av bilder på ”Kunga figurer, som frambära sina offer”.⁴⁶ I gengäld försåg gudarna kungen med liv, hälsa, stabilitet, glädje och många framgångsrika år på tronen. Det var sedan upp till kungen att skydda och sörja för sitt folk och att upprätthålla ordningen i den värld som gudarna en gång hade skapat. Därmed föll det på härskarens lott att ständigt fördriva de fiender som hotade Egyptens gränser. Men även den dagliga tempelkulten syftade till att upprätthålla skapelsen. En regelbunden kult i alla tempel garanterade att solen fortsatte att gå upp varje morgon, färdas över himlen och ge världen ljus och värme under dagen, för att sedan på kvällen gå ner, ta sig genom dödsriket och födas på nytt följande dag. Templen var ett slags ideologiska kraftverk som höll igång skapelsen och därmed egyptiernas hela universum. Kärnan i dessa kraftverk var det Allraheligaste, det hemliga och mörka rum längst inne i templet där gudens kraft kunde ta sin boning i kultstatyn och där kulthandlingarna ägde rum.

Även om Wallin inte var speciellt insatt i de forna egyptiernas religion och kult tyckte han sig se hur de två granitkamrarna utgjorde det stora templets hjärta, ”hela den öfriga ändlösa byggnaden uppförd liksom för att blott omsluta den”.⁴⁷

Det var en riktig iakttagelse på flera plan. Det Allraheligaste var det viktigaste och mest centrala rummet i hela byggnaden. Även rent konkret växte de flesta egyptiska tempel inifrån ut. Steg för steg lades väggar, pyloner, salar och gårdar lades till den ursprungliga kärnan av inre kultrum. Just i Karnak är dock det Allraheligaste ett senare tillägg. Det var Filip Arrhidæus (323–305 f. Kr.), Alexander den stores halvbror, som lät ersätta en tidigare kammare från Thuthmosis III:s dagar med ett nytt granitkapell. Av det tudelade rummet var den yttre kammaren det egentliga kultrummet, där gudens staty förvarades och där prästerna bar fram sina offer. I det inre rummet förvarades gudens båt på det stenpodium som fortfarande finns kvar, om än något nött och skadat.

MEDINET HABU

Den 28 december gjorde Wallin och Sattler tillsammans ett sista besök i själva staden Luxor på den östra stranden, mest för att Sattler skulle kunna färdigställa de skisser av Luxortemplet som han hade påbörjat under uppresan. Wallin själv hade inte en tanke på att en gång till gå in ”bland de smutsiga arab kojorna” för att se på de ”svartnade resterna af templen”.⁴⁸ Han hade fått nog av templet redan under deras förra besök. I stället sökte han upp den vackra flicka han hade träffat några

dagar tidigare och tillbringade förmiddagen tillsammans med henne. Så snart Sattlers teckning var färdig och Wallin hade slitit sig från sin vackra väninna, flyttade de över dahabiyen till den västra stranden, där de ägnade eftermiddagen åt templet vid Medinet Habu.

Det stora templet vid Medinet Habu är ett minnestempel eller dödstempel, byggt för Ramses III på 1100-talet f. Kr. Platsen hade betraktats som helig långt dessförinnan. Redan på 1400-talet hade Hatshepsut och Thutmosis III låtit bygga ett litet tempel där, men det templet lät Ramses III helt sonika bygga in i sitt betydligt större komplex. Kulten i det lilla templet fortsatte ändå, till och med långt efter att kulten i Ramses III:s eget tempel hade upphört, och det byggdes till så sent som i ptolemeisk tid.

Ramses III:s byggnadskomplex omgärdades av en rejäl försvarsmur med två förstärkta portar, en i öster och en i väster. Den västra förstördes redan under antiken, men den östra porten med tillhörande sidobyggnad står fortfarande kvar vid huvudingången till tempelområdet. Denna ingångsbyggnad tolkades av tidiga egyptologer som kungens privata palats, mest på basen av den övre våningens väggreliefer, som visar kungen sittande vid ett spelbräde i sällskap med vackra kvinnor. Wallin kände till denna palatsteori och studerade därför byggnaden noga:

Det är den enda för att så säga privat eller profan byggnad jag sett här och kanske den ända af detta slag som finnes kvar från de gamla Egyptiska tiderna. Den gick i många bugter och vinklar och krökningar och att dömma efter de rum, som ännu synes har kungen ej bott i stora salar. Här synes ock ordentliga fönster med öfverstående [överstruket, oläsligt] i muren gjorda bågformer.⁴⁹

Senare forskning har visat att byggnaden inte alls var Ramses III:s palats, även om det naturligtvis inte är omöjligt att kungen och hans familj använde rummen under sina sällsynta besök vid templet. Däremot har arkeologerna funnit en palatsbyggnad alldeles söder om och i direkt anslutning till själva tempelbyggnaden. I det palatset finns ett offentligt mottagningsrum med en liten upphöjd plattform för kungen, men även mer privata sidorum och till och med en toalett. Palatset är inte stort och rummen kan tyckas förvånansvärt små och anspråkslösa för en kung. Det är heller inte helt klart om byggnaden verkligen användes eller om den enbart hade en symbolisk funktion. Detta palats var emellertid inte upptäckt vid tiden för Wallins besök. Även stora delar av själva templet var täckt av sand. Tillräckligt mycket av väggarna var ändå synliga för att Wallin skulle kunna beskriva dekorationen som ”de vanliga slagtningscenerna och offergåfvors frambringande åt djurnosade Gudar och kungars välsignande af dem etc.”⁵⁰

MEDINET HABU 1844.

Efter besöket i Medinet Habu vandrade Wallin i sakta mak ensam ner till båten. Sattler red iväg till byn Qurna för att söka upp den kände forskaren Richard Lepsius och hans arkeologiska expedition. Där blev han varmt och vänligt mottagen av Lepsius själv och inbjuden att göra dem sällskap de kommande dagarna. Wallin hade sannolikt varit lika välkommen hos preussarna om han bara hade sökt upp dem. Men han valde att hålla sig undan detta stora europeiska sällskap. Dels ville han inte avslöjas som kristen europé inför schejk Ali, dels förefaller han ha drabbats samma blyghet som gjorde att han heller aldrig sökte upp Edward William Lane, trots att de periodvis bodde nästan grannar. I stället kom Wallin att tillbringa stora delar av dagarna i Thebe på egen hand. Efter att dagligen ha umgåtts med Sattler i två månader fick Wallin nu finna sig i att alldeles ensam ströva omkring mellan Thebes storslagna monument. Sattler umgicks i stället med den preussiska expeditionens målare och till och med åt sina måltider hos dem. Även Schledehaus verkar ha försvunnit, förmodligen på sightseeing tillsammans med sin kusin, doktor Abeken.

Utan sina vanliga följeslagare hade Wallin mer tid att umgås med schejk Ali som nu, när Sattler och Schledehaus inte längre gjorde dem sällskap, kunde tänka sig att följa med Wallin upp till något av templen. Den 29 december gick Wallin och schejk Ali således tillsammans till Medinet Habu. Wallin hade visserligen besökt templet dagen innan, men hoppades intressera schejk Ali för detta ovanligt välbevarade monument från Egyptens fornstora dagar. Det var inte lätt: ”Det tycktes dock göra föga intryck på shekhen och han blef snart mätt och vände tillbaka om bord.”⁵¹

Wallin stannade ensam kvar hela förmiddagen.

QAMULEH

Dagen därpå var det Wallins tur att följa med schejk Ali till byn Qamuleh, där det hade sagts att det skulle vara marknad. Qamuleh ligger gott och väl femton kilometer norr om Qurna, nästan halvvägs till Naqada och det tog dem närmare tre timmar att gå dit till fots. Wallin var trött och sur när de till slut kom fram. Han beskrev byn som ”usel” och det visade sig att invånarna inte ens hade börjat samlas till torgs:

Shekhen lät emellertid en gammal dålig barberare som han efter mycket sökan-
de fick tag på, raka sitt hufvud; men förgäfvets sökte vi här efter ett caffè att sitta
uti. Emellertid hade folket småningom samlat sig till torgs och hämtat sina saker
till salu, hvilka utom tvänne ’aṭṭarer’⁵² som hade sina små askar med kryddor och

småsaker af quinnfolksgrannlåter etc., till största delen bestodo blott af lök och rättikor och bröd och andra obetydliga lifsförnödenheter som durra och hvete. Jag hade särdeles tråkigt här och skyndade på affärden, som ock snart företogs på tvänne åsnor, som vi här fingo tag på.⁵³

Dagens Qamuleh är en charmerande by, där de gamla lerhusen ännu inte har fått träda tillbaka för flervåningshus i cement. Både husen och duvslagen ser ut som de alltid gjort och kan lätt kännas igen från Sattlers teckningar. Platsen blev tidigt känd för sina stora och vackra trädgårdar, som omnämns redan av den danske 1700-talsupptäcktsresanden Frederik Ludwig Norden. Qamulehborna är fortfarande huvudsakligen jordbrukare, men allt fler av den yngre generationen säsongsarbetar inom turismnäringen. Det finns inget egentligt torg i Qamuleh, i stället samlas byborna fortfarande till marknad en dag i veckan. De övriga dagarna är det, som Wallin noterade, väldigt lugnt och stilla. I Wallins ögon hade byn ingenting att erbjuda.

ASASIF OCH DROTTNINGARNAS DAL

Årets sista dag 1844 besökte Wallin, fortfarande på egen hand, gravarna i Asasif,⁵⁴ som han hade hört skulle vara ovanligt vackra. Flera av dem har fortfarande kvar mycket av sina färgglada väggmålningar och är väl värda ett besök. Wallin råkade emellertid hamna i några av de mindre välbevarade. De gravar han såg var smutsiga och nedsotade och han fortsatte därför snabbt till andra delar av västra Thebe: ”Härför begaf jag mig till Kungagemålernas grafdal, såg de tvänne taflor i bergen som kallas *ṭiḳan elḥarimat*,⁵⁵ och som man säger skola ha varit en slags *fashāh* eller öppen plats der Drottningarne sutit i bergens skugga och njutit svalkan.”⁵⁶

De tavlor som Wallin såg, och som lokalbefolkningen uppfattade som gluggar (*ṭiḳan*) i berget, är stelar och små nischer, uthuggna i bergssidan vid en liten öppen plats. De hör egentligen inte ihop med drottningarnas gravar, även om de råkar ligga i närheten av dem. Den lilla dalen med stelarna var däremot en viktig kultplats för de arbetare som en gång högg ut och dekorerade de kungliga gravarna. Tillsammans med sina familjer bodde dessa arbetare i en by i närheten, på den plats som idag kallas Deir el-Medina. Vid sin väl skyddade kultplats hade de huggit ut små stelar helgade åt guden Ptah och den lokala gudinnan Meretseger. Wallin hade ingen möjlighet att känna till detta gravarbetersamhälle. Man hade visserligen redan långt tidigare funnit några av deras gravar uppe vid Deir el-Medina, men de första systematiska undersökningarna och utgrävningarna av själva byn inleddes

först år 1905. Från den lilla dalen hade Wallin en fin utsikt över ingången till Drottningarnas dal. För honom, liksom för lokalbefolkningen, föll det sig därför naturligt att sätta platsen i samband med de egyptiska drottningarna.

I övrigt var Wallins besök i Drottningarnas dal hastigt avklarat: ”Jag gick in blott i tvänne eller tre af deras gravar. De äro i allmänhet små och obetydliga i jämnförelse med Konungarnes gravar, men dock ganska vackra och prydda med taflor och målningar på väggarne.”⁵⁷

Inte heller Lane ansåg drottningarnas gravar värda några längre besök. De betraktades överlag som mindre intressanta, och var dessutom mindre välbevarade än många andra thebanska gravar. Murrays guidebok rekommenderar drottningarnas gravar enbart för den som hyste ett särskilt intresse för hieroglyfer.

Utan Sattlers sällskap hade Wallin ingen han kunde dela sina intryck med eller diskutera väggmålningar och pelarkapitäl med. Han kände sig ganska övergiven dessa dagar i Thebe, när Sattler varje morgon vandrade iväg till sina nya vänner preussarna. Att ensam driva runt och titta på tempel och gravar låg inte för Wallin. Han åkte i stället över till den östra stranden och dess större utbud av nöjen:

Här gick jag till den lilla Berberiflickan danserskan som jag funnit så mycket behag i. I dag gick det mig här som alltid förrut med *alla* flickor jag lärt mig känna, jag hade fått nog af henne och blifvit mätt på hennes behag och fann henne i dag tråkig som alla hennes systrar. Hon dansade och sjöng för mig i dag och tyckte bjuda upp allt att behaga mig med misshagade mig troligen just derföre.⁵⁸

Utråkad och rastlös lämnade Wallin snart sin dansande vän, för att i stället handla en del småsaker till båtens kök innan han återvände till västra sidan. Det var nyårsafton, men inte heller detta år hade Wallin någon att fira den tillsammans med.

Sattler, däremot, var inbjuden till Lepsius, där det serverades en fantastisk supé följt av ”ein brennender Pudding”, nedsköljd med flera olika viner, champagne och punsch. Där skålades för Preussens kungahus, Österrikes kejsare, släkt och vänner, ja till och med – även om naturligtvis bara i kaffe – för Paschan av Egypten. Vid tolvslaget tände festdeltagarna en eld uppe på bergskränet och sköt salut med expeditionens alla gevär. Klockan var närmare två innan Sattler återvände till dahabiyan.

Wallin hade säkert varit välkommen till preussarnas fest, om han bara hade gett sig till känna. I stället höll han sig undan och framhärdade i sin roll som muslim från Centralasien. Hans nyårsafton blev därför i stället lugn och tämligen ensam. Han försökte roa sig uppe bland gravarna så gott det gick ”och gick åter upp att skjuta räfvar; men en fellah,⁵⁹ som var med mig och satte i ena knuten af den stora

grottpelargången förorsakade med trenne klickar på sin bössa att två eller flera räfvar kommo undan oss”.

Wallin summerade ändå sitt 1844 med orden: ”Så har detta år gått förbi öfver mig i Österns land utan att jag egentligen kan säga att en ny sol gått upp öfver mig – dock fruktlöst har det ej förgått.”⁶⁰

HOS LEPSIUS

På nyårsdagen 1845 steg alla på dahabiyan upp tidigt och önskade varandra ett gott nytt år. Sattler gav sig sedan iväg för att teckna landskap och monument tillsammans med de preussiska målarna. Wallin och Schledehaus gick för att hälsa på Lepsius. Helt och hållet kunde inte ens Wallin undvika att söka upp tidens mest kända forskare på det forna Egypten, inte när de befann sig i samma by. Under vägen från stranden hanns de upp av två preussare som låg med båt i närheten och som gärna ville träffa sin berömde landsman.

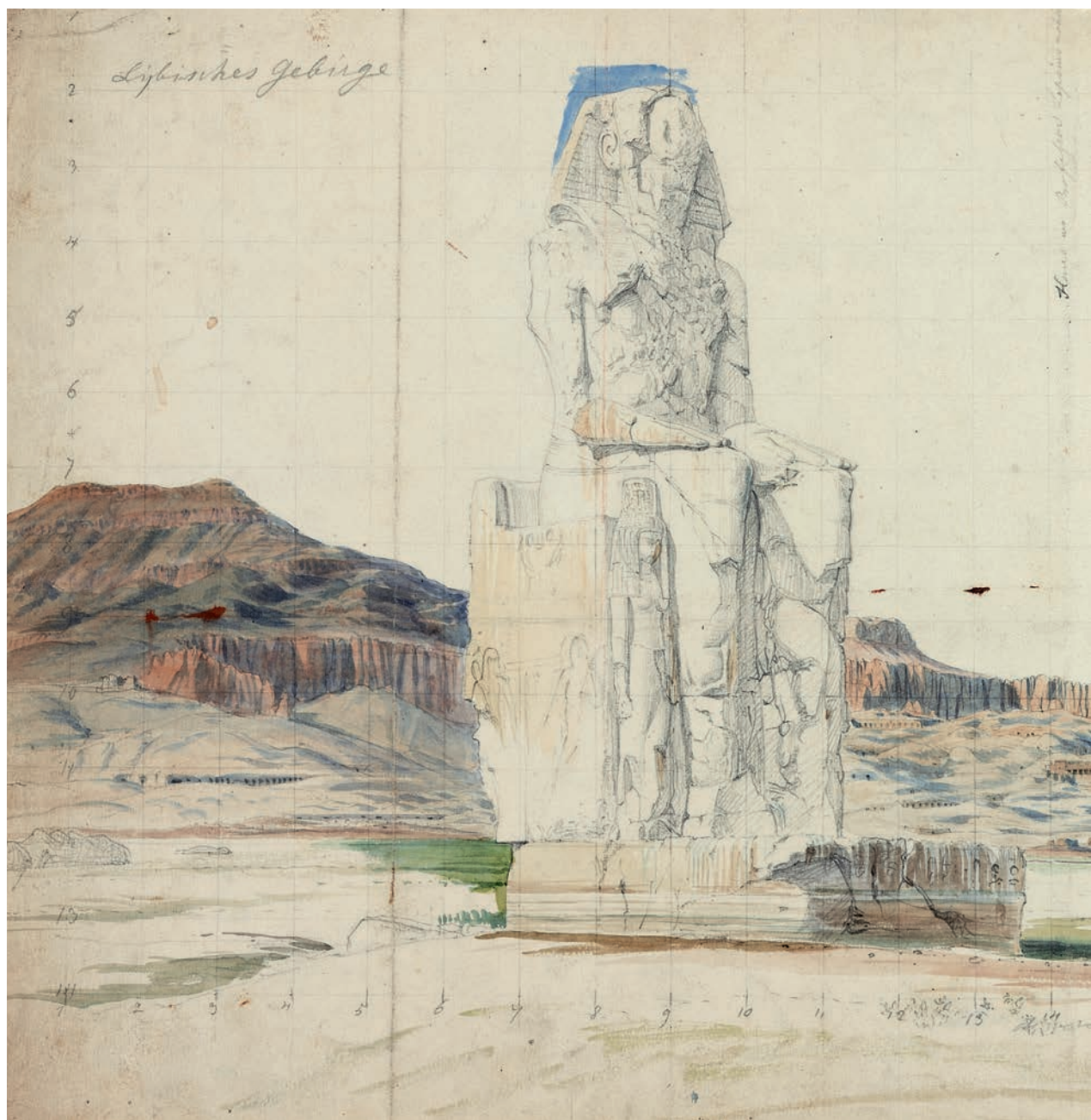
Den preussiska expeditionen huserade i ett lertegelhus med tinnar och torn, ursprungligen byggt för arkeologen Gardner Wilkinson, men senare använt även av konstnären Robert Hay. Nu vajade den preussiska örnen stolt över huset, där det reste sig som en liten borg i slutningen ovanför byn Qurna. Efter en stunds väntan, medan alla närvarande önskade varandra gott nytt år – med precis ”den breda tyska *ungemüthliche Gemüthlichkeit*”⁶¹ som Wallin sedan resan genom Tyskland hade förknippat med tyskar – kom Lepsius ut ur sitt rum, iklädd halvsiden schlafrock och röd tarboush. Wallin fattade genast tycke för den kände forskaren, som bara var ett år äldre än honom själv:

Han hade något särdeles enkelt och vackert i hela sitt väsende ej det minsta af de vanlige halfärdes flärd och sladder. Det syntes på allt att han var den djupt lärde, som hel och hållen intagen af sin vetenskaps storhet och sänkt i den, glömt den äre och ryktesgirighet, hvarefter blott de vanlige i lärdomens dynt sänkte murkige och grimaserande lärde sträfva och arbeta.⁶²

De pratade mest om vädret och om utsikten, som uppifrån Lepsius hus var ovanligt vacker med fri sikt över floden, bergen och de gröna fälten. De kunde se Mem-

BILDEN PÅ NÄSTA UPPSLAG: MEMNONSTODERNA. SATTLERS SKISS SOM SENARE SKULLE BLI EN PANORAMAMÅLNING.

Lybisches Gebirge

Die Memnonenkolosse in Theben 60 F. Höhe

H. 117.

Die Memnonen
Kolosse

nonstoderna, Medinet Habu, Ramesseum och i fjärran de stora templen i Karnak och Luxor. Därefter förevisade Lepsius sina husdjur; en apa från Sennar, en ödla och en liten krokodil, som han till Wallins förvåning lugnt hanterade med bara händerna. Nyårsdagen till ära skulle det sedan hållas en gudstjänst under ledning av en av gästerna, en man vid namn Strauss som visade sig vara son till en hovpredikant från Berlin.

Av rädsla för att någon av tjänarna senare skulle avslöja honom som kristen vågade Wallin, som hela tiden spelade sin roll som muslim, inte närvara vid gudstjänsten. I stället gjorde han en egen liten utfärd till Ramesseum, Rames II:s dödstempel. Där vandrade han omkring för sig själv bland pelarna och statyerna. Efter en stund slog han sig ner på den största av dem, den fallna kolossalstatyn av Ramses II, där han lyssnade till sin åsnedrivare som kunde berätta både ett och annat om den senaste egyptologiska forskningen, som han hade snappat upp av de lärda europeiska män han hade träffat. Han imponerade på Wallin med att nämna storheter som Salt, Belzoni och självaste Champollion.

Framåt lunch sökte sig Wallin tillbaka till Lepsius hus, där han träffade Sattler och två av den arkeologiska expeditionens målare. Sattler hade under de gångna dagarna blivit god vän med de preussiska konstnärerna och bekantat sig med deras alster. Även Wallin fick se några av dem, bland annat en karikatyr som förevisades under lunchen. Målningen föreställde den preussiska expeditionens medlemmar beundrande en antik pelare. Lepsius hade fått tavlan med en tillhörande kort dikt på sin födelsedag några dagar före jul. Han var uppenbart förtjust i teckningen, som fick hänga kvar i grävhuset i Qurna och därefter i Lepsius arbetsrum hemma i Berlin. Där hängde den åtminstone fram till år 1855, möjligen även därefter.⁶³ Någon gång under dagarna i Thebe hade Sattler också kopierat några av de preussiska målarnas alster. Bland Sattlers skisser finns bland annat en kopia av Johann Jacob Freys sedermera berömda målning föreställande den preussiska expeditionen på Kheopspyramidens topp, där de firade kung Fredrik Wilhelm IV:s födelsedag den 15 oktober 1842. Sattlers målning är inte en exakt kopia, några detaljer skiljer sig. Han gjorde också en kopia av den hieroglyfttext som omger Freys originalmålning. Det är mycket möjligt att det var Lepsius själv som försåg Sattler med den förklaring av hieroglyferna, som finns nedklottrad på en lös lapp bland hans efterlämnade papper.

Nyårsdagen avslutades med en utfärd till Konungarnas dal. Där berättade Lepsius själv om gravarna. Hans lärda och tålmodiga förklaringar fick till och med Wallin att intressera sig för väggmålningarnas motiv, som under hans första besök mest hade väckt hans skrattlust:

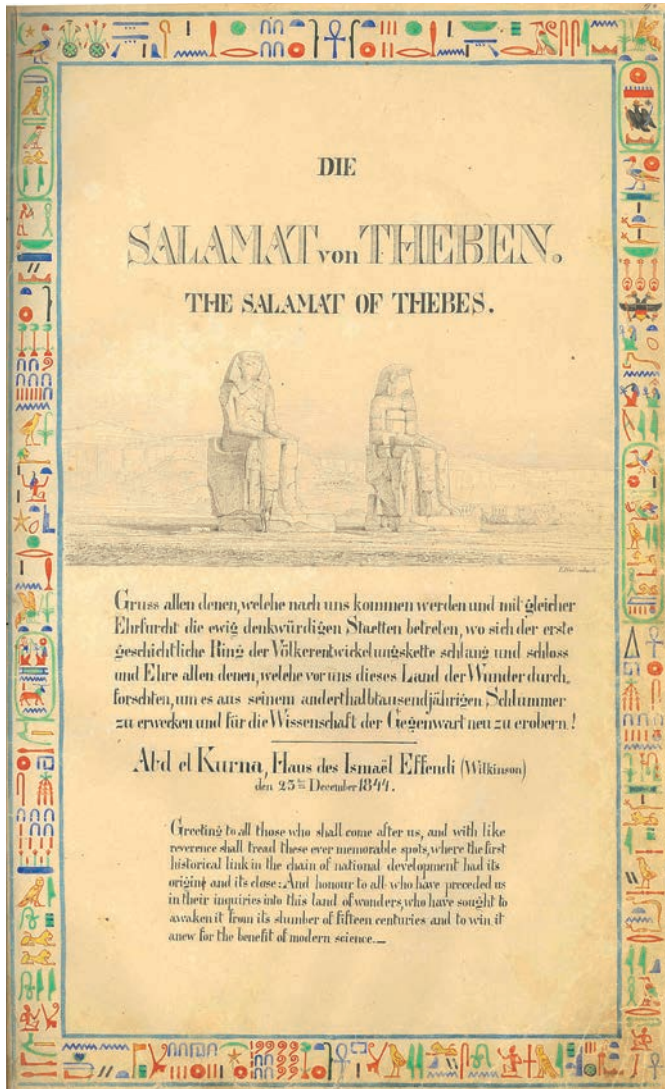
De ståtliga grafsalerna och choren togo sig nu utomordentligt väl ut emedan vi hade ett stort antal af ljus med oss som gåfvo en god upplysning och läto oss med ens öfverskåda de underligt och finurligt utmålade taken och väggarne. Jag nu som förra gången vid uppfarten då jag med Sattler besökte dessa grafvar [kom] mest och i synnerhet att gläda och förundra mig öfver vekheten af de i insänkt relief utsculperade figurerna och den vackra hvita kalkstensväggen och stucken som täflade med marmorn i hvithet och skönhet och öfverträffade den i vekhet och mjukhet.⁶⁴

De förevisades även exempel på halvfärdiga gravmålningar, där en arbetare först hade ritat konturer i rött men sedan rättats av sin förman, som hade dragit nya linjer i svart. Wallin, liksom det övriga sällskapet, imponerades av de fortfarande granna färgerna. Och av Lepsius stora kunskap:

Äfven här som annorstädes stördes jag ofta af de exalterade Tyskarnes utrop *ah wie schön wie wunderschön, diese Frische der Farben* etc. Dock Lepsii lugna tysta små anmärkningar, hvori alldrig hördes något exalteradt utrop eller någon ängslig suck godtgjorde hans öfrige landsmäns platta förtjusning.⁶⁵

Nyårsdagen 1845, och med den Wallins, Sattlers och Schleddehaus tid i Luxor, led mot sitt slut. Wallin hade under dagen verkligen fattat tycke för Lepsius och hade enbart gott att säga om honom. Lepsius trivdes av allt att döma också i Wallins och Sattlers sällskap. Han följde dem hela vägen tillbaka till båten, där alla utom Wallin drack ett glas champagne. Lepsius hörde sig också intresserat för om Wallins planerade resor.

Trots sitt intresse för Wallins forskning nämner Lepsius i sina egna anteckningar från dagen enbart Schleddehaus, som han kände sedan tidigare, och Sattler. Inte med ett ord hänvisar han till mötet med Wallin.⁶⁶ Det berodde knappast på ointresse eller nonchalans, utan snarare på att Wallin hela tiden hade hållit ett visst avstånd till preussarna. I motsats till Sattler, som dagligen umgåtts med Lepsius och hans män, hade Wallin på sitt tysta, nästan trumpna sätt dragit sig undan i sin roll som muslimen Waly. Redan från början hade han känt sig utanför preussarnas gemytliga samvaro. Det var ett självpåtaget utanförskap. Genom att inte umgås med dem, inte delta i deras gudstjänst, inte skåla i champagne och inte skratta åt deras skämt, hade Wallin medvetet skapat en distans till deras europeiska gemenskap.

FÖRSTA SIDAN I LEPSIUS GÄSTBOK, TECKNAD AV KONSTNÄREN ERNST WEIDENBACH, MEDLEM AV DEN PREUSSISKA ARKEOLOGISKA EXPEDITIONEN. BOKEN HAR SAMMANLAGT 205 SIDOR OCH INNEHÅLLER ÖVER 2600 NAMN. MELLAN ÅREN 1845 OCH 1873 BESÖKTE GÄSTER FRÅN 32 OLIKA LÄNDER HUSET I QURNA I VÄSTRA THEBE.

Fräls in des Majorskraft 1844-45. sehaa des anhangs,
eller Medgläddes des hiesigstas hospitalis and isis
Lindes byrås des des Gränsen skäp. Sack anoffnat.

Dr. Carl Richard Lepsius aus Naumburg a. d. Saale, Professor
an der königlichen Universität zu Berlin.

Wibkam, Aufsticht gebürtig aus Gr. Glogau in Schlesien.

Ernst Weidenbach aus Naumburg d. Mark.

Ferdinand Max Weidenbach aus Naumburg a. d.

Georg aus Leipzig. Maler.

کتب
شرا
مؤید

DRAGON JUSUF
SCHEREBIE

Schledehaus, Dr. Med. et Chirurg.; aus Brunnst in hiesigstas Waffschau,
a. d. z. Einem der allgemeinen Marine-hospital in Algenstein.

Friedr. Ad. Kraus, Licent. Med. und hiesigstas an der königlichen
Docent in Berlin, aus Elberfeld gebürtig.

Wilhelm Krafft, Cant. Theol. aus Köln am Rhein.

Hubert von Sattler aus Wien k. k. akadem. Maler.

Georg Aug. Wallin von Finland

GÄSTBOKEN INVIGDES NYÅRSAFTON 1844. BLAND GÄSTERNA DAGEN DÄRPÅ FANN SCHLEDEHAUS
OCH SÄTTLER (SOM HÄR KALLAR SIG VON SÄTTLER). LÄNGST NER FINNER VI "GEORG AUG. WALLIN
VON FINLAND".

För Lepsius och de andra preussarna var det naturligtvis lättare att komma ihåg den hjärtlige och älskvärde Sattler. Det var också Sattler som av dem fick ett litet minne i form av ett tryckt blad med en plan över Gizaplatån med texten ”*Zur Erinnerung für die Mitglieder der Preussischen Expedition und ihre Gäste, am 15ten October 1842*”. Han måste ha fått den av någon av sina preussiska konstnärsvänner, av vilka Wallin lite surt beskrev den ene som ”en fet frodig man” med malplacerade skämt.⁶⁷ Wallin själv fick ingen minnesgåva. Lepsius och de andra i expeditionen fick troligen inte ens höra hans riktiga namn eller veta någonting om hans finländska bakgrund förrän det var dags för dahabiyen att lägga ut och för Wallin och hans vänner att försvinna vidare nedströms i natten.

Helt spårlöst gick Wallins dag tillsammans med Lepsius dock inte förbi. På nyårsdagen 1845 påbörjades en ny gästbok i det preussiska grävhuset i Qurna. När Lepsius reste tillbaka till Europa lämnades boken i förvar hos husets portvakt Awad. Efter Awads död hamnade den hos konsulsagenten Bolos Tadros och senare hos dennes son Mohareb Tadros. Boken förblev i familjen Tadros ägo fram till 1970-talet då den plötsligt försvann spårlöst. Den dök senare upp hos en privatperson i Tyskland och köptes slutligen av det egyptiska museet i Berlin år 2002.⁶⁸ Försättsbladet tecknades av Ernst Weidenbach dagen före julafton 1844 och föreställer västra Thebe med Memnonstoderna i förgrunden. Den första sidan är tillägnad nyårsdagen 1845 och inleds med en kort text av Lepsius själv: ”*Heute in der Neujahrsnacht 1844-45 haben die unterzeichneten Mitglieder der Preußischen Expedition und ihre Lieben Gäste aus der Heimat dieses Buch eröffnet [...].*”

Bland underskrifterna kan man fortfarande lätt hitta både doktor Schledehaus och ”*Hubert von Sattler aus Wien*”. Längts ner på sidan, när alla andra hade skrivit sitt och ingen längre hade någon anledning att kasta en blick i boken, hade sedan även den tystlåtna muslimske läkaren av okänd härkomst med sin prydliga handstil skrivit ”*Georg Aug. Wallin von Finland*”.

SATTLERS SKISS AV HATHORKAPITÄL MED FÄRGFÖRSLAG.

I motvind norrut

DENDERA

I samma hårda motvind som hade plågat dem i veckor stretade Wallin och hans vänner vidare fram till Qena, där de provianterade innan de fortsatte till Denderatemplet. Templet, som är tillägnat gudinnan Hathor, hade påbörjats under ptolemeerna och byggts till under romarna. Det ligger väster om Nilen, ungefär fyra kilometer från flodstranden mitt emot Qena. Efter ungefär en halvtimmes ritt över slätten var Wallin och hans vänner framme vid helgedomen, som låg på en liten höjd alldeles i ökenkanten:

Templet sjelf, som är särdeles väl bibehållet och i allmänhet fint sculperadt öfverallt med vackert arbetade Egyptiska figurer från de sednaste Grekiska tiderna af Kleopatra, består först af en stor pelarsal af 24 stora mäktiga Isispelare⁶⁹, med ett Isis hufvud upptill på hvar af sina fyra sidor.⁷⁰ Derinnanför är en liten pelarsal med 6 pelare, trenne på hvardera sidan.⁷¹

Flera av den stora pelarsalens Hathorkapitäl, som Wallin kallade Isishuvuden, hade fortfarande kvar små fläckar av den ursprungliga färgen. Sattler gjorde tappra försök att, på basen av dessa färgrester, rekonstruera pelarnas ursprungliga färgsättning. I salens tak tyckte sig Wallin se flera av zodiakens bilder. Men han var medveten om att templets redan då kända riktiga zodiak ”är nu att ses i Paris”.⁷² Denna zodiak, som en gång hade utgjort en del av takdekorationen i Osiriskapellet uppe på templets tak, hade redan på tidigt 1820-tal hackats, sågats och till slut sprängts, loss ur kapellets tak av den franska antikvitetsamlaren Sebastien Louis Saulnier och hans agent Jean Baptiste Lelorrain. Idag finns den utställd i Louvren. I Dendera finns en gipskopia, i väntan på att originalet en dag skall återlämnas till Egypten.

Wallin såg ruinerna efter flera andra, delvis översandade, byggnader på tempelområdet. Bland dem fanns ett ganska stort tempel i norr, ett så kallat mamissi, helgat åt födelsen av Hathors och Horus son Harsomtus. En viss förvirring beträffande väderstreck i Wallins anteckningar gör det svårt att med exakthet säga vad han egentligen såg i Dendera. Det kan tyckas konstigt att Wallin, som i allmänhet var

I BYN NAZLET HARIDI BOR FORTFARANDE SCHEJK HARIDIS ÄTTLINGAR. DET FINNS VARKEN GATOR ELLER BILAR I BYN, SOM LIGGER NÄSTAN TYST VID FOTEN AV SITT HELIGA BERG.

så noggrann med väderstrecken, plötsligt skulle ha tagit fel. I egyptiska tempel underlättas orienteringen dessutom av att de så gott som alltid vetter mot floden. Just i Dendera gör emellertid floden en böj, den s.k. Qenakröken, och flyter i öst-västlig riktning i stället för som i övriga Egypten i syd-nordlig. Det innebär att tempelgångarna ligger i norr i stället för i öster och byggnades bakvägg i söder i stället för i väster. Det vackra lilla kapell som Wallin såg ”Nära intill det stora templet åt Wester”, är således med all sannolikhet det Isiskapell som ligger alldeles söder om templet. Wallins misstag kan också helt enkelt ha berott på att han inte ägnade templet så stor uppmärksamhet över huvud taget. Både han och Schleddehaus tyckte sig ha sett vad de behövde i tempelväg. Redan efter en timme red de tillbaka till båten för att äta lunch. Sattler stannade kvar och gjorde färdigt sin teckning av templet, en av hans vackraste skisser från hela resan.

Efter besöket i Dendera tilltog motvinden i styrka. De fortsatte ändå sakta men säkert framåt under resten av dagen och hela natten. De befann sig på nytt i den trakt som redan under resan uppströms hade beskrivits som hemsökt av rövare. Särskilt en rövare, ”den beryktade rövvaranföraren Ragil” var känd bland besättningsmännen. Han sades leda ett band på 60 man, alla beväpnade med knivar och pistoler:

Folket talade under natten mycket om honom och hans dater, hvilka ofta hade likhet med våra ädle Roman Rövare anförare såsom att han t.ex. rövade af den rike för kläda och ge åt den fattige etc. Icke desto mindre gåfvo dessa historier stor skräck åt vår milda räddsinte shekh och förtogo honom sömnen för en god del af natten.⁷³

Den 4 januari var vinden så stark att det inte längre lönade sig att ro. I stället vände besättningen båtens sida mot strömmen och lät båten driva nedströms. Det gick med god fart, men mest från den ena stranden till den andra, vilket gjorde att de sist och slutligen inte kom särskilt mycket längre. Det var kallt och både besättning och passagerare frös i den råa vinden.

Även denna gång stannade de i för att proviantera i Girga, men fortsatte sedan genast vidare mot vinden tills de nådde södra ändan av det långsträckt berget Gebel Haridi, där de tog i land för natten. Den hårda nordanvinden fortsatte obönhörligt och följande dag kom inte längre än ett litet stycke förbi staden Akhmin.

GEBEL HARIDI

Den 7 januari var det äntligen dags för en ny utfärd till lands. Målet för utflykten var de fyra stora grottöppningar de kunde se högt uppe i sidan av berget Gebel Haridi,

ungefär mitt emot staden Tahta. Eftersom vinden ändå var emot dem, bestämde de sig för att klättra upp och titta närmare på grottorna. Wallin, Sattler och Schleddehaus klev iland, tog sikte på de stora öppningarna i klippan och klättrade sedan, av beskrivningen i Wallins dagbok att döma, rakt upp för den branta och höga bergssidan: ”Uppstigandet hit var oändligen påkostande för det branta höga berget och jag var alldeles andtruten när jag kom upp hade starka hjertklappningar. Men utsigten lönade besväret”.⁷⁴

Utsikten från Gebel Haridi var fantastisk. Och den har inte förändrats sedan Wallin beskrev den i januari 1845:

Det odlade nu i den vackraste vårbrådd stående landet var här en vidsträckt nästan öfverskådlig slätt, här och der med små fläckar af palmlundar med en by. Midt i den gröna mattan slingrade sig Nilen bred och bildande åtskilliga öar. Som öfverallt var här det odlade landet afskuret med den skarpt markerade ökneranden och hela synkretsen ytterst begränsade af de väldiga kalkbergen.⁷⁵

Hålorna i berget var, vilket Wallin var snabb att inse, resterna av ett stenbrott och inte alls de faraonska gravar som lokalbefolkningen i generationer har tagit dem för, och som hade lockat byborna till ett envist letande efter gömda skatter under grottornas golv. Stenbrottet i sig är däremot vackert på ett närmast övernaturligt sätt, där det öppnar sig som en stor sal inne i berget med jättelika stenpelare som har lämnats kvar för att stödja upp taket. De öppningar där stenen tagits ut bildar stora fönster med utsikt över en av de vackraste delarna av Nildalen. Överallt på stenbrottets väggar syns märken efter mejslar och tydliga spår av de block som under antiken bröts här för att användas för något tempel i närheten. Några av dessa jättestenar ligger fortfarande kvar vid foten av berget.

I en uttorkad flodbädd inne i berget ligger den grav som tillhör helgonet Schejk Haridi och som har gett hela det långsträckta berget dess namn:

Nedanföre mina fötter på andra sidan syntes i det berg på hvars topp jag stod en egen underlig bergsdal djupt nedgående i berget. Nederst på dess botten syntes tvänne kubbor af den ena tillhörande shekh Alḥariḍi AbuḤassan den andra hans son Ḥassan ibn Alḥariḍi. Jag steg ned i den underliga dalen som tämmeligen väl gaf en bild af Sindbads diamantdal och betraktade med undran de många naturliga grottbildningar som syntes här i mängd. I de tvänne kubborna voro simpla halmmattor utbredda.⁷⁶

HELGONGRAVARNA VID GEBEL HARIDI.

De två heliga männen vilar fortfarande i sina kupolförsedda kapell, väl dolda i den innersta delen av en smal och djup ravin. Ett stort lerkrus med tillhörande bleckmugg tyder på att någon med jämna mellanrum bär upp vatten hit, så att törstiga besökare kan skölja strupen efter den långa och varma vandringen. Sävmattorna i gravarna har på sina ställen bytts ut mot pladmattor, men i övrigt har ingenting förändrats sedan Wallins besök. Allt ser ut som på den snabba blyertsskiss som Sattler gjorde av dalen och kapellen.

Utöver de två gravkapellen finns även flera grottor i dalen. En av dem är, som Wallin kunde berätta, helgad åt Ghafir el-Darb, vägens eller stigens väktare. En bit in i grottan ligger fortfarande väktarens matta. Längst inne i dalen finns en stor naturlig grotta, där schejk Haridi enligt legenden brukar visa sig i form av en orm under sin årliga molid. Genom att röra ormen, kyssa den eller lägga den runt halsen kan man då få schejkens välsignelse. Schejk Haridi sägs vara ett mäktigt helgon, med en särskild förmåga att bota sinnessjukdom och ofruksamhet, och hans molid lockar deltagare från hela trakten. Även utanför moliden är det många som söker sig upp till schejkens grav för hjälp och vägledning. Sjömän har ofta vänt sig till schejken för välsignelse och hjälp att ta sig förbi hans berg, där kastvindar ofta gör

kryssandet besvärligt, ibland rent av farligt. Redan under uppresan hade Wallins sällskap drabbats av oberäknliga vindar som hade tvingat besättningen att bärga storseglet i en högst vanskelig manöver.

AFRITAN VID ASYUT

Under utfärden till Gebel Haridi hade vinden mojnats och Wallin och hans resällskap kunde fortsätta att driva med strömmen norrut, mot Asyut.⁷⁷

Vi skredo i dag något bättre fram än dagarna förrut emedan vinden något hade lagt sig. Mot aftonen och på natten fingo vi fullkomligen lugnt väder och folket blefvo låfvade kött till morgon och nu trakterade med caffè om det ville arbeta dugtigt tills vi hunno fram till Siut. Detta verkade godt och middnattstiden ungefär hunno vi fram till Siut. Efter ingenting i verlden tror jag folket längtar så mycket efter som kött och ett godt mål.⁷⁸

Wallin var glad att återse Asyut, som han fortfarande ansåg var den snyggaste stad han sett i hela Egypten, näst Kairo och Alexandria. Den här gången gjorde de bara ett kort uppehåll för att handla det nödvändigaste, innan de seglade vidare norrut.

Sent på kvällen bröts monotonin ombord då styrmannen plötsligt ramlade ihop på däck, darrande och sparkande och alldeles tydligt besatt av en *afrit*, en ande. Schejk Ali blev riktigt upplivad av händelseutvecklingen, som för en gångs skull gav honom chansen att stå i centrum. Han gav sig genast i kast med att med hjälp av lämpliga Korancitat driva ut anden ur den stackars styrmannen. Anden visade sig vara en *afrita*, en kvinna, som schejken utan problem kunde kommunicera med. Det hela slutade med att *afritan* lämnade styrmannen och hastade iväg i natten:

Shekhen kom nu tillbaka in och berättade mig hela tilloppet såsom jag hört det genom fenstret. Det hade med de upprepningarne af det samma tagit upp en full quarttimma och räckte mycket längre till samtalsämne för oss på natten. Roligt var härvid att se huru den fromme shekhen var nöjd och själfbelåten med sitt arbete och öfver sin makt öfver den förmodade 'afritan, som i intet satte sig emot honom utan helt beskedligt läst fatha till Sejide Zejneb och därpå lämnat sitt rof. Häraf slöto vi att hon naturligen var en muslim 'afrita ty det ges af dem christna och judar och alla möjliga slag.

Denna själfbelåtenhet yttrade sig [i] ett ofta återkommande sakta skratt som slutar med en liten högst egen knorsking mellan tändren. För öfrigt skrattade skepps-

folket öfver hela tilldragelsen och Isma'in försäkrade att sådana anfall plägade ofta därhemma komma på styrmannen.⁷⁹

Den 9 januari 1845 var enligt Wallins dagbok en händelselös dag, bortsett från de vanliga grammatiska dispyterna mellan honom och schejk Ali. Under dagen passerade de utan att veta om det Tell el-Amarna,⁸⁰ en av de intressantaste fyndorterna i Mellanegypten. Gardner Wilkinson hade redan 1824 och 1826 funnit flera vackert dekorerade gravar på platsen, men när Wallin och hans vänner seglade förbi den, var det fortfarande oklart vilken kung som fanns avbildad på gravarnas väggar. Det ovanliga avbildningssättet och den senare förstörelsen av kungens namn hade förbryllat Wilkinson, som föreslog att det inte alls handlade om en inhemsk egyptisk härskare. Bilderna visade tydligt en figur med runda bröst och breda höfter och forskarna trodde länge att det rörde sig om en kvinna. Figurens namn lästes först som Bekh-en-Aton. Den enda gud som förekom i gravdekorationen var solskivan Aton. Det skulle dröja innan man insåg att de ruiner man kunde se på slätten var resterna av kung Ekhnatons huvudstad Akhetaton. Staden hade snabbt byggts upp i början av Ekhnatons regering på 1340-talet f. Kr., men sedan lika snabbt övergivits efter hans död. Det mesta av byggnadernas plockades ned och återanvändes på närliggande orter.

Inte ens Champollion hade kunnat placera in figuren i gravmålningarna i sin egyptiska kungalängd. Det skulle senare bli Lepsius som löste gåtan men först efter att både han och Wallin hade lämnat Egypten. Lepsius föreslog att härskaren på gravväggarna i Amarna, de kvinnliga formerna till trots, var en man och kunde efter en tid slå fast att kungen i fråga var identisk med Amenhotep IV och att han verkade ha infört en ny form av solkult. Mer systematiska undersökningar av Ekhnatons huvudstad inleddes i slutet av 1800-talet.

I januari 1845, när Wallin och hans vänner seglade förbi slätten vid Tell el-Amarna, hade ingen satt de vidsträckta ruinerna i samband med Ekhnaton eller ens slagit fast denne kungs namn och plats i den egyptiska historien. Varken Sattler, Wallin eller Schleddehaus kände till de besynnerligt dekorerade gravarna. De fortsatte utan avbrott norrut.

BENI HASSAN

Den 10 januari, en kall och dimmig vinterdag, steg Wallin och hans vänner i land nedanför klippgravarna vid Beni Hassan. Översvämningen hade dragit sig tillbaka och det låga vattenståndet tvingade dem att lägga till en bra bit från själva grav-

berget. Att ta sig från båten till gravarna var inte helt lätt. Marken var fortfarande fuktig efter översvämningen och de sjönk djupt ner i leran där de klafsade fram över fälten. Väl framme vid berget gick de systematiskt igenom gravarna, av allt att döma från söder till norr. De flesta var inte mer än stora hål eller små odekorerade rum. Det var egentligen bara två gravar som Wallin fann riktigt vackra och välbevarade.

Gravarna vid Beni Hassan höggs ut och dekorerades av länsfurstar i Oryxlännet för omkring 4000 år sedan. På gravarnas väggar berättar dessa furstar i text och bild hur de tog hand om befolkningen i sitt län, hur de övervakade jordbruk och skatteuppbörd, fiskade och jagade. Bland gravarna är de som tillhör Amenemhet och Khnumhotep II de mest kända. Wallins beskrivning av de gravar som han uppfattade som finast är baserad på Amenemhets grav:

Tvänne af de Nordligast belägna äro de vackraste och de bäst bibehållna och bestå af liksom en förstuguquist hvars bergstak äro uppburna af tvänne naturligen af vid huggningen lämnade pelaren af berget. Innanför går man in genom en stor vacker dörr in i en ståtlig sal, hvars tak är deladt i trenne litet hvälfda utomordentligt vackra plafonder, utmålade i de vanliga rutiga eller stjerniga taksiraterna. Inne i salen stå 4 pelare tvänne på hvardera sidan om dörrarne, delande taket i de nämnda trenne plafonderna. Dessa pelare såsom dörrposterna äro spräckligt marmorerligt målade för att likna granit. Innanför salen är ett litet rum på midten af hvars motdörrvägg sitter en nerstympad och förstörd stor figur med en på hvardera sidan stående figur.⁸¹

Väggarne så i salen som det inre rummet äro fulla med ritade hieroglypher och figurer. Bland de sednare ser man i synnerhet här som åtskilliga andra af dessa bergssalar hela väggar fulla med manfigurer utförande alla möjliga sorts gymnastiska ställningar och rörelser såsom man ser dem hos oss i våra gymnastiksalar nu. Ingenting nytt under solen!! För öfrigt ser man här allehanda sorts taflor ur det husliga lifvet, jagt och skörd och handtverksarbeten etc. etc. med framförande af alla möjliga frukter och boskap troligen för deras ägare och en man med penna och tafla, som tecknar upp deras tal.⁸²

Nedanför gravberget lade Wallin märke till två övergivna och halvt förfallna byar. Enligt Lane var det folket i dessa byar som hade gett platsen dess namn, Beni Hassan, Hassans söner. Det berättades att deras invånare en gång hade överfallit två resande engelsmän och att Muhammad Ali som straff hade fördrivit människorna från deras hem. Än idag ligger ruinerna av byarnas lertegelhus kvar i sluttningen

nedanför gravarna. Och än idag misstänker myndigheterna folket i Mellanegyptens byar för att överfalla resande, vilket är anledningen till att de få turister som hittar till trakten omedelbart förses med polisbeskydd.

MINYA

Från Beni Hassan fortsatte de vidare till Minya, staden med de vackra vitmenade husen, kaféerna och de grönskande vinrankorna. Besättningen behövde köpa bröd och Wallin passade på att fylla på sitt tobaksförråd. Överallt syntes tecken på att de åter närmade sig civilisationen:

För öfrigt syntes här på allt att Kairo var nära; man såg hufvudstadens moder hos karlar och quinnor och därjämnte småstadens scrupulitet i [i]akt[t]agande af convenencen. Jag hade gått upp i min gamla nu utslitna och smutsiga Schlafrock utan annat öfverplagg och alldeles barfota och det var ej utan att man såg långt på mig för detta brott emot convenancen.⁸³

Efter att besättningen köpt sitt bröd, och i köpet lurat den fattiga kvinna som sålde det så att den annars så sparsamme Schledehaus såg sig tvungen att ersätta henne, lade de ut under sedvanligt skrik och bråk. De seglade utan uppehåll hela natten och hela följande dag. Nu tyckte sig alla ha sett allt som fanns att se i Mellan- och Övre Egypten. Både passagerare och besättning längtade hem till Kairo.

SAQQARA

Den 12 januari var det uppenbart att de började närma sig Kairo. Floden blev mer trafikerad och Wallin såg flera skepp med utländsk flagg. Snart kunde han även se ”den sista åt Söder stående pyramiden”.⁸⁴ De seglade både dag och natt, men avancerade långsamt i den kraftiga motvinden.

Morgonen den 13 januari kom de slutligen fram till byn Bedrashein nedanför Saqqara. Denna sista dag av deras gemensamma resa hade Sattler, Schledehaus och Wallin tänkt ägna helt och hållet åt pyramider. De skulle börja med dem i Saqqara och sedan fortsätta landvägen till Giza. Det blev inte så. Först kunde de inte hitta några åsnor och fick gå till fots upp till Saqqara, vilket fördröjde dem rejält. Sedan utvecklades dagen till ”den kallaste och ruskigaste dag vi haft på hela resan” och de slog utfärden till Giza ur hågen. Det fick bli en heldag i Saqqara i stället. På vägen upp från stranden passerade de den stora, liggande och ”half i vatten

TRAPPSTEGSPYRAMIDEN I SAQQARA, BYGGD FÖR KUNG DJOSER UNDER 3:E DYNASTIN (CA 2668–2649 F. KR), VAR EGYPTIERNAS FÖRSTA FÖRSÖK ATT BYGGA STORSKALIGT I STEN. MAN LITADE ÄNNU INTE HELT PÅ STENENS EGENSKAPER OCH HÖGG DEN DÄRFÖR I BLOCK AV SAMMA STORLEK SOM LERTEGEL.

sänkt kolossen”, som föreställde Ramses II och som en gång hade prytt ett av staden Memfis stora tempel. Den var en av de få synliga lämningar som återstod av den faraonska huvudstaden. Däremot fanns hela den memfitiska nekropolen med dess hundratals gravar och pyramider kvar. Saqqara utgör bara en liten del av den.

Utan åsnor tog det Wallin, Sattler och Schleddehaus en timme att gå upp till Saqqara, där de möttes av de välbekanta skriken från ett otal smutsiga barn: ”*bakhsish ja khewage*”. Återigen drabbades Wallin av insikten om hur senare generationer hade förstört den fornegyptiska kulturen och dess monument. Blickande ut över det som en gång var Memfis, huvudstaden i ett mäktigt imperium, såg han nu bara grushögar, svarta hål och de vanliga smutsiga lerhusen: ”Men tiden kräver nu ut sin hämnd på de förvekligade föruslade Arabiske inkräktarne. Ingen går in i deras byar för att se på deras usla svarta lif hvar och en tittar och gräfver i de sopber[g] grushögar blott som ligger omkring dem.”⁸⁵

Det är en träffande beskrivning av europeernas ointresse för den samtida egyptiska landsbygdsbefolkningen och deras levnadsförhållanden. Med några få undantag intresserade sig besökarna uteslutande för fornlämningar, i synnerhet på så antikvitetssinna platser som Saqqara. Här hade jakten på fornsaker pågått längre än på de mer svårtillgängliga orterna i Övre Egypten. Generationer av ivriga skatt-sökare hade lämnat tydliga spår i Saqqaras landskap:

Europeiske antikvitets samlare, hvaraf en bosatt sig i byn Sakḳara och tror jag här uppslagit ett litet antikvitets kabinett ha öfver allt gräfvit djupa gångar och hålor in i dessa grushögar för att finna grafvar och de deri innehållna mumier med deras antiker och skatter.⁸⁶

Efter att ha vandrat genom byn kom de till slut upp till ökenkanten och gravområdet:

Vi kommo genom öknen fram till en pyramid, som ligger alldeles förstörd och stego der upp. Här hade vi den härligaste utsigt öfver den mest tröstlösa men den pyramidrikaste öknen, och under oss ett af Egyptens rikaste och mest fruktbara land, som nu stod i den vackraste brådd och sina stora palmlunder deremellan. Längst åt NW glänste det minaretrika Kairo och högst af det dess slott.⁸⁷ Men allt öfver strålades af de väldiga Gize pyramiderna, som höjde sina stormäktiga hufvuden i skyns blå. Vi stodo en fröjd lång stund och fröjdade oss öfver denna utomordentliga och i sitt slag enda utsigt i verlden och gåfvo oss sedan på väg genom öknen och hunno trapp pyramiden byggt i afsatser eller liksom våningar af små quadersten eller kalksten.⁸⁸

Närheten till Kairo innebar att gravarna i Saqqara plundrades tidigt och av flera återstår bara själva gravschakten som djupa hål i marken. När Wallin och hans vänner vandrade fram mellan Saqqaras gravar och pyramider den där kulna januardagen 1845 såg de resterna av den ständigt pågående gravplundringen i form av krossad keramik, gammalt tegel och delar av mumifierade djur och människor som låg kringströdda i sanden:

Vägen gick hit genom små höjder och dalar af öknen och öfverallt äfven på denna väg funno vi gråstens stycken och krukskärfvor och spår efter in i sanden byggda murar och ordentliga brunnformiga hål som omkring byggda innantills med stengingo djupt ned i sanden. Så lågo äfven öfverallt kringspriada hufvudskålar och

ben af mumier. Från en förstörd pyramid som ligger nära invid trapp pyramiden tog Sattler utsigten af den Sydliga långa öknesträcken.⁸⁹

Dessa raserade pyramider från 6:e dynastin är, trots sitt oansenliga yttre, väl värda ett besök. Till skillnad från pyramiderna i Giza innehåller de hieroglyftexter. På gravkamrarnas och förrummens väggar kan besökare fortfarande läsa de så kallade Pyramidtexterna. I vackert utmejslade och blåmålade hieroglyfer, skrivna i kolumner från tak till golv, berättar de om kungens öde efter döden, hans återuppståndelse och återförening med de andra gudarna.

Sattler, Wallin och Schledehaus var för frusna och hungriga för att intressera sig för dessa pyramider. Kölden och dimman fick dem att ställa in sin planerade utfärd till Giza. Så snart Sattler var klar med resans sista skiss, skyndade det sig tillbaka till båten och seglade vidare. Nu var de nästan framme i Kairo.

HEMMA I KAIRO

Det började dra ihop sig till avsked. Och därmed också till alla de bekymmer som hade med betalning och pengar att göra. Schejk Ali hade fått för sig att doktor Schledehaus inte hade tänkt betala honom för resans alla lektioner i arabiska och var bekymrad. Det hela var egentligen ett missförstånd. Schledehaus ville gärna fortsätta med lektionerna i Kairo, där han skulle stanna en tid, och ansåg det enklare att betala allt på en gång. Schejk Ali å sin sida misstänkte att detta bara var ett listigt europeiskt knep för att smita undan hela betalningen. Wallin var till slut tvungen att be Schledehaus betala för de lektioner som hade hållits ombord. Efter en stunds dividerande verkade alla nöjda.

Natten till den 14 januari kom de så slutligen fram till Kairo. De tog i land och förtöjde dahabiyen där de hade börjat sin resa två och en halv månad tidigare, i kanalen mellan ön Rhoda och fastlandet. När Wallin kom ut på däck på morgonen möttes han av en ljuvlig doft från Rhodas trädgårdar. Han var hemma.

Så vackert hade resan till Övre Egypten och Nubien kunnat sluta. Nu gjorde den inte det. I stället vidtog ett praktgräl angående betalning och dricks till besättningen. Att betala för tjänster på ett sätt som gjorde alla nöjda var en svårbemästrad konst. Betalningen av skeppare, dragomaner och åsnedrivare var ett ständigt återkommande bekymmer och Wallin fann det lika obehagligt varje gång. Den här sista morgonen på Nilen var inget undantag. Sattler och Schledehaus var i alla andras tycke alldeles för snåla. Besättningen var upprörd och när stackars schejk Ali försökte tala förstånd och god sed med doktorn blev han avsnäst. Detta gjorde honom

förbryllad och nedstämd. Till slut kom lyckligtvis deras kameler och åsnor, och de kunde lämna båten och den arga besättningen. Men betalningen var på intet sätt avklarad, diskussionen hade bara skjutits upp till senare på eftermiddagen. Först ville alla hem för att snygga till sig och hämta mera pengar.

Det visade sig att alla i gruppen skulle stanna i Kairo. Sattler skulle stanna ända fram till slutet av februari ⁹⁰ och hade hyrt en lägenhet, som visade sig ligga i det hus där Adolf von Wrede tidigare hade bott. ⁹¹ Schledehaus skulle bo en vecka på Hotel d'Orient i Ezbekiya. Dit styrde de först sina kameler. Schejk Ali, som inte orkade vänta medan Wallin hjälpte Schledehaus att lasta av sitt pick och pack, red vidare raka vägen hem till Bab el-Shaariya. Wallin anlände något senare och fann schejken redan väl emottagen av de sina:

Jag kom snart efter på min åsna följande bagaget på kamelen och fann honom stående i sin port omgifven af grannarne. Här hälsades nu ömsesidigt och utan uppehåll och till ledsnad upprepades de vanliga complimenterna af Alḥamdo lillah bisselameh och barakah illi Inte ṭajibin etc. etc. ⁹²

Av de överdrivet hjärtliga hälsningarna att döma hade grannarna trott att schejk Ali aldrig skulle återvända med livet i behåll. Rykten hade florerat om hur han hade rest på skattjakt till Sudan, ⁹³ alternativt hur den utländske effendin hade rövat bort schejken och tagit honom till sitt hemland. ⁹⁴ Schejk Alis stackars hustru hade inte räknat med att få se sin make igen. Alla dessa rykten irriterade Wallin som ansåg att de "ingalunda utvisade synnerligt förtroende" för honom. Irriterad och besviken på sina egyptiska grannar gick han till Bohti på konsulatet för att hämta pengar och därifrån vidare till Hotel d'Orient, där han sammanstrålade med Schledehaus, Sattler och skepparna för att göra upp sluträkningen. Efter långa och upprörda diskussioner, kryddade med hot om att kontakta konsulatet, avgjordes till slut affären till allas belåtenhet. Kaptenerna hade till och med lyckats få "de af Doctorn på morgonen återtagna drickspengarne återtiggda". ⁹⁵

Därmed var resan verkligen över och Wallin kunde trött traska hemåt genom Kairos dammiga gränder.

STADSDELEN MUSKI – EN GÅNG KAIROS EUROPEISKA KVARTER, DÄR DET RYSKA KONSULATET LÅG. IDAG ÄR MUSKI CENTRUM FÖR HANDEL I FLERA OLIKA DAGLIGA VAROR.

SISTA VINTERN I KAIRO

”A girl I met with upon the street”

Hemlängtan

TROTS EN VISS lättnad över att slippa den instängda tillvaron på dahabiyen, var Wallin inte alls särskilt glad att återse Kairo. Det var med tunga steg han vandrade den ojämna gatan fram till sitt hem i övre våningen av schejk Alis hus, mitt emot det gamla badhuset i Bab el-Shaariya:

Jag var nu sålunda åter i det vidt beprisade Maṣr Umm eddunja¹ som folket kallar denna stad här. Jag hade äfven nu den användling af nedslagenhet och ledsnad som alltid då jag kommit tillbaka till denna stad. Det är som om någonting olyckligt en gång måste hända mig här och olycksbådande synes mig alltid den ängslan och förstämdhet jag känner då jag kommer in i synnerhet i min shekhs hus.²

Schejk Alis hus påminde Wallin om den tråkiga tiden före resan till Övre Egypten, när han bara hade suttit på sin kammare, vårdat sina bölder och längtat bort. Nu var Nilfärden över och han hade ingen ny resa att se fram emot. Att komma tillbaka till de dragiga rummen hos schejk Ali var något av en antiklimax efter den händelserika Nilfärden. Även om han ibland hade beklagat sig över hur tråkigt det var ombord på dahabiyen hade varje dag på Nilen haft sina överraskningar i form av nya platser och nya människor. Kairo kände han redan utan och innan. Hur mycket han än höll av schejk Ali såg han inte fram emot att fortsätta umgås med honom dygnet runt.

Redan första dagen efter hemkomsten beskrev Wallin som ”högst otreflig”.³ Även följande dag hade han erbarmligt tråkigt och längtade ”nu med fullt allvare

att snart komma bort härifrån”.⁴ Inte heller denna gång låg det något brev hemifrån på konsulatet. Wallin var besviken och började oro sig för att allt kanske inte stod rätt till med hans nära och kära. Till råga på allt var det ovanligt kallt och rugigt i Kairo dessa dagar i mitten av januari:

Jag hade frusit i mitt lilla khazne hela natten mer än jag nästan kan påminna mig att jag någonsin frusit i vårt kalla och snöiga Finland [...] Jag fann det som i en källare med kall fuktighet och tänderna skallrade på mig af köld då jag kom upp och tvättade mig.⁵

Det krävdes nästan en hel dag i badhuset i på andra sidan gatan för att Wallin alls skulle få tillbaka livslusten. Nedstämdheten och frossan hade delvis sitt upphov i ett sjukdomsskov som drabbade honom efter återkomsten till Kairo. Han hade bara varit hemma några dagar när en värkande böld började stiga upp på ena låret. Bölden försvårade som vanligt hans gång och gjorde honom trött och deprimerad. Flera gånger under de följande veckorna försjönk han i självömkan och hemlängtan. Saknaden efter hemlandet blev inte mindre då träffade tolken Peterson, som under hösten har varit hemma i Sverige och på besök i både Åbo och Helsingfors.⁶ Det var inte första gången under sin långa vistelse i Egypten som Wallin längtade tillbaka till Finland, men den här gången höll hans hemlängtan i sig ovanligt länge. Hela vintern tänkte han ofta på hemmet. Ännu i början av mars, mitt under Profetens molid, gjorde tankarna honom nedstämd:

... allehanda lugna fridliga hemsaliga tankar stego ned öfver mig och kommo mig att afundas mången lycklig vän som trifies hemma i lugnt tjäll. Sådana tankar äro de som mest skaka vandrarn i främmande land, och äfven Egyptens fridsaliga himmel och accaciernas doft, hvarunder jag satt och rökte min *shishe*⁷ och drack mitt caffe, gåfvo mig ej rätt mitt lugn tillbaka.⁸

Han saknade europeisk mat och var hjärtinnerligt trött på det enformiga egyptiska köket. Efter en hemlagad måltid hos en tysk bekant skrev Wallin i sin dagbok:

Under måltiden kan jag ej neka att jag fann den betydliga och stora skilnaden mellan Europeisk hushållning och den arabiska, som jag nu under så lång tid blifvit van vid och jag kände verkligen längtade efter att åter få lefva såsom jag från barn domen blifvit van i mina föräldrars hus. Men den som tagit fan i båten måste föra honom i land och jag må ej klaga öfver min lott.⁹

DET GAMLA BADHUSET MITT EMOT SCHEJK ALIS HEM ANVÄNDS FORTFARANDE AV
INVÅNARNA I STADSDELEN BAB EL-SHAARIYA.

Wallin tyckte synd om sig själv men bet ihop och fortsatte sitt egyptiska liv, dock med betydligt fler ”europeiska” inslag än före avresan till Övre Egypten. Han åt flera gånger middag med konsul Fock¹⁰ och drack till och med några glas vin, någonting han inte hade gjort under hela Nilfärden. Vinet var en välkommen omväxling, men gav honom senare ”stark törst hela natten”.¹¹

FLYTT FRÅN SCHEJK ALI

Redan veckan efter återkomsten till Kairo beslöt sig Wallin för att flytta från schejk Alis hus, där han kände sig allt mer instängd och påpassad. Han hörde sig för om lediga lägenheter i de kristna kvarteren i Ezbekiya,¹² där han hade bott föregående år. Att hitta en lägenhet var inget problem och den 22 januari flyttade Wallin för fjärde gången i ordningen sedan han kom till Kairo. Som anledning till den plötsliga flytten från schejks hus angav han i ett brev till professor Geitlin att ”lifvet der blef mig onödigtvis för mycket tråkigt och besvärligt, ehuru jag redan vant shekhen vid att utan harm se mina icke-muslimska vanor, t.ex. min tröghet att göra de 5 dagliga bönerna och besöka moskéerna, mina Europeiska böcker och skrifmaterialer & c.”¹³

En annan orsak till den plötsliga flytten kan ha varit att Wallin ogärna ville genera schejk Ali med alla de människoben och mumier som han nu på allvar hade börjat samla ihop och som inte passade i ett fromt muslimskt hem. En viktigare anledning var ändå att Wallin helt enkelt hade tröttnat på att jämt och ständigt umgås med sin schejk. Redan i augusti, långt före avresan till Övre Egypten, hade han börjat fundera på om det var så klokt att bo under samma tak som sin vän.¹⁴ Fem månader senare, efter att de delat kajuta på Nilen i över två månader, konstaterade Wallin att ”man äfven med sina vänner ej bör vara och lefva beständigt och uteslutande tillsammans”.¹⁵ Då hade de uttömt alla intressanta samtalsämnen och satt allt oftare ”trumpne och tyste tillsammans”.¹⁶

Flytten till en mer europeisk stadsdel var också helt i linje med hans tilltagande längtan efter allt västerländskt vårvintern 1845, en längtan som också yttrade sig i ett ökat umgänge med Kairos européer. Om målet bara hade varit att komma ifrån schejk Ali hade Wallin kunnat välja ett annat hus i Bab el-Shaariya eller Gamaliya. Med en rekommendation från schejk Ali eller någon av hans andra schejkvänner hade det knappast varit ett problem att få hyra ett hus eller en lägenhet, inte ens i dessa traditionella kvarter. Valet av det mer europeiska Ezbekiya kan därför ses som ett medvetet steg bort från alla de traditioner och den sociala kontroll som styrde livet i de traditionella arabiska kvarteren. Det var ett steg mot en stör-

re frihet och ett mer europeiskt levnadssätt, något som Wallin efter resan till Övre Egypten allt oftare hade saknat. I en egen lägenhet skulle Wallin dessutom kunna känna sig friare och slippa schejk Alis ständigt vakande öga.

Schejk Ali blev naturligtvis sårad över sin väns hastigt påkomna önskan att flytta. Även Wallin själv drabbades i sista minuten av separationsångest när han skulle lämna det som hade varit hans hem under flera månader. Men vänskapen de två männen emellan bestod. När det slutligen var dags att lämna Bab el-Shaariya på kvällen den 22 januari var det schejk Ali som hjälpte Wallin att frakta hans tillhörigheter hela vägen till Ezbekiya:

Han hade emellertid hämtat ned mitt stora bord och satte det på hufvudet och släpade det sålunda fram den ganska långa vägen. Jag bar ett stort knyte innehållande idag hemma hos shekhen rentvättade linnekläder och sålunda hvar och en väl påpackad drogo vi fram genom Kairos trånga gator.¹⁷

Schejk Ali fortsatte att vara Wallin behjälplig i stort som smått även efter flytten. Han hämtade mat till honom när han satt hemma, sjuk och ynklig, i sina nya fina rum i Ezbekiya. De två vännerna fortsatte också sina lektioner tillsammans. Schejk Ali tillbringade långa stunder i Wallins fina salong, trots att den var så kall att den stackars schejken måste gå ut och sätta sig i solen efteråt för att bli varm igen.

PICKNICK PÅ LANDET

Wallin fortsatte under vårvintern sina korta exkursioner i och omkring Kairo, ofta tillsammans med schejk Ali. Den 15 februari gjorde de, tillsammans med schejk Abdallah och schejk Mohamed från Ghamrimoskén, en utflykt på landet. Wallin var för en gångs skull på riktigt gott humör. I början av februari hade hans liv tagit en vändning till det bättre. Vädret hade blivit varmare, bölderna hade försvunnit och han hade hittat tillbaka till Kairos charmerande glädjeflickor. Dagen före utfärden hade han dessutom fått det efterlängttade brevet hemifrån. Nyheterna om att alla där hemma mådde väl hade samtidigt både lugnat och livat upp honom. Han hade visserligen legat sömnlös och tänkt på vännerna i Finland stora delar av natten, med det hade varit angenäma tankar och han såg fram emot en dag i friska luften.

Wallin hade föreslagit att de skulle vandra söderut, till ön Rhoda med dess vackert anlagda trädgårdar. Inledningsvis hade alla hållit med. Men nu hade schejk Ali plötsligt ändrat sig och föreslog att de i stället skulle gå norrut och äta sin medhavda lunch på något trevligt ställe ute i klövern vid sidan av vägen mot Shubra. Wal-

lin kunde för sitt liv inte förstå varför schejkerna föredrog Shubra framom Rhoda, ”som dock otvifvelaktigt och obestriddigt är den vackraste anläggning här”.¹⁸ Han misstänkte starkt att deras ovilja att besöka Rhoda berodde på att öns trädgårdar var anlagda i europeisk stil och därmed framstod som alldeles för prydliga. Under sin tid i Egypten tyckte han sig ha märkt hur ”orientalen” – oftast representerad av schejk Ali – skydde det som var snyggt och prydligt. Vackra saker intresserade honom helt enkelt inte, såvida det inte kunde användas till att ”lysa och göra effect”:

Der effecten saknas eller ej behöfver åstadkommas, afskyr han det hjert innerligen. Så trifs han ock ej väl i det städade och putsade – han till en viss grad behöfver det ostädade, det smutsiga utom ut[t]ryckligen det hvari hans religion bokstafligen bjuder honom renhet, såsom finska bonden behöfver sotet och det nedrökta pörtet. Araben trifies ej i en städad och putsad trädgård och tål ej att sitta på dess sopade sandgångar eller på dess soffor, han föredrar vida en grönnklädd jordtorfva och såsom jag ofta till min förundran tyckt mig märka en bar sand eller mulntäckt fläck af jorden. Han har en särdeles förkärlek för jord och mull och sand liksom en lämning af Beduinens kärlek till öknen.¹⁹

Beduinbakgrund eller inte, schejkerna ville inte gå till Rhoda. Eftersom de var i majoritet fick det bli en utfärd mot Shubra i stället, med en matsäck bestående av bröd, smör och ägg. Utöver denna torftiga vägkost föll det på Wallins lott att skaffa dadlar, kaffe, te och socker. Wallins nya tjänare Ibrahim fick i uppgift bära både maten och valda delar av *Tusen och en natt*.

Till slut kom sig herrsällskapet iväg. De vandrade ett stycke längs vägen mot Shubra innan de vek av ut i klöverfälten. Efter en stunds gräl om var de skulle sätta sig, slog sig ner i skuggan av några oliv- och aprikosträd, där de tillbringade resten av dagen. De åt *egge*, en röra på ägg, smör och dadlar, läste högt för varandra ur *Tusen och en natt* och diskuterade sagornas innehåll i allmänhet och kvinnor i synnerhet – en livlig diskussion som fortsatte under promenaden hemåt. Trots den intressanta diskussionen erkände Wallin för sin dagbok att han efter brevet hemifrån hade haft svårt att koncentrera sig. I tanken hade han hela dagen varit i Finland och hos sina vänner där.

NYA RESPLANER

Knappt hade Wallin kommit hem från Övre Egypten innan han längtade vidare mot nya utforskade platser. Sjukdomen, tröttheten och mättnaden på Kairo och dess

folk sporrade honom att börja förbereda en ny och längre resa. I motsats till Nilfärden, som hade varit en lugn och trygg resa i Muhammad Alis på mångasätt turistanpassade Egypten, skulle nästa färd bli ett riktigt äventyr. Den skulle ta honom genom Arabiska halvön till islams heliga städer Mekka och Medina, som ju hela tiden hade varit målet för hela hans resa. Vårvintern 1845 hade Wallin tillbringat betydligt längre tid i Egypten än han ursprungligen hade tänkt och var fast besluten att ge sig av mot Mekka så snart som möjligt. Men det fanns några saker som han först måste ordna. Dels behövde han förbereda sig inför ökenresans utmaningar, dels ville han sända iväg de föremål – framför allt böcker och naturalier – som han hade samlat för universitetets räkning innan han lämnade landet. Han var dessutom sjuk och trött, och inte i form för att ge sig av riktigt än:

Andra små hvälfningar, såväl i mitt yttre lif som i min inre tankekrets, bidrogo äfven att göra mig ledsen på lifvet här, samt att stegra min längtan efter öknen. Men i detta land hjälper ej att brådska, man måste hafva eller lära sig tålmod; för närvarande har jag ej heller annan utväg.²⁰

Som en del i sina förberedelser läste Wallin Burckhardts verk om den arabiska halvön.²¹ Han hade förgäves försökt få tag på boken redan i Paris, men i stället funnit den i Kairo, möjligen i *Egyptian Society's* välutrustade bibliotek eller hos vännen Pruner. En annan viktig del i Wallins reseförberedelser var att intervjua de få forskningsresande som redan hade tagit sig till Arabien. Två av tidens stora forskare på området, Adolf von Wrede och Fulgence Fresnel, råkade befinna sig i Kairo samtidigt som Wallin. Von Wrede hade han träffat redan tidigare. Genom Pruner lärde han nu även känna Fresnel, som precis hade kommit till Kairo från Jedda, på väg hem till Frankrike efter tolv år i Orienten.²²

Wallins första kontakt med Fresnel skedde hemma hos von Wrede, där de båda forskarna arbetade med den senares reseberättelse. Bägge var generösa med förslag och råd om hur Wallin bäst skulle ta sig till Arabien. Wallin lyssnade uppmärksam, även om han snart insåg att hans begränsade resurser inte skulle låta honom ta den väg de två forskarna rekommenderade, via Damaskus och därifrån med karanen till Mekka.²³

I Wallins ögon hade Fresnel ”något litet af fjäskighet” i sitt tal och uppträdande. Han gav ändå intrycket av att vara en sympatisk person, med mer ”tokrolig treflighet” än Wallin hade förväntat sig hos en fransman:

För öfrigt är han en betydligt äldre man än jag tänkt honom vara, kanske mellan 40 och 50 och närmare det sednare talet men ännu liflig och rörlig som en fransos utan att dock ha något särdeles intressant eller geistrikt i sitt ansigte och sina drag. [...] Han spådde mig god framgång i mina resor så af mitt oeuropeiska utseende, som han tyckte ha någon likhet med den tatariska racen med en Kaukasisk näsa, som af mitt hela orientaliserade väsende.²⁴

Wallin ville vara säker på att alla de föremål han hade samlat ihop för universitetet skulle komma iväg från Egypten så säkert som möjligt. Det var inga små mängder föremål han fått ihop under sitt år i Kairo och sin resa till Övre Egypten. I samlingen ingick böcker och manuskript, djurskelett och hela mumier. Djursamlingen omfattade bland annat 40 olika fiskar samt 80 fåglar och andra djur, konserverade i alkohol. En stor del av dessa skulle dessvärre senare komma att förstöras på vägen, efter att tulltjänstemän i Odessa druckit upp spriten.²⁵

Flera gånger kontaktade Wallin generalkonsul Fock angående transport av samlingen. Fock var hjälpsamheten själv och satte honom i kontakt med självaste Clot Bey, den kände franske läkare som ansvarade för uppbyggnaden av Egyptens sjukvård vid mitten av 1800-talet. Clot Bey tog varmt emot Wallin och bidrog med både en uppstoppad krokodil och ett fossil, ”som han påstod var af stort värde”, till Kejserliga Alexanders-Universitetets samlingar.

Antoine Barthélmi Clot (1799–1867) var inte vem som helst i 1800-talets Kairo. Han kom ursprungligen från Grenoble, men hade 1823 utsetts till chefskirurg i Egypten, där han byggde upp Kairos första allmänna hälsovård och läkarutbildning. Som tack för sina insatser, bland annat för att hindra spridning av kolera, fick han av Muhammad Ali hederstiteln Bey. Under sina år i Kairo byggde Clot Bey upp stor antikvitetsamling, som senare till stor del köptes av Louvren i Paris. Clot Bey var med andra ord en central gestalt i 1800-talets Kairo och Egypten. Han fick till och med en gata uppkallad efter sig.

Wallin var ändå inte särskilt imponerad av Clot Bey som person:

För öfrigt förekom han mig som en högst vanlig man så till utseende som annat. Han hade intet alls af den lugna värdighet som sann lärdom plägar ge dess egare och som jag tyckte mig så mycket [finna] hos Quatremere och än mera hos Lepsius. Ej eller hade han [det] egna fina som man ser hos hofmannen och jag särskildt tycker mig finna hos Alex Armfeldt.²⁶ Hos Clot Bey fann jag intet annat [än] den vanlig nonchalance som man ser äfven hos den simplaste fransos och det vanlig fransyska artiga, men ej det exquisit fransyska som man understundom finner hos

هذا كتاب اسني المطالب الهداية الطالب

في اللغة العربية على الرسالة الشعر اوية

لشيخ علي نند البراسني

شفه الله به اهل

التحصيل واثابنا

واياه الشوق

الجزيل

حمد لمن جرك الافكار بوفرة العربية والى الادهان در معاني الدقائق الخفية وصلة معجوبة بلام
على غير نية بفتح كلام فاعرب بيلج عبارته عن المضارع والماضي وانتخب لشيخ الشريعة فار تفتت بفتح
نعمه الماصي فكان مصدر القوة والعزم وفعل اسره شيئا على الجزم وجزه لا ياتي به الباطن بالثوبية
ولا من خلفه وحاله اعزاه للملاعة على ادراك رصنه وانشارته تبيها لاهلهم من الامور ومعرفته
لما نكر واظهار لما اشكك في ضاربه الصدور وعلى عهد والى ومن ثابهم والى وبعد فلما اناخت
باساحتي معالي الهمج ركبت خيفة الفكر في المديد والنج فرست يد رباب طاب نهم بفتحها وفاح شيم بفتحها
وعينت مجامير نرجها ونحت نوايج نارغها فاحلت النظر في البهجة رقة معانيها فاذا هي شمع شمع بلا غندس
المسائل ونجده مضاجعة الطامع في اخراج مثله والمؤتمل تهمة اذ همت وامليت ثنائيد راعي وقلست
لله در من ايدعه حيث حاز ثاقبه او دعه تاسد لغدائق واجاد وافاد وروحي بالراد وبلغ اسر المطالب
حتا اهدى لنا ليل كل طالب وبالمجلة والتفصيل مخرج جميل جليل وحيث انتهيت الى هنا واعانني على ما كتبه
التي تاملت على محمد بن التمام وسالت ادم بن الختام قال له من العديم محمد بن جزيان البراسني عفا الله عنهما فوبها
وسعد في الدار حيث عيونا ما عيلا لهم امين بجاه تبيك الاسمين

"Sedermara har han bekantgjort det ibland shekhera i Azhar och det har blifvit väl emottaget samt mycket berömdt, såsom du kan se af den lilla recommendation på titelbladet en hans vän skrifvit och satt sitt sigill under. Kanske skall det göra dig nöje att genomgå den", skrev Wallin till Geitlin om schejk Alis grammatik.

de mest bildade. Derjämnte tycktes han mig ha en viss flinkhet och uträttlighet och resoluthet som man så ofta finner i den franska presence d'esprit och som äfven röjer sig alltid i den färdighet hvarmed de ha sitt svar och som vanligen träffar spiken på hufvudet.²⁷

Wallins föremålssamling fortsatte att växa in i det sista packningsskedet. Genom Pruner hade Wallin kommit i kontakt med doktor Chezdufau på Qasr el-Aini-sjukhuset, som hade lovat ordna några kranier åt honom.²⁸ Även Wallins gamle vän doktor Schleddehaus i Alexandria ställde upp och bidrog med olika ”pathologiska preparater”.²⁹

Wallin packade materialet i tre kistor. Hela lasten skulle sändas med en rysk handelsman vid namn Avaroff, som hade lovat att ombesörja frakten alldeles gratis eftersom han själv ämnade skänka sin samling av koraller och en del andra föremål till universitetet i S:t Petersburg. Det enda Avaroff önskade i gengäld var en tackskrift från universitetet och medlemskap i Finska naturalhistoriska sällskapet.

Wallin katalogiserade föremålen noggrant och sände listorna till professor Geitlin, tillsammans med ett kort brev. I brevet påpekade Wallin att han i den ena lådan sände

mellan böckerna kringspidda ungefär 3 skålp. af den så mycket prisade och ypperliga Gebeli tobaken, som jag föregifvit mig hafva inlaggt för att afhålla bokmal, men egentligen ditsatt för att låta dig och prof. Lagus smaka Arabisk eller rättare Syrisk tobak. Kommer den lyckligen dig tillhanda, så behöfver du blott fukta den lätt med vatten och karfva den, stoppa den i en pipa med långt skaft utan slang och munstycke, låta laga åt dig kaffe, samt sedan kasta dig på soffan och drömma dig till österns land med mig.³⁰

Bland de böcker och manuskript som Wallin packade ner i Helsingfors kistorna fanns den grammatik som schejk Ali hade arbetat så flitigt på under deras resa genom Övre Egypten.

Till Geitlin sände Wallin också de delar av sin dagbok, som omfattade tiden ”ifrån min landstigning i Alexandria till sednaste dagar”.³¹ Tanken var att Geitlin genom dagboksanteckningarna skulle kunna följa Wallins resor och upplevelser i Egypten, även utöver det lilla han hade hunnit förmedla i sina brev. Wallin betonade att noteringarna i dagboken endast var avsedda som hans egna minnesanteckningar och inte för publicering i den form de var nedskrivna. Geitlin skulle ändå komma att låta publicera långa stycken ur dagböckerna utan större ändringar, vilket för-

anledde Wallin att flera år senare förargat skriva till honom: Det förundrar mig att du i tidningarna infört långa tirader, som jag ej ämnat för andras ögon än dina.³²

Geitlin försvarade sig:

Du förundrar Dig öfver att jag publicerat smärre bref af Dig och dina känsloutgjuter – men saken är den att jag känner så pass vår publik att de långa breffen (om de ej alls nämna något om Dig själf och Dina förhållanden) i längden skulle ha blifvit eller rättare sagt förefallit tråkiga (och i själfva verket skulle jag också råda Dig att i din engelska bearbetning af den concentrera innehållet mera betydligt), men allt hvad som rör Dig personligen, se det smakade och var intressant.³³

AVSLÖJAD?

Som om hemlängtan och sjukdom inte hade varit nog, dök ett oväntat bekymmer upp några dagar efter återkomsten till Kairo. Wallins tidigare tjänare, Ali, hade skvallrat för shejk Ali att hans gäst egentligen var ”en förklädd Frank, som antagit Kairos klädedräkt och sedvanor för att tränga mig in i Moskeerna och i allmänhet lära mig känna folkets lefnadssätt etc.”. Det var ju i och för sig sant, men det var olyckligt att det skulle komma till shejk Alis kännedom. Till Wallins stora förvåning tycktes detta inte rubba shejk Alis förtroende för honom:

Hvad mäst förundrade mig var att shekh Ali själf ej tycktes tro ett ord af allt detta och att han strängt fördömde dessa sagors hopspinnelse. Det gör mig verkligen ondt nu mer än förr att måsta bedraga en så hederlig man som han och som är mig så innerligen tillgifven. Ehuru jag för längesedan förutsett att detta allt skulle komma i dagen, var det ej utan att det gaf mig dåligt humör för i dag.³⁴

Wallins dåliga samvete över att så länge bedragit sin gode vän fick honom att allt oftare ana anspelningar på religion och islam i shejk Alis tal. Han började misstänka att shejken kanske hade insett sanningen om hans bakgrund. Möjligen hade han fått höra någonting av shejk Kotta, som i sin tur hade talat med både Rifa'a al-Tahtawi och med Petersburgschejken Tantawi, som hade varit på besök i Kairo föregående sommar. Wallin föreställde sig hur ryktet om hans bedrägeri hade vandrat vidare från shejk till shejk genom hela Kairos intellektuella elit. Shejk Ali tog dock aldrig upp frågan direkt med Wallin. Som om ingenting hade hänt fortsatte de att be, läsa Koranen och gå till moskén tillsammans.

Det vore märkligt om schejk Ali inte redan långt tidigare hade kommit underfund med Wallins bakgrund. Det var nog snarare Wallins fåfänga som fick honom att så länge tro att han hade lyckats övertyga sin vän och hyresvärd om att han var praktiserande muslim från Centralasien. Men lika lite som tidigare under deras bekantskap, spelade Wallins religiösa bakgrund någon roll för schejk Ali under Wallins sista veckor i Kairo. Schejken fortsatte vara orubbligt lojal gentemot sin besynnerlige vän och hjälpte honom så gott han kunde hela vägen fram till avfärd:

Det är högst underligt: jag tror bestämdt han nu blifvit öfvertygad om att jag är en frang, ehuru han aldrig låter det skina fram; men det oakadt visar han sig på allt sätt beredvillig att rusta till min resa och göra den så säker som möjligt: lofvade höra efter hos Kamel shekhen här hvad var att göra etc.³⁵

Schejk Ali talade med de kamelschejker som ansvarade för karavanerna genom öknen och hörde sig för hos olika beduiner för att på alla sätt se till att Wallins resa till Arabien skulle bli så trygg som möjligt. Av hans ansträngningar att döma var han uppriktigt orolig för sin vän. För att försäkra sig om att beduinerna skulle föra Wallin helskinnad åtminstone fram till Aqaba hade schejk Ali tagit en av beduinernas stora fina dolkar i pant.³⁶

De kom överens om att Wallin skulle resa mycket enkelt klädd och i rollen som läkare och vaccinator, något som togs väl emot av de beduiner som skulle ansvara för hans resa. Schejk Ali skrev också ett mycket smickrande rekommendationsbrev, som Wallin skulle ta med sig till schejkens gode vän, schejk Hussein, i Mekka.³⁷ Wallin blev riktigt rörd och samtidigt än mer generad och skamsen över att han fört denne vänlige och omtänksamme man bakom ljuset. Han försökte döva sitt samvete med att han ”åtminstone ej directe” hade vilselett sin vän, utan bara spelat med när alla hade tagit honom för muslim. Samtidigt kände han en viss lättnad över att schejk Ali till slut hade fått veta sanningen. Och att de trots allt kunde förbli vänner.

FÖRÄLSKAD

Flytten till Ezbekiya kan mycket väl ha stärkt de misstankar som människor i Wallins omgivning hyste om hans bakgrund. Till skillnad från under den första tiden i Kairo, då Wallin ständigt oroade sig för vad folk trodde, bekymrades han inte längre nämnvärt av andras åsikter. Det bekom honom inte heller att han i Ezbekiya var omgiven av européer, som inte alltid var de lugnaste av grannar. Flera gånger fick

Wallin be fransmännen i våningen ovanför att dämpa sig, då han stördes av ”för-färligt väsende” och ljudet av trummor, sång och kvinnor.³⁸

Oväsendet och andra eventuella nackdelar uppvägdes helt klart av fördelarna med flytten. Den största var möjligheten till ett privatliv som inte ständigt involverade schejk Ali. I detta liv ingick ett flitigt umgänge med Kairos glädjeflickor. Flera kvällar drev Wallins rastlöshet och erotiska aptit honom ut ”på jagt” i Ezbekiyas glädjekvarter. Den 6 februari satt han otåligt igenom sin grammatiklektion med schejk Ali innan han kunde söka sig till Ezbekiya:

Sedan han gått gick jag ut och vandrade mycket omkring ej fri från oro och påträngande tankar och derjämte af köttslig lusta. Jag åt på mitt vanliga ställe men det är ej utan att jag redan börjar ledsna på maten här. Efter quällsvarden strök jag mycket omkring på gatorna på jagt men lyckades ej.³⁹

Några dagar senare hade han större framgång och fann en flicka som han tog med sig hem över natten: ”*She was not very handsome and not very amiable neither but good enough to satisfy a hungry nature.*”⁴⁰

Wallins amorösa eskapader försatte honom ibland i knepiga situationer, som då han en dag följde en kvinna till hennes hus i närheten av al-Azhar. Efter mindre än en kvart i varandras armar avbröts de av att kvinnans man oväntat kom hem. Wallin var tvungen att gömma sig medan kvinnan sände ut mannen på ett påhittat ärendet, innan han till slut lyckades fly obemärkt.⁴¹

Mot slutet av februari träffade Wallin sin Fatima. Redan från den allra första träffen var han särskilt förtjust i denna vackra flicka, som han gissade var omkring fjorton år. Det är tveksamt om Fatima var hennes rätta namn. Bland 1800-talsresenärer var det kutym att hänvisa till sina egyptiska älskarinnor som ”Fatima”, oberoende av vad de egentligen hette.⁴²

Fatima var dock inte alltid tillgänglig när Wallin sökte henne. Hans kopplerska i Ezbekiya, hämtade honom därför ibland andra flickor som hon marknadsförde enligt konstens alla regler:

... and therwith she opened the breast of the girl and said me look here what a breast how solid and full as of one today here arrived fellahah⁴³. Then she detected her veil and demanded me to look how she was young: it was as if I was going buy a horse on the market, that I looked in the mouth to deem of its age. At last we agreed on the bargain and the price and I tooked my horse with me and rendered me to my house there I passed a very agreeable night with her⁴⁴

Kvinnan som Wallin kallade ”advokatens hustru” eller ibland bara ”den gamla kvinnan” fortsatte att hämta en aldrig sinande ström av unga kvinnor till hans nya hem. Men han ville helst bara ha sin Fatima. Trots alla sina tidigare åsikter och förmaningarna till Dietel om att inte förälska sig i egyptiska kvinnor, föll Wallin för Fatima. Han beskrev henne som både förnuftig och ”*very lovely*”, och de tillbringade allt mer tid tillsammans, ”*loving and playing*”. Huruvida kärleken var besvarad kan diskuteras. Fatima ville visserligen gärna veta om Wallin älskade henne och bad honom svära vid Gud och kärlek till Profeten att han så gjorde. Själv svor hon vid Gud och imam Hussein att hon verkligen älskade honom. Vid närmare diskussion om innebörden av denna kärlek visade den sig bestå mycket i ett traktande efter pengar och gåvor. Men det bekom inte Wallin:

Although I know perfectly well that this love definition of her was intended to pluck and get money of me I am persuaded there is much truth in it after the idea the people here have of love. Notwithstanding the girl is very lovely and although arabian and if you will barbarian she has more natural grace and intellect than her likes at us. Even her forms are very full and beatifull but her eyes are above description.⁴⁵

Wallin blev mer och mer förtjust i sin Fatima med de vackra ögonen, och den 7 mars erkände han för sin dagbok: ”*My little girl passed the night with me and although I since longe time have regarded it impossible for me more to like and love a girl I must avow this girl pleases me.*”⁴⁶

Fatima kunde dock aldrig bli helt och hållet Wallins. Hon var redan gift, för andra gången dessutom. Det var inte heller tal om att Wallin skulle begränsa sitt umgänge till Fatima. Under sin sista månad i Kairo träffade han även andra kvinnor. Umgänget med dem gav honom å andra sidan mest dåligt samvete. Den 9 mars, bara några dagar efter att han hade erkänt sig förälskad i Fatima, träffade han ”*the most prostitute and object girls*”, som han tog med sig hem – mest av ensamhet om man får tro honom själv. Men det blev en otrevlig och ”*very disagreeable*” natt, som slutade med att han önskade sitt sällskap åt helvete.⁴⁷

Fatima beskrev han däremot med den förälskades alla lovord. Hon var ”*a most pleasing and amiable girl and has more grace and natural good sense than I have found in the most of our woman*”⁴⁸. Förälskelsen höll i sig. Trots mindre gräl och gnabb fortsatte Wallins och Fatimas förhållande under hela mars månad. Den 19 mars berättade han lyriskt, för ovanlighets skull på svenska, för sin dagbok att Fatima var ”en högst älskvärd flicka med sitt naturliga goda vett och såsom quinnan i allmänhet böjlig till hvad du sjelf vill göra”.⁴⁹

TILLBAKABLICK

Förälskelsen skingrade de dystra tankar och känslor av frustration och hemlängtan som hade plågat Wallin efter återkomsten till Kairo i januari. Han njöt åter av livet under fullmånen och ”Egyptens ojämnförligt ljufva himmel”.⁵⁰ I slutet av februari kunde han med viss förnöjsamhet se tillbaka på de lärdomar han hade gjort i Egypten, framför allt under resan uppför Nilen. Han och sammanfattade dem i ett brev till sin professor:

Att den [Nilresan] för mig och mina reskamrater egentligen var blott en lustfärd, kan jag väl ej neka, men derjemte måste jag påstå, att den som vill lära sig känna de moderna Egyptierna nödvändigt måste göra en sådan färd och lära sig känna de gamla Egyptierna.⁵¹

Ett sådant påstående var inte alls självklart år 1845. Tidens tongivande diskurs hade kapat länken mellan den faraonska högkulturen och de samtida muslimska egyptierna. Kontinuiteten mellan det forna och det moderna Egypten var heller ingenting som Wallin tidigare hade reflekterat över. Det var först när han i Övre Egypten själv såg de gamla templen, gravarna och stenbrotten som han tvingades ta ställning till egyptiernas ursprung och landets långa historia.

Att se sambandet mellan det faraonska och det moderna var dock långt ifrån det enda Wallin hade lärt sig under sina nästan sexton månader i Egypten. Han var emellertid inte den som förmådde sätta sig ned och uppskattande betrakta det han själv hade åstadkommit. I stället blickade han otåligt framåt mot nästa etapp och nya äventyr. Om Wallin under de sista ljumma vårkvällarna i Ezbekiya hade tagit sig tid att begrunda det gångna året skulle han ha kunnat räkna upp en hel lista av förvärvade kunskaper, givande möten och nyttiga erfarenheter, som hade kantat hans resa och format honom under hans tid i Egypten:

Han hade snabbt byggt upp ett stort kontaktnät i Kairo och genom det fått träffa flera av sin tids mest betydande forskare och upptäcktsresande. Redan under resan till Egypten hade han sökt upp orientalisterna Quatremere i Paris. Under sina månader i Kairo hade han lärt känna flera av tidens stora forskningsresande, som von Wrede, Fresnel och Palme, samt flera unga lovande orientalister som Dietel och Timofejev. Han hade mött egyptologerna Lepsius och Abeken och genom dem fått insikt i den framväxande egyptologin, och han hade funnit vänner och välgörare bland storheter som Pruner Bey och Clot Bey, som bägge hade bidragit till att skapa en fungerande sjukvård i Muhammad Alis Egypten. Han hade till och med sett

Muhammad Ali i egen hög person, både i mottagningssalen uppe på citadellet och i vagn, på väg ut till palatset i Shubra. Vid sidan av de kända européerna hade Wallin träffat flera av de lärda män som under 1800-talet byggde upp det moderna Egypten, till och med den kände Rifa'a al-Tahtawi.

Till de mest uppenbara kunskaper som Wallin hade förvärvat sig i Egypten var hans stora framsteg i den talade egyptiska arabiskan. Efter de första stapplande försöken att kommunicera med männen vid Abd el-Razzaqmoskén i Alexandria umgicks Wallin ett år senare problemfritt på arabiska, dag ut och dag in. Han hade fortfarande vissa svårigheter med lokala sydliga dialekter, men tog sig utan problem fram i en helt arabisk miljö. Han hade också lärt sig att smälta in i det egyptiska muslimska samhället. Utan att tänka på det rörde han sig som en egyptier och behärskade till fullo alla de gester och miner som ingick i det sociala spelet. Han hade till och med lärt sig alla de uttryck och fraser som knöt samman varje samtal till en hel ceremoni, från de första artiga hälsningarna till de rätta orden vid avsked. Framstegen hade gjort under för Wallins självförtroende. Våren 1845 förde han sig med en helt annan självsäkerhet än året innan. Han besökte moskéer och deltog i böner utan att ständigt oroa sig för omgivningens reaktioner, och han valde sina kläder och sin huvudbonad med samma självklarhet som vilken annan lärd muslim som helst. Även hans självförtroende i rollen som läkare växte. Han tvekade inte längre att undersöka både kvinnor och män, och att med säker röst ställa diagnoser och rekommendera behandling.

Alla dessa kunskaper och erfarenheter var naturligtvis avgörande för att Wallin skulle kunna fortsätta sin resa till Arabiska halvön och Mekka i rollen som muslimsk läkare. Att accepteras som muslim hade också sina fördelar i Egypten. Det var visserligen besvärligt att vara ständigt påpassad, gå i moskén och komma ihåg att be dagens alla fem böner:

Men jag får ock till vedergällning heta Shekh och Effendi, jag får höra mången hjertlig muslims utgjutelse, som en frang alldrig får höra: jag har ohindrad gått i deras helgedomar och jag har ej blifvit bedragen och uppdragen så mycket som en frang här alltid och oundvikligen måste bli.⁵²

Även om Wallin var stolt över att bli tagen för muslim kunde det plåga honom att hans identitet var baserad på en lögn.⁵³ Detta gällde framför allt i förhållandet till schejk Ali, som hade öppnat sitt hem för honom och hela tiden hjälpt honom på olika sätt. Han upplevde det också ofta som besvärligt att stå med den ena foten i den muslimska egyptiska kulturen och den andra i den kristna europeiska:

Jag har ofta med tysthet nödgats höra skymf och smälek öfver mina trosförvand-
ter, sett det löjliga inrotade och under hela hans uppfostran och lif impräglade hat
och förakt en muslim bär till oss: jag har fått tåla mången knuff och mångt ord
jag i frankiska kläder ej behöft.⁵⁴

Särskilt besvärligt var det när skillnader i de kulturella koderna försatte Wallin i en obekväm mellansits. Under resan till Övre Egypten kände han sig vid flera tillfällen splittrad mellan sitt europeiska resällskap och lokalbefolkningen längs Nilen. Wallins självpåtaga muslimska identitet hindrade honom också från vad som kunde ha varit en både trevlig och givande bekantskap med den kände forskaren Richard Lepsius.

Att Wallin verkligen levde sig in i rollen som muslim är ställt bortom allt tvivel. Genom att bo i en egyptisk familj och följa schejk Ali i hans dagliga liv både i Kairo och i Barraniya växte Wallin smidigt in i det egyptiska samhället. Efter en tid var han inte längre bara en iakttagare, utan en del av den komplicerade sociala väv som 1800-talets Kairo utgjorde. Det lämnade honom inte opåverkad. I vilken grad Wallin influerades av sin egyptiska omgivning i allmänhet, och av islam i synnerhet, har länge intresserat forskare och författare – betydligt mer än vad frågan om religion och religiositet intresserade Wallin själv. Det finns de som menar att han konverterade till Islam,⁵⁵ medan andra betonar att han aldrig ens funderade på att överge sina fäders tro.⁵⁶ För Wallin själv var hela frågan irrelevant. Han föraktade överdrivna och demonstrativa trosuttryck och religiös vidskepelse, oberoende av om de förekom hos muslimer i Kairo eller hos lutherska präster i Tyskland. Wallin föredrog enkelhet på alla plan, även religionens.⁵⁷ I Egypten beundrade han framför allt den okomplicerade enkelhet som han tyckte sig se i människornas inställning till Gud, och som gjorde landets moskéer till välkomnande och hemtrevliga platser, i motsats till de respektingivande kristna kyrkorna. De senare liknade han vid de närmast skrämmande fornegyptiska templen. På den punkten föredrog han den muslimska traditionen:

Men så är det i allmänhet med deras religion: den har ej det hemlighetsfulla dystra och ärofulla som vår och man håller ej mosken för en skräck och bäfvan väckande helgedom utan fastmera såsom ett hus, der man alldeles ej drar i betänkande att t.ex. ensam tillbringa sin natt i all ro.⁵⁸

Hur tilltalande flera aspekter av den än var, hänvisade Wallin under hela sin tid i Egypten till islam som ”deras” (egyptiernas och arabernas) religion – inte som

sin egen. Frågan om att konvertera var för honom inte aktuell. Det var dessutom helt ointressant. För Wallin var det tillräckligt att leva som de muslimer han umgicks med och han anammade under sin tid i Kairo till fullo islam som levnadssätt. De teologiska detaljerna ägnade han däremot inte särskilt mycket tid eller tanke.

Wallin ägnade heller inte överdrivet mycket tid åt att sätta sig in i landets fornhistoria. Det var egentligen bara under resan till Övre Egypten som han hade ro och motivation att läsa in sig på den faraonska historien och det fornegyptiska språket. Trots sitt begränsade intresse för de gamla templen och gravarna gjorde han detaljerade anteckningar om det han såg och upplevde. Att han råkade besöka monumenten tillsammans med en noggrann panoramamålare bidrog säkerligen också till hans oväntade intresse för arkitektoniska detaljer, samt till att så många tempel blev besökta och beskrivna. Utan Sattler, och utan Schleddehaus som yrkade på resans fortsättning till Nubien då han själv helst hade vänt om redan i Assuan, hade Wallin aldrig tillägnat sig så mycket kunskap om det forna Egypten som han sist och slutligen gjorde. Under resan lärde han sig att skilja äldre tempel från yngre, samt att känna igen och förstå de vanligaste motiven på deras väggar. Däremot förefaller han inte ha bemödat sig om att sätta sig in i hieroglyfskriften, trots upprepade bedyranden om hur intressant den förekom honom. Sattler, däremot, lärde sig att skriva flera kunganamn med hieroglyfer, möjligen med god hjälp av sina preussiska konstnärsvänner i Thebe.

Wallins växande kunskap om de gamla templen och gravarna innebar inte att han skulle ha lärt sig uppskatta den egyptiska monumentalarkitekturen. Under hela resan höll han fast vid att den egyptiska arkitekturen var klumpig, i avsaknad av finess och i skönhet vida underlägsen den klassiskt grekiska. I hans ögon passade de väldiga pylonernas överdrivna dimensioner och stora stenmassor överhuvudtaget inte ihop med de små finurliga figurer som pryddes väggarna i templens inre och som mest påminde honom om europeiskt tapetmåleri. Kombinationen av storlaget pampigt och finurligt litet förbryllade och störde honom.

Under resorna i både Deltat och Nildalen var Wallins intresse för människorna alltid större än hans fascination för monumenten. Medan Sattler tecknade av pyloner och pelare använde Wallin största delen av sin tid till att prata med folket i byarna. På så sätt lärde han sig mer om landet och dess folk än någon av sina medresenärer. Under sin tid i Barraniya kom han dessutom in i det egyptiska bysamhället på ett sätt som få andra européer hade gjort. Genom att bo hemma hos schejk Ali och följa honom i hans dagliga bestyr fick Wallin en fullkomligt unik inblick i förhållandena i en medelstor, högst vanlig, egyptisk by. Till skillnad från Edward William Lane, som sammanställde sina betraktelser av livet i Kairo till en omfat-

tande vetenskaplig publikation, var livet i den egyptiska byn en självklar, ofta ganska tråkig, vardag för Wallin. Det var ingenting han tyckte han behövde förmedla för vidare spridning.

Däremot beskrev Wallin ofta den egyptiska naturen och landskapet. Monumenten må ha varit fula och klumpiga, men den egyptiska naturen utklassade lätt alla andra platser, till och med Italien. I Wallins dagböcker återkommer ofta beskrivningar av den underbart gröna Nildalen och Egyptens ljuva himmel. De vackra granitklipporna, trädens ljusa stammar och flodens glittrande vatten gjorde Egypten vackrare än alla andra platser på jorden, möjligen med undantag av Finland och Åland.

Enligt Wallin var det just den bördiga jorden och den vackra naturen som låg bakom det som han uppfattade som egyptiernas svaga och förvekligade karaktär. Egyptierna hade inte härats av samma hårda klimat som öknens beduiner. De var helt enkelt bortskämda. Ibland tyckte sig Wallin kunna se den "äkt arabiska karaktären" lysa igenom. Det kunde vara i dramatiska sammanhang som under rytterspelen i Tanta, men ibland även i småsaker, som då schejk Ali och hans vänner hellre gick ut och satt sig på en jordtorva än på parksoffor i trädgårdar anlagda i europeisk stil.

Wallins beskrivningar av egyptierna som grupp och hans försök att hitta folkets karaktär varierade från dag till dag. De var väldigt beroende av rena tillfälligheter och hans eget humör. Eftersom Wallins dagboksanteckningar aldrig var ämnade för publicering skall de inte ges för stor tyngd i en diskussion om hans syn på det egyptiska folket. Men de avspeglar ändå en intressant utveckling och en förändring i Wallins tankegångar.

I början av sin vistelse i Kairo, när Wallin såg Egypten som föga mer än en mellanstation på vägen till Arabien, förlorade egyptierna ständigt i jämförelsen med vad han betraktade som den äkta araben och det sant arabiska. Wallin menade att de araber som en gång hade erövrat Egypten med tiden hade förförts av landets underbara klimat och blivit ett "förvekligadt och uselt folk utan manligt mod och manligt sinne". Enligt Wallin befann de sig vid 1800-talets mitt "nära sin ruttningsprocess". De kunde inte längre räknas som riktiga araber, utan var försvagade till en punkt där de kröp för den turkiska överheten och gjord vad som helst för pengar:

Araberna här hafva föga qvar af sin Arabiska Beduin- och ökne-natur, de äro fullt Egyptiserade,⁵⁹ största delen af deras sedvanor och bruk, deras fördomar och deras bildning äro blott en svag återglans från de forna Egyptiernas. Så äfven deras karakter. [...] Likväl är mycket af det envisa Beduin-lynnnet qvar, och detta gör deras karakter så krånglig och svår att få reda på, men tillika så intressant.⁶⁰

Som individer tyckte han inledningsvis att egyptierna i Kairo bekräftade den bild han hade med sig från tiden hos schejk Tantawi i S:t Petersburg. De var godmodiga och glada, men samtidigt naiva och vidskepliga. Det bör tilläggas att Wallins slutsatser om egyptierna och deras karaktär uteslutande baserades på män. De enda kvinnor han lärde känna närmare var Kairos prostituerade och han slog redan tidigt fast att man inte kan uttala sig om ett folks karaktär på basen av dess glädjeflickor. Om den gifta kvinnan nöjde han sig med att konstatera att hennes ställning i stort sett inte var bättre än de finländska pigornas.

Resan till Övre Egypten och mötet med den egyptiska landsbygdsbefolkningen ute i byarna och de forna egyptierna i deras tempel och gravar komplicerade Wallins funderingar om det egyptiska folket och deras nationella karaktär. Från att inledningsvis ha laborerat med bara två kategorier: ”moderna egyptier” och ”sanna araber/beduiner” var han tvungen att få in landets forna invånare i sin ekvation. Som representanter för en urgammal högkultur kunde Wallin inte annat än högakta de forna egyptierna och förargas över att araber och turkar hade erövrat deras land. I övre Egyptens fellaher tyckte han sig kunna se de sanna egyptierna, arvtagarna till den faraonska civilisationen. Bilden av araber och egyptier blev med ens mer svårtecknad.

Den självsäkert klara bild av ”Orientalen” som Wallin hade burit med sig sedan ankomsten till Alexandria blev allt mer mångfacetterad ju fler egyptier han lärde känna och ju mer integrerad han blev i det egyptiska samhället. Från att ha varit en anonym massa blev egyptierna individer för honom. Efter en tid klarade han inte längre av att urskilja någon generell nationalkaraktär hos dem. Det var lättare att generalisera när det gällde andra grupper, som han fortfarande kunde betrakta på ett visst avstånd, som till exempel turkarna, ty ”deras karakter så till utseende som sinnelag har icke blifvit bortblandad; den står särdeles djupt inpräglad i dem”.⁶¹ Likaså tyckte sig Wallin kunna särskilja nubierna som grupp. Dem beskrev han som ett älskvärt folk, mer förnöjsamma och ärligare än araberna. Nubierna (berberi eller barabra) i Kairo påminde honom om hans egna landsmän i St Petersburg:

Berberi⁶² har en viss ridderlighet, och broderlighet till sin folksförvandt äfven humor sannare än araben; tycker mycket om boze och rojfvat litet men på annat sätt än araben som ofta dricker i mjugg för sig sjelf. Barabra ha här [i Kairo] mycken likhet med finnarne i Petersburg och hemma i sitt land [Nubien] med våra hemmavarande finnar.⁶³

När det gällde egyptierna, som han dagligen levde och umgicks med, kunde han inte dra lika säkra och allmängiltiga slutsatser. Egypten hade blivit hans hem och

egyptierna hans folk. Bland dem fanns män som schejk Ali, ustaz Mahmoud och schejk Abd el-Khalek. De hade alla sina egna, för dem specifika drag och egenheter. Flera av dem påminde Wallin mer om individer i Finland än om varandra. Han hade blivit en av dem. På avstånd, efter hemkomsten till Finland, när han skulle omformulera sina anteckningar till mer vetenskapliga beskrivningar fann han det åter enklare att generalisera. På plats i Kairo, omgiven av sina egyptiska vänner, var det svårt. Han kunde inte urskilja några drag eller egenskaper som skulle kunna användas för hela det egyptiska folket. Han hade visserligen hört att invånarna i östra Deltat skulle ha bevarat ”den äkta arabiska beduin karakteren”, något som tog sig uttryck i ett ovanligt stort antal rövare och tjuvar. Befolkningen i Mellanegypten framstod i stället som mer kuvad och ”blott knyta näfvan i byxsäcken”.⁶⁴ På det hela taget var egyptierna dock i hans ögon som vilket annat folk som helst, helt enkelt en blandning av ett stort antal, sinsemellan mycket olika, enskilda individer:

... folket i Egypten i allmänhet alle och i allt så till det inre som det yttre äro fullkomlige blandningar. Jag längtar särdeles att se de äkte Araberne uti öknen om icke de ha en bestämdare karakter. Fellaheerne här och folket i allmänhet se ut som våra finnar eller som tyskar eller som hvad du vill blott att solen bränt dem svartbruna; men dragen äro ej arabiskt eller egyptiskt markerade.⁶⁵

Vad tidens arkeologer och egyptologer än sade, förblev Wallins genomgående slutsats den som han sammanfattade i sitt brev till Geitlin i februari 1845 innan han lämnade Egypten: Man kan inte lära känna de moderna egyptierna utan att känna deras forntida förfäder. En mer genomarbetad version av samma slutsats hade han formulerat redan efter sitt första besök på Philae. Efter att ha seglat genom hela Egypten, studerat landets monument och träffat dess folk, tyckte sig Wallin slutligen kunna sätta fingret på vad det var som gjorde egyptierna – de forna såväl som de samtida – till just egyptier:

Det är eget och faller åtminstone mig underligt att se de ståtliga stora masstunga byggnaderna och så äfven de dertill fullkomligen passande storartade pelarne och att dertill tänka mig det finurliga utseende de brokiga målningarne måste ha gifvit det inre af templet.

Men så förekommer mig af det lilla jag ännu kan dömma de gamla Egyptierne ha varit och det är ej utan att denna karakter äfven ännu skiner litet fram i de moderne arabiske Egyptierne.

De ha en viss storsinhet i all deras finurliga litenhet.⁶⁶

"DET ÄR ETT FÖRUNDERLIGT LUGN SOM ÖKNEN GER".

EFTERORD – WALLIN EFTER EGYPTEN

”Det ovant blifna Europeiska lifvet”

Ökenfärderna

DEN 11 APRIL 1845 lämnade Wallin Kairo och reste mot Arabien. Resan var hans första längre vistelse i öknen, men han fann sig omedelbart väl tillrätta på de sandiga vidderna i sällskap av beduinerna och deras kameler. Öknen som landskap överträffade hans förväntningar. I ett brev till Geitlin försökte han förklara:

... det är ett förunderligt lugn som öknen ger och man känner sig rätt stämd här att vid hvarje tillfälle utropa la illaha illa llah i hela den utsträckning som araben ger denna sin trosbekännelse.¹

Trots öknens lugn och skönhet kom Wallin på sig själv med att ibland längta tillbaka till Egypten. Han kunde förstå Israels folk, som under sin vandring i öknens hade längtat tillbaka till Egyptens köttgrytor. Själv saknade han Nilens vatten och Egyptens frukter, framför allt vattenmelonerna.

Via orter som el-Jauf, Jubba och Hail kom Wallin den 28 november 1845 fram till staden Medina. Brist på pengar gjorde att han redan följande dag reste vidare. Den 7 december kom han till Mekka. Som alla andra pilgrimer i staden uppsökte han den stora moskén med Kaban, där han vandrade runt, rörde vid stenen och gjorde allt som förväntades av en muslim på pilgrimsfärd. I detta ingick även ett besök vid berget Arafat. Wallin, som alltid hade varit emot ceremonier, var inte imponerad av vad han såg: ... ”för min del tyckte jag mig i hela Islamismen hafva sett

ingenting så andefattigt och betydelselöst, ingenting så föga högtidligt, som detta stående vid berget.”²

Wallin lämnade Mekka den 15 december och reste vidare till staden Jedda vid Röda havskusten. Därifrån fortsatte han efter en tid med båt till Suez, dit han anlände i början av mars 1846. Den 14 mars 1846 var han tillbaka i Kairo, där han varmt togs emot av schejk Ali och andra vänner.

Efter bara några veckor i Kairo längtade han tillbaka till öknen. Problem med hälsan höll honom ändå kvar i Egypten, där han ägnade sommaren 1846 åt att kureras sig, renskriva anteckningar, simma i Nilens varma vatten och förbereda nästa resa.

Inte förrän i december 1846 gav han sig iväg på nytt, denna gång med siktet inställt på det heliga landet. Resan gick över Sinai, där han firade julen 1846 i Katarinaklostret. Där hade han egentligen tänkt studera gamla manuskript, men det kvävande dammet i det instängda klosterbiblioteket drev snabbt ut honom i solen igen. I samma bibliotek gjordes senare ovärderliga fynd av gamla handskrifter.

Från Katarinaklostret gick färden vidare mot Jerusalem, dit han anlände den 15 februari 1847. Den heliga staden föll honom inte alls i smaken. Han konstaterade att han under sina resor hade besökt tre heliga städer, Mekka, Medina och Jerusalem. Ingenstans hade han sett så ”gement, nedrigt, förderfvat folk, som just i dem”.³ Wallin efterlyste rättfärdighet i tanke och handlingar, i stället för det som han uppfattade som ceremonier för ceremoniernas skull. I hans ögon var de muslimska och de kristna pilgrimerna lika goda kålsupare:

En går till Mekka och tvättar sig i Zemzems klara om ock bittra vatten, en till Palestina för att två sig i Jordan en pickar sig⁴ vid en graf en annan springer omkring ett gammalt fult tornlikt hus och kysser en svart sten. Hvem är klokare af de två? Allahu alam⁵

Under sin tid i Egypten hade Wallin utgått ifrån att landets kristna var renare och ärligare än sina muslimska grannar. Nu såg han lika mycket skrock och vidskepelse bland de kristna som bland muslimerna. I så måtto framstod de alla som barn för honom. Vilken religion de bekände sig till gjorde ingen större skillnad.

I Jerusalem vandrade Wallin omkring på platser som han kände från Bibeln och besökte stadens berömda moskéer, ”der det gäller såsom lag att hvarje kristen, som der anträffas, måste välja mellan att afsvärja sig sina fäders tro eller bli lefvande spetsad och bränd”. För Wallin var det dock aldrig någon fara för upptäckt: ... ”min stora turban och min länge instuderade sheikh-min har räddat mig derifrån.”⁶ Från Jerusalem fortsatte Wallin norrut till Damaskus och Beirut, innan han i maj vände

åter mot Egypten. Efter nio dagar i karantän i Alexandria kom han slutligen hem till Kairo den 14 juni 1847. Även denna resa hade tärt på Wallins hälsa och väl tillbaka i Egypten drabbades han av en svår förkylning som övergick i öroninflammation. Ett tag var det så illa att han till och med fruktade för sin hörsel.

I oktober 1847 hade Wallin börjat tröttna på Orienten och sitt ständiga resande. I ett brev till Geitlin erkände han att Orienten framstod som trevligare när man såg den ”genom sagans trolspegel från sin bekvämliga Occident”. Det verkliga Orienten var inte alls bara rosor och skönhet som berättelserna lät en tro, utan en plats full av ”ogräs, mull och busksnår”.⁷

Dessa rader skrevs visserligen efter en tids sjukdom, när Wallin var trött och inte på sitt bästa humör. Men faktum är att fyra år av ständigt resande bland främade folk, för vilka han hela tiden var tvungen att dölja sin sanna identitet, inte enbart hade varit det romantiska äventyr som han hade föreställt sig när han låg och vräkte sig på schejk Tantawis divan i S:t Petersburg. Åren hade även inneburit ensamhet, sjukdom och besvikelser.

I juli samma år, 1847, fick Wallin meddelande om att han hade tilldelats universitetets Alexandersstipendium, det som den unge kanslern hade instiftat i samband med sitt besök i Helsingfors våren 1842. Stipendiet möjliggjorde en tredje och sista upptäcktsfärd.

Denna sista resa var Wallins längsta. Han lämnade Kairo den 14 december 1847 och kom fram till Bagdad midsommardagen året därpå. Ständigt oroad över bristen på pengar reste han efter sommaren vidare mot Persien, där han bland annat besökte städerna Isfahan och Shiraz. Julhelgen 1848 tillbringade han i hamnstaden Buhsher i väntan på ett skepp som skulle kunna ta honom till Basra.

Den 7 januari 1849 lämnade han till slut Buhsher och Persien. Fem dagar senare befann han sig i Basra, trött, modfälld, utan nyheter hemifrån och – värst av allt – utan pengar. Han lyckades ändå i medlet av mars ta sig upp till Bagdad med en engelsk ångbåt. Drygt en månad senare reste han vidare genom öknen, där han blev rånad av en grupp beduiner, till Damaskus. Till Beirut kom han slutligen den 14 maj 1849. Två dagar senare gick han ombord på ett ångfartyg som tog honom tillbaka till Alexandria och Egypten. Den 1 juni 1849 var han åter hemma i Kairo efter ett och ett halvt år på resande fot.

I Kairo började han omedelbart planera för sin resa hem till Finland och Helsingfors. Det var dock inte frågan om att ta sig raka vägen hem: ”Jag torde, nej nu åtminstone är jag tillsvidare besluten att ta min hemväg öfver London. Jag ville och måste fulkomna mig i det språk jag mest älskar och hvars litteratur jag anser som den första af alla.”⁸

TILLBAKA TILL EUROPA

Den 9 augusti 1849 gick Wallin ombord på det österrikiska Lloyd-ångfartyget Schild som skulle föra honom bort från den Orient som han visserligen stundom hade längtat bort ifrån, men som han samtidigt älskade och där han, ”all nöd oakadt”, hade tillbringat ”mer än 5 de herrligaste åren” i sitt liv.

En vecka senare steg han i land på andra sidan Medelhavet i staden Trieste. Där stannade han fyra dagar:

... det var det minsta jag behöfde för att hämta mig ur min förvåning öfver det ovan-
blifna Europeiska lifvet hvari, jag nästan blyges att tillstå det, jag ej fann särdeles
fröjd att åter träda. Jag fann allt så konstladt och onaturligt, allt så onödigt för myck-
et och jag kände det ej var med friskt mod jag gick tillbaka till det öfverförfinade
Europa.⁹

Från Trieste gick resan vidare med diligens till Padua och därifrån med tåg till Milano. Efter några dagar i Milano fortsatte Wallin upp genom Europa via Como, Lugano och byn Airolo. Som omväxling till allt sittande i tåg och vagn valde Wallin att fotvandrade över Gotthardsberget. Sedan bar det av vidare via Zürich och Freiburg till Heidelberg. Där stannade han några dagar för att bekanta sig med den kända universitetsstaden, innan han fortsatte via Frankfurt – ”omotsägligen den vackraste stad jag hittills sett i Tyskland” – och Mainz till Köln. I Köln hörde han ett framförande av Beethovens Fidelio. Det blev ”nästan den njutningsrikaste afton” han hade haft sedan återkomsten till Europa. Från Köln fortsatte han via Aachen till Bryssel, som han uppfattade som en av de ”åtminstone till det yttre rikaste och luxuriösaste” städer han hade sett. Han var dessutom glad att ha lämnat det tyska Europa bakom sig: ... ”efter den Tyska trögheten och tåpigheten kan jag ej neka att ju den lätta okonstlade franska gracen åter slog an på mig.”¹⁰

Den 27 september 1849 lämnade han Bryssel och reste till Antwerpen. Där inväntade ett fartyg som skulle ta honom över till det England han hela sitt liv hade beundrat på avstånd.

LONDON

Den 1 oktober befann sig Wallin äntligen i London, ”verldens nya Babylon”. Där ämnade han tillbringa vintern för att förkovra sig i det engelska språket, men också för att gradvis vänja sig vid det nordeuropeiska klimatet. Han trodde sig inte kunna

klara av att direkt återvända till den bittert kalla finska vintern. Samtidigt var det naturligtvis ”i vetenskapligt hänseende” nyttigt för honom att stanna en tid i London, med dess välutrustade bibliotek och ansedda geografiska sällskap.

London tedde sig i början stort och förvirrande. Precis som i Kairo tog sig Wallin runt med hjälp av karta och kompass. Allt var förskräckligt dyrt, men han prutade framgångsrikt på sant egyptiskt manér. Han hyrde rum hos en änka och kom snart in i en rutin där han tillbringade dagarna med att studera handskrifter på British Museum och kvällarna med promenader eller ”*fire-side-chat*” hemma vid brasan.

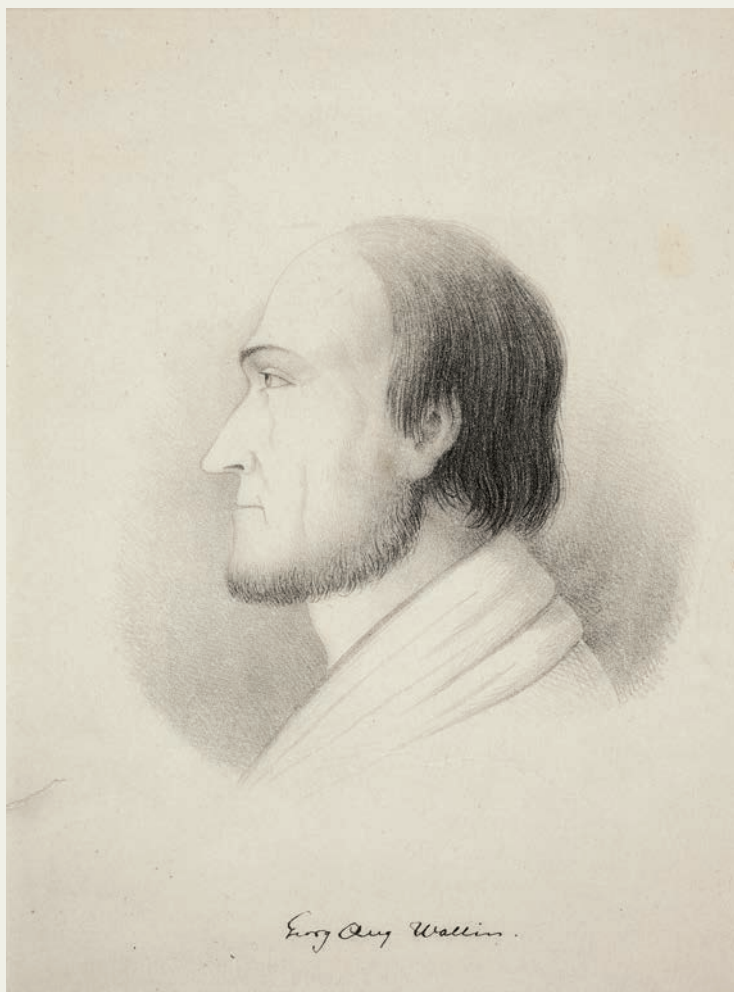
Fortfarande kände han sig inte helt europeisk. Europa förekom honom till och med mer främmande än vad Orienten hade varit när han först kom till Alexandria. Han saknade Österlandets värme och glädje. Redan efter några dagar i det kyliga och disiga London tyckte han sig ha förlorat sitt glada och lättsamma österländska sinne: ”I det knappa och korta dagsljuset och det ruskiga gråkalla vädret som vi oupphörligen ha här bli sinnet och själskrafterna liksom hopskrumpna af köld och otreflighet och lefnadslusten ger vika för liknöjdhet mot lifvet och dess skiften.”¹¹

Wallin fann det inte alls förvånande att engelsmän, som var tvungna att leva i detta förfärliga klimat, tog sina liv genom att dränka sig i Themsen eller slänga sig framför tåg.

Under vistelsen i London arbetade Wallin på en serie artiklar om sina resor, som sedan lästes upp inför *Royal Geographical Society* (RGS) och trycktes i deras *Journal*.¹² Den 22 april 1850 lästes Wallins reseberättelse om den tredje ökenfärden upp och i slutet av maj, när Wallin redan hade lämnat England, tilldelades han ”det kungliga premiet till uppmuntran af den geografiska vetenskapen och geografiska upptäckter”, ett pris som året innan hade gått till den kände Afrikaresanden David Livingstone. Även i Frankrike uppmärksammades Wallins resor och han erhöll Geografiska sällskapets i Paris silvermedalj.

Wallins resor uppmärksammades ändå mest i England, där han omtalades och beundrades ännu flera år efter sin död. I maj 1854, ett och ett halvt år efter Wallins död och bara någon månad efter att Storbritannien hade gått in i kriget mot Ryssland, sammanfattade *Royal Geographical Society*s ordförande, Earlen av Ellesmere, Francis Egerton, Wallins gärning med orden:

His native country, Finland, is one which comes little into contact with the other members of the European family; but men such as Wallin, and, I may add, Castren, who has lately fallen a victim to the labours and privations of Russo-Asiatic exploration, and who has left behind him a profound work on the mythology of his nation, can elevate any country above the rank of a mere appendage to an empire.

PROFILTECKNING FÖRESTÄLLANDE GEORG AUGUST WALLIN, GJORD EFTER HANS DÖD
AV JOHANNA CONRADINA RAMSTEDT. PÅ MOTSATTA SIDAN R.W. EKMANS KÄNDA
PORTRÄTT AV WALLIN, GJORT PÅ BASEN AV RAMSTEDTS TECKNING.

Of Professor Wallin's accomplishments as an Eastern traveler, it is sufficient to say that he had acquired a mastery of the Arabic language, which, assisted by the effects of an Eastern sun, and familiarity with native habits, enabled this son of a northern race to pass everywhere for a Bedouin¹³

Trots den ära och berömmelse de öste över honom klarade inte heller britterna av att leva upp till de högt ställda förväntningar Wallin hade på dem, förväntningar som hade fötts ur den engelska litteratur han alltid läst och älskat:

I sanning när man personligen ser och lär sig känna författare, som man förr känt blott genom deras skrifter eller genom europeiska eulogier öfver dem vet man ej hvad man skall tänka – och hvad man skall tro eller ej af deras relationer. Men det så med allt sett på avstånd och på nära. Äfven här har jag funnit mig ofta och storigen bedragen i mina förutbildade begrepp om England och dess folk och dess så omskrikna först i bildning stående verldshufvudstad. Med all den omsjungna friheten tror jag dess folk är så slaviskt som något annat; ty ock religions skrymteri mer nästan än jag annorstädes sett. Så tycker jag nu åtminstone – kanske det är blott en mörk åsigt härflytande från mitt eget mörka sinne. Men i sanning skulle jag kunna välja min boningsplats för lifvet efter eget tycke; här skulle det ej bli. Jag tycker jag i verlden ej sett en plats så vanlottad af naturen som den, hvilken blifvit platsen för verldens hufvudstad.¹⁴

Då Wallin sex år tidigare hade färdats förbi Englands kust på väg till Orienten hade hans beundran för allt engelskt fortfarande varit oförstörd av den dimmiga och stela verkligheten. Vintern 1850 kom allt i ett annat ljus. Som så många gånger tidigare hade Wallins romantiska bild varit betydligt vackrare än verkligheten. Han var trött efter sina resor och kände sig ensam och malplacerad i det vintriga Europa. Allt var tungt och tråkigt och han längtade tillbaka till livet och solskenet i Orienten. Den 26 oktober skrev han desperat i sin dagbok: ”*Kuss ummi dynja!*”¹⁵ En skithög är hela världen! Europa ej bättre än Asien! [...] Ja, en skithög är hela världen, old England ej mindre än vårt Finland, o. måtte Herren unna mig att få lägga mina arma ben en gång till hvila i öknens sand!”¹⁶

Wallin var deprimerad och mårde allt oftare illa. I slutet av november kände han sig ”kall och ruskig och feberaktig” och den 12 februari noterade han kort: ”Mår illa – är nedstämd o. mätt på lifvet.”

Dagen därpå började han självmedicinera med aloe mot sitt illamående.

Wallin fortsatte hela tiden sitt arbete med att förbereda sina reseanteckningar

för publikation. Han invaldes som medlem i *Die Deutsche Morgenländischen Gesellschaft* och publicerade i dess *Zeitschrift* några av de beduinsånger han hade nedtecknat under sina ökenresor. De var de första arabiska folksånger som någonsin hade publicerats i Europa.

ÅTER I FINLAND

Trots sin växande längtan tillbaka till Egypten fortsatte Wallin till Finland. Den 15 juni 1850 anlände han till Helsingfors, på Geitlins och allmänhetens begäran iklädd sin orientaliska dräkt. Han fortsatte även därefter att, åtminstone i hemmet, ofta bära sin kära galabeya. När studerande August Schauman sökte upp Wallin i hemmet på Högbergsgatan för att övertala honom att undervisa en grupp studenter i engelska fann han den berömda arabisten, "... sittande [...] på en stol i knuten invid kakelugnen, klädd i samma arabiska dräkt, vari han blivit porträtterad av Ekman, med armbågarna stödda emot knäna och lutad över en stor österländsk bok, i vilken han läste".¹⁷

Efter flera års bortavaro återupplivade Wallin gamla vänskaper med bland andra Pacius och Runeberg. En av Wallins närmaste vänner var imam Mustafa Bik, sannolikt samme tatariske imam som Wallin redan under studietiden sägs ha umgåtts och övat sin arabiska med. Mustafa Bik förblev Wallins länk till Orienten. Enligt Reinholms anteckningar skall en besökare en gång ha funnit Wallin och imam Mustafa sittande på golvet, drickande te "på orientaliskt vis", Wallin iklädd vit turban. Wallin försökte hålla fast vid sina orientaliska vanor, bland annat det ceremoniella kaffedrickandet, vilket kan anas i Reinholms korta notering om att Wallin efter hemkomsten: "sökte drägligt kaffe".¹⁸

Den 19 oktober ventilerade Wallin sin avhandling, en kommenterad utgåva av en lång kärleksdikt av den arabiske poeten Omar el-Farid. Den första januari året därpå utnämndes han till professor i orientaliska språk efter att Geitlin trätt till sidan till professuren i biblisk exegetik. Den 15 februari 1851 installerades Wallin i sin tjänst.

Wallin hade inte varit länge i Finland förrän han började dra upp planer för en ny, ännu längre och ännu djärvare, resa till Orienten. Han vände sig både till *Royal Geographical Society* i London och till det ryska geografiska sällskapet för hjälp med finansiering. Målsättningen med denna nya resa var att närmare undersöka de stora öknar som geograferna hade ritat ut på de framväxande kartorna. Han ville också närmare studera ökenfolkens lagar och litteratur, som han bara hunnit stifta ytlig bekantskap med under sina tidigare resor. Han hoppades därutöver fortsätta

dokumentera deras poesi, möjligen i samarbete med de kolleger som höll på att utforska den finska folkdiktningen. Elias Lönnrot hade redan 1835 gett ut en första version av *Kalevala*. Det är mycket möjligt att det var den nya utvidgade upplagan som hade utkommit 1849, som inspirerade Wallin att fortsätta med sina nedteckningar av arabisk folkdiktning. Wallin, som redan under sin tid i Egypten hade intresserat sig för folkförflyttningar, såg också fram emot att under en kommande resa fördjupa sig i hur olika arabiska stammar hade flyttat från öknen till det omkringliggande bördiga landet.

Med dessa ambitiösa mål i sikte ställde Wallin den här gången större krav än inför sina tidigare resor. Som professor och en känd person i både inhemska och internationella kretsar var han i en helt annan position att göra det än när han sommaren 1843 hade rest iväg som ung och nytexaminerad. Han visste att det fanns ett växande intresse för vad han kunde tänkas bidra med, inte minst i London. I ett brev till det ryska geografiska sällskapet, daterat den 24 april 1851, skrev han självsäkert att han denna gång behövde astronomiska hjälpmedel för mer exakta mått av avstånd och därutöver en assistent som skulle bära hans utrustning och manuskript. För allt detta behövde han pengar. Han ämnade inte använda sin professorslön för att finansiera resorna och ansökte dessutom om 1200 rubel extra för att täcka de skulder som han ådragit sig under sina tidigare resor.

Intresset för Wallins planerade resa var visserligen stort hos geografiska sällskap i flera länder, framför allt i Ryssland och England, men det innebar inte automatiskt att de kunde bidra ekonomiskt. *East India Society* i London erbjöd Wallin ett bidrag på 200 pund, något som Wallin närmast förnärmat avfärdade som mindre än man vanligen ”ger åt sin dräng i London i årlig aflöning”.¹⁹ Utan finansiering i sikte var han strandad i det kalla Helsingfors, plågad av en ständig längtan till Österlandets sol, människor och öknar. En lösning på hans ekonomiska bekymmer tycktes vara i sikte när *Royal Geographical Society* föreslog att kostnaderna kunde delas mellan dem och det ryska sällskapet. Wallin kallades till intervju hos Storfurst Konstantin själv. Storfursten ställde sig positiv till samarbetsförslaget. Då började Wallin plötsligt tveka och oroa sig för att publiciteten kring ett sådant företag skulle få araberna att misstänka politiska motiv bakom resan.

Wallin blev allt mer misstänksam och bitter. Han började tvivla på ryssarnas vilja att bidra till hans resa och ansåg att de förhalade processen av avundsjuka gentemot det engelska sällskapet. Trots sin besvikelse på England och engelsmännen föredrog Wallin att resa under brittiskt beskydd. Han kände redan de brittiska konsulerna och agenterna längs vägen. Om han var tvungen att förlita sig på ryskt stöd, vem skulle då finnas där för honom i Bagdad och Aden, där ryssarna saknade agenter?

Vintern 1851–52 var tanken fortfarande att resefinansieringen skulle delas mellan England och Ryssland. Ett fatalt skrivfel ledde emellertid till ett missförstånd angående det belopp som Wallin hade begärt och all planering avstannade. Wallin var bekymrad, inte enbart över dröjsmålet beträffande resan, utan även över att flera fel hade smugit sig in de artiklar han hade publicerat för det brittiska geografiska sällskapet. Han ansåg att hans text hade manipulerats till oigenkännlighet. Hans misstänksamhet och bitterhet växte.

DÖD OCH EFTERMÅLE

Den 23 oktober 1852, dagen före sin 41:a födelsedag, avled Georg August Wallin oväntat i sitt hem i Helsingfors. Till synes frisk hade han tagit emot en bekant tidigare under kvällen. Han hade druckit te tillsammans med sin mor och syster när han plötsligt kände en stark smärta i bröstet. Han hoppades att den skulle gå om efter en stunds vila och gick och lade sig. Men smärtan gick inte över. I stället dog Wallin i sin säng omkring klockan elva samma kväll. Dödsorsaken skall enligt Tallqvist, som av allt att döma hade tillgång till ett läkarutlåtande, ha varit brusten kroppspulsåder. Enligt en uppgift som någon hade lämnat till Reinholm skall imam Mustafa Bik ha funnits vid Wallins dödsbädd.

Wallins plötsliga död kan eventuellt sättas i samband med den sjukdom, möjligen syfilis, som han hade dragits med ända sedan ungdomen. Sjukdomen var dock inte det enda som plågade Wallin efter återkomsten till Europa. Flera samverkande faktorer kan ha bidragit till att lägga Wallin i en för tidig grav. Själv trodde sig Wallin lida av någon leveråkomma, som han hade hoppats finna bot för i Tyskland innan det var dags för nästa långa upptäcktsresa. August Schauman, som träffade Wallin hösten 1850, kommenterade Wallins ”gula anlete”, vilket möjligen kan tolkas som ett tecken på gulsot eller annan leversjukdom. Redan i London hade Wallin plågats av återkommande illamående. Sammantaget kan konstateras att det inte var särskilt gott ställt med Wallins hälsa. Till sjukdomarna kan läggas den oro, frustration och besvikelse som hela tiden låg och gnagde honom de sista åren av hans liv.

Fredagen den 29 oktober, en ovanligt kall höstdag med snö på marken, jordfästes Wallin på Sandudds begravningsplats. Han följdes till graven av kolleger, studenter och en stor skara Helsingforsare. Gabriel Geitlin höll griftetalet över sin begåvade student och trofaste vän, som bara några år tidigare med glimten i ögat sänt honom ett smakprov på äkta arabisk tobak från Kairo, insmusslad mellan arabiska böcker och handskrifter.

År 1852 lät den västfinska studentavdelningen måla Wallins porträtt. Det målades av Robert Wilhelm Ekman efter en profilteckning som Johanna Conradina Ramstedt (sedermera Lagus) hade gjort efter Wallins död. Den 23 oktober 1860, på dagen åtta år efter Wallins död, avtäcktes en gravsten på hans grav. Den var en enkel stor natursten med inskriften Georg August Wallin, och därunder med arabisk skrift Abd el-Waly, det namn han använde under sina resor i Arabien.

Wallin sörjdes inte enbart av den akademiska världen, utan även av alla dem som i dagspressen hade följt hans äventyr i Österlandet. Finländarna var stolta över att ha producerat en så internationellt erkänd forskare och bedrövade över att han så snart hade ryckts bort. Utanför de akademiska kretsarna var det få som visste hur mycket han egentligen hade uträttat inom forskningen, men för många representerade Wallin Orientens hela mystiska lockelse. För sina samtida hade Wallin tveklöst en plats bland nationalhjältar som Runeberg och Snellman.

Till skillnad från Snellman och Runeberg föll Wallin och hans gärning dock snart i glömska. Han hade inte hunnit publicera särskilt mycket om sina upptäcktsresor, i varje fall inte på svenska. Inte heller hade han hunnit föra fram sina egna studenter. Det fanns ingen naturlig arvtagare till all den kunskap Wallin hade förvärvat sig under sin tid i Egypten och Arabien.

Frågan är om Wallin skulle ha publicerat mer om han hade fått leva. Hans kolleger vid universitetet tvivlade stundom på att den äventyrlige och temperamentsfulle arabisten överhuvudtaget bedrev någon seriös språkforskning.²⁰ I ett brev till sin svärfar Johan Jakob Tengström frågade sig Herman Kellgren, som senare skulle komma att bli Wallins efterträdare som professor i orientaliska litteratur:

Hvad gör Wallin? Det vet väl ingen; något måste han gjort på så många år, hvarföre visar han det ej? Ett Universitet, som på hans resa depenserat ung. 20.000 Rub. Har rättvisa anspråk derpå. – Har han vårt så vanliga af Tyskarne ärfvda fel: grundligheten?

Professor Tengström svarade:

Dina reflexioner öfver Wallin, vår Orientaliske resande, är jag med Dig ense om. Men att inga frukter af forskningen kommit från hans hand i dagen och synts till, härleder jag icke af ett sträfvande efter grundlighet (fullkomning i detaljer, hvilka enligt sin natur äro ändlösa), utan deraf, att han, som jag tror, är road af helt annat eller intet annat än äfventyr, vågspel det ena på det andra, ett hjeltemod som intet reelt innehåll och ändamål har.²¹

WALLINS GRAV PÅ SANDUDDS BEGRAVNINGSPLATS I HELSNINGFORS. I GRAVEN
BREDVID VILAR HANS SYSTER NATALIA.

Omdömet om Wallin som äventyrlig äger helt visst sin riktighet, men påståendet att han hans resor inte skulle ha gett resultat är orättvist. Det är möjligt att hans kunskap inte skulle ha resulterat i fler tryckta filologiska alster. Med stor sannolikhet skulle Wallin, så snart ekonomiskt stöd hade ordnats, ha rest tillbaka till Österlandet, möjligen för att stanna där för gott.²² Wallin var själv den förste att erkänna att han hellre levde bland beduinerna och deras kameler än satt hemma vid sitt skrivbord och författade vetenskapliga avhandlingar. Han föredrog att göra sina egna iakttagelser. Av rädsla för att avslöjas som den europeiska forskningsresande han var, kunde han dessvärre inte alltid göra anteckningar på plats och var ofta tvungen att lita på sitt minne. De anteckningar han gjorde omfattar ändå allt från noteringar om lokala dialekter, sånger och poesi till detaljerade beskrivningar av frisyrier, kläder, arkitektur och matkultur på de platser han besökte. Även om han till sin utbildning var filolog och slutade sina dagar som professor i orientalisk litteratur var Wallin lika mycket, om inte mer, upptäcktsresande och antropolog.

Om man har publicerade akademiska artiklar och avhandlingar som måttstock, är Wallins produktion kanske inte så stor. Men hans brev och dagboksanteckningar omfattar tusentals sidor av skarpögda iakttagelser och intressanta slutledningar. I dem finns dessutom alla de ögonblicksskildringar och personliga beskrivningar av platser och individer som sannolikt skulle ha tillrättalagts i en mer förberedd och genomarbetad vetenskaplig publikation. Nu hann texten aldrig omformas, redigeras eller censureras. Den finns kvar, precis så självutlämnande och rättfram som Wallin skrev den för drygt 160 år sedan. Som sådan utgör den ett alldeles unikt material. I den finner vi Wallins eget Egypten.

Slutnoter

INLEDNING

- 1 Rhein 1872, 376.
- 2 Wallin 1853.
- 3 Brev till Geitlin, London, 11 januari 1850.
- 4 Brev från Geitlin till Wallin, Helsingfors den 8 januari 1850.
- 5 Tallqvist 1905.
- 6 Schildt 1976.
- 7 Öhrnberg 2007. För tidigare översättningar av delar av Wallins brev och dagböcker till finska se Aro & Salonen 2000.
- 8 Öhrnberg & Berg 2010 och 2011.
- 9 Schildt 1978, 12.
- 10 Tallqvist 1905, cxxviii.

1 WALLINS BARNDOM OCH UNGDOM

- 1 Vid sidan av Jomala och Finström. Dagens centralort Mariehamn skulle grundläggas först femtio år senare, år 1861.
- 2 Isaksson 1982, 47.
- 3 Hårdstedt 2008, 399.
- 4 Museiverket, Helsingfors, Mikrofilm, signum 95-97, rulle 15.
- 5 Snellman 1896, 77.
- 6 Tallqvist 1905, iii.
- 7 Ett stort tack till Patricia Berg som först fäste min uppmärksamhet vid denna teckning.
- 8 Prosten A. W. Frosterus i ett brev daterat 10 juli 1903, återgivet i Tallqvist 1905, CI.

- 9 Schauman 1921, 11.
- 10 I motsats till Castrén, som Schauman kallade en "vetenskapens aristokrat", hos vilken han ständigt tyckte sig ana "det överlägsna vetandets majestät".
- 11 Dagbok den 4 april 1847: "Det är fan gifvet, men jag finner sällan mera nöje i annat sällskap än det af bönder och beduiner".
- 12 Reinholm, mikrofilm, Museiverket, 95-97, rulle 15.
- 13 Tallqvist 1905, ix.
- 14 Olyckan skall ha skett antingen utanför Gibraltar eller i Korpo ström, uppgifterna varierar.
- 15 Lagus 1853, 162.
- 16 Disciplinkommissionens protokoll 18 nov. - 16 dec. 1834; Lagus 1835, 151; Tallqvist 1905, xiv.
- 17 Sedermera rektor för universitetet mellan åren 1845 och 1848.
- 18 Lagus 1853, 152; jfr även Rhein 1872, 14.
- 19 Brev till mamma från Petersburg, den 2 december 1840.
- 20 Lagus 1853, 153.
- 21 Hårdstedt 2008, 403; Sundman 2007 ("Kål-soppa och prygelstraff: livet vid arrestantkompanierna på Bomarsund under 1830- och 1840-talet", Åländsk odling 64, 2006-2007, s. 117-147).
- 22 Sommaren 1833 hade deras antal uppgått till 247 personer (Kuvaja et al., 2008, 158).
- 23 Lagus 1853, 159.

- 24 Provincialläkaren i Godby distrikt: Brev och koncept 1811-1842; Årsberättelser 1816-1842. Ålands landskapsarkiv.
- 25 Schildt 1976, 12; Öhrnberg 1982; Salminen 1988, 109.
- 26 Tallqvist 1905, cxxvi.
- 27 Elmgren utelämnade dock dessa romantiska och erotiska äventyr ur sin publikation av Wallins brev och dagböcker, cf. Öhrnberg 1982.
- 28 Schildt 1976, 12.
- 29 Öhrnberg 1982, 24.
- 30 Se s. 33-34.
- 31 Av Tallqvist kallad "präst O." (Tallqvist 1905, xvii).
- 32 Tallqvist 1905, xvii.
- 33 Lagus 1853, 164.
- 34 Reinholm, mikrofilm Museiverket, signum 95-97, rulle 15.
- 35 För varianter se Finlands svenska folkdiktning VII, 122.
- 36 Saltviks församling: Kyrkostämmorådsprotokoll 27 mars 1836 och 12 mars 1837.
- 37 Brev till mor och syster, Kairo, den 22 februari 1844.
- 38 Lagus 1853, 171.
- 2 WALLIN OCH ORIENTALISMEN
- 1 Forssell 1999, 302.
- 2 Se t.ex. Mead 1979, vii.
- 3 Kahle i förord till Said 1995, xxv-xxvi.
- 4 Snellman 1896, 77.
- 5 Se s. 303. Reinholm, mikrofilm, Museiverket, 95-97, rulle 15.
- 6 Brev till mor, S:t Petersburg, mars 1840. En bit av brevet saknas och texten har rekonstruerats av Tallqvist.
- 7 Brev till mor, S:t Petersburg, mars 1840.
- 8 Engman 1983; 1995. För mer om olika aspekter av dagligt liv i St Petersburg se även Engman 2003.
- 9 Brev till mor, S:t Petersburg, mars 1840.
- 10 Brev till mor, Viborg, den 5 mars 1840.
- 11 Brev till mor, S:t Petersburg, den 29 april 1840.
- 12 Brev till mor, S:t Petersburg, den 29 april 1840.
- 13 Klinge 1989, 124 ff.
- 14 Reinholm, Mikrofilm, Museiverket, Helsingfors.
- 15 Brev till mor, S:t Petersburg, den 5 januari 1841.
- 16 Brev till mor, S:t Petersburg, den 2 december 1840.
- 17 Brev till mor, S:t Petersburg, den 5 januari 1841.
- 18 Brev till mor, S:t Petersburg, mars 1840.
- 19 Brev till mor, S:t Petersburg, den 17 november 1841.
- 20 Brev till mor, S:t Petersburg, den 31 oktober 1840.
- 21 Brev till Geitlin, S:t Petersburg, troligen hösten 1841.
- 22 Brev till Geitlin, S:t Petersburg, troligen hösten 1841.
- 23 Wallins ansökan om filosofiska fakultetens resestipendium, inlämnad den 29 oktober 1841.
- 24 Tallqvist 1905, xxvii-xxix.
- 25 Brev till Geitlin, hösten 1841.
- 26 Klinge 1989, 142.
- 27 Den audiens som gjorde Wallin så illa till mods att han snabbt lämnade salen för att i stället ta sig en simtur (se s. 14).
- 28 Brev till Tantawi, Helsingfors 31 december 1842. Svensk översättning enligt Tallqvist 1905, 34.
- 29 Jfr Said 1978, i svensk översättning av Hans O. Sjöström 1995, s. 125 ff.
- 30 Fück, J., 1955, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*. Otto Harrassowitz. Leipzig. s. 155 ff.
- 31 I svensk översättning första gången 1993.
- 32 Se t.ex. MacKenzie, J. M., 1995; Irwin, R., 2006; Ibn Warraq, 2007.
- 33 Sids forskning fokuserar på orientalismen i Frankrike och England (och för senare perioder Amerika), länder som har haft eller har tydliga nationella intressen i Orienten.
- 34 Said 1995, 156-158.
- 35 Said 1995, 177.
- 36 Said 1995, 177-178.
- 37 För mer om Edward William Lane se Ahmed 1978, men även Said 1995.
- 38 Materialet har senare redigerats och publicerats av Jason Thompson (2000).
- 39 Det fanns andra som med framgång hade använt samma metod. Mest känd var schejk

Ibrahim ibn Abdallah [Ibrāhīm ibn ʿAbdallāh], alias Johann Ludwig Burckardt, också en av Wallins förebilder, som i förklädnad hade lyckats företa en pilgrimsfärd till Mekka. Burckardt dog 1817 och är begravnen i Kairo.
 40 Wallin 1853.
 41 Wallin 1873, 1-3.
 42 Wallin 1853.
 43 På den punkten var Wallin inte helt konsekvent. Han bodde periodvis även i mer europeiska delar av Kairo.

3 RESAN TILL EGYPTEN

- 1 Dagbok, (den 11) augusti 1843 (Den inledande sidan i Wallins dagbok, odaterad men redogör för händelserna den 11 augusti.)
- 2 Dagbok, den 12 augusti 1843. Wallin hade först skrivit "grumligt", vilket han sedan strök och ändrade till smutsigt.
- 3 Dagbok den 13 augusti 1843.
- 4 Dagbok den 13 augusti 1843.
- 5 Dagbok den 19 augusti 1843.
- 6 Dagbok den 22 augusti 1843.
- 7 Dagbok den 18 augusti 1843.
- 8 Dagbok den 23 augusti 1843.
- 9 Dagbok den 23 augusti 1843.
- 10 Dagbok den 23 augusti 1843.
- 11 Dagbok den 24 augusti 1843.
- 12 Palatset förstördes under Pariskommunen 1871 och revs 1883. Trädgårdarna, Tuilerierna finns kvar.
- 13 Christian Martin Frähn, den kände orientalist vars bekantskap han gjorde i St Petersburg. Dagbok den 30 augusti 1843.
- 14 Dagbok den 27 augusti 1843.
- 15 Dagbok den 27 augusti 1843.
- 16 Dagbok den 1 september 1843.
- 17 Elmgren 1864 (vol I), 63.
- 18 Brev till mor, Marseille, den 29 oktober 1843.
- 19 Brev till mor, Kairo, troligen den 22 februari 1844.
- 20 Brev till mor, Kairo, troligen den 22 februari 1844.
- 21 Dagbok den 15 november 1843.
- 22 Brev till Geitlin, Alexandria, den 16 december 1843, enligt Elmgren 1864. Originalbrevet

finns inte bevarat. Det publicerades i Helsingfors Tidningar, nr. 15 och 17 1844, men något tillrättalagd text. För detta citat jfr. Nr 17, den 2 mars 1844.

- 23 Dagbok den 13 november 1843.
- 24 Brev till mor, Kairo, troligen den 22 februari 1843.
- 25 Dagbok den 11 december 1843.
- 26 Dagbok den 12 december 1843.

4 ALEXANDRIA – OMSTÄLLNINGEN INFÖR ORIENTEN

- 1 Dagbok, den 14 september 1843.
- 2 Dagbok den 14 december 1843.
- 3 Dagbok den 14 december 1843.
- 4 Dagbok, den 14 december 1843.
- 5 År 1860 ändrades platsens namn till Place Muhammad Ali . Idag går den under benämningen Midan Tahrir, Befrielseplatsen.
- 6 Dagbok den 14 december 1843.
- 7 Hedenborg 1843.
- 8 Peterson 1967, 17.
- 9 Hedenborg skulle visserligen komma att återvända för en tid till Egypten (1857), men då var det redan för sent för Wallin. År 1861 utnämndes Hedeonborg till svensk och norsk vicekonsul på Rhodos, men flyttade 1863 till Florens, där han dog i augusti 1865.
- 10 Dagbok, den 16 december 1843.
- 11 Serapis var en kombinationsgud sammansatt av de egyptiska gudarna Osiris och Apis, med flera drag av grekiska gudar. Han var en väldigt populär gud under den ptolemeiska tiden i Egypten.
- 12 Dagbok den 20 december 1843.
- 13 Dagbok den 22 december 1843.
- 14 Dagbok, den 28 december 1843.
- 15 Dagbok den 7 januari 1844.
- 16 McKenzie 2007, 10.
- 17 Dagbok, den 16 december 1843.
- 18 En liten del av den antika staden, med undervisningsteater, butiker, ett bad och bostadshus kom att bevaras i området Kom el-Dikka, som under långa tider var militärområde och därmed undgick modern bebyggelse.
- 19 Reid 2002, 83.

- 20 Fahmy 1997, 96.
- 21 Möjligen Ahmed el-Menliki Pascha, en av tidens stora egyptiska militärer.
- 22 Fez.
- 23 Dagbok, den 4 januari 1844.
- 24 Dagbok, den 25 december 1843.
- 25 Dagbok, den 16 december 1843.
- 26 Dagbok, den 18 december 1843.
- 27 Dagbok, den 16 december 1843.
- 28 Dagbok, den 4 januari 1844.
- 29 Dagbok, den 17 december 1843.
- 30 Västlig vind.
- 31 Dagbok, den 18 december 1843.
- 32 Wallin 1853, 97.
- 33 Under sina senare resor till Arabien övergick han till att använda namnet Abd el-Wali.
- 34 Moskéns böneutropare.
- 35 Dagbok, den 21 december 1843.
- 36 Dagbok, den 21 december 1843.
- 37 Av Wallin kallad Danjans moské.
- 38 Dagbok, den 27 december 1843.
- 39 Dagbok, den 13 januari 1844.
- 40 "Faraos pelare".
- 41 Bokstavligen "Sagoberättarens pelare". Den gängse arabiska benämningen på 1800-talet var dock Amud al-Sawaari ("flaggstången"). Wallin kan ha hört fel, men det är även möjligt att pelaren i folkmun hade flera namn, beroende på vem man frågade.
- 42 Uttrycket slår fast att Wallin är en kristen (nosrani, Nazarenaren, användes om utländska kristna) hund (kalb), men exakt vilket eller vilka ord Wallin uppfattade som "olovani" är svårt att gissa sig till. Meningen var ändå högst antagligen att ramsan skulle rimma; "den kristne är en [] hund".
- 43 Dagbok, den 30 december 1844.
- 44 Dagbok, den 11 januari 1844.
- 45 Dagbok, den 25 december 1843.
- 46 Dagbok, den 15 januari 1844.
- 47 Dagbok, den 16 januari 1844.
- 48 Dagbok, den 1 januari 1844.
- 49 Dagbok, den 1 januari 1844.
- 50 Dagbok, den 2 januari 1844.
- 51 Dagbok, den 10 januari 1844.
- 52 Murray 1847, 72.
- 53 Wallins vän Borgström var en av Finlands ledande handelsmän och en av de stora gynnarna av forskning och kultur i Helsingfors. Genom handeln i bland annat i bomull hade han byggt upp ett nätverk av kontakter som krävdes för att vidarebefordra Wallins pengar både till Egypten och senare även till andra mer avlägsna delar av Främre Orienten.
- 54 Dagbok den 18 januari 1844.
- 55 Det tygstycke som sveptes om midjan.
- 56 De särskilda badtofflor med höga sulor som gjorde att bäraren kom upp en bit från det våta golvet.
- 57 Dagbok, den 21 januari 1844.
- 58 Brev till Geitlin, Kairo, den 3 september 1844.
- 59 Brev till Geitlin, Kairo, den 3 september 1844.
- 60 Wallin 1853, 1.
- 61 Rodenbeck 1998, 65-100.
- 62 Dagbok, den 22 januari 1844.
- 63 Brev till mor, Kairo, troligen den 22 februari 1844.
- 64 Kajuta.
- 65 Här har Wallin i hastigheten eller tagen av den poetiska stämningen blandat ihop två uttryck. Han ville antagligen säga "där många årtusenden flutit förbi" eller "som många årtusenden sett ner på". Resultatet blev "hvilken så många årtusenden flutit ner på". Men det råder inget tvivel om vad han ville uttrycka, nämligen den känsla av oföränderlighet och evighet som drabbar nästan alla resenärer på Nilen.
- 66 Övre Egypten.
- 67 Bleckmugg.
- 68 Det här vattnet är gott.
- 69 Dagbok den 22 januari 1844. Wallin slog ihop hela färden från Alexandria till Kairo (den 22-28 januari 1844) och skrev ner allt under den 22 januari.
- 70 Brev till mamma, Kairo den 22 februari 1844.
- 71 Övre Egypten.
- 72 Dagbok, den 22 januari 1844.
- 73 Dagbok, den 22 januari 1844.
- 5 KAIRO – VÄRLDENS MODER
- 1 Dagbok, den 29 januari 1844.
- 2 Dagbok, den 31 januari 1844.
- 3 En härskardynasti med rötter Ifriqiya, dagens

- Tunisien och östra Algeriet.
- 4 Ordet "mamluk" betyder helt enkelt "ägd".
- 5 För mer detaljer om Kairos karavanserajer eller wakalor, se s. 85.
- 6 Se s. 147 ff.
- 7 Område i nordvästra Saudiarabien.
- 8 Dagbok, den 25 augusti 1844.
- 9 Dagbok, den 19 oktober 1844.
- 10 Denna siffra kan vara för hög. År 1846 lät Muhammad Ali genomföra en första folkräkning. Resultaten reviderades uppåt flera gånger. Den faktiska siffran var sannolikt något lägre (jfr Abu Lughod 1971, 118, n. 2).
- 11 Trots Muhammad Alis reviderade siffror var 4, 5 miljoner människor ingen stor befolkning. Redan i faraonsk tid hade befolkningen periodvis varit större.
- 12 "Kairo-kanalen". Beteckningen Masr användes tidigt både för området kring huvudstaden och för hela Egypten. Det romerska fortet Babylon kallades "Babylon i Masr" för att skilja det från andra fort och städer med samma namn. Beteckningen levde vidare i namnet Fustat Masr för den första arabiska huvudstaden. Än idag används Masr för Egypten, men i dagligt tal också för Kairo.
- 13 Se karta.
- 14 Se karta.
- 15 Efter att under olika tider ha gått under flera olika benämningar var wakala den term som i 1800-talets Kairo vanligen användes för den här typen av etablissemang. För en del av dem användes även benämningen Khan, i synnerhet då denna hade blivit en integrerad del av namnet.
- 16 *Hara* i singularis.
- 17 *Hawsh* i singularis.
- 18 Behrens-Abouseif 1985, 70.
- 19 Behrens-Abouseif 1985, 84-86.
- 20 På 1500-talet fick de första europeiska handelsmännen sultanens tillstånd att verka och bo i Kairo. De samlades då i egna kvarter, "frangernas kvarter".
- 21 Samuel Shephard förestod Hotel d'Orient från år 1846, då detta hotell i folkmun blev känt som Shephard's.
- 22 Dagens Hotel Shephard's som ligger nere vid Nilen har ingen koppling till 1800-talshotellet vars namn det har tagit. Det har heller inte den minsta antydning till den charm som präglade det ursprungliga Shephard's, som stacks i brand i samband med upploppen 1952, samma år som de fria officerarnas statskupp tvingade kung Faruk i exil.
- 23 Dagbok, den 30 januari 1844.
- 24 Dagbok, den 13 februari 1844; cf. Dagbok den 3 mars 1845, "och begaf mig hem förän jag behöfde gå med lykta".
- ## 6 HEMMA I KAIRO
- 1 Dagbok, den 29 januari 1844.
- 2 Kort form för Harat el-Rum el-Gouaniya, det inre grekiska kvarteret, till skillnad från det yttre grekkvarteret (Harat el-Rum el-Barraniya) som låg utanför de gamla stadsmurarna, söder om porten Bab el-Zuwayla.
- 3 Dagbok, den 29 januari 1844.
- 4 Dagbok, den 29 januari 1844.
- 5 Se t.ex. Sadgrove 1998, 261. Se även *Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft* vol. 1 (1847), 207, där Pruner uttryckligen nämns och tackas. På samma sida i detta första nummer av ZDMG finns för övrigt även en kort notis om den resande Wallin, som enligt uppgift då befann sig i Hijaz.
- 6 Brev till mor och syster, Kairo den 22 februari 1844.
- 7 Murray 1847, 119-120.
- 8 Kopek koppar.
- 9 Brev till mor och syster, troligen den 22 februari 1844.
- 10 Respektfull titel för utbildade gentleman.
- 11 Bassäng.
- 12 Dagbok den 10 februari 1844.
- 13 Dagbok, den 14 februari 1844.
- 14 Wallin 1853, 2.
- 15 Vid Guds port, det vill säga helt beroende av Guds nåd. Uttrycket användes för människor utan bestämt arbete eller levebröd.
- 16 Brev till prof. Geitlin, den 13 april 1844.
- 17 Benämning på utbildade man av utländsk härkomst. Ustad Mahmoud var från Damaskus.
- 18 Dagbok, den 19 mars 1844.

- 19 Brev till Geitlin, Kairo, den 13 april 1844.
 - 20 Dagbok, den 19 mars 1844.
 - 21 Gud välsigne dig”.
 - 22 Det är *du* som har hedrat oss.”
 - 23 Ungefär ”Är det bra?”, ”Har ni det bra?”
 - 24 ”Hur mår du?”
 - 25 ”Pris ske Gud!”
 - 26 Dagbok, den 17 februari 1844.
 - 27 Dagbok, den 12 mars 1844.
 - 28 ”I Guds namn”, yttras i samband med inträdet i ett hus, då först klunkens tas ur ett teglas och i många andra situationer då någonting nytt påbörjas.
 - 29 ”Den nåderike, barmhärtige”. Hela frasen blir sålunda: ”I Guds, den Nåderikes, den Barmhärtiges namn”.
 - 30 Brev till Geitlin, Kairo, den 13 april, 1844.
 - 31 Brev till Geitlin, Kairo, den 13 april 1844.
 - 32 Dagbok, den 6 mars 1844.
 - 33 Dagbok, den 10 mars 1844.
 - 34 Dagbok, den 10 mars 1844.
 - 35 Dagbok, den 12 mars 1844.
 - 36 Brev till mor och syster, Kairo, den 22 februari 1844.
 - 37 Brev till professor Geitlin, Kairo, den 13 april 1844.
 - 38 Dagbok, den 8 mars 1844.
 - 39 Dagbok, den 11 mars 1844.
 - 40 Brev till Geitlin, Kairo, den 13 april 1844.
 - 41 Wallins dosch.
 - 42 Resten av martyrens kropp är enligt sägnen begravnen i Karbala i dagens Irak.
 - 43 Koranens öppningssura.
 - 44 Dagbok, den 21 april 1844.
 - 45 Dagbok, den 15 juni 1844.
 - 46 Dagbok, den 2 april 1844.
 - 47 Dagbok, den 6 april 1844.
 - 48 Brev till Geitlin, Kairo, den 13 april 1844.
 - 49 Brev till Geitlin, Kairo, den 13 april 1844.
 - 50 Ung. ”det är Gud som har gjort de så”. Dagbok, den 14 april 1844.
 - 51 *An Imam in Paris*, översatt till engelska och med en inledning av Daniel L Newman. Saqi Books 2004.
 - 52 Dagbok, den 26 juni 1844.
 - 53 Bönen vid solnedgången.
 - 54 Kvällsbönen.
 - 55 Dagbok, den 11 maj 1844.
 - 56 Dagbok, den 12 maj 1844.
 - 57 Dagbok, den 12 maj 1844.
 - 58 Dagbok, den 12 maj 1844.
 - 59 Dagbok, den 12 maj 1844.
 - 60 Dagbok, den 12 maj 1844.
 - 61 Samme Caviglia rensade också den nedre korridoren i Kheops pyramid från sand och fann därmed den nedre kammaren, som kan ha varit tänkt som den ursprungliga gravkammaren.
 - 62 Dagbok, den 12 maj 1844.
 - 63 Dagbok, den 8 maj 1844.
- ## 7 EN RESA I NILDELTAT
- 1 Av de sju Nilarmar som fanns under antiken är idag endast två vattenförande: den västra som mynnar ut i Rashid (Rosetta) och den östra som utmynnar i Dumyat (Damietta).
 - 2 Halfa, ett strävt grässlåg, vanligt förekommande i Egypten.
 - 3 Dagbok, den 7 juli 1844.
 - 4 Dagbok den 14 juli 1844.
 - 5 Dagbok, den 7 juli 1844.
 - 6 Dagbok, den 7 juli 1844.
 - 7 Dagbok, den 19 juli 1844.
 - 8 Wallins Kavadi.
 - 9 Dagbok den 12 juli 1844.
 - 10 Han hade visserligen redan deltagit i böner under sitt besök i Giza, men det var i en liten grupp och i ett privat hem. Den viktiga fre-dagsbönen var någonting helt annat.
 - 11 Dagbok, den 12 juli 1844.
 - 12 Dagbok, den 19 juli 1844.
 - 13 Finrum eller salong.
 - 14 Matta.
 - 15 Ockra.
 - 16 Brytbönor.
 - 17 Dagbok den 16 juli 1844.
 - 18 Wallin kallar här byn Shamon, men längre fram i dagboken Ashmun. Det rör sig dock med all sannolikhet om samma by som alltjämt går under bägge benämningarna.
 - 19 Dagbok den 17 juli 1844.
 - 20 Dagbok den 17 juli 1844.
 - 21 Brev till Geitlin, Kairo, den 3 september 1844.
 - 22 Dagbok, den 17 juli 1844.

- 23 Dagbok, den 17 juli 1844.
- 24 Dagbok, den 17 juli 1844.
- 25 Dagbok, den 17 juli 1844.
- 26 Malva. Av *moulokhiya* kokas en trögflytande soppa som ofta äts tillsammans med ris och kyckling eller kanin.
- 27 Bönderna.
- 28 Dagbok, den 24 juli 1844.
- 29 Dagbok, den 24 juli 1844.
- 30 Dagbok, den 27 juli 1844.
- 31 Dagbok, den 24 juli 1844.
- 32 Dagbok, den 24 juli 1844.
- 33 Att Wallin trodde att gräset växte på berg beror sannolikt på att egyptier använder samma ord, *gebel*, för berg och öken, det vill säga den typ av landskap som omger deras Nildal och Delta. Även den sista mattknytare i Minuf påpekar att gräset togs "*min el-Gebel*" (från berget eller öknen), men att det samlades i oaserna.
- 34 Dagbok, den 25 juli 1844.
- 35 Dagbok, den 25 juli 1844.
- 36 Titeln Sayyid (Wallins sejid) betyder "mästare" eller "herre" och användes vid tilltal av aktade personer eller som titel på heliga män.
- 37 Mot slutet av 1800-talet senarelades den till efter bomullsskörden på hösten. Tidigare förknippades Sayyid Badawi med översvämningen och det stigande vattnet. Idag, efter dammarna vid Assuan och den uteblivna översvämningen, betonas denna koppling mellan helgonet och vattnet mer sällan. En del forskare menar att denna stora helgonfest har sina rötter i fornegyptiska religiösa fester, där vin, sång, dans, och gudaprocessioner utgjorde centrala inslag. Andra tycker sig se tidiga kristna traditioner bakom firandet av Badawis molid. (Mayeur-Jaouen 1994, 484).
- 38 Dagbok, den 13 augusti 1844.
- 39 Wallin skrev först "allehanda snåla krämare", men ändrade sig sedan och strök över "snåla".
- 40 Dagbok, den 25 juli 1844.
- 41 Dagbok, den 25 juli 1844.
- 42 Kapitel i Koranen.
- 43 *Maksora* eller *maqsura* (bokstavligen avstängt utrymme) är benämningen på den inhägnad eller det lilla kapell av vackert snidad mässing i vilken helgonets kvarlevor låg.
- 44 Koranrecitatörer.
- 45 Suran Yassin (den 36:e suran i Koranen) läses över döda eller döende och är ett av de mest lästa kapitlen i Koranen.
- 46 Dagbok, den 25 juli 1844.
- 47 Dubbelflöjt.
- 48 Högt drillande.
- 49 Dagbok, den 26 juli 1844.
- 50 Dagbok, den 17 juli 1844.
- 51 Brev till Geitlin, Kairo, den 3 september 1844.
- 52 Dagbok, den 26 juli 1844.
- 53 Dagbok, den 31 juli 1844.
- 54 Dagbok, den 26 juli 1844.
- 55 "Av kärlek till Sayyid".
- 56 Dagbok, den 26 juli 1844.
- 57 Dagbok, den 26 juli 1844.
- 58 Dagbok, den 2 augusti 1844.
- 59 Dagbok, den 30 juli 1844.
- 60 Dagbok, den 30 juli 1844.
- 61 Dagbok, den 29 augusti 1844.
- 62 Dagbok, den 30 juli 1844.
- 63 Dagbok, den 31 juli 1844.
- 64 Dagbok, den 28 juli 1844.
- 65 Dagbok, den 25 juli 1844.
- 66 Vattenmelon.
- 67 Långa träkäppar som fortfarande är vanliga vapen på den egyptiska landsbygden.
- 68 Khalifan bär idag en vit turban, men fortfarande en röd mantel. Det finns olika förklaringar till varför rött just var Sayyid Badawis färg. Enligt en av dem skulle profeten Muhammad under sin nattliga färd till Jerusalem ha fått en röd mantel av ärkeängeln Gabriel. Manteln skulle ha ärvts av Sayyid Badawi.
- 69 Dagbok, den 2 augusti 1844.
- 70 Dagbok, den 3 augusti 1844.
- 71 Dagbok, den 3 augusti 1844.
- 72 Qarinein är benämningen på själva kanalen, som mynnar ut i Damietta-grenen av Nilen vid staden Qarinein, söder om Shibin el-Kom. Det är möjligt att även bron kallades Qarinein efter kanalen. Mer troligt är emellertid att Wallins sagesmän trodde att det var namnet på vattendraget han var ute efter.
- 73 Dagbok, den 6 augusti 1844.

8 HÖSTEN 1844 – HEMMA HOS SCHEJK ALI

- 1 Dagbok, den 23 augusti 1844.
- 2 Brev till mor och syster, den 24 februari 1845.
- 3 Brev till mor och syster, den 24 februari 1845.
- 4 Dagbok, den 25 augusti 1844.
- 5 Dagbok, den 4 september 1844.
- 6 Dagbok, den 28 augusti 1844.
- 7 Dagbok, den 9 augusti 1844.
- 8 Dagbok, den 15 maj 1844.
- 9 Öppet mottagningsrum.
- 10 Dagbok, den 15 augusti 1844.
- 11 Dagbok, den 16 augusti 1844.
- 12 Dagbok, den 17 augusti 1844.
- 13 Dagbok, den 17 augusti 1844.
- 14 Dagbok, den 8 september 1844.
- 15 Dagbok, den 12 september 1844.
- 16 Dagbok, den 13 september 1844.
- 17 Bismillah, "I Guds namn..."
- 18 Dagbok, den 16 september 1844.
- 19 Dagbok, den 18 september 1844.
- 20 Eftermiddagsbönen.
- 21 Den öppna gården.
- 22 Bassäng för den föreskrivna tvagningen inför varje bön.
- 23 Predikstol.
- 24 Plattform för läsning av böner och Koranen.
- 25 Dagbok, den 18 september 1844.
- 26 Dagbok, den 18 september 1844.
- 27 Dagbok, den 28 september 1844.
- 28 Dagbok, den 2 oktober 1844.
- 29 Dagbok, den 6 oktober 1844.
- 30 Den stod helt färdig först 1857.
- 31 Dagbok, den 1 oktober 1844.
- 32 Wilkinson 1847, 133.
- 33 Dagbok, den 1 oktober 1844.
- 34 Dagbok, den 1 oktober 1844.
- 35 "Träffade en flicka på gatan och följde henne till ett hus, där jag vilade i hennes armar hela natten". Dagbok, den 22 september 1844.
- 36 Dagbok, den 22 september 1844.
- 37 Dagbok, den 25 september 1844.
- 38 Dagbok, den 23 oktober 1844.
- 39 Dagbok, den 21 september 1844.
- 40 Dagbok, den 19 september 1844.
- 41 Dagbok, den 17 september 1844.
- 42 Dagbok, den 13 oktober 1844.

- 43 Ung. "må du ha det bra varje år", tillönskas vid årliga högtider, som här i samband med slutet av Ramadan.

9 EUROPA OCH DET FORNA EGYPTEN

- 1 Något senare, år 452, skrevs på samma tempels väggar en inskrift på demotiska, en kursivstil härledd ur hieroglyferna.
- 2 Sarkofagen och en hel mängd andra föremål finns idag att beskåda på Soane's Museum i London.
- 3 Dagbok, den 1 januari 1845.
- 4 Dagbok, den 1 januari 1845.
- 5 Dagbok, den 14 november 1844.
- 6 Brev till mor och syster, Kairo den 24 februari 1845.
- 7 Gliddon 1843.
- 8 Reid 2002, 55-56.
- 9 Dagbok, den 5 januari 1844.
- 10 Det är mycket möjligt att det var det tidigare europeiska bibliotekets boksamling som flyttades till citadellet.

10 UPPSTRÖMS GENOM NILDALEN

- 1 Wallins resplan, bifogad hans ansökan om filosofiska fakultetens reseunderstöd, inlämnad den 29 oktober 1841.
- 2 Brev till mor och syster, Kairo, den 22 februari 1844.
- 3 Brev till Geitlin, Kairo, den 13 april 1844.
- 4 I ett senare brev, skrivet i Kairo efter hemkomsten från Övre Egypten, lade Wallin dock något överslätande till: "Att den [redan till Övre Egypten] för mig och mina reskamrater egentligen var blott en lustfärd, kan jag väl ej neka" (Brev till Geitlin, Kairo, den 24 februari 1845).
- 5 Dagbok, den 13 mars 1844.
- 6 Dagbok, den 15 mars 1844.
- 7 Dagbok, den 11 mars 1844.
- 8 Bonsdorff blev senare professor i anatomi och fysiologi. Under 1840-talet byggde han upp det anatomiska kabinett, för vilket Wallin samlade in fiskar, skelett etc under sina resor.
- 9 Brev till Geitlin, Kairo, den 13 april 1844.

- 10 Brev från Geitlin, Ristmäki den 3 juli 1844.
- 11 Dagbok, den 22 oktober 1844.
- 12 George Gliddon var egentligen inte egyptolog utan amerikansk konsul. Men han var medlem i Kairos *Egyptian Society* och engagerad i frågan om de egyptiska monumentens bevarande. Genom sina böcker och artiklar bidrog han till att popularisera det forna Egypten framför allt i USA.
- 13 Dagbok, den 24 oktober 1844.
- 14 Dagbok, den 27 oktober 1844.
- 15 Dagbok, den 28 oktober 1844.
- 16 Brev till Geitlin, Kairo den 31 oktober 1844.
- 17 Egentligen kommentarer till al-Shubrawis grammatik från 1700-talet (Öhrnberg 1989, 44).
- 18 Brev till mor och syster, Kairo den 24 februari 1845.
- 19 Reid 2002, 84.
- 20 I en artikel i *Allgemeine Theaterzeitung* berättade Sattler för tidningens läsare att han skulle resa upp längs Nilen i sällskap av två läkare, den ena av tysk härkomst, den andra från ”*Deutsch-Rußland*” (Sattler 1844, 1215).
- 21 Dagbok, den 31 oktober 1844.
- 22 Dagbok, den 26 oktober 1844.
- 23 Brev till Geitlin, den 30 oktober 1844.
- 24 Dagbok, den 31 oktober 1844.
- 25 Dagbok, den 31 oktober 1844.
- 26 Dagbok, den 31 oktober 1844.
- 27 Tidigare trodde man att denna pyramid hade byggts under och för kung Huni, men senare forskning har visat att även denna pyramid sannolikt byggdes under hans efterträdare, kung Snofru. Samme Snofru lät även bygga två pyramider i Dahshur ca 40 km norr om Meidum.
- 28 Wallins K. olossa.
- 29 Dagbok, den 4 november 1844: ”Jag gick upp och *metted with a habyssinian girl, that brought me to her house.*”
- 30 Dagbok, den 5 november 1844.
- 31 Dagbok, den 5 november 1844.
- 32 ”*Wretched aquatic beggars*”.
- 33 Dagbok den 6 november 1844.
- 34 Dagbok, den 7 november 1844.
- 35 Dagbok, den 7 november 1844.
- 36 Wallins Kossair.
- 37 Wallin talade ofta om Nilen som ”havet”, en direktöversättning av egyptiernas *bahr*, som används om hav, flod, större kanaler och andra vattendrag.
- 38 Dagbok, den 8 november 1844.
- 39 Dagbok, den 8 november 1844.
- 40 Wallins Sujut..
- 41 Dagbok den 10 november 1844.
- 42 Dagbok, den 10 november 1844.
- 43 Dagbok, den 10 november 1844.
- 44 Dagbok, den 10 november 1844.
- 45 Dagbok, den 10 oktober 1844.
- 46 Dagbok, den 10 november 1844.
- 47 Kupolförsett gravkapell.
- 48 Mirakel.
- 49 Andlig makt.
- 50 Dagbok, den 11 november 1844.
- 51 Kaptenen.
- 52 Dagbok, den 11 november 1844.
- 53 Dagbok, den 11 november 1844.
- 54 Dagbok, den 12 november 1844.
- 55 Dagbok, den 13 november 1844.
- 56 Koj.
- 57 Dagbok den 14 november 1844.
- 58 Mer om Schleddehaus kusin Abeken på s. 198-199.
- 59 Wallins Kenneh.
- 60 Dagbok, den 15 november 1844.
- 61 Dagbok, den 15 november 1844: ”*I called at one of them and rested with her about one hour in her little hut*”.
- 62 Dagbok, den 3 januari 1845.
- 63 Dagbok, den 3 januari 1845.
- 64 Wallins Goze.
- 65 Dagbok, den 16 november 1844.
- 66 Dagbok, den 17 november 1844.
- 67 Dagbok, den 17 november 1844.
- 68 *Salzburger Zeitung*, 25.3.1845, s. 239.
- 69 Dagbok, den 17 november 1844.
- 70 Dagbok, den 17 november 1844.
- 71 Dagbok, den 17 november 1844.
- 72 Dagbok, den 17 november 1844.
- 73 *Bakshish* används fortfarande av både barn och vuxna i Egypten som betyg om pengar av utlänningar, ibland närmast synonymt med dricks. Tilltalsordet *khawaga* betecknar utlänningar.
- 74 Dagbok, den 17 november 1844.
- 75 Dagbok, den 17 november 1844.

- 76 De s.k. Memnonstoderna är det par av kolossalstatyer som en gång flankerade ingången till Amenhotep III:s tempel på slätten väster om floden. Templet förstördes tidigt i en jordbävning och de jättelika statyerna ser idag ut att sitta mitt på slätten alldeles för sig själva. Under antiken noterade man att den norra statyn gav ifrån sig ett högt sjungande läte i soluppgången, då temperaturförändringen gjorde att luft pressades mellan statyns stenar. De namngavs då efter den grekiska mytologins Memnon som man föreställde sig hälsade sin mor Eos, gryningens gudinna, med sång. Sången upphörde emellertid omkring 200 e. Kr., när man tättade sprickor i statyerna. Men benämningen Memnonstoderna eller Memnons statyer lever kvar.
- 77 Ramses III:s dödstempel vid Medinet Habu.
- 78 En benämning ibland använd av tidiga resenärer för Ramses II:s dödstempel, idag känt som Ramesseum.
- 79 El-Qurna (eller el-Gurna) efter el-Qurn (Krönet, som är benämningen på den pyramidformade bergstopp som dominerar landskapet i västra Thebe) är en av de mest kända byarna på den västra sidan av Nilen. Byn är byggd på delar av det gravområde som upptar hela västra Thebe. Benämningen Qurna användes också av tidigare resenärer för Sety I:s tempel på västra stranden samt för hela det område där de flesta gravarna och templen ligger.
- 80 Dagbok, den 17 november 1844.
- 81 Dagbok, den 17 november 1844.
- 82 Dagbok, den 17 november 1844.
- 83 Biban el-Moluk, kungarnas portar, användes av lokalbefolkningen dels för vissa enskilda gravar i dalen, dels som övergripande namn för dalens innersta del. Idag används på arabiska Wadi el-Biban el-Moluk (Kungaportarnas dal) för hela gravdalen.
- 84 Dagbok, den 18 november 1844.
- 85 KV 17 i det numreringsystem som används för gravarna i Konungarnas dal.
- 86 Dagbok, den 18 november 1844.
- 87 Dagbok, den 18 november 1844.
- 88 Dagbok, den 18 november 1844.
- 89 Gravarna nr 17, 11, 9, 6 och 1 (Murray 1847, 337).
- 90 Wallin, som inte var särskilt insatt i den framväxande egyptologiska terminologin, försvenskade Sattlers tyska term Sarg för de sarkofager de såg inne i gravkamrarna.
- 91 Dagbok, den 18 november 1844.
- 92 Dagbok, den 18 november 1844.
- 93 Dagbok, den 18 november 1844.
- 94 Dagbok, den 18 november 1844.
- 95 Wallins Memnonium.
- 96 Dagbok, den 18 november 1844.
- 97 Dagbok, den 26 november 1844.
- 98 Dagbok, den 19 november 1944.
- 99 Dagbok, den 19 november 1844.
- 100 Dagbok, den 21 november 1844.
- 101 Wallins Ombos.
- 11 I NUBIEN
- 1 Dagbok den 23 november 1844.
- 2 Dagbok, den 23 november 1844. Gustaf Crusell var en av tidens mest kända finländska läkare, som hade bott granne med Wallin i S:t Petersburg.
- 3 Enligt Lane var Assuan det enda ställe längs Nilen där det verkligen var viktigt att han alla papper och tillstånd i ordning och kontakta myndigheterna för att få resan vidare upp i Nubien godkänd (Lane 2000, 423).
- 4 Dagbok, den 24 november 1844. Denna stadshög har sedan 1970-talet grävts ut och studerats av tyska arkeologer. Regelbundna rapporter finns publicerade i *Mitteilungen des Deutschen Instituts Abteilung Kairo*, med början i vol. 26, 1970.
- 5 Sattin 1987, 86–87.
- 6 Dagbok, den 24 november 1844.
- 7 Dagbok, den 24 november 1844.
- 8 Dagbok, den 25 november 1844.
- 9 Dagbok, den 25 november 1844.
- 10 Dagbok, den 25 november 1844.
- 11 I betydelsen ”förenad med färre faror”.
- 12 Dagbok, den 25 november 1844.
- 13 Dagbok, den 25 november 1844.
- 14 Redan den tidigare Assuandammen hade påverkat nubiernas levnadsvillkor, om än inte

- lika dramatiskt. Redan efter 1902 lades en del av den bördiga marken vid Nubiens stränder under vatten. När dammen höjdes 1912 dränktes en ansenlig del av nubiernas dadelodlingar. Højningen 1932 blev än mer katastrofal. Då förlorade Kenooz-nubierna både sina odlingar och sina hem. De erbjöds då att flytta till Assuan, men föredrog att i stället bygga upp sina byar på nytt högre upp i samma område.
- 15 Liksom alla andra vid den här tiden kallar Wallin nubierna i sina anteckningar Barabra (sing. Barbari eller berberi).
- 16 Dagbok, den 24 november 1844.
- 17 Dagbok, den 24 november 1844.
- 18 Även på den sudanska sidan flyttades flera tempel. Ramses II:s tempel i Aksha, Hatshepsuts och Thuthmosis III:s tempel i Buhen samt Sesostis III:s och Thuthmosis III:s tempel i Semna samt ett tempel i Kuma (östra Semna) flyttades alla till Sudans huvudstad Khartoum.
- 19 Wallins Bitshe.
- 20 Dagbok, den 26 november 1844.
- 21 Båten drogs med rep.
- 22 Dagbok, den 4 december 1844.
- 23 Handelsmannen Jegor Ushakoffs stenhus låg i hörnet av Norra Esplanaden och Unionsgatan (dåvarande Norra Kyrkogatan i Helsingfors).
- 24 Dagbok, den 4 december 1844.
- 25 Här kom Wallin ihåg fel eller läste sina anteckningar slarvigt när han skrev sin dagbok. I salen står fyra figurer på var sida mittaxeln, det vill säga sammanlagt åtta statyer.
- 26 Vägghast bänk.
- 27 Dagbok, den 4 december 1844.
- 28 Dagbok, den 4 december 1844.
- 29 Inte att förväxla med schejk Ali, som även här hade stannat kvar i båten.
- 30 Dagbok, den 4 december 1844.
- 31 Dagbok, den 6 december 1844.
- 32 Katarakten.
- 33 Dagbok, den 6 december 1844.
- 34 Dagbok, den 7 december 1844.
- 35 Dagbok, den 7 december 1844.
- 36 Dagbok, den 7 december 1844.
- 37 Dagbok, den 7 december 1844.
- 38 Dagbok, den 9 december 1844.
- 39 Dagbok, den 10 december 1844.
- 40 Dagbok, den 1 december 1844.
- 41 Edwards 1888, 252.
- 42 Dagbok, den 10 december 1844.
- 43 Kornischen, dvs den dekorerade och utsvängda övre kanten av pylonen.
- 44 Dagbok, den 11 september.
- 45 Dagbok, den 12 december 1844.
- 46 Dagbok, den 12 december 1844.
- 47 Dagbok, den 12 december 1844.
- 48 Dagbok, den 12 december 1844.
- 49 Dagbok, den 13 december 1844.
- 50 Dagbok, den 13 december 1844.
- 51 Dagbok, den 13 december 1844.
- 52 Det vill säga stirrade på honom.
- 53 Dagbok, den 13 december 1844.
- 54 Dagbok den 14 december 1844.
- 55 Vad Sattler gjorde framgår inte av Wallins anteckningar, men troligen började han genast teckna av templet.
- 56 Dagbok, den 15 decemner 1844.
- 57 Dagbok, den 15 december 1844.
- 58 Dagbok, den 15 december 1844.
- 59 Dagbok, den 15 december 1844.
- 60 Dagbok, den 15 december 1844.
- 61 Dagbok, den 15 december 1844.
- 62 Texten kompletterad för att underlätta läsning och förståelse, se dagbok den 18 november 1844 för samma formulering.
- 63 Dagbok, den 15 december 1844.
- 64 Wallins Tefa.
- 65 Jfr Thompson 2000, 468.
- 66 Wallins kommentar om Taffabornas brutna arabiska är särskilt intressant eftersom en del av invånarna (i byns västra del) för Lane hade utgett sig för att vara araber och tala arabiska såväl som nubiska (Kenooz). Om man får tro Wallins iakttagelse så talade (de övriga) invånarna endast arabiska med brytning, eller så var det en för honom svårförståelig arabisk dialekt.
- 67 Dagbok, den 15 december 1844.
- 68 Brev till mor och syster, Kairo, den 24 februari 1844.
- 69 Dagbok, den 15 december 1844.
- 70 Brev till mor och syster, Kairo, den 24 februari 1844.
- 71 Wallins Debut.
- 72 Dagbok, den 16 december 1844.

- 73 Dagbok, den 16 december 1844.
- 74 Dagbok, den 17 december 1844.
- 75 Dagbok, den 26 oktober 1844.
- 76 Dagbok, den 17 december 1844.
- 77 Dagbok, den 26 november 1844.
- 78 Dagbok, den 26 november 1844.
- 79 Dagbok, den 26 november 1844.
- 80 Thompson 2000, 433.
- 81 Dagbok, den 19 december 1844.
- 82 Dagbok, den 19 december 1844.

12 NEDSTRÖMS OCH HEMÅT

- 1 För mer om Sattlers äventyr vid katarakten denna dag se Salzburger Zeitung, 25.3.1845.
- 2 Dagbok, den 19 december 1844.
- 3 Dagbok, den 19 december 1844.
- 4 Dagbok, den 19 december 1844.
- 5 Dagbok, den 20 december 1844.
- 6 Wallins Ombos.
- 7 Dagbok, den 21 december 1844. Med gudanckeln avsåg han hieroglyfen ankh, tecknet för "liv".
- 8 Dagbok, den 21 december 1844.
- 9 Dagbok, den 21 december 1844.
- 10 Dagbok, den 21 december 1844.
- 11 Dagbok, den 19 december 1844.
- 12 Dagbok, den 21 december 1844.
- 13 För denna information tackar jag professor Fekri Hassan, University College London.
- 14 En hibiskusläkting vars kronblad kokas till dryck.
- 15 Thompson 2000, 409.
- 16 Dagbok, den 21 december 1844.
- 17 Dagbok, den 22 december 1844.
- 18 Dagbok, den 22 december 1844.
- 19 Dagbok, den 22 december 1844.
- 20 Lane 1908, 555; Svensk översättning av Bo Ericsson.
- 21 Lane 1908, 555.
- 22 *Schutt* (ty.), grus. Påverkad av sitt tysktalande resällskap använde Wallin under resan ofta utan att tänka på det tyska ord och uttryck, ibland försvenskade.
- 23 Dagbok, den 23 december 1844.
- 24 Dagbok, den 23 december 1844.
- 25 Dagbok, den 23 december 1844.

- 26 Dagbok den 24 december 1844.
- 27 Dagbok, den 24 december 1844.
- 28 För hela berättelsen se Sauneron 1962, 253-271.
- 29 Dagbok, den 24 december 1844.
- 30 Dagbok, den 24 december 1844.
- 31 Dagbok, den 24 december 1844.
- 32 Violin.
- 33 Trummor.
- 34 Manliga dansare utklädda och sminkade till kvinnor.
- 35 Dagbok, den 24 december 1844.
- 36 Dagbok, den 24 december 1844.
- 37 Dagbok, den 24 december 1844.
- 38 Dagbok, den 24 december 1844.
- 39 Dagbok, den 24 december 1844.
- 40 Wallins Sfun.
- 41 Dagbok den 25 december 1844.
- 42 Dagbok, den 26 december 1844.
- 43 Dagbok, den 26 december 1844: "*There was among them a very fine little girl of black complexion. I amused myself with her about half an hour*".
- 44 Dagbok, den 26 december 1844.
- 45 Dagbok, den 27 december 1844.
- 46 Dagbok, den 27 december 1844.
- 47 Dagbok, den 27 december 1844.
- 48 Dagbok, den 28 december 1844.
- 49 Dagbok, den 28 december 1844.
- 50 Dagbok, den 28 december 1844.
- 51 Dagbok, den 29 december 1844.
- 52 Krydd-, essens- och parfymhandlare.
- 53 Dagbok, den 30 december 1844.
- 54 Wallins Elazzazif.
- 55 *Tiqan al-harimat*, "Kvinnornas gluggar". *Taaq* (sing) används för de öppningar eller vädringsgluggar som finns i traditionella lerhus.
- 56 Dagbok, den 31 december 1844.
- 57 Dagbok, den 31 december 1844.
- 58 Dagbok, den 31 december 1844.
- 59 Egyptisk bonde.
- 60 Dagbok, den 31 december 1844.
- 61 Dagbok, den 1 januari 1845.
- 62 Dagbok, den 1 januari 1845.
- 63 Lepsius 1933, 178.
- 64 Dagbok, den 1 januari 1845.
- 65 Dagbok, den 1 januari 1844.

- 66 Lepsius 1852, 303.
- 67 Dagbok, den 1 januari 1845.
- 68 *ASTENE Bulletin* no. 39, Spring 2009, s. 13.
- 69 Pelare med kapital föreställande gudinnan Hathor.
- 70 Gudinnan Hathors ansikte, avbildat en face och med koöron.
- 71 Dagbok den 3 januari 1845.
- 72 Dagbok, den 3 januari 1845.
- 73 Dagbok, den 3 januari 1845.
- 74 Dagbok, den 7 januari 1845.
- 75 Dagbok, den 7 januari 1845.
- 76 Dagbok, den 7 januari 1844.
- 77 Wallins Siut.
- 78 Dagbok den 7 januari 1845.
- 79 Dagbok den 8 januari 1845.
- 80 Benämningen Tell el-Amarna är egentligen sprungen ur ett missförstånd. På slätten mitt emot staden Mallawi fanns flera byar, et-Tell, el-Hagg Qandil, el-Amiriya och el-Hawata. Byn et-Tell beboddes av stammen Beni Amram (Amrams söner). Av tidiga europeiska besökare uppfattades namnet på stället som el-Tell el-Amarna och det namnet levde sedan vidare som benämning på både fyndplatsen och den period under vilken platsen var bebodd.
- 81 Föreställande gravägaren och medlemmar av hans familj.
- 82 Dagbok, den 10 januari 1845.
- 83 Dagbok, den 10 januari 1845.
- 84 Dagbok, den 12 januari 1845.
- 85 Dagbok, den 13 januari 1845.
- 86 Dagbok, den 12 januari 1845
- 87 Citadellet.
- 88 Dagbok, den 13 januari 1845.
- 89 Dagbok, den 13 januari 1845.
- 90 Enligt egen utsägo började han hemresan mot Österrike den 20 februari 1845 (*Salzburger Zeitung*, 25.3.1845, s. 240).
- 91 Dagbok, den 8 februari 1845.
- 92 Dagbok, den 14 januari 1845.
- 93 Dagbok, den 15 januari 1845.
- 94 Dagbok, den 14 januari 1845.
- 95 Dagbok, den 14 januari 1845.
- 13 **SISTA VINTERN I KAIRO**
- 1 Kairo, världens moder.
- 2 Dagbok, den 14 januari 1845.
- 3 Dagbok, den 15 januari 1845.
- 4 Dagbok, den 16 januari 1845.
- 5 Dagbok, den 15 januari 1845.
- 6 Dagbok, den 7 februari 1845.
- 7 Vattenpipa.
- 8 Dagbok, den 8 mars 1845.
- 9 Dagbok, den 22 januari 1845.
- 10 Dagbok, den 18 januari, den 31 januari och den 17 februari 1845.
- 11 Dagbok, den 18 januari 1845.
- 12 Dagbok, den 21 januari 1845.
- 13 Brev till Geitlin, Kairo, den 24 februari 1845. Enligt Elmgren, originalbrevet förkommet.
- 14 Dagbok, den 25 augusti 1844.
- 15 Dagbok, den 28 januari 1845.
- 16 Dagbok, den 28 januari 1845.
- 17 Dagbok, den 22 januari 1845.
- 18 Dagbok, den 15 februari 1845.
- 19 Dagbok, den 15 februari 1845.
- 20 Brev till Geitlin, Kairo, den 24 februari 1845.
- 21 Se t.ex. dagbok den 12 februari och den 23 mars.
- 22 Hos Pruner återsåg Wallin också, vid ett annat tillfälle, Schleddehaus kusin, egyptologen Abeken, som ”vill passera för en särdeles lärd man, men hvilken skilnad mellan honom och hans mästare Lepsius! Jag trifdes ej särdeles i väl i detta sällskap och gick bort tidigare än de andra” (Dagbok den 27 januari 1845).
- 23 Anledningen till att de rekommenderade Wallin att resa via Damaskus var att karavannerna därifrån till Mekka sällan förde med sig kristna. Där skulle Wallin väcka mindre misstänksamhet än i en karavan från Muhammad Alis Egypten, varifrån flera kristna tidigare hade rest mot Mekka.
- 24 Dagbok den 3 februari 1845.
- 25 En hänvisning till detta missöde finns i ett senare brev från Wallin till Wilhelm Lagus, daterat i Helsingfors den 14 april 1851.
- 26 Alexander Armfelt (1794–1876) blev, efter en militär karriär och en tid som direktör för Finlands bank, adjunkt åt statssekreterare Rehbinders i S:t Petersburg, som han år 1842 efterträdde som ministerstatssekreterare.

- 27 Dagbok den 28 mars 1845.
- 28 För mer detaljer om Wallins besök på Qasr el-Aini-sjukhuset, se dagbok den 18 februari 1845.
- 29 Brev till Geitlin, Kairo, den 14 mars 1845 (enligt Elmgren, originalbrevet saknas).
- 30 Brev till Geitlin, Kairo, den 14 mars 1845 (enligt Elmgren, originalbrevet saknas).
- 31 Brev till Geitlin, Kairo, den 14 mars 1845 (enligt Elmgren, originalbrevet saknas).
- 32 Brev till Geitlin, London, den 11 januari 1850.
- 33 Brev till Wallin, Helsingfors den 8 januari 1850.
- 34 Dagbok, den 20 januari 1845.
- 35 Dagbok, den 17 mars 1845.
- 36 Dagbok, den 3 april 1845.
- 37 Dagbok, den 27 mars 1845.
- 38 Dagbok, den 24 januari; dagbok den 6 februari; dagbok den 3 april.
- 39 Dagbok, den 6 februari 1845.
- 40 Dagbok den 10 februari 1845.
- 41 Dagbok, den 25 februari 1845.
- 42 Öhrnberg 1982, 28–29. Öhrnberg menar dock att Wallins väninna verkligen hette Fatima.
- 43 Bondkvinna.
- 44 Dagbok, den 26 februari 1845.
- 45 Dagbok, den 2 mars 1845.
- 46 Dagbok, den 7 mars 1845. Hela den dagen saknas i Elmgrens utgåva av dagböckerna, liksom alla avsnitt som rör Fatima och andra glädjeflickor.
- 47 Dagbok, den 9 mars 1845.
- 48 Dagbok, den 14 mars 1845.
- 49 Dagbok, den 19 mars 1845.
- 50 Dagbok, den 22 mars 1845.
- 51 Brev till Geitlin, Kairo, den 24 februari 1845 (enligt Elmgren, originalbrev saknas).
- 52 Brev till Geitlin, Kairo, den 3 september 1844.
- 53 Han ville dock ibland, för både sig själv och professor Geitlin, påpeka att det inte var en uttalad lögn. Han hade aldrig själv direkt sagt sig vara muslim. ”Men hvad skola de annars tro, då jag gör med dem deras bön?”, frågar han retoriskt i ett brev till sin professor (3.9.1844), ”Jag är öfvertygad om att flere, kanske större delen storligen misstänker min islam och min läras renhet, men man säger mig ingenting och jag säger dem ingenting och så går det dag för dag”.
- 54 Brev till Geitlin, Kairo, den 3 september 1844.
- 55 Wikström 2007, 27.
- 56 Schildt 1976, 11; cf. Salminen 1988, 111.
- 57 Under sitt senare besök i Jerusalem konstaterade han lättat: ”Den tid är förbi, gudi lof, åtminstone för protestanter, då andakt, kanske rättare förbländning, väcktes af guld och silfvergrannlåt” (Dagbok den 3 mars 1847).
- 58 Dagbok den 16 september 1844.
- 59 En egyptisering som i Wallins användning av ordet inte hade någonting att göra med de forna egyptierna och deras kultur, utan bara innebar ett förvekligande av en ursprunglig ren och stark arabisk karaktär.
- 60 Brev till Geitlin, Kairo, den 24 februari 1845 (enligt Elmgren, original saknas).
- 61 Dagbok den 23 januari 1845.
- 62 Nubierna.
- 63 Dagbok, den 28 mars 1845.
- 64 Dagbok, den 1 februari 1845.
- 65 Dagbok, den 23 januari 1845.
- 66 Dagbok, den 26 november 1844.

EFTERORD – WALLIN EFTER EGYPTEN

- 1 Brev till Geitlin, al-Jauf, den 4 juli 1845.
- 2 Brev till Geitlin, Kairo, den 29 augusti 1846 (enligt Elmgren, originalbrev saknas).
- 3 Brev till Geitlin, Kairo, den 8 oktober 1847 (enligt Elmgren, originalbrev saknas).
- 4 Gör korstecknet.
- 5 ”Gud vet”. Dagbok, den 30 mars 1847.
- 6 Brev till Geitlin, Jerusalem, den 3 mars 1847, enligt Elmgren. Originalbrev saknas. Jfr även publicerad version i Morgonbladet, nr 60, den 16 augusti 1847.
- 7 Brev till Geitlin, Kairo, den 8 oktober 1847 (enligt Elmgren, originalbrev saknas).
- 8 Brev till Geitlin, Kairo, den 12 juni 1849.
- 9 Brev till Borgström, London, den 11 oktober 1849.
- 10 Brev till Borgström, London, den 11 oktober 1849.
- 11 Brev till Geitlin, London, den 11 januari 1850.
- 12 I årgångarna 1850, 1854 och 1855.
- 13 *Journal of the Royal Geographical Society*, London, 1854, s. LXXXV.
- 14 Brev till Geitlin, London, den 11 januari 1850.

- 15 Bokstavligen "min mors sköte". Kvinnliga släktingars kroppsdelar är fortfarande ett vanligt kraftuttryck på Kairos gator. Wallin avsåg sannolikt säga Ummik (din mor, inte ummi, "min mor") till världen (dynja), när han på detta sätt bad hela världen dra åt skogen.
- 16 Dagbok den 26 oktober 1849.
- 17 Schauman 1922, 13.
- 18 Reinholm, mikrofilm, Museiverket, Helsingfors.
- 19 Brev till Norton Shaw, Helsingfors den 13 januari 1851.
- 20 Öhrnberg 1991b, 504.
- 21 Castrén 1945, 207.
- 22 Cf. Öhrnberg 1989, 63.

Tack!

Under åren 2008–2009 reste jag i Wallins fotspår upp längs Nilen. By för by, kvarter för kvarter. Hela vägen från Wallins hemgård i Sund till de flyttade templen i Abu Simbel var kantad av hjälpsamma människor, som utan att tveka släppte vad de hade för händer för att hjälpa mig i stort som smått. Ett stort tack till:

CARSTEN BREGENHØJ, som för flera år sedan gav mig Elmgrens utgåva av Wallins reseanteckningar och därmed väckte mitt intresse för Wallin och hans tid i Egypten.

KAJ ÖHRNBERG, för allt stöd och den uppmuntran som var avgörande för att jag överhuvudtaget skulle våga ta mig an Wallins omfattande brev och dagböcker

PATRICIA BERG, för många klarsynta iakttagelser och synpunkter.

KENNETH GUSTAVSSON, som ledsagade mig genom 1800-talets Åland med givande diskussioner, goda råd och intressanta infallsvinklar.

CATHARINA LÖNNROTH-SUNDMAN vid Ålands museum, för 1800-talsfotografierna från Åland.

HELA PERSONALEN VID ÅLANDS LANDSKAPSARKIV, som assisterat mig i mitt arbete med kronofogdens handlingar, distriktsläkarrapporter och allehanda gamla brev och dokument.

KENT HÄGGBLOM vid Ålands statistik- och utredningsbyrå, för statistik och diverse uppgifter om den åländska befolkningen under 1800-talet.

DR NICOLAUS SCHAFER vid Salzburg Museum, för stor hjälp i samband med genomgången av Sattlers efterlämnade papper och målningar.

PROFESSOR DIETRICH WILDUNG och DR KLAUS FINNEISER vid Ägyptisches Museum Berlin, som snabbt letade fram och kopierade relevanta sidor av Karl Richard Lepsius gästbok från preussarnas gravhus i Thebe.

MIKKO TERÄSVIRTA vid Museiverket i Finland, för hjälpen att hitta och läsa Reinholms anteckningar.

PROFESSOR FEKRI HASSAN, för tolkning av egyptiska ord och uttryck, samt för givande samtal om 1800-talets Egypten och egyptiernas syn på sin egen historia.

PROFESSOR FRANDS HERSCHEND, för många goda råd och synpunkter.

PROFESSOR ELIE WARDINI, för översättningar från arabiskan.

INGVAR SVENBERG, för Timofejev.

AHMED SHAWQI, för ovärderlig hjälp i kontakterna med byschejker, imamer, fiskare och bilmekaniker i Minufiya, Tanta och på många andra ställen.

HELA PERSONALEN VID SAYYID BADAWIS MOSKÉ I TANTA, för all information om staden och Sayyid Badawis helgonfest.

DR ZAHI HAWASS, tidigare generalsekreterare vid Supreme Council of Antiquities (SCA), för tillstånd att besöka fornlämningar och utgrävningsplatser.

AHMED EBEID, AHMED SALEH och ASHRAF SALAH vid SCA, för alla de rätta pappren, tillstånden och kontakterna.

ARKEOLOGERNA MUSTAFA SALIM (WADI SEBUA), AHMED HASAN (ABU SIMBEL) OCH MOSTAFA EL-WAZIRY (KONUNGARNAS DAL), för assistans och tillgång till material på deras utgrävningsplatser.

BASHIR MOUTAMARA, för skicklig bilkörning, kreativa lösningar i kontakter med polisen, starkt kaffe och respektgivande arabiska kraftuttryck.

MOHAMED EL-AZHARY, för hjälp med allt det praktiska under resan till Övre Egypten.

IHAB HOPASHIE I ASSUAN, för de krångliga tillstånden för min körning till Sebua och Amada.

ALLA DE POLISER OCH SOLDATER som under resans gång vakat över mig och som i jag tvingat att klättra i berg och krypa i gravar, iklädda full stridsutrustning mitt i varmaste sommaren. Ett alldeles särskilt tack till poliserna Anwar i Minya och Mohamed i Assuan.

LISEN SUNDQVIST på SLS, som – tidspress till trots – lugnt, klarsynt och med alltid lika gott humör tagit sig an min långa textmassa och föreslagit välkomna förbättringar.

CAMILLA PENTTI, som med estetisk blick och lysande idéer har iklätt helheten av text och bild dess vackra form.

MÅNGA, MÅNGA FLER FÖRTJÄNAR ETT STORT TACK FÖR SINA INSATSER. Vad skulle jag ha gjort utan alla bönder som följde med mig ut över fälten för att hitta gamla stigar och kanaler, alla fiskare som rodde mig ut i sina ranka båtar för att jag skulle få en bättre överblick över stenbrott, kapell och hamnanläggningar, alla imamer som med änglars tålmod redogjorde för sina moskéers historia och ringt runt i sina byar för att höra om det faktiskt inte fanns någon, någon enda som kunde tänkas hört talas om en utdöd släkt eller om en besynnerlig gäst från norr som besökte deras by för 160 år sedan? Till alla dessa och till de många män och kvinnor i Egyptens byar som har öppnat sina hem och erbjudit mig mat, te, husrum och givande samtal sänder jag en tacksam tanke. Och naturligtvis även ett hjärtinnet tack till mina förstående föräldrar som har ställt upp med allt från livsviktig markservice till stöd och goda råd under mitt intensiva farande mellan Egypten, Finland och Sverige.

ARBETET MED BOKEN HAR DELVIS FINANSIERATS MED ett stipendium från Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond, Svenska litteratursällskapet i Finland, och ett resestipendium från Svenska Istanbulinstitutets vänner r. f. i Stockholm.

Källor och litteratur i urval

- ABU-LUGHOD, J. L.**, 1971. *Cairo – 1001 Years of the City Victorious*. Princeton Studies on the Near East. Princeton University Press. Princeton, New Jersey.
- AHMED, L.**, 1978. *Edward W. Lane: A Study of his Life and Work and of British Ideas of the Middle East in the Nineteenth Century*. Longman. London.
- ALSAYYAD, N., I. A. BIERMAN & N. RABBAT**, 2005. *Making Cairo Medieval*. Lexington Books, Lanham, Boulder, New York, Toronto & Oxford.
- ARO, J. & A. SALONEN** (red.), 2000. *G. A. Wallin - Tukimusmatkoilla arabien parissa. Otteita matkapäiväkirjasta ja kirjeistä*. WSOY, Juva.
- ASTENE Bulletin* = *Bulletin of the Association for the Study of Travel in Egypt and the Near East*.
- BEHRENS-ABOUSEIF, D.**, 1985. *Azbakiyya and its Environs from Azbak to Isma'il, 1476-1879*. Supplément aux Annales islamologiques 6. Institut français d'archéologie orientale. Kairo.
- CASTRÉN, G.**, 1945. *Herman Kellgren. Ett bidrag till 1840- och 1850-talens kulturhistoria*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CCCII. Helsingfors.
- DODGE, B.**, 1961. *Al-Azhar – A Millennium of Muslim Learning*. The Middle East Institute. Washington D. C.
- EDWARDS, A.**, 1888. *A Thousand Miles up the Nile*. Second Edition. The Bath Press. Bath.
- EDWARDS, J.**, 2002. *Historians in Cairo. Essays in Honor of George Scanlon*. The American University in Cairo Press. Kairo och New York.
- ELMGREN, S. G.** (red.), 1864-1866. *Georg August Wallins reseanteckningar från Orienten åren 1843-1849*. 4 vols. J. C. Frenckell & Son, Helsingfors.
- ENGMAN, M.**, 1983. *S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703-1917*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk utgivna av Finska Vetenskaps-Societeten. H. 130. Helsingfors.
- ENGMAN, M.**, 1995. *Förvaltningen och utvandringen till Ryssland 1809-1917*. Förvaltningshistoriekommittén. Tryckericentralen, Helsingfors.
- ENGMAN, M.**, 2003. *Dagligt liv i S:t Petersburg. Bland kejsarens finländska undersåtar*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 653, Helsingfors / Bokförlaget Atlantis, Stockholm.

- EUBEN, R. L.**, 2006. *Journeys to the Other Shore. Muslim and Western Travelers in Search of Knowledge*. Princeton University Press. Princeton och Oxford.
- FAHMY, K.**, 1997. *All the Pascha's Men. Mehmed Ali, his army and the making of modern Egypt*. The American University in Cairo Press. Kairo.
- FINLANDS SVENSKA FOLKDIKTNING VII** (utg. Gunnar Landtman). 1919. Helsingfors.
- FORSSELL, P.**, 1999. "Inom kvinnorollens gränser", i Wrede J. (red.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen: Åren 1400-1900*. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors. s. 296-305.
- GHANNAM, F.**, 2002., *Remaking the Modern. Space, Relocation, and the Politics of Identity in a Global Cairo*. University of California Press. Berkely/Los Angeles/London.
- GINDI, H.**, 2001. "The Copts of Egypt: Neither Christian nor Egyptian?", i Starkey, P. och J. Starkey (red.), *Interpreting the Orient. Travellers in Egypt and the Near East*. Ithaca Press. Lebanon.
- HANNA, N.**, 1983. *An Urban History of Bulaq in the Mamluk and Ottoman Periods*. Supplément aus Annales islamologiques 6. Institut français d'Archéologie orientale. Kairo.
- HEDENBORG, J.** 1843. *Resa i Egypten och det inre Afrika åren 1834 och 1835*. L. J. Hjerta, Stockholm.
- HOLMA, H.**, 1952. "Georg August Wallin 1811-1852", in *Studia Orientalia XVII: 1*. Helsingfors. s. 3-12.
- HOLTHOER, R.**, 1988. "Meeting between R. Lepsius and G. A. Wallin in 1845", i Freier, E. och W. F. Reineke (red.), *Karl Richard Lepsius (1810-1884). Akten der Tagung anlässlich seines 100. Todestages, 10.-12.7.1984 in Halle*. Akademie - Verlag Berlin. Berlin. s. 73-78.
- HÅRDSTEDT, M.**, 2008. "Krigets och fredens relativa tillstånd. Ålänningarna och krigets och fredens villkor 1808-1856", i *Historisk tidskrift 2008:3*. Svenska historiska föreningen. Stockholm. s. 389-410.
- IBN WARRAQ**, 2007. *Defending the West. A Critique of Edward Said's Orientalism*. Prometheus Books. Amherst, New York.
- IRWIN, R.**, 2006. *For Lust of Knowing. The Orientalists and their Enemies*. Allan Lane, Penguin Books. Suffolk.
- ISAKSSON, M.**, 1982. *Kring Bomarsund. Tio försök att skildra åländska verkligheter åren 1808-1856*. Söderström & C:o förlags AB. Ekenäs tryckeri. Ekenäs.
- AL-JABARTI, A.**, *Chronicle of the French Occupation, 1798*. Translated by Shmuel Moreh. Fjärde upplagan, 2001. Markus Wiener Publishers. Princeton.
- JAMES, T. G. H.**, 1982. *Excavating in Egypt. The Egypt Exploration Society 1882-1982*. The University of Chicago Press. Chicago.
- KARARAH, A.** (ed.), 2003. *Sophia Poole - The Englishwoman in Egypt*. American University Press, Cairo.
- KUVAJA, C., M. HÅRDSTEDT och P. HAKALA**, *Det åländska folkets historia IV. Från finska kriget till Ålandsrörelsen, 1808-1920*. Ålands kulturstiftelse. Mariehamn.

- LANE, E. W., 1890. *Manners and Customs of the Modern Egyptians*. Reprinted from the Third Edition. Ward, Lock and Co., London, New York and Melbourne.
- LAGUS, W., 1904. *Från pojkbåren och gymnasiet*. G. W. Edlunds förlag. Helsingfors.
- LAUB, P. (red.), 2007. *Kosmoramen von Hubert Sattler. Band 2: Metropolen und Gebirgswelten*. Salzburger Museumshefte 10. Druckerei Roser Ges. m.b.H. & Co. KG. Salzburg.
- LEPSIUS, B., 1933. *Das Haus Lepsius*. Verlag Klinkhardt & Biermann. Berlin.
- LEPSIUS, R., 1852 Briefe aus Aegypten, Aethiopien und der Halbinsel des Sinai 1842–1845. Verlag von Wilhelm Herz. Berlin. (Facs. 1975, Otto Zellers Verlag, Osnabrück).
- LEWIS, R., 2004. *Rethinking Orientalism: Women, Travel and the Ottoman Harem*. I. B. Tauris. London/New York.
- MACKENZIE, J. M., 1995. *Orientalism – History, theory and the arts*. Manchester University Press, Manchester & New York.
- MAHFOUZ BEY, N., 1935. *The History of Medical Education in Egypt*. Government Press. Bulaq, Kairo.
- MANLEY, D. & S. ABDEL-HAKIM, 2004 (red.). *Traveling through Egypt from 450 BC to the Twentieth Century*. The American University in Cairo Press. Kairo.
- MAYEUR-JAOUEN, C., 1994. *Al-Sayyid al-Badawi. Un grand saint de l'Islam Égyptien*. Textes arabes et étude islamiques xxxii. IFAO. Kairo.
- MCKENZIE, JUDITH, 2007. *The Architecture of Alexandria and Egypt c. 300 BC to AD 700*. Yale University Press. New Haven.
- MEAD, W. R., 1979. "Georg August Wallin: the English Connection", i Mead W. R. & M. Trautz (red.) *Travels in Arabia. G. A. Wallin*. Falcon-Oleander. Cambridge-Neapel-New York.
- MEAD, W. R och M. TRAUTZ (red.), *G. A. Wallin: Travels in Arabia (1845 and 1848)*. The Burlington Press. Cambridge.
- MITCHELL, T., 1988. *Colonising Egypt*. Cambridge University Press, Cambridge.
- PETERSON, B. J., 1967. "Swedish Travellers in Egypt during the Period 1700–1850", i *Opuscula Atheniensia VII*. Lund. s. 1–19.
- RAYMOND, A., 2000. *Cairo*. Harvard University Press, London.
- REES, J., 2008. *Women on the Nile. Writings of Harriet Martineau, Florence Nightingale and Amelia Edwards*. The American University in Cairo Press. Kairo.
- REID, D. M., 1985. "Indigenous Egyptology: The Decolonization of a Profession", i *Journal of the American Oriental Society* 105. s. 233–246.
- REID, D. M., 2002. *Whose Pharaohs? – Archaeology, Museums, and Egyptian National Identity from Napoleon to World War I*. American University in Cairo Press, Cairo.
- REID, D., RHEIN, T., 1872. *G. A. Wallins lefnad och resor berättade för ungdom*. G. W. Edlunds förlag. Helsingfors.
- RODENBECK, J., 1998. "Edward Said and Edward William Lane", i Starkey, P. & J. Starkey (red.), *Travellers in Egypt*. I. B. Tauris Ltd. London. s. 233–243.
- RODENBECK, J., 2001. "Dressing native", i Starkey, P. och J. Starkey (red.), *Unfolding the Orient. Travellers in Egypt and the Near East*. Ithaca Press. Lebanon. s. 65–100.

- SADGROVE, P.**, "Travellers' Rendezvous and Cultural Institutions in Muhammad Ali's Egypt", i Starkey P. & J. Starkey (red.), *Travellers in Egypt*. Tauris Parke. London & New York. s. 257–266 (Brockhaus und Avenarius, Leipzig)
- SAID, E. W.**, 1978. *Orientalism*. Översättning Hans Sjöström. Ordfronts förlag, Stockholm.
- SAID, E. W.**, 1993. *Kultur och Imperialism*. Översättning Hans Sjöström. Ordfronts förlags, Stockholm.
- SALMINEN, J.**, 1988. *Minnet av Alexandria*. Alba. Tryckeri och Tidnings Ab. Borgå.
- SATTIN, A.** (ed.), 1987. *Florence Nightingale - Letters from Egypt. A Journey on the Nile 1849–1850*. Barrie & Jenkins Ltd., Parkway Publishing, London.
- SATTLER, H.**, 1844. "Aus Cairo in Egypten. Ende October", i *Allgemeine Theaterzeitung*, 11 December 1844. Wien. s. 1215–1216.
- SATTLER, H.**, 1845. "Aus Theben in Egypten", i *Salzburger Zeitung*, 25 März 1845. Salzburg. s. 238–240.
- SAUNERON, S.**, 1962. *Les fêtes religieuses d'Esna aux derniers siècles du paganisme (Esna V)*. Université de Paris. Faculté des lettres et sciences humaine. Kairo.
- SCHAUMAN, A.**, 1922. *Från sex årtionden i Finland*. Ny illustrerad upplaga. Holger Schildts förlag. Helsingfors.
- SCHILDT, G.** (red.), 1976. *Georg August Wallin. Källan i fjärran öken*. Rabén & Sjögren, Stockholm.
- SINGERMAN, D. & P. AMAR** (red.), 2006. *Cairo Cosmopolitan. Politics, Culture, and Urban Space in the New Globalized Middle East*. The American University in Cairo Press. Kairo och New York.
- SKOGSJÖ, H.**, 2003. *Familjer och gårdar i Sund – från stormaktstid till nutid*. Del 1. Ålands släktregister, del V:1.
- SNELLMAN, J. V.** 1896. *Samlade Arbeten*. Nionde bandet. Otava. Helsingfors.
- STARKEY, P. & J. STARKEY** (eds.), 2001. *Travellers in Egypt*. I. B. Tauris Ltd. London.
- SUNDMAN, CHRISTOFFER**, 2007. "Kålsoppa och prygelstraff: livet vid arrestantkompanierna på Bomarsund under 1830- och 1840-talet, i *Åländsk odling* 64, 2006–2007. s. 117–147).
- TALLQVIST, K.** (red.), 1905. *Bref och dagboksanteckningar af Georg August Wallin. Utgifna jämte en lefnadsteckning*. Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland LXX. Helsingfors, 1905.
- TIGNOR, R. L.** (ed.), 2001. *Napoleon in Egypt. Al-Jabarti's Chronicle of the French Occupation, 1798*. Translation S. Moreh. Marcus Wiener Publishers, Princeton.
- THOMPSON, J.**, 2000 (red.). *Edward William Lane: Description of Egypt*. The American University in Cairo Press. Kairo.
- VIKAN, U.**, 1996. *Tomorrow, God Willing. Self-Made Destinies in Cairo*. The University of Chicago Press. Chicago och London.
- WACKLIN, S.**, 1887. *Hundra minnen från Österbotten*. Ny upplaga. Looström & Komp:s Förlag. Stockholm.
- WALLIN, G. A.**, 1839. *De praecipua inter hodiernam arabum linguam et antiquam differentia dissertatio*. Ex officina typographica Frenckelliana. Helsingfors.

- WALLIN, G. A.**, 1853, *Georg Aug. Wallins första resa från Cairo till arabiska öknen i April 1845*. Fragment. J. Simelii arfvingar. Helsingfors.
- WERYHO, J.**, 1998. "Juliusz Stowacki in Egypt 1836–37, i Starkey, P. & J. Starkey (red.), *Travellers in Egypt*. I. B. Tauris Ltd. London. s. 215–221
- WIKSTRÖM, A. J.**, 2007. "Abd Al-Wali – den finske muhammedanen, i *Minaret – tidskrift för svensk muslimsk kultur*. Årgång 7, nr. I, 2. s. 20–29.
- WILKINSON, G.**, 1847. *Hand-Book for Travellers in Egypt*. John Murray, London
- ÅSUB** (Ålands statistik- och utredningsbyrå. *Befolkningen 1749–1999. Ålands befolkningsstatistik 250 år*. Statistiskmeddelande 30.12.1999. Mariehamn.
- ÖHRNBERG, K.**, 1982. "G. A. Wallinin päiväkirjojen kadonneet naiset", i Kantakorpi, O. (red.), Taikamatto. *Suomen itämaisen seuran suomenkielisiä julkaisuja 8*. Helsingfors. s. 21–54.
- ÖHRNBERG, K.**, 1984. "Klassinen orientalistiikka: Itä päivänena", i Melasuo, Y. (red.), *Wallinista Wideriin. Suomalaisen kolmannen maailman tutkimuksen perinteitä*. Suomen Rauhantutkimusyhdistys "Rauhan tutkimus tänään", No. VIII. Tamperen Pikakopio Oy. Tammerfors.
- ÖHRNBERG, K.**, 1989. "Suomalaiset Arabian-kävijät", i Löytönen, M. (red.), *Matka-arkku: Suomalaisia tutkimusmatkailijoita*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsingfors. s. 36–77.
- ÖHRNBERG, K.**, 1991a. "Den överdrivne älskaren: Georg August Wallin i Arabien", i Holm, N. G. (red.), *Islam i forskningens ljus*. Åbo Akademi. Åbo. s. 19–43.
- ÖHRNBERG, K.**, 1991b. "Långt skiljd från Europas flärd, fåfänga och öfverförfinade bildning", i *Historisk Tidskrift för Finland* 4. s. 494–507.
- ÖHRNBERG, K.**, 2004. "Fostering Mutual Understanding between Savants from Egypt and Europe in the Early Nineteenth Century", in Juusola, H., Laulainen J och H. Palva (red.), *Verbum et calamus. Semitic and Related Studies in Honour of the Sixtieth Birthday of Professor Tapani Harviainen*. Studia Orientalia 99. Helsingfors. s. 221–230.
- ÖHRNBERG, K.**, (red.) 2007. *G. A. Wallin – Aavikon Waeltaja. Elämä ja päiväkirja*. Otava, Keuruu.
- ÖHRNBERG K. & P. BERG** (utg.), 2010. *Georg August Wallins skrifter I*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- ÖHRNBERG K. & P. BERG** (utg.), 2011. *Georg August Wallins skrifter II*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.

Personregister

- ABBAS I** 237
ABD EL-AL 182
ABD EL-KHALEK 140, 142-144, 146, 149, 152-153, 417
ABD EL-RAHMAN EL-JABARTI 226
ABDALLAH, schejk 401
ABEKEN, HERMANN 268, 280, 282, 370, 411, 443, 447
AHLGREN, JOHAN EFRAIM 32-34
AHMAD, systerson till schejk Ali 171-172
AHMED BEY ETTAHIR (AHMED PASCHA) 85
AHMED EFFENDI 198, 203
ALEXANDER DEN STORE 74, 105, 224, 296, 367
ALEXANDER NIKOLAJEVITJ (ALEXANDER II) 43, 52
ALI, G.A.W.:s betjänt 151, 407
ALI, konstmakare 309
ALI, schejk, se AL-BARRANI, ALI NIDA
AMENEMHET 389
AMENHOTEP I 318
AMENHOTEP II 320
AMENHOTEP III 444
AMENHOTEP IV 388
AMR IBN EL-AS 203
ANASTASI, GIOVANNI 136, 224
ANFOSSI, (MURAD EFFENDI) 138, 140-142, 145-146, 148, 242
ARMFELT, ALEXANDER (ALEX) 404, 447
ARKAMANI, meroitisk kung 323
ARRHIDAEUS, FILIP 367
AUGUSTUS 79, 224, 327
AVAROFF, handelsman 406
AWAD, portvakt 380
AZEKHERAMON 332
AL-BADAWI, AHMAD, SAYYID 172, 175, 177-180, 182-186, 190, 212, 441, 452, 457
BARBER, läkare 84
AL-BARRANI, ALI NIDA, schejk 151-152, 153-155, 159-161, 163, 165-169, 172-173, 175, 177-180, 183-184, 187-188, 190, 192-198, 201-202, 204-206, 212-214, 241, 248-249, 251-253, 266, 268-269, 287, 303, 309-310, 316, 333, 340, 343, 360, 370, 387-388, 393-394, 397, 399, 400-402, 405, 406-409, 412-415, 417, 420, 445
BELZONI, GIOVANNI BATTISTA 224-225, 228, 230, 247, 284, 305, 376
BERG, PATRICIA 435, 451, 460
BOCHTI (BOKTI), JOSEPH 134, 140-142, 196, 394
BOMANSSON, kamrer 29
BONAPARTE, NAPOLEON 10, 82, 110-111, 123-126, 130, 158, 204, 222, 237, 286, 458-459
BONOMI, JOSEPH 328
VON BONSDORFF, EVERT JULIUS 144, 244, 442
BORGSTRÖM, HENRIK 96, 438, 448
BRUCE, JAMES 222
BURCKHARDT, JOHANN LUDWIG 49, 305, 403

CAESAR 224
 CASTRÉN, MATTHIAS ALEXANDER 27, 49
 CASSAS, LOUIS FRANÇOIS 222
 CAVIGLIA, GIOVANNI BATTISTA 158-159, 440
 CHAMPOLLION, JEAN FRANÇOIS 225, 227-
 231, 234, 236, 247, 269, 286, 376, 388
 CHAMPOLLION-FIGEAC, JAKUES JOSEPH 229,
 246, 267
 CHEZDUF AU, doktor 406
 CHYDENIUS, kyrkoherde 29
 CLOT, ANTOINE BARTHÉLEMY (CLOT
 BEY) 404, 411
 COSTE, PASCAL 113
 CRUSELL, GUSTAF 292
 CYGNAEUS, FREDRIK 49
 DALTON, RICHARD 222
 AL-DASUQI, IBRAHIM 56, 144
 DAWOD, schejk 149
 DENON, VIVANT DOMINIQUE 110, 219
 DIETEL, WILHELM (DITTEL) 148, 213-214,
 410-411
 DIODORUS 212
 DJOSER, kung 391
 DONIZETTI, CAETANO 64
 DROVETTI, BERNADINO 224, 230, 236
 EDWARDS, AMELIA 319, 445, 455, 458
 EGERTON, FRANCIS, EARLEN AV
 ELLESMERE 423
 EKH NATON 364, 388
 EKMAN, ROBERT WILHELM 11, 22, 424,
 427, 430
 ELMGREN, SVEN GABRIEL 8-9, 11, 66, 213,
 436-437, 447-448, 451
 EMPAIN, ÉDOUARD 204
 ERLING, JAKOB JOHAN 33
 EZBEK, emir 124-125
 FARGHALI, schejk 264
 EL-FARID, OMAR 427
 FARUK, kung 81, 439
 FATIMA, hushållerska 137
 FATIMA, G.A.W.:s älskarinna 213, 409,
 410, 448

FAVORIN, familjen 27
 FAVORIN, ULRIKA ELEONORA 27
 FOCK, generalkonsul 126, 247-248, 400,
 404
 FORSSKÅL, PETRUS 49
 FREDRIK VILHELM IV AV PREUSSEN 230,
 235, 376
 FRESNEL, FULGENCE 403, 411
 FREY, JOHANN JACOB 235, 376
 FREYTAG, GEORG WILHELM 48
 FRÄHN, CHRISTIAN MARTIN (FRAEHN) 42,
 64, 432
 GADOLIN, JAKOB ALGOT 26
 GEITLIN, GABRIEL 8, 11, 26, 40, 66, 97,
 144, 146, 152, 212, 242, 244, 248,
 251, 400, 405, 406-407, 417, 419,
 421, 427, 429, 435-443, 447-448
 GHURI, sultan 149
 GIOVANNI, tjänare 251
 GLIDDON, GEORGE 230, 237, 246, 257, 258,
 442-443
 GOETHE, JOHANN WOLFGANG 26, 28, 40
 GOMOZOW (GAMAZOW), MATVEJ
 AVELJEVITJ 93
 GRANBERG, doktor, provinsialläkare 29-30
 GYLDÉN, N.A. 40
 HARIDI, schejk 381, 385, 386, 387
 VON HARTMANSDORFF, familjen 20, 27, 29
 VON HARTMANSDORFF, GUSTAVA
 (F. WALLIN) 20
 VON HARTMANSDORFF, KARL HENRIK
 (KALLE) 20, 32, 33
 VON HARTMANSDORFF, KARL JAKOB 19
 AL-HARIDI, HASSAN (ALHARIDI ABU-
 HASSAN) 385-386
 HASSAN, schejk 340
 HASSAN, sultan 206, 207, 208, 209, 210
 HAT SHEPSUT 286, 368, 445
 HAY, ROBERT 373
 HEDENBORG, JOHAN 77, 437, 456
 HEILBRUNNER (HEILBRONNER) 358, 362
 HEKEKYAN, YUSUF 233-234, 237-238

- HERODOTOS 220, 225
 EL-HIGAB, AHMAD MUHAMMAD 182
 HOMEROS 28, 224
 HORAPOLLO, präst 227
 HOREMHEB 350-351
 HUSSEIN, imam 149, 151, 152, 410
 HUSSEIN, schejk 408
 HÄLLFORS, kyrkoherde 29
 IBN AL-HARIDI, Hassan
 IBN TULUN, AHMAD 106, 210, 211
 IBRAHIM BEY 110
 IBRAHIM, Muhammad Alis son 160
 IBRAHIM, schejk 90, 144, 149, 175
 IBRAHIM, tjänare 402
 ILMONI, IMMANUEL 152
 INGMAN, ERIK ALEXANDER 63-64
 KAHL, JOCHEM 261
 KAHLE, SIGRID (F. NYBERG) 39, 436
 KELLGREN, HERMAN 430, 455
 KHUNMHOTEP II 389
 KLEOPATRA VII 78-79, 228, 382
 VON KNORRING, FRANS PETTER 29
 KONSTANTIN, storfurste 428
 KOTTA, schejk 144, 407
 VON KRAEMER, ALFRED 146, 219
 KRISTIAN VI 221
 KÖHLER, P. sekreterare vid ryska konsula-
 tet 134, 140
 LAGUS, JOHANNA CONRADINA
 (F. RAMSTEDT) 22, 424, 430
 LAGUS, KNUT 34
 LAGUS, MARIA WILHELMINA (MINA) 35
 LAGUS, WILHELM 26-35, 49, 447, 457
 LAGUS, WILHELM GABRIEL 26-27, 34-35,
 406
 LANE, EDWARD WILLIAM 9-10, 46, 55-58,
 87, 97, 118, 121, 123, 140, 144-145,
 150, 157, 197, 202, 238, 251, 256, 286,
 338, 350, 353-354, 370, 372, 389,
 414, 436, 444-446, 455, 457-459
 LEITHI, schejk 185
 LEPSIUS, KARL RICHARD 227, 230-231,
 236, 247-248, 268, 282, 286-287,
 370, 372-373, 376-378, 380, 388,
 404, 411, 413, 446-447, 451, 456-457
 LIGNELL, ELISABET 27, 32
 LJUNG, LARS 19
 LUNDAHL, KARL 244
 LÖNNROT, ELIAS 44, 428
 MAHMOUD, hyresvärd 141, 439
 MAHMOUD, 417
 MALLÉN, ingenjör 29
 MARCUS ANTONIUS 224
 MASPERO, GASTON 237, 354
 MAXIMILIAN AV ÖSTERRIKE 237
 MERENPTAH 352
 MIRZA ISMAIL 46
 MOBERG, A. 225
 MOHAMED, portvakt 136
 MOHAMED, son till betjänten Ali 151
 MOHAMED, tjänare 251
 MUHAMMAD ALI 10, 12, 74, 76, 79-86, 96-
 98, 104, 107, 109, 111-114, 125-127,
 130, 138, 141, 153, 160, 169, 173, 183,
 191, 192, 198, 202, 204, 206, 208,
 210, 225, 231-234, 236-237, 246,
 249, 254, 257, 298, 309, 318, 333,
 357, 364, 389, 403-404, 411-412, 437,
 439, 447, 458
 MUHAMMAD, profet 88, 97, 148, 398, 441
 MUHAMMAD, vän i Alexandria 96
 MUHAMMAD BEY AL-ALFI 125-126
 MURAD BEY 110
 MURAD EFFENDI, se ANFOSSI
 MURRAY, JOHN 77, 95, 137, 211, 225, 230,
 232, 372, 438-439, 444, 459
 MUSTAFA, schejk 154-155
 MUSTAFA BIK, imam 40, 427, 429
 NECO, kung 115
 NEFERTARI, drottning 312-313
 DE NERVAL, CÉRARD 123
 NIGHTINGALE, FLORENCE 256, 285, 292-
 293, 458
 NORDEN, FREDERIK LUDWIG 158, 221, 371

NYBERG, HENRIK SAMUEL 39-40
 OLIN, KARL JOHAN 31-34
 OLIN, SELMA LOVISA (F. ERLING) 32-34
 PACIUS, FREDRIK 43, 62-63, 427
 PALME, IGNAZ SAMUEL 411
 PEPI II 292
 PETERSON, TOLK 136, 138, 146, 148, 398
 PETRIE, SIR WILLIAM FLINDERS 354
 PICKERING, CHARLES 68, 74, 126, 145, 219,
 242
 PLATON 224
 POCOCKE, RICHARD 221-222
 POOLE, SOPHIA 197, 457
 PRUNER, FRANZ IGNAZ (PRUNER BEY) 134,
 136, 140, 146, 197, 214-215, 238, 246,
 249, 403, 406, 411, 439, 447
 PTOLEMAIOS II 73, 75
 PTOLEMAIOS IV 323
 PTOLEMAIOS V 228
 PTOLEMAIOS VI 347
 PYTHAGORAS 224
 QUATREMÈRE, ÉTIENNE MARC 64, 404, 411
 RAMSES II 225, 270, 271-272, 275, 278,
 295, 303, 304, 305, 307, 312-315,
 319-321, 325, 328, 352, 365, 376, 391,
 444-445
 RAMSES III 285, 368, 444
 RAMSES V 285
 RAMSES VI 285
 RAMSES VII 285
 RAMSES IX 285
 RAMSTEDT, JOHANNA CONRADINA, se LAGUS
 REINHOLM, HENRIK AUGUST 20, 22, 24, 32-
 34, 39, 52, 427, 429, 435-436, 449
 RIFAUD, J.J. 232
 ROSELLINI, IPPOLITO 229, 231
 ROUSSEAU, JEAN-JACQUES 26
 RUNEBERG, JOHAN LUDVIG 41, 44, 427, 430
 SADAT, ANWAR 182
 SAFIYA (SAPHIJE), sångerska, dansös 355,
 358, 360-363
 SAID, viceregent 237

SAID, EDWARD 54-55, 57-59, 436, 456, 458
 SALADDIN (SALAH AL-DIN EL-AYUBI, ÄV.
 SALAH AL-DIN, YUSUF) 108,
 SALEH, portvakt 136
 SALT, HENRY 224-225, 230, 284, 376
 SATTLER, HUBERT 4, 12, 150, 207, 244,
 245, 246, 248-249, 251-253, 255,
 265, 268, 271-272, 273, 275, 278,
 280, 282, 283, 284-287, 288, 289,
 295, 298, 300, 305, 307, 308, 309,
 312, 314, 316-317, 320, 322, 324-325,
 327, 330, 333, 336, 338, 339, 343,
 345, 348-350, 354-355, 358, 360,
 370-373, 376-377, 379, 381, 382, 384-
 386, 388, 390-391, 393-394, 414,
 443-446, 451, 457-458
 SATTLER, JOHANN MICHAEL 249
 SAULNIER, SEBASTIEN LOUIS 382
 SHARAWI, SCHEJK 149
 SCHAUMAN, AUGUST 24, 427, 429, 435,
 449, 458
 SCHLEDEHAUS 214, 232, 246-249, 251-
 253, 268, 271, 275, 280, 282, 289,
 292, 295, 298, 305, 307, 309, 316,
 320, 328, 330, 333, 336, 338, 340,
 343-345, 347, 355, 358, 360-361, 363,
 370, 373, 377, 379-380, 384-385, 388,
 390-391, 393-394, 406, 414, 443, 447
 SCHILDT, GÖRAN 9, 11, 31, 435-436, 448,
 458
 SCHILLER, FRIEDRICH 26
 SCHUBERT, 197
 SESOSTRIS I 204, 284-286, 312-314, 445
 SETY I 225, 234, 267, 271-272, 282, 284-
 285, 287, 352, 365, 444
 AL-SHAFT'I, imam 206
 SHAKESPEARE, WILLIAM 26, 28
 SHEDSAWI (?), schejk 151
 SICARD, CLAUDE 221
 SILVESTRE DE SACY, ANTOINE ISAAC 52-53,
 55, 57
 SIMAIKA, MARCUS 354

SIPELIUS, DETLEFF 29
 SJÖGREN, ANDERS JOHAN 42
 SNELLMAN, JOHAN VILHELM 20, 40, 43-44,
 430, 435-436
 SOANE, JOHN 225, 442
 SOLIMAN, schejk 168, 172
 SONNINI, CHARLES NICOLAS 222
 STAUDINGER, skräddare 62-63
 STRABON 220
 STRAUSS 376
 TADROS, BOLOS 380
 TADROS, MOHAREB 380
 TALLQVIST, KNUT 9, 11-12, 20, 24, 26, 31-
 32, 48-49, 66
 AL-TAHTAWI, RIFA'A 126, 144, 153, 234,
 236, 407, 412
 AL-TANTAWI, MUHAMMAD AYYAD
 (TANTAVI) 46, 47, 48, 49, 52-53, 57,
 61, 76, 79, 88, 121, 123, 126, 136, 144,
 197, 407, 416, 421, 436
 AL-TANTAWI, MUSTAFA 136-137
 TENGSTRÖM, JOHAN JAKOB 430
 THUTHMOSIS III 79, 320, 367-368, 445
 THUTHMOSIS IV 158, 320
 TIMOFEJEV, ALEXANDER ILJITJ 146, 247,
 411
 TOPELIUS, ZACHARIAS 44
 TRAJANUS, kejsare 115, 303, 338
 TURAN SHAH 317
 TÖRNROTH, LARS HENRIK 152
 VANSLEB, JEAN MICHEL 221
 VIKLUND, ANDERS 67-68, 146
 WACKLIN, SARA 37, 459
 WALLENIUS, IVAR 26
 WALLIN, AUGUST ISRAEL, bror till
 G.A.W. 19

WALLIN, AUGUSTA, syster till G.A.W. 17, 18
 WALLIN, BROR AUGUST, bror till G.A.W. 18
 WALLIN, EMILE AUGUST, bror till G.A.W. 19
 WALLIN, ISRAEL, far till G.A.W. 17-20, 41
 WALLIN, ISRAEL D.Ä., farfar till G.A.W. 19
 WALLIN, ISRAEL SIMONIS, farfars far till
 G.A.W. 19
 WALLIN, JOHANNA MARIA, mor till
 G.A.W. 11, 18, 26-27, 31, 41-42, 44-
 45, 49, 65-67, 100, 146, 196, 212,
 230, 242, 251, 331, 429, 436-437,
 439-440, 442-443, 445
 WALLIN, KARL ISRAEL AUGUST, bror till
 G.A.W. 18, 25
 WALLIN, NATALIA SOFIA, syster till
 G.A.W. 11, 19, 27, 42, 66, 196, 230,
 251, 331, 429, 431, 436, 439-440,
 442-443, 445
 WALLINUS, SIMON, farfars farfar till
 G.A.W. 19
 WALNE, ALFRED 237
 WEIDENBACH, ERNST 378, 380
 WILKINSON, GARDNER 229-232, 236, 238,
 267, 270-271, 286, 353, 373, 388, 442
 WILSON, ERASMUS 236
 WIRZÉN, E.A. 49
 VON WREDE, ADOLF 394, 403, 411
 YOUNG, THOMAS 228-229
 YUSUF, preparator 144, 203-205
 ZEINAB, slavinna 123
 ÅKERBLAD, JOHAN DAVID 228
 ÖHRNBERG, KAJ 9, 31, 435-436, 443, 448-
 449, 451, 459-460

Bildkällor

- Museiverket/Kulturernas museum, Helsingfors (Foto: Rauno Träskelin) 99
- Nationalbiblioteket, Helsingfors 38, 50-51, 405, 425
- Privat samling (Foto: Sofia Häggman) 16, 60, 72, 77, 92, 102, 112, 119, 132, 135, 139, 141, 147, 152, 162, 164, 173, 176, 181, 189, 191, 194, 200, 204, 209, 211, 218, 240, 250, 254, 262, 270, 272, 279, 281, 290, 294, 306, 308, 313, 324, 326, 329, 342, 351, 359, 365, 383, 386, 391, 396, 399, 418, 431
- Salzburg Museum (Teckningar och målningar av Hubert Sattler) [2], 75, 82-83, 89, 116-117, 122, 129, 150, 156, 170, 174, 178-179, 184, 207, 245, 252, 263, 265, 272, 274, 276-277, 283, 288, 297, 304, 308, 311, 315, 319, 334-335, 339, 346, 349, 356, 362, 368, 374-375, 381
- Ålands museum, Mariehamn 21, 23
- Ägyptisches Museum, Berlin 235, 378-379

LITTERATUR

- Description de l'Égypte 223
- Gliddon, Charles, Ancient Egypt, 1843 258
- Kratjkovskij, Ignati Julianovitj, Nad arabskimi rukopisjami, 1945-1948 47

KARTOR

- Camilla Pentti: 13, 106, 166, 243, 293

